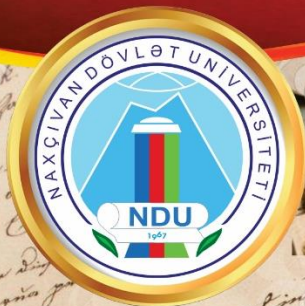

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

“XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ”

MÖVZUSUNDA
RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

“XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ”

MÖVZUSUNDA
RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI

17 dekabr 2019-cu il

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi
Şurasının 28 dekabr 2019-cu il tarixli
4 sayılı qərarı ilə nəşr edilib.

Naxçıvan - 2020

Naxçıvan Dövlət Universiteti. “XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları, Naxçıvan, “Qeyrət” nəşriyyatı, 2020, 162 səh.

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Elbrus İsayev, Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru – sədr

Məftun İsmayılov, Elmi katib - sədr müavini

Üzvlər:

Əsgər Qədimov, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının müdiri;

Şəhla Şirəliyeva, Jurnalistika və kitabxanaçılıq kafedrasının müdiri;

Sədaqət Həsənova, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının professoru;

İman Cəfərov, Jurnalistika və kitabxanaçılıq kafedrasının dosenti;

Qənirə Əsgərova, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının dosenti;

BURAXILIŞA MƏSUL:

Məftun İsmayılov

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi katibi,
riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

PLENAR İCLAS

ELBRUS İSAYEV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

i_elbrus@yahoo.com

NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ ONUN HƏRTƏRƏFLİ TƏDQİQİNDƏ GENİŞ PERSPEKTİVLƏRƏ YOL AÇIR

Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyev ədəbiyyat haqqında bəhs edərkən deyirdi: “Şübhəsiz ki, insanlara şeir qədər, ədəbiyyat qədər, mədəniyyət nümunələri qədər güclü təsir edən, yeni insanlığın mənəviyyatına, əxlaqına, tərbiyəsinə, fikirlərin formalaşmasına bu qədər güclü təsir göstərən başqa bir vasitə yoxdur”. Bu mənada ən qədim dövrlərdən müdriklər ədəbiyyatı insanı tərbiyə sənəti kimi qiymətləndirmiş və əhəmiyyət vermişlər.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyat bir yaradıcılıq hadisəsi və insanın daxili-mənəvi ehtiyacının ifadəsi olaraq insanlıq tarixi ilə üst-üstə düşür. İnsanlar ədəbiyyat nümunələrində həmişə öz istək və ideallarını, onları düşündürən, narahat edən, habelə sevindirən və həyata, yaşamağa, yaratmağa səsləyən amillərə öz münasibətlərini ifadə və əks etdirmişlər.

Qədim yaşayış yurdu olan Naxçıvanda da ədəbiyyat sahəsində ciddi uğurlar özünü nümayiş etdirmiş, zəngin ədəbi ənənələr formalaşaraq böyük ədəbiyyat tarixinin yaradılmasına stimül vermişdir. Bu gün yaranan ədəbiyyat da çoxəsrlik Azərbaycan və Naxçıvan ədəbi ənənələrinin davamı kimi məmnunluq doğurur.

Naxçıvan ədəbi mühiti Azərbaycan ədəbiyyatının xüsusi tərkib hissəsidir. Bu ədəbi mühit qədim dövrlərdən orta əsrlərə, yeni dövrdən müasir dövrə qədər həmişə Azərbaycan ədəbiyyatına parlaq ədəbi simalar, qiymətli əsərlər bəxş etmişdir. Naxçıvanda ədəbi mühitin öyrənilməsi bu günümüz üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ulu öndərimiz Heydər Əliyevin böyük vətəndaşlıq qayğısı ilə əhatə etdiyi milli-mənəvi dəyərlərimizin aktuallıq qazanması mənəvi sərvətimiz olan ədəbiyyatımızın da araşdırılma zərurətini ortaya çıxarmışdır. Naxçıvan ədəbi xəzinəsinin araşdırılması bu gün üçün də böyük ehtiyac duyulan və aktuallıq qazanan vacib məsələlərdəndir. Bu sahədə daha sanballı, aktual tədqiqatlar aparmaq, Naxçıvanın zəngin ədəbi mədəniyyəti xəzinəsini ortaya çıxarmaqla toplamaq, sistemləşdirmək, təhlil və nəşr etdirmək mühüm və vacib vəzifələr sırasındadır. Qədim və zəngin ədəbi xəzinəyə, o cümlədən zəngin xalq yaradıcılığı nümunələrinə, folklorla, qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olması, burada dünyanın ən məşhur, görkəmli simalarının yaşaması və başqa ciddi amillər bu tarixi yurdun mədəni sərvətlərinin öyrənilməsini aktuallaşdırır və tədqiqatçılar qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Bu məqsədlə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talibovun başlatdığı yol – imzaladığı uyğun sərəncamlar, həyata keçirdiyi tədbirlər və böyük qayğı ilə əhatə edib yaratdığı imkanlar bu sahədə xeyli müvəffəqiyyətlərin əldə olunması ilə nəticələnmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibov ədəbiyyatın qarşısında konkret vəzifələr müəyyənləşdirərək demişdir: “Bu gün qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsində yaradıcı insanların əməyinə daha çox ehtiyac duyulur. Milli və bəşəri dəyərlərin daşıyıcısı olan ədəbiyyatın fəal yaradıcı gücündən, müsbət enerjisindən insanlar həmişə olduğu kimi bu gün də faydalana bilərlər. Düşünürük ki, buna nail olmaq üçün ədəbi prosesi, bədii yaradıcılıq işini gücləndirmək lazımdır”.

Ali Məclisin Sədri: “Müstəqillik dövrünün özünəməxsus ədəbiyyatı olmalıdır. ...Bu dövrün ədəbiyyatı, birinci növbədə, vətənpərvər ədəbiyyat olmalıdır”, - deyə müstəqillik dövrü

ədəbiyyatının mövzu, məzmun, mündəricə, ideya və estetik dəyərini müəyyənləşdirmiş, yazıçı və şairlərə bədii fəaliyyət və yaradıcılıq işində mühüm stimula vermişdir.

“Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan” beynəlxalq elmi simpoziumunun keçirilməsi haqqında imzalanan sərəncamdan başlayaraq keçirilən ardıcıl və davamlı tədbirlər və tədqiqatlar Naxçıvanın hərtərəfli öyrənilməsinə geniş imkanlar açmış, çoxcildlik “Naxçıvan Folkloru” Antologiyası, “Naxçıvan Ensiklopediyası”, “Naxçıvan tarixi”, “Dədə Qorqud yurdu Naxçıvan” tarixi-coğrafi və etnoqrafik atlası və başqa ciddi elmi-kütləvi əsərlərin hazırlanmasına səbəb olmuşdur.

Tarixin bütün dövrlərində Naxçıvan Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında öz çəkisi ilə seçilib. Bütün bunlar bölgənin ədəbi mühitinin inkişafına da öz təsirini əhəmiyyətli dərəcədə göstərmişdir. Klassik ədəbi məxəzlər geniş coğrafi ərazini əhatə etmiş tarixi Naxçıvanın milli salnaməsi kimi çox əhəmiyyətli mənbə və qaynaqlardandır. Türk və Şərqi xalqları söz yaradıcılığının özünəməxsus cəhətlərinin, zəngin ənənələrinin qabarıq olduğu Naxçıvan bölgəsinə aid ədəbi nümunələrin toplanması, nəşri, tədqiqi xüsusi aktuallıq və əhəmiyyət kəsb edir. Ən qədim yaşayış məskəni və sivilizasiya mərkəzlərindən olan Naxçıvan bölgəsinin ədəbi mühiti misilsiz ədəbi şəxsiyyətlər və mənbələrlə zəngindir. Ümumtürk və ümumşərqi ədəbiyyatının əsas ağırlıq mərkəzlərindən olan Naxçıvan ədəbi mühitində ədəbi yaradıcılıq çoxcəhətli və müxtəlif janrlı olmaqla yüksək səviyyədə olub. Müxtəlif dövrlərdə milli dövlətçiliyin paytaxtı və mərkəzlərindən biri kimi fəaliyyət göstərən Naxçıvanda yaranmış ədəbi yaradıcılıq nümunələri həm ölkə, həm də bölgənin hərtərəfli öyrənilməsi və milli mədəni səviyyəsinin təsbiti baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ədəbi mühitinin öyrənilməsi Naxçıvanın hərtərəfli tədqiqində geniş perspektivlərə yol açır. Bu məxəzlərin öyrənilməsi sayəsində bölgənin yaradıcılıq məhsulları, tarixi, dünyagörüşü, mədəni aləmi, həmin dövrdə aktual olan məsələlər, tarixi-coğrafi, mədəni-mədəni cəhətdən müxtəlif bölgələrlə əlaqə və yaxınlığın öyrənilməsinə, eləcə də təbliği və tanıtılmasına böyük imkanlar yaradır.

Naxçıvanla bağlı ədəbi mənbələr özünün müxtəlif istiqamətlərlə Azərbaycan xalqının tarixi, mədəniyyəti və digər sahələrinin milli simasını müəyyənləşdirdiyi kimi, Naxçıvanın Azərbaycan, ümumşərqi və ümumtürk dünyasında yeri və mövqeyini də təsbit etməyə stimula verir. Ayrıca tədqiq edilməyən Naxçıvan tarixi və klassik ədəbiyyat nümunələrinin tədqiqi və öyrənilməsi yalnız milli müstəqilliyin qazanılmasından sonra diqqət mərkəzinə gəlir və yalnız ümumi araşdırma mövzularının tərkibində müəyyən dərəcədə tədqiq edilir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin bölgədə folklorun, ədəbi-bədii, tarixi-mədəni abidələrin toplanması, tədqiq edilməsi və öyrənilməsi istiqamətində verdiyi müxtəlif sərəncamlar işığında da Naxçıvanla bağlı klassik ədəbi sərəncamın öyrənilməsi aktuallıq qazanır, ciddi əhəmiyyət kəsb edərək ümumən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mövcud olan natamamlığı doldurmağa xidmət edir. Müxtəlif mənbələrdə gizli qalan, ümumi mövzular içərisində araşdırılıb konkret əsər halına gətirilməyən bu səpələnmiş materialların toplanaraq ümumiləşdirilməsi, konkret formaya salınması və təhlildən keçirilməsi bu günün qarşıya qoyduğu vacib məsələlərdəndir. Yerinə yetiriləcək işlərin əsasında Naxçıvan ədəbi mühitinin öyrənilməsi, dünya mədəniyyəti və ədəbiyyatı ənənələri ilə müqayisələr aparılması, regional xüsusiyyətlərin, xüsusilə tarixi, mədəni nailiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi, ümumtürk və ümumşərqi mədəniyyəti ilə ortaqlığı əsasında Azərbaycan milli tənqidinin, düşüncə tərzini və ənənələrinin, ictimai-siyasi həyatının, ayrı-ayrı elmi sahələri və s.-nin öyrənilməsi və araşdırılması əsas məsələlərdəndir. Söz yox ki, bu mənada konfransın xüsusi rolu danılmazdır, belə ki, Naxçıvan ədəbi mühitinin tədqiqi sahəsində aparılan davamlı və ardıcıl işin tərkib hissəsi kimi bu konfrans böyük əhəmiyyətə malikdir.

VAQİF YUSİFLİ

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

NAXÇIVANIN ŞEİR MÜHİTİ

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Naxçıvan, şeir, ədəbiyyat, poetik çalarlar, orijinal deyim tərz, bədii təsvir və ifadə vasitələri, poetik axtarımlar, qələm sahibləri, ədəbi mühit

Dünya xəritəsində “bir bənövşə yarpağı qədər yeri olan” (Qasım Qasımzadə) Azərbaycan bəşər mədəniyyəti tarixinə elə sənətkarlar-söz ustaları bəxş etmişdir ki, onların yaratdıqları əsərlər bu gün də Şərqi və Qərbi bədii idrak sərhədlərini dolaşmaqdadır. Azərbaycan ədəbiyyatı ayrı-ayrı mədəniyyət mərkəzlərinin - ədəbi regionların çevrəsində yaransa da, lakin bu ədəbi məkanları bütövlükdə özündə birləşdirən böyük-ulu bir məkan var - o da o taylı - bu taylı Azərbaycan və onun ədəbi-mədəni sərvətləridir. Ona görə də bizdə ayrıca Gəncə ədəbiyyatı, ayrıca Quba ədəbiyyatı, ayrıca Təbriz ədəbiyyatı, ayrıca Şirvan ədəbiyyatı, ayrıca Naxçıvan ədəbiyyatı anlayışı yoxdur. Kiçik çaylar böyük çaylara, o böyük çaylar da dənizə qovuşduqları kimi, bölgələrdə yaranan ədəbiyyat da böyük Azərbaycan ədəbiyyatının tərkib hissəsinə çevrilir. Amma təbiətin pozulmaz bir qanunu var - ən dərin dəryalar öz mənbəyini çaylardan götürür, meşələr, ormanlar ayrı-ayrı ağacların, quşların, bitki örtüyünün vəhdətini özündə əks etdirir, bunların biri olmazsa, ekoloji faciə baş verə bilər. Çayları qorumaq, ağacları, quşları hişf etmək lazımdır ki, dəniz qurumasın, meşələr öz gözəlliyini itirməsin. Ədəbiyyata da bu meyarla yanaşsaq, bölgələrdə yaranan ədəbiyyatı qorumaq, hişf etmək lazımdır. Çünki ədəbiyyat təkə Bakıda yaranmır.

Keçirəm əsas mövzuya. Naxçıvanda ta qədimdən şeir mühiti çox qüvvətli olub. Akademik İsa Həbibbəyli “Nuhçıxandan-Naxçıvana” adlı sanballı kitabında XIII əsrdən ta XXI əsrə qədər Naxçıvan ədəbi mühiti, xüsusilə burada yaranan poeziya haqqında çox geniş icmallar, oçerklər verib. Ancaq mən Naxçıvanın müstəqillik illərindəki şeir mühiti barədə mülahizələrimi sizə çatdırmaq istəyirəm.

1.Naxçıvan mövzusu şairlərin şeirlərində necə əks olunur? Təbii ki, hər bir şair öz doğulduğu torpağı, boya-başa çatdığı kəndi, ata-ana ocağını unuda bilməz. Bu xüsusdə Azərbaycan poeziyasından yüzlərlə misallar gətirmək olar. Amma Naxçıvana həsr olunan şeirlər, poemalar bu sayın bəlkə də yarısından çoxunu təşkil edir. Məncə, bu qədim diyarda elə bir şair tapmaq olmaz ki, Naxçıvana şeir həsr etməsin. 2009-cu ildə nəşr olunan və Muxtar Respublikanın 85 illiyinə həsr olunan “Dünyanın bəzəyi”, 2015-ci ildə çapdan çıxan “Xoş baharlı Naxçıvanım” toplularında, həmçinin Naxçıvan ictimai-siyasi, ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnalın 2016-cı ildə, 33-cü sayında yüzdən artıq şairin Naxçıvana həsr olunmuş şeirləri ilə tanış olduq. Bundan başqa, 2016-cı ildə Ankarada “Naxşı-İ Cihan Naxçıvan” toplusu nəşr olunub ki, həmin topluda 70 şairin Naxçıvana həsr olunmuş şeirləri təqdim olunub. 2014-cü ildə Azərbaycan və fransız dillərində Naxçıvan şeir çələngi toplusu çapdan çıxıb. Tərcüməçi Şamil Zaman, ön sözün müəllifi İsa Həbibbəylidir.

Bir toplusunun - 2016-cı ildə nəşr olunan “Əlincəqala” toplusunda Əlincə dağı üzərində yerləşən, ən qədim müdafiə və yaşayış yerlərindən biri olan Əlincəqalaya həsr edilmiş şeirlər, poema və pyeslə tanış olduq. Naxçıvanda yaşayan ayrı-ayrı şairlərin də nəşr olunan kitabları var : Qafar Qəribin “Qədim-yeni Naxçıvanım” kitabı buna misal ola bilər.

Mən bu statistikadan əl çəkib (hərçənd ki, bu tam deyil) qayıdıram o suala: “Naxçıvan mövzusu şairlərin şeirlərində necə əks olunur?”. Əlbəttə, bu yazıda hər bir şairin Naxçıvana həsr edilmiş şeirlərindən bircə-bircə söhbət açmağa imkan yoxdur. Amma bəzi misallara müraciət edəcəyəm. Mən mərhum deməyə dilim gəlmədiyi Elman Həbibin ayrı-ayrı şeirlərindən ibarət “Naxçıvannamə”sində Naxçıvan obrazını bütöv və tam gördüm. Bu “Naxçıvannamə”də Naxçıvanın keçmişi, onun bu günü, tarix boyu keçib gəldiyi yol, möhtəşəm abidələri, Azərbaycana, Şərqi və dünyaya bəxş etdiyi dahi sənətkarları, gözəl və bənzərsiz təbiət mənzərələri əks olunub. Elman Həbibin “Torpağın yaşidi” lirik poeması haqqında da eyni fikri söyləmək olar. Adil Qasımovun

“Qoy tanısın dünya məni” şeiri Naxçıvanın dünyaya, cahana bir ismarığı kimi böyük məna daşıyır. Bu şeir Naxçıvan haqqında yazılan ən gözəl şeirlərdən biridir.

Kəmalə Ağayevanın, Elmira Qasımovanın, Həsənəli Eyvazlının, Vaqif Məmmədovun, Asim Yadigarın, Xanəli Kərimlinin, Muxtar Qasımzadənin, Alməmməd Eldarogʻlunun, Zeynəb Naxçıvanlının, İlyas Fərəməzoğʻlunun, Tofiq Qəbulun, Zeyqəm Vüqarın, Əbülfəz Muxtarogʻlunun, Əbülfəz Ülvinin, Ələsgər Talıboğʻlunun şeirlərində də Naxçıvana içəridən gələn və poeziya havasına qarışan duyğularla üzləşirsən. Xüsusilə Sabir İbrahimogʻlunun “Naxçıvan” silsiləli şeirləri yurda, Vətənə böyük məhəbbətin ifadəsi kimi diqqəti cəlb edir. Validə Hüseynovanın yaradıcılığı ilə tanış olmasam da, “Dünyanın bəzəyi” antologiyasında onun Naxçıvana həsr etdiyi gözəl bir şeirindən də misal gətirmək istəyirəm:

Burda yamaclara yaxşı nəzər sal,
Sanki qayaları Fərhad oyubdur.
Al-əlvan rəngləri itməsin deyə.
Təbiət dağları çılpaq qoyubdur.

Bəlkə də Bəhruzun firçası düşüb,
Torpağı boyayıb əlvan xalı tək.
Qol-qola tutublar uca qayalar,
Elə bi indicə yallı gedəcək.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, həmin antologiyada Kəmalə Ağayevanın, Əhməd Mahmudun, Hüseyn Əzimin, Zeynal Vəfanın, Elmira Qasımovanın, Davud Ordubadlının, Əbülfəz Naxçıvanlının, Altay Tağızadənin də Naxçıvan sevgisi öz poetik təcəssümünü tapıb. Burada akademik İsa Həbibbəylinin “Nuhçıxandan-Naxçıvana” kitabında təqdir etdiyi üç şairin-Telman Ağrıdağın, İlyas Fərəməzoğʻlunun, Hüseyn Fərəcoğʻlunun da adlarını çəkməliyəm. Onların şeirlərində də Naxçıvana həsr etdikləri şeirlər şair səmimiyyətinin, doğma yurda bağlılığın təzahürüdür. “Ədalət” qəzetinin bu ilki 5 dekabr sayında İbrahim Yusifogʻlunun Naxçıvana, Şərura, Əlincəyə həsr etdiyi şeirləri də tutumludur...

Naxçıvan mövzusunda söz açırsansa, ulu öndər Heydər Əliyevə həsr olunan şeirlər də bu mövzunun aparıcı bir xəttini təşkil edir. Asim Yadigarın kiçik bir şeirini misal gətirmək istəyirəm:

Tufanlar, qasırgalar tüğyan edən zamanda,
Gəldi ulu öndərim Simurqun qanadında.
Sönmüş, donmuş, gül açdı Naxçıvanda.
Gözümüzün işığı, nuru, ziyası gəldi,
Anam Azərbaycanın Heydər dühəsi gəldi!

Mən bu Naxçıvan mövzusunda Kəmalə Nəsrinin bir şeiri ilə sona çatdırıram. Bu şairəni mən bircə şeirinə görə tanımışam. “Gəmilər gəlməz Naxçıvana”. Doğrudan da, Naxçıvanda dəniz yoxdu və təbii ki, ora gəmilər yol ala bilməz. Çünki qədim odlar diyarı Naxçıvan, bizim bildiyimiz kimi, ən çox dağlardan, qayalardan ibarətdir. Amma poeziya-sözə ehyat verən, yoxdan sözü var eləyən bu sehirlə qüvvə real təsəvvürlərimizi bir andaca dəyişə bilər və gözlərimizin qarşısında poeziyanın yaratdığı bir dəniz canlanar:

Dağlar dalğa-dalğa dənizə bənzər,
dağların başında buludlar gəzər-
bəyaş yelkənlərə bənzər:
ilanlar sürünər
boz torpaqlarında
balıqlar kimi,
Duzlağın tamı var
Dənizin şor sularında.

Bu şeirə assosiativ şeir də demək olar, çünki dəniz və dağ, dəniz və torpaq bir-birilə reallıq baxımından yaxın anlayışlar deyil. Amma poeziya onları “birləşdirir”. Sənətin mahiyyəti obrazlı təfəkkürlə bağlıdır, assosiativ təfəkkür elə obrazlı təfəkkürdən doğur, ancaq obrazlı təfəkkürdən fərqli olaraq, burada mürəkkəb ümumiləşdirmələr diqqəti cəlb edir, bir-birilə əlaqəsi olmayan, ya zəif olan məfhumları xüsusi intuisiya ilə “birləşdirir” bilir.

2. Naxçıvanın təbiəti, özünəməxsus gözəllikləri və koloriti – bu mövzu da Naxçıvanda yaşayan şairlərin yaradıcılığında mühüm yer tutur. Əlbəttə, Xalq şairlərimiz Hüseyn Arifin, Məmməd Arazın, Musa Yaqubun bu şairlərə təsiri böyükdür. Heç şübhəsiz, təbiət mövzusunı təkcə peyzaj xarakterli şeirlərlə məhdudlaşdırmaq olmaz. Azərbaycan poeziyası təbiətin sırf tərənnümü motivi ilə yanaşı, təbiət-insan, təbiət-cəmiyyət paralellərinə də meyl edir və bu meyl, bu istiqamət keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq ön sıraya keçdi. Xatırlayaq Bəxtiyar Vahabzadənin “Gəl, ana təbiət”, Hüseyn Arifin “Təbiət düşünür”, Musa Yaqubun “Yaxşı ki, sən varsan” şeirlərini. Sənət sirlərinə, estetik zövqə təbiətdən gələn saf gözəlliyi alman filosofu Kant belə qiymətləndirib: “Nəcib, yaxud gözəl sadəlik özündə təbiətin möhürünü daşıyır”. Mən bu sadəliyi Naxçıvanda yaşayan şairlərin şeirlərində də izlədim.

Duman yalmanına yatıb dağların
Oxşayır ruhunu meh nəfəsiylə.
Kipriyi şəbnəmli tər çiçəkləri
Oyadır bulaqlar zümzüməsilə.
Qayanın çınqıllı ətkələrində
Oxuyur kəkliklər xoş avazıyla.

Şəbnəmdən yoğrulmuş dağ gölləri də
Nazlanır yaşılbaş sonalarıyla.
Bir çiçək ətri də Vətən ətridir,
O duyğu qəlbinə sığinsa əgər.
Onda görərsən ki, babalar haqımı
Bu torpaq uğrunda ölməyə dəyər.

Bu, Xanəli Kərimlinin şeiridir. İlk misralarda təbiətə romantik baxış və sonda təbiəti Vətən kimi sevmək duyğusu əks olunur. Deyim ki, Xanəli Kərimlinin şeirlərində ilin fəsillərinin, xüsusilə payızın təsviri orijinal təşbihlərlə, metaforalarla diqqəti cəlb edir. Muxtar Qasımzadənin “Payız” şeiri də Azərbaycan poeziyasında payıza həsr olunan ən gözəl şeirlərin sırasına qatıla bilər. Bu şeirdə metaforik düşüncə tərzini, payızın insanlaşması, H.Arifin dediyi kimi, təbiətin insan kimi düşünməsi diqqəti cəlb edir:

Dağların başından sürüşüb düşər,
Düzlərin əlində dağlar payız.
Titrəyər, səyriyər, taqəti olmaz,
Yollara, izlərə yıxılar payız.

Mən Naxçıvanın tarixi abidələrinin, qalalarının, dağlarının poetik təsvirini Muxtar Qasımzadənin “Günçixandan gəlirəm” şeirlər kitabındakı silsilə şeirlərdə izlədim. Baxın: “Haçadağ”, “Gəmiqaya”, “Əshabi-kəhf”, “Çalxanqaya”, “Əlincə”, “Köhnə qala haqqında ballada”, “Xaraba Gilan”, “Gülüstan”, “Xanəgah”, “Zorxana”, “Buzxana” şeirləri Naxçıvan tarixinin bədii təəcəssümü deyilmi? Naxçıvanın tarixi abidələri haqqında heç təsəvvürü olmayan adamlara, ya da xarici turistlərə bu şeirlər oxunsa, çox bilgilənərlər.

Təbiətin, onun ayrı-ayrı fəsillərinin, tarixi abidələrin, Naxçıvan qalalarının özünəməxsus təsvirini Vaqif Məmmədovun, Sabir İbrahimovun, Həsənəli Eyvazlının, Əbülfəz Muxtarovun, Fərəc Fərəcovun, Zaur Vedilinin, Qafar Qəribin şeirlərində də gördüm. Mərhum deməyə dilim gəlmədiyi Vaqif Məmmədovun “Dəniz mənim, mən dənizin içində” silsilə şeirləri orijinallığı ilə seçilir.

3. Sevgi, sevgi.. Azərbaycan poeziyasını sevgi şeirləri olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Nizamidən, Füzulidən, Nəsimidən, Xətəidən, Nəbatidən, Vaqifdən, Seyid Əzimdən, Əlağa Vahiddən, Səməd Vurğundan ta bu günün ən gənc şairlərinə qədər hamı eşqin, məhəbbətin tərənnümçüsü və əsiri olublar. “Ya rəb, bəlayi eşq ilə qıl aşına məni, Bir dəm bəlayi eşqdən etmə cüda məni” (Füzuli), “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” (H.Cavid). Və müasir Azərbaycan poeziyasında ən gözəl sevgi şeirlərində Füzuli ölçü meyarına çevrilib və ən gözəl sevgi şeirlərində Füzulidən bir dad, bir duz vardır. Ancaq burada bir fərqi qeyd etməliyəm: Zahirən heç nə dəyişilməyib. Məhəbbət Füzulidə olduğu kimi, bir çox şeirlərdə yenə də ən ali, müqəddəs bir hiss kimi tərənnüm olunur. Lakin zaman dəyişdiyi kimi insanın sevgiyə münasibəti də yeni çalarlarla diqqəti cəlb edir. İndi orta əsr klassik poeziyasındakı romantikani daha çox real hissi münasibətlər əvəz edir. Sevgi, eşq romantikası aya, ulduzlaracan gedib çatırdı, məsələn, “Deyil bihudə gər yağsa fələkdən başıma daşlar, Binasın tişeyi-ahımla viran etdiyimdəndir” (Füzuli). Amma indiki sevgi şeirlərində daha çox “sən və mən” sırf şəxsi münasibətlər ön plana çıxır. Hətta bazar münasibətlərinin də sevgi şeirlərində izini görürəm. Bununla bəhm, sevgi şeirlərində yenə Füzulidən bir dad, bir duz var.

Təfərrüata varmadan qısaca Naxçıvanda yaşayan şairlərin yaradıcılığında sevgi mövzunu izləyək. Naxçıvanda yaşayan şairlər arasında ən çox sevgi şeiri yazan Əbülfəz Ülvidir. Onun şeirlərində səmimi hisslər, daha doğrusu, yaşanılan hisslər yetərincədir. “Mən dünyaya sənə görə gəlmişəm, Əllərimi ətəyindən üzmə gəl” -bu misra Əbülfəz Ülvinin sevgi şeirlərinin məğzini ifadə edir, -desəm, yanılmaram. “Elə sev, damarda coşdursun qanı”, yaxud “Sevgi ömrümüzə qızıl ilmədir” misraları da həmçinin. Çoxdur eşqi dəyərləndirən belə misralar.

Amma Əbülfəz Ülvinin sevgi şeirlərində məhz bu günün real hisslərlə yaşayan müasir bir aşıqın etirafları səslənir. Və bu etiraflarda bədbinlikdən çox, nikbinlik duyulur.

Elxan Yurdoğlunun sevgi şeirləri mənə ona görə xoş gəldi ki, o, intizarın, ayrılığın və tənhalığın poetik rəsmlərini çəkir, bu rəsmlərdə ayrı-ayrı orijinal təşbehlər – cizgilərlə qarşılaşırsan.

Səsini eşidəndə rənglər düşür yadıma,
Söylə, sevirəm səni.
Bir az yağış kimisən, bir az meh olmağın var,
Yasəmən çiçəyində təzə şəh olmağın var.
Tükənməz sevgin ilə şahənşah olmağın var,
Payla, sevirəm səni.
Bir dəfə de-son dəfə, yum gözünü qu kimi,
Dadına baxmadığın əlçatmaz arzu kimi
Söylə, sevirəm səni.

Ayrılıq küçəsində bir ev, o evdə “tənhalıqdan ağrıyır bir qadın bədəni”. “Bayırda narın bir yağış. Duyğular yağışın səsinə cırpar özünü, Duyğular pəncərə şüşəsində naxış” -o tənha qadının faciəsini nəql edir. Darıxmaq haqqında belə deyir: “Adam ancaq darıxanda səmimi olur. Darıxmaq çıxarır atır içindən bütün saxtılıqları. Özü olur hamı darıxanda”. Darıxmaq barədə çoxlu şeirlər oxusam da, Elxan Yurdoğlunun “Bəzən sevmədiyini üçün də darıxmalı adam” şeiri təzəliyi ilə seçilir. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, təkcə sevgi şeirlərində deyil, digər şeirlərində də Elxan Yurdoğlu müasir şeir təfəkkürünə yiyələndiyini sübut edir. Hüseyn Bağiroğlunun sevgi şeirlərində də ənənəvi sevgi şeirlərində fərqli məqamlar diqqəti cəlb edir.

Ömür bir an kimi gəlib keçəsə də,
Sevgi əbədidir sevnələr üçün.
Çöllərdə bir Məcnun külək oxuyur,
Bağlarda bir Leyli çiçək qoxuyur.
Sevib həzin-həzin ürək oxuyur,
Sevgi bir nəğmədir sevnələr üçün.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, Hüseyn Bağiroğlunun şeirlərində orijinal deyim tərzini, özünəməxsus ifadə çalarları ilə qarşılaşıyıq. Hüseyn “Yurdum” şeirində ənənəvi mövzuya poetik çalarlar qata bilir. Yazır ki: “Mənim şəhid-şəhid azalan yurdum, Sevinci qəmindən az olan yurdum” Məna misranın içindədir. Şəhidlər çoxaldıqca yurd bu amansız itkilərdən azalır. Başqa bir şeirində: “Adam kölgəsinə səsləmə mənim, ağac kölgəsində günüm xoş keçir”. Onun ən gözəl şeirlərindən biri “Badam ağacının ağ çiçəkləri” dir:

Kimin sevgisidir belə gül açıb?!	Günəşin gül açan nurudu bəlkə,
Nəyin həsrətidir belə dil açıb?!	Nənəmin ağappaq ruhudu bəlkə,
Bəlkə Göy üzünə Yer könül açıb-	Torpağın işıqlı şeiridi bəlkə,
Badam ağacının ağ çiçəkləri.	Badam ağacının ağ çiçəkləri.

Mətləbdən uzaqlaşmayaq. Sevgini, onun ülviliyini, hicran-vüsal təzadlarını hansı təsirli, təzə və orijinal misra və deyimlərlə ifadə ediblər naxçıvanlı şairlər? “Sözün şəkər qatar bil ki, sözümə, Gülüstan görünər dünya gözümə. Qışın şaxtasında baxsan üzümə, Başımın üstündə qar çiçəkləyər” “Üstümə üzündən nur yağan gözəl, Ay da gözəllikdə üzün kimidir” (Vaqif Məmmədov). “Qollarım çatsaydı, bir səndən ötrü bütün yer kürəsin qucaqlayardım”. “Mənim görüşümə, ay gül gətirən Əllərini öpüm, güllərinimi?” (Muxtar Qasımzadə) “Gözəllik önündə necə susum mən?! Baxıb gül

qızlara, gözəl qızlara, Dəli olacağam buy az deyəsən” (Asim Yadigar). Belə misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar.

4. Ədəbi tənqiddə uzun illərdir poeziya ilə bağlı məqalələrdə “lirik qəhrəman”, “lirik mən” ifadələri işlənir. Şairlərin həm özünüifadəsində, həm də təsvir etdikləri insan olbrazlarında “lirik qəhrəman” ya “lirik mən” təbii ki, şairin şeirdə ifadə etdiyi mənadan təcrid edilmir. Altmışıncı illərdən başlayaraq poeziyada şairin özünüifadəsi ön plana çıxır, şair və dünya, şair və zaman, şair və cəmiyyət, şair və təbiət paralelləri “lirik mən”in monoloqlarına çevrilir. Beləliklə, “lirik mən” şair obrazında təcəssüm tapır. Bunu biz Naxçıvanlı şairlərin şeirlərində də izləyə bilərik. “Lirik mən”in özünüifadəsi müxtəlif rakurslarda nəzərə çarpır. Məsələn, böyük şairimiz Məmməd Arazın hələ altmışıncı illərdə qələmə aldığı “Özümdən şikayət məktubu” şeirində “Nə vaxt yazasıyam şah əsərimi, İlk sözüm hardadır, Son sözüm harda” misraları və ümumiyyətlə, şeirin sonuna qədər şairin özünü ittihamla səslənən misraları sırf “lirik mən”in monoloqu kimi xatırlanır. Yeri gəlmişkən, burda bir məqamı qeyd edirəm ki, Məmməd Arazın naxçıvanlı şairlərə poetik təsiri çox güclüdür. Naxçıvanlı şairlərin Məmməd Arazı həsr etdikləri şeirləri bir böyük toplu təşkil edir. Təkcə ona həsr edilən şeirlər deyil, həmçinin sözü Məmməd Araz kimi incələmək, poetik cazibəyə çevirmək də naxçıvanlı şairlərin ustad dərslərini necə mənimsədiklərini sübut edir.

Yenə “lirik mən” -Şair obrazı ifadəsinə qayıdaq. Belə bir suala cavab verək ki, şair obrazı naxçıvanlı şairlərin şeirlərində necə ifadə olunur. İbrahim Yusifoğlunun şeirlərində deyərdim ki, “lirik mən” elə onun özüdür. O, öz şair mənindən söz açanda da, kədərini ifadə edəndə də, “Mən çəkən dərdləri bəri sən çəkmə” deyəndə də, “Mənim üçün qazılan məzar başında, Mən özüm özümü ağlayan gördüm” söyləyəndə də öz varlığından qopan hıçqırıqları ifadə edir. Amma onun şeirləri təkcə hıçqırıqdan, kədərli notlardan ibarət deyil. Nikbin notlar daha çoxdur. Ümumiyyətlə, şair obrazı çoxrəngli, çoxçalarlıdır. Məsələn, Muxtar Qasımzadənin “Avtoportret”ində həyatının keçməkeşlərindən danışılırsa, (“Özüm görünmədim heç, şəklim suya düşdü”), yaxud: “Alışdım dərdlər çəkməyə, Yurdda qürbətlər çəkməyə” misralarında Dərdinə sığınır, amma əksər şeirlərində nikbindir. Bu fikri-bu təzadı ona görə xatırladım ki, vaxtilə-sovet dönəmində hər hansı şair kədərli şeir yazırdısa, öz taleyindən, gündən-güzəranından şikayətlənirdisə, tənqid hədəfinə çevrilirdi. Amma unudulurdu ki, şair də insandır, onun da kövrəlməyə, şikayət etməyə haqqı var. Asim Yadigarın yazdığı kimi: “şairlər kövrək olur”. Amma bununla biz şeirdə kədər, qəm, şikayət motivlərinin ifrat həddə çatmasının əleyhinəyik. Poeziya, şeir işıq deməkdir və bu işıq nə qədər güclü olsa, həyatın və insan ömrünün gözəlliklərini poetik şəkildə əks etdirsə, daha gözəl... Mən bu işığın izinə düşdüm, gördüm ki, Asim Yadigarın, Xanəli Kərimlinin, Muxtar Qasımzadənin, Maarif Təmkinin, Sürəyya Nəsimin, Hacı Firidun Süleymanoğlunun, Tofiq Qəbulun, Həsənalı Eyvazlının, Fərəc Fərəcovun, Əbülfəz Ülvinin, Gülzadə İbrahimplinin, Əbülfəz Muxtaroğlunun, Zeyqəm Vüqarın və b. şairlərində işıq onların kədər saçan misralarından daha önəmlidir.

5. Nəhayət, janr və sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında qısaca. Naxçıvanda yaşayan şairlər üçün janr məhdudiyəti yoxdur. Ən çox heca şeiri, daha sonra sərbəst şeir. Əruza da müraciət edənlər az deyil. Qoşma, gəraylı, bayatı, heca şeirinin müxtəlif bölgüləri, sərbəst şeir nümunələri. Mən ucdantutma onların bütün şeirlərinə əliyyül-əla demirəm, orta və hətta zəif şeir nümunələri də az deyil. Misal gətirmək istəmirəm və poetik axtarışların bəzi şairlərdə çox zəif getdiyini deyirəm. Amma təbii ki, sevindiyim anlar çox olur. Burada Əbülfəz Muxtaroğlunun “Dünya” rədifli gəraylısından misal gətirmək istəyirəm:

Açılmayıb çox düynü,
Xidmətində Ayı, Günü.
Eşidilmir səsi, ünü,
Fırlanan bir nərđi dünya
Əvvəldən belədir halı,
Verməz “o dünyaya malı” .
Kimisinə beçə balı,
Kiminə zəhərdi dünya.

Görüb, yazıb neçə ədib,
Gözlü gələn gözsüz gedib.
Qova-qova namərd edib
Neçə-neçə mərđi dünya.
Azı torpaq, çoxusu su
Olsaydı hissi, duyğusu
Çəkə bilməzdi doğrusu,
Mən çəkdiyim dərđi dünya.

Ələsgər Nehrəmlinin cığalı təcnislər, dodaqdəyməzlər, samit dodaqdəyməzlər qələmə alması, özü də bu aşiq şeiri nümunələrində uğur qazanması, əlbəttə, sevindiricidir. Naxçivanda yaşayan şairlərdən Asim Yadigarın təxmisləri və qəzəlləri, Hacı Firidun Süleymanoğlunun, Ələsgər Nehrəmlinin qəzəlləri əruza meylin artdığını sübut edir.

Təbii ki, Naxçivanda yaşayıb-yaradan şairlərin yaradıcılığı haqqında tam təsəvvür yaratmasam da, (bunu etiraf edirəm), hər halda, nəyəsə nail oldum.

İki sözü qaldı. Birincisi, Naxçivanda doğulan Kəmalə Ağayevanın, Hüseyn Razinin, Əliyar Yusiflinin, Elman Həbibin, Vaqif Məmmədovun, Mahir Səmədovun ölümünə təəssüflənirəm. "Allah onların ruhunu şad eləsin" -deyirəm.

İkincisi, bu çıxışında əslən naxçıvanlı olub, Bakıda yaşayan Zeynal Vəfanın, Ramiq Muxtarın, İqbal Orxanın, Rafiq Odayın, Nizami Muradoğlunun, Kəmaləddin Qədimin, Ələsgər Talıboğlunun, Aləmzar Sadiqzadənin, Lütfiyyə Əsgərzadənin Asif Asimanın, Nəfilənin Cərvər Məsumun yaradıcılığından söz açmadım. "Naxçıvanın şeir mühiti" (1950-2000-ci illər) kimi düşündüyüm kitabda bu boşluğu aradan qaldıra bilərəm.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu Y. Seçilmiş əsərləri, üç cildə, I cild. Naxçıvan, Əcəmi, 2013, 312
2. Axundov A., Vəliyev S. Naxçıvan ədəbi mühiti. Bakı, Nurlan, 2008, 216 s.
3. Həbibbəyli İ.Ə. Qiymətli mənbə, etibarlı bələdçi / Axundov A., Vəliyev S. Naxçıvan ədəbi mühiti. Bakı, Nurlan, 2008, s. 3-6.
4. Həbibbəyli İ.Ə. Naxçivanda ədəbi-mədəni mühit; tarixi proses və müasir inkişaf istiqamətləri, "Şərq qapısı" qəzeti, Naxçıvan, 2006, 15 iyul, №126

SUMMARY

Vaqif Yusifli

The article is about the literary and cultural events in Nakhchivan in the XX century. Nakhchivan - Azerbaijan has given great inspiration to our science and powerful creative artists to our literature. Significant work has been done in the scientific study of the Nakhchivan literary environment, and significant research has been done and published. Reviewing the literary and regional features of this period is particularly important for in-depth analysis of Azerbaijani literature.

Key words: Azerbaijan literature, Nakhchivan, poem, literature, poetic melodies, literary environment

РЕЗИОМЕ

Вагиф Юсифли

Статья о литературных и культурных событиях в Нахчыване в XX веке. Нахчыван подарил азербайджанской науке и литературе великих гениев и сильные творческие личности. В сфере научного исследования нахчыванской литературной среды проделаны большие работы, проведены и опубликованы важные исследования. Обзор литературных и региональных особенностей этого периода особенно важен для углубленного анализа азербайджанской литературы.

Ключевые слова: Азербайджанская литература, Нахчыван, стихотворение, литература, поэтические мелодии, литературная среда

HÜSEYN HƏŞİMLİ
AMEA Naxçıvan Bölməsi
huseyn.hashimli@mail.ru

UNUDULMUŞ TƏRCÜMƏÇİ ƏLƏKBƏR NAXÇIVANLI

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, tərcüməçi, Ələkbər Qərib Naxçıvanlı

İyirminci əsr Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi Ələkbər Qərib Naxçıvanlı (Abbasov Ələkbər Tağı oğlu) 1910-30-cu illərdə ədəbi prosesdə yaxından iştirak edən istedadlı sənətkarlarımızdan biridir. Onun “Ələkbər Qərib”, “Əliəkbər Naxçıvanlı”, “Ələkbər Abbasov”, “Ə.Qərib” və digər imzalarla çap etdirdiyi roman, povest və hekayələr, publisistik və ədəbi-tənqidi məqalələr, müxtəlif xalqların ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr istedad və zəhmətin, ciddi yaradıcılıq axtarırlarının məhsuludur. Burada ədibin tərcüməçilik fəaliyyətini ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə nəzərdən keçirəcəyik.

Ələkbər Abbasov bədii, publisistik və tərcüməçilik fəaliyyətinə hələ Qori Müəllimlər Seminariyasında 1909-1913-cü illərdə təhsil alarkən başlamışdır. Ədibin həmyerlisi və Qori Müəllimlər Seminariyasında tələbə yoldaşı, yazıçı-publisist Əli Səbri Qasimov sonralar təhsil illərini xatırlayarkən müəllimləri, məşhur pedaqoq və ədəbiyyatşünas Firudin bəy Köçərlinin bir çox tələbələri, o cümlədən Ələkbəri ədəbi yaradıcılığa həvəsləndirdiyini vurğulayaraq yazmışdı: “Firidun bəy bizdə ədəbiyyata böyük maraq oyatdığına nəticəsi olaraq Rəcəb Əfəndiyev, Ələkbər Abbasov (Qərib), Zülfüqar Ağakışibəyov və mən rus ədiblərindən Azərbaycan dilinə bir sıra əsərlər tərcümə etməyə və əsər yazmağa başladım” (6, s.269).

Ələkbər Naxçıvanlı (Abbasov) 1912-ci ildə rus sentimentalisti N.M.Karamzinin (1766-1826) “Bədbəxt Liza” əsərini dilimizə çevirmiş və həmin ildə Bakıda ayrıca kitabça kimi nəşr etdirmişdir (10). Həmin kitabçanın üzərində aşağıdakı qeyd var: “Məktəb” jurnalının vəsaiti ilə çap olunur”. “Bədbəxt Liza” Azərbaycan dilində çap olunduqdan sonra jurnalın redaksiyası onu öz oxucularına göndərmişdir. Bu barədə jurnalın 7 dekabr 1913-cü il tarixli 19-cu sayında müvafiq məlumat vardır. Ədəbiyyatşünas alim Alməmməd Alməmmədov da “Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri” kitabında bu fakta diqqət yetirmişdir (1, s.132).

“Bədbəxt Liza”nın tərcüməsinin əvvəlində Ələkbər Qəribin “Ə.Abbasov” imzası ilə verilmiş qısa qeydləri də vardır ki, bu da onun müəyyən ədəbi düşüncələrinin ifadəsi kimi maraq doğurur. İndiyədək tədqiq olunmadığını nəzərə alıb “Bədbəxt Liza”nın tərcüməsinə Ə.Abbasovun yazdığı qısa “Müqəddimə”ni bütövlükdə xatırladıyıq: “Rus ərbabi-qələmlərindən Qara Mirzə (N.M.Karamzin) “Bədbəxt Liza” ünvanlı bir kiçik roman yazmışdır. Bu roman ən əvvəl Peterburq jurnallarının birində dərc olunmuşdu. Bir az müddət keçməmiş bu balaca əsər Rusiyada çoxlarının diqqətini cəlb etdi və müəllifinin adı cəmi aləmi-ürfanda başqa, bir hörmət və mərhəmət ilə söylənirdi. Bu suzişli əsər sair lisanlara da tərcümə olunmuşdur. Bəndə də özümə cürət verib bu romanı lisanımıza tərcümə etdim ki, qarein yoldaşlarımı rus ədəbiyyatının şair və ədibi-şəhəri Puşkindən irəli sultanlıq edən Qara Mirzənin ruhuna, əfkarına, hissiyyatına ixtisarən aşına olsunlar. Qara Mirzə hekayəni başlamadan irəli Moskva şəhərinin ətraf və əknafı ilə də qareini aşına edir” .

Bu kiçik qeydlər Ə.Qəribin rus ədəbiyyatına bələdliyini bir neçə cəhətdən səciyələndirməyə imkan verir. Hər şeydən öncə, diqqəti o məqam çəkir ki, Ə.Qərib yazıçı N.M.Karamzinin tatar mənşəli olmasına işarə edərək onun soyadını Qara Mirzə (Karamzin) kimi yazmışdır. Digər tərəfdən, N.M.Karamzinin sentimentalist yazıçı olduğunu nəzərə alaraq gənc mütərcim “Bədbəxt Liza”nı “suzişli əsər” (yanıqlı, təsirli əsər- H.H.) saymaqla onun da bu səpkidə qələmə alındığını məxsusi vurğulamışdır. “Bədbəxt Liza” povestini oxumaqla N.M.Karamzinin “hissiyyatına aşına olmaq” barədəki qeyd də bu cəhətdən səciyyəvidir. Nəhayət, Ələkbər Qərib Abbasov müqəddimədə N.M.Karamzini haqlı olaraq A.S.Puşkinə qədərki rus ədəbiyyatının ən məşhur siması kimi dəqiq qiymətləndirmişdir.

Ə.Qəribin dilimizə çevirdiyi “Bədbəxt Liza” tərcüməsi ilə tanışlıq müsbət təəssürat oyadır. Gənc mütərcim orijinalın ruhunu saxlamağa səy göstərmişdir. Əsərin sentimentalist qayəsi, emosional təhkiyə tərz, lirik ovqatı, üslub özəllikləri tərcümədə əsasən qorunmuşdur. Təsəvvür naminə əsərdən bir parçaya nəzər salaq. Lizanın həyatının son anları, axıncı sözləri tərcümədə belə ifadə olunmuşdur:

“- Anyuta, əzizim, bu pulları apar anama təslim et və ona deyin ki, mən bu böyük müsibətdə bir onun əleyhinə bulunmuşam. Zira adam cildinə girmiş səngdil heyvana... E..r... Ah, onun adını bilmək nə lazım? De ki, bir bivicdan adama mehr-məhəbbətim olduğunu ondan pünhan etdim və adam bivəfa olub, mənim haqqımda təcavüzlər etmişdir. Təvəqqe et ki, mənə əfv buyursun. Allah-taala əvəz verəndir. İndi mən sənə əlini öpən kimi sən də möhtərəm anamın əlini öpüb, deyərsən, bədbəxt Liza sənə əllərini öpməyini istirham etmişdir. Və deyin ki, Liza...

Burada özünü suya tulladı. Anyuta qışqırıb, aman istədisə də, vəli nicat verməkdən ümid kəsilmişdi”.

Göründüyü kimi, mütərcimin seçib işlətdiyi sözlər və ifadələr ideya-bədii qayəni ümumən yaxşı əks etdirmişdir. Belə nümunələrin sayını artırmaq olar. Tərcüməçi bir çox səhifələrdə əsəri sadə üslubda çevirməyə, koloriti saxlamağa da nail olmuşdur. Bütün bunlar gənc mütərcimin yaradıcılıq uğuru sayıla bilər.

Tərcümədə Ə.Abbasov bəzi ixtisarlar aparmışdır. Məsələn, povestin əvvəlindəki giriş xarakterli müfəssəl təsvir tərcümədə yoxdur. Bunu mütərcim kitaba yazdığı ön söz xarakterli qısa qeydlərdə bir cümlə ilə belə ümumiləşdirmişdir: “Qara Mirzə hekayəni başlamadan irəli Moskva şəhərinin ətraf və əknafı ilə də qareini aşına edir”. Mütərcim bir çox məqamlarda rus dilindəki söz və ifadələrin Azərbaycan dilindəki paralelini, qarşılığını dürüst taparaq yerli-yerində işlətməmişdir. Onu da nəzərə alaq ki, Ə.Qəribin 1912-ci ildə N.M.Karamzinin “Bədbəxt Liza” əsərini qısa ixtisarla dilimizə çevirərək nəşr etdirməsi Avropa sentimentalist nəsrindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş ilk əsər idi.

Ə.Qəribin tərcüməçilik fəaliyyəti 1920-1930-cu illərdə daha ardıcıl və əhatəli xarakter daşımışdır. 1927-ci ilin sonlarından etibarən Bakıda nəşriyyat sistemində çalışan ədib həm müxtəlif bədii nümunələri məhəratlə Azərbaycan dilinə çevirərək nəşr etdirmiş, həm də bir çox tərcümə kitablarının redaktoru olmuşdur.

Ə.Qəribin diqqətəlayiq bədii tərcümələrindən biri məşhur rus ədibi M.Y.Lermontovun (1814-1841) “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanıdır. Həmin tərcümə 1929-cu ildə Bakıda Azərənşr tərəfindən nəşr olunmuşdur (12). Kitabın redaktoru tanınmış şair-tərcüməçi Əhməd Cavad idi.Onu da deyək ki, bu nəşr M.Y.Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanının Azərbaycan dilinə ilk tərcüməsi deyildi. Müxtəlif vaxtlarda ədəbiyyatşünaslardan Ə.Səidzadə, L.Səmədova bu barədə fikir söyləmişlər. Prof.Şamil Qurbanov isə dəqiqləşdirmişdir ki, 1900-cü ildə Binəli bəy Qazi Arif Əfəndizadə Vaçnazi “Zəmanəmizin qəhrəmanı”-nı dilimizə çevirib. Bu tərcümə barədə 1908-ci ildə “İrşad” qəzeti də məlumat vermişdir. (11). Sonralar da bəzi ədəbiyyatşünaslarımız Binəli bəyin tərcüməsini maraqlı bir fakt kimi yada salmışlar. Bütün bunların müqabilində 2014-cü ilin oktyabrında, M.Y.Lermontovun təvəllüdünün 200 illiyi qeyd olunduğu bir vaxtda müxtəlif qəzetlərdə və saytlarda “Zəmanəmizin qəhrəmanı”nın Binəli bəy tərəfindən edilmiş tərcüməsinin guya yenidən tapılması barədə informasiya verilməsi təəssüf doğurur.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, M.Y.Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” əsərinin Ələkbər Qərib tərəfindən Azərbaycan dilinə edilmiş tərcüməsi 1929-cu ildə Bakıda çap olunmuşdur. Tərcümənin çapını ədəbi ictimaiyyət maraqla qarşılamış, ümumən yüksək qiymətləndirmişdir. Gələcəyin məşhur akademiki, o zaman gənc ədəbiyyatşünas kimi tanınan Məmməd Arif Dadaşzadə Ə.Qəribin bu tərcüməsi ilə əlaqədar eyni adlı resenziya yazıb “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1929-cu ildəki 5-ci sayında “FİRA” imzası ilə (“Arif” sözünün tərsinə oxunuşu - H.H.) dərc etdirmişdir (4). Qeyd edək ki, “FİRA” imzasının Məmməd Arifə məxsusluğu müvafiq biblioqrafik nəşrlərdə də bildirilməkdədir (2, s.243; 3, s.72).

“Zəmanəmizin qəhrəmanı” adlı həmin yığcam resenziyada gənc tənqidçi əsərin tematikasını, əsas qayəsini, obrazların xarakterini müfəssəl və dəqiq şəkildə dəyərləndirmiş, həmçinin Ə.Qəribin tərcüməsinə də obyektiv elmi münasibət bildirmişdir. Alimin kitablarına düşməyən həmin məqaləni ilk dəfə biz 2014-cü ildə yığcam təqdimatla “525-ci qəzet”də dərc etdirmişik (7; 5). Məmməd Arif Ələkbər Qəribin tərcüməsini ümumən müsbət qiymətləndirmiş, bununla yanaşı, tərcümə ilə bağlı bəzi iradlarını da nəzərə çatdırmışdı. Resenziyadan bir parçaya diqqət yetirək: “Tərcüməçi, ümumiyyətlə deyəcək olursaq, dildəki gözəlliyi və qüvvəti verməyə çalışmışdır... Əsərin rusçası çox sadədir... Lakin tərcüməçi ... *İsbatlı, tərəqqub, müxtəs, inayət, təcəssüs, dilxəraş* və başqa bu kimi bir çox kəlmələr işlətməmişdir. Halbuki bu sözlərin rusçası o qədər sadə və anlayışlıdır ki, bunların belə qəribə kəlmələrlə əvəz edildiyinə təəccüb edilir. Bu qəliz sözlərdən başqa, tərcümədə bir çox türkcə məhəlli sözlər də işlədilmiş... Mütərcim... *sabah – səhər; ab-hava – iqlim; av – şikar* kimi sözləri yan-yana olaraq işlətməmişdir. Bu sözləri məna etibarını ilə bir-birindən ayırmaq mümkün olmadığı halda, hər ikisini bədii bir əsərdə qollanmağın heç də mənası yoxdur... Bu göstərdiyimiz dil, kəlmə və xırda cümlə yanlışlıqlarını nəzərə almasaq, “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanının tərcüməsini yaxşı hesab edə bilərik”.

Sonralar ədəbiyyatşünas Lyudmila Səmədova “M.Y.Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanının Azərbaycan dilinə tərcüməsi tarixindən” adlı məqaləsində Ə.Qəribin 1920-30-cu illərdəki tərcüməçilik fəaliyyətini, o cümlədən M.Y.Lermontovdan çevirməsini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: “Həmin dövrdə Ə.Qərib ən tələbkar və yüksək ixtisaslı tərcüməçilərdən biri kimi tanınırdı... Ə.Qəribin tərcüməsində çapdan çıxan “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanını da ümumən öz dövrünə görə müvəffəqiyyətli tərcümələrdən hesab etmək olar”. Tərcüməşünaslıq üzrə tanınmış mütəxəssis olan Lyudmila Səmədova Ələkbər Qəribin rus klassikinə əsərinin tərcüməsi zamanı orijinala sədaqətini də yüksək qiymətləndirmişdir: “Sadəliyi və təbiiliyi ilə seçilən tərcümə orijinalın ruhunu özündə tam ifadə edir. Azərbaycan dilinin ifadə imkanlarından bacarıqla istifadə edən mütərcim öz dövrünə görə gözəl tərcümə əsəri yarada bilmişdir. Orijinalın məzmununa da maksimal dərəcədə sadıqlıq duyulur. Böyük rus klassikinə fikir və hisslərini Azərbaycan dilinə çevirən mütərcim orijinaldakı obrazları, metaforaları, üslubi xüsusiyyətləri qoruyub saxlamağa səy göstərmiş, rus ifadə və bədii təsvir vasitələrinin azərbaycanca analoqlarını tapmağa çalışmışdır. Bacarıqlı tərcüməçi orijinalın məzmununu ilə bir sırada onun üslubunu, dil xüsusiyyətlərini, ritmini, intonasiyasını, ifadələrin konstruktiv xüsusiyyətlərini və s. verməyə də müvəffəq olmuşdur... Ə.Qəribin tərcüməsini oxuduqca biz yüksək estetik zövqə malik olan, rus klassik ədəbiyyatını dərinləndirən bilən, onun tarixi əhəmiyyətini və milli xüsusiyyətlərini həssaslıqla duyan bir tərcüməçi ilə qarşılaşırıq” (14, s.202-203).

Bütün bunlarla yanaşı, L.Səmədova Ə.Qəribin tərcüməsindəki bəzi nöqsanları da göstərmişdir. Məsələn, 1920-ci illər ədəbi dilimizdə bəzi müəlliflər tərəfindən hələ də işlənməkdə olan *məhfəl (dairədə), laf* kimi sözlərə bu tərcümədə də rast gəlinməsinə ədəbiyyatşünas qüsur saymışdır. Yaxud, “Позвольте, сударь” ifadəsini Ələkbər Qərib “Müsaidə edin, əfəndim” kimi çevirmişdir. L.Səmədova yazırdı ki, bunu “İcazə verin, ağa”, yaxud “İcazənizlə” kimi çevirmək daha doğru olardı. “Человек с большими усами” ifadəsini Ə.Qərib “böyük bıqlı adam” şəklində çevirib ki, L.Səmədovanın haqlı qənaətinə görə, bu, dəqiq deyil, “qalın bıqlı adam”, yaxud “iri bıqlı adam” ifadəsini seçmək lazım idi (14, s.204-205).

Bu deyilənlər Ələkbər Qəribin tərcüməsinin yüksək səviyyəsi müqabilində kiçik nöqsanlar sayıla bilər. Heç təsadüfi deyil ki, M.Y.Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” əsərini yenidən Azərbaycan dilinə çevirib 1937-ci ildə çap etdirən Cabbar Məcnunbəyov da Ə.Qəribin təsirindən çıxıb bilməmişdir. Belə ki, onun tərcüməsində bir sıra parçalar Ələkbər Qəribin 1929-cu ildə çap olunmuş tərcüməsindən eyni ilə köçürülmüşdür. C.Məcnunbəyovun həmin plagiatlıq faktına ədəbiyyatşünaslardan Lyudmila Səmədova (14, s.213, 215-216; 17, s.139-140), Telman Cəfərov (15, s. 86-87) da öz tədqiqatlarında diqqət yetirmişlər.

Ə.Qəribdən sonra Cabbar Məcnunbəyovun yenidən “Zəmanəmizin qəhrəmanı” əsərini dilimizə çevirmək təşəbbüsünə də tədqiqatlarda fərqli münasibət bildirilmişdir. Ədəbiyyatşünas L.

Səmədova bunu daha çox “orijinala yaxın bir şəkildə şairin yubileyi ərəfəsində” yeni tərcümə təqdim etmək məqsədi ilə bağlamışdır (14, s.208). Tədqiqatçı, yəqin ki, rus ədibinin 1939-cu ildə 125 illiyinin tamam olmasını nəzərdə tutmuşdur. Prof. T.Cəfərov isə rus dilində çap etdirdiyi “M.Y.Lermontovun nəsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında və tərcümələrində” adlı monoqrafiyasında əsas səbəbi Ə.Qəribin repressiyaya uğramasından sonra onun tərcüməsinə qadağa qoyulması ilə əlaqələndirmişdir (15, s.50). Son vaxtlarda tədqiqatçı Sevinc Xudiyeva da bir məqaləsində həmin qadağa faktını təkrarlamışdır (8, s. 117).

Bu əsaslandırma bizə bir qədər şübhəli görünür. Çünki Cabbar Məcnunbəyovun tərcüməsi 1937-ci ildə çap olunmuşdu, həmin vaxt isə Ələkbər Qərib yaradıcılıq fəaliyyətini davam etdirirdi. Elə həmin il Bakıda Azpartnəşr tərəfindən “Yuvarlandılar”, “İspaniya xalqının qəhrəman qızı Lina Odena” kimi kitablar məhz onun redaktorluğu ilə çap olunmuşdu. Üstəlik C.Məcnunbəyov 1937-ci ildə nəşr olunmuş “Zəmanəmizin qəhrəmanı” tərcüməsi üzərində işə, sözsüz ki, həmin il yox, daha əvvəl başlamışdı. Yəni bu irihəcmli tərcümənin ona sifariş verilməsini Ələkbər Qəribin repressiyası (?) ilə əlaqələndirmək inandırıcı görünür...

1929-cu ildə Ələkbər Qəribin tərcüməsində o dövrün tanınmış yazıçılarından olan N.N.Lyaşkonun (1884-1953) “Domna ocağı” adlı nəsr əsəri Azərnəşr tərəfindən kitab halında A.Baqrinin müqəddiməsi, A.Əfəndizadənin redaktorluğu ilə oxuculara çatdırılmışdır (13). Ümumən yüksək keyfiyyəti, o cümlədən orijinala sədaqəti, seçilmiş söz və ifadələrin dəqiqliyi ilə səciyyə-lənən həmin tərcümə barədə ədəbiyyatşünas Mikayıl Rəfil “İnqilab və mədəniyyət” (indiki “Azərbaycan”) jurnalında “Domna ocağı” haqqında” adlı reseziya dərc etdirmişdir (9). Resenziya “Jurnalist” imzası ilə verilmişdir ki, bu imzanın məhz M.Rəfilə məxsusluğu aid qaynaqlarda birmənalı şəkildə qeyd olunmaqdadır (2, s.335). M.Rəfil Ə.Qəribin tərcüməsini müsbət qiymətləndirərək yazırdı: “Məşhur proletar yazıçısı Lyashkonun ən mühüm əsəri olan “Domna ocağı” professor Baqrinin müqəddiməsi ilə Azərnəşr tərəfindən çıxarılmışdır...Tərcümə, ümumiyyətlə, yaxşıdır. Üzərində işlənmiş olduğu görülür”. Resenziya müəllifi tərcümənin müqəddimə ilə nəşr olunmasını da müsbət hal saymış, bununla yanaşı, bəzi mətbəə xətalılarına yol verildiyini də nəzərə çatdırmışdır.

1920-1930-cu illərdə Ələkbər Qərib ictimai-siyasi xarakterli bəzi əsərləri də rus dilindən məharətlə tərcümə etmişdi. Xüsusən bir sıra rəsmi materialların tərcüməsinin Ə.Qəribə həvalə edilməsi mütərcimin bacarıq və məsuliyyətinə olan etimadın ifadəsi idi. Həmin kitablardan bəzilərinin adlarını xatırladıq: S.Qonikman. Ümumittifaq Kommunist (bolşevik) firqəsi tarixi. Bakı, Azərnəşr, 1928, 229 s.; S.Krutoşinski. Kollektiv təsərrüfat üzvü nəyi bilməlidir? Bakı, Azərnəşr, 1929, 63 s. O illərdə Ələkbər Qərib bəzi elmi-kütləvi materialların da tərcüməsi ilə məşğul olmuşdur. Onun tərcüməsində E.S.Kalmitskinin “Mozalanı məhv edəlim” adlı 25 səhifəlik kitabçasının 1933-cü ildə Azərnəşr tərəfindən çapını xatırlatmaq olar.

Ələkbər Qərib 1927-ci ilin ikinci yarısında artıq Tiflisdən köçərək yaradıcılıq fəaliyyətini Bakıda davam etdirirdi. Həmin ildən etibarən təxminən on il müddətində onun bir sıra tərcümələri nəşr olunduğu kimi, çoxsaylı tərcümə kitablarına redaktorluğu da bəllidir. Rus, alman, fransız, ingilis və s. xalqların ədəbiyyatlarının E.Zolya, C.London, A.Barbüs, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, N.V.Qoqol, İ.S.Turgenev, A.P.Çexov, M.Qorki və digər məşhur ədəbi simalarının müxtəlif əsərlərinin dilimizə Ə.Haqverdiyev, C.Cabbarlı, Ə.Cavad, Ə.Şərif və digər tanınmış mütərcimlər tərəfindən edilmiş tərcümələrinin Bakıda Azərnəşr tərəfindən məhz Ələkbər Qəribin redaktorluğu ilə çap edilməsi də onun yetkin ədib, kamil mütəxəssis olmasından soraq verir.

Ələkbər Qərib 1920-1930-cu illərdə rus dilindən tərcümə olunmuş bir sıra ictimai-siyasi, elmi-kütləvi kitablara da redaktorluq etmişdir ki, bu da onun universal fəaliyyət imkanlarından soraq verir. Hətta o zamankı sovet dövlətinin bir sıra rəsmi sənədlərinin, bəzi partiya və hökumət rəhbərlərinin məruzələrinin, çıxışlarının da Azərbaycan dilinə tərcüməsi Ə.Qəribin redaktorluğu ilə çap olunmuşdur. Bu qədər çoxsaylı və müxtəlif janrlı, fərqli mündəricəli əsərlərin həm orijinalını, həm də tərcüməsini oxumaq, onlar arasında müvafiq tutuşdurmalar aparmaq, tərcümələri redaktə

etmək olduqca əziyyətli bir işdir. Ələkbər Naxçıvanlı böyük istedad və zəhmət hesabına bunların öhdəsindən layiqincə gələ bilmişdir.

Bu deyilənlərə Ə.Q.Naxçıvanlının lüğətçiliklə bağlı işlərini, rusca-Azərbaycanca lüğətlərin hazırlanmasında yaxından iştirakını da əlavə etmək yerinə düşər. 1928-1929-cu illərdə Bakıda tanınmış ziyalı və dövlət xadimi Ruhulla Axundovun redaktorluğu və rəhbərliyi altında iki cildlik “Rusca-türkcə lüğət” nəşr olunmuşdu. 50 minə yaxın sözdən ibarət olan bu lüğəti hazırlayanlar Ələkbər Qəriblə yanaşı, o dövrün tanınmış ziyalılarından Əhməd Pepinov, Ələkbər Heydərlı, Hənəfi Zeynallı, Yusif Əliyev, Yusif Vəzir, Məhərrəm Kamil, Rəşid Yusifzadə, Ruhulla Axundov, Sami Kamal, Süleyman Məlikov, Tağı Şahbazi, Vəli Xulufu, Xudadad Əzizbəyli idi.

Ələkbər Qərib Naxçıvanlının tərcüməçilik fəaliyyətini öyrənmək təkcə bu istedadlı mütərcimin deyil, bütövlükdə Azərbaycan bədii tərcümə tarixinin 1910-1930-cu illər mərhələsinin bir sıra unudulmuş səhifələrini ilk dəfə diqqət mərkəzinə çəkmək baxımından da əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Alməmmədov A.M. Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri. Bakı, Yazıçı, 1982, 215 s.
2. “Azərbaycan” jurnalının bibliografiyası (1923-1972). Bakı, Azərb.EA mətbəəsi, 1973, 604 s.
3. Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığı (1920-1975), bibliografiya. Bakı, Elm, 1983, 942 s.
4. FİRA. “Zəmanəmizin qəhrəmanı”, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı, Bakı, 1929, № 5, s.43-44
5. FİRA. “Zəmanəmizin qəhrəmanı” (H.Həşimlinin təqdimatı ilə). 525-ci qəzet, Bakı, 24 oktyabr 2014
6. Firidun bəy Köçərlinin şəxsi arxivi (tərtib edən və nəşrə hazırlayan Məmməd Adilov). Bakı, Nurlan, 2006, 280 s.
7. Həşimli H.Akademik Məmməd Arifin 85 il əvvəlki bir məqaləsi haqqında. 525-ci qəzet, Bakı, 24 oktyabr 2014
8. Xudiyeva S. Lermontov nəsrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin bəzi məsələləri (“Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanının materialları əsasında). Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, I beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, BSU nəşri, 2010, s.116-121 (*internet versiyası*)
9. Jurnalist. “Domna ocağı” haqqında. “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı, Bakı, 1929, № 10, s.48
10. Karamzin N.M. Bədbəxt Liza (mütərcimi Ələkbər Abbasov). Bakı, Bakı mətbəəsi, 1912, 16 s.
11. Qurbanov Ş. Bir əlyazması haqqında. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, Bakı, 04 mart 1983
12. Lermontov M.Y.Zəmanəmizin qəhrəmanı (tərcümə edəni Ə.Qərib). Bakı, Azərnəşr, 1929, 258 s.
13. Lyaşko N.N. Domna ocağı (tərcümə edəni Ə.Qərib). Bakı, Azərnəşr, 1929, 136 s
14. Səmədova L. M.Y.Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanının Azərbaycan dilinə tərcüməsi tarixindən. Tərcümə sənəti (məqalələr məcmuəsi). Bakı, Elm, 1990, s.194-218
15. Джафаров Т.Проза М.Ю.Лермонтова в азербайджанском литературоведении и переводах. Баку, Мутарджим, 1995, 114 с.
16. Карамзин Н.М. Бедная Лиза//: <http://www.ilibrary.ru/text/1087/p.1/index.html>
17. Самедова Л.Д. Народов связующая нить. Баку, Язычы, 1980, 144 с.

ABSTRACT

Huseyn Hashimli

FORGOTTEN TRANSLATOR ALAKBAR NAKHCHIVANLI

Alakbar Garib Nakhchivanli takes an important place in the history of Azerbaijan literature.

The article deals with the creativity of the forgotten translator Alakbar Garib Nakhchivanli. It explores the translation activity of Alakbar Garib Nakhchivanli in the 1910-1930 for the first time, analyzes his translations from the literatures of different peoples and establishes their specific features. The article also studies the translations edited by Alakbar Garib Nakhchivanli.

Key words: Azerbaijan literature, translator, Alekper Garib Nakhchivanli

РЕЗЮМЕ

Гусейн Гашимли

ЗАБЫТЫЙ ПЕРЕВОДЧИК АЛЕКБЕР НАХЧЫВАНЛЫ

Алекбер Гариб Нахчыванлы занимает значительное место в истории азербайджанской литературы.

Статья посвящена творчеству забытого переводчика Алекбера Гариба Нахчыванлы. В ней впервые в литературоведении исследуется переводческая деятельность Алекбера Гариба Нахчыванлы в 1910-1930 годы. В работе анализируются переводы, сделанные литератором из литературы различных народов, определяются их специфические особенности. В ней также рассматриваются образцы переводов, изданных под редакцией Алекбера Гариба Нахчыванлы.

Ключевые слова: Азербайджанская литература, переводчик, Алекпер Гариб Нахчыванлы

İMAN CƏFƏROV
Naxçıvan Dövlət Universiteti

XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ VƏ “MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALI

Açar sözlər: Ədəbiyyat, şeir, əsər, Naxçıvan, mühit, mətbuat, “Molla Nəsrəddin”

Realist ədəbiyyatımızın böyük ustadı Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə 1906-cı ildə nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı bütünlüklə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni bir mərhələnin əsasını qoymuş, yeni bir ədəbi məktəb və cəbhə yaratmışdır. Bu ədəbi məktəbin qazandığı uğurlarda isə bölgələrdə fəaliyyət göstərən molla-nəsrəddinçilərin mücadilələri danılmazdır. Yəni bu gün “Molla Nəsrəddin” jurnalını küll halında öyrənmək istəyiriksə, məcmuə ilə əməkdaşlıq edən bölgə ziyalılarının xidmətlərini də dəyərləndirməliyik.

Əlbəttə, “Molla Nəsrəddin” jurnalı öz oxucularını yeni materiallarla təmin etmək naminə bölgələrdə yaşayan qələm sahibləri ilə əlaqə saxlamaqla bərabər, bölgələrdə yaşayıb-yaradan yazarları da yeni sənət prinsiplərinə əməl etməyə, yaxud xalqın xoşbəxtliyi uğrunda mücadilə aparmağa səsləmiş, bütünlüklə Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin təntənəsinə nail olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti və “Molla Nəsrəddin” jurnalı problemini həll etmək üçün kifayət qədər nəzəri mənbə mövcuddur. Bu məqamda “Cəlil Məmməd-quluzadənin naxçıvanlı müasirləri” (Bakı, Azərənşr, 1967), “Məmmədquluzadələr C. və H. Məktublər” kitablarını (Bakı, Gənclik, 1994), akademik İsa Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” (Bakı, Azərənşr, 1997), professor Əsgər Qədimovun “Qurbanəli Şərifzadənin həyatı və yaradıcılıq yolu” (Bakı, Elm və təhsil, 2009), professor Hüseyn Həşimlinin “Məmmədəli Sidqi və “Şeypur” jurnalı” monoqrafiyalarını (Bakı, Elm və təhsil, 2014) və digər elmi mənbələri yada salmaq kifayətdir. (Bax: 1; 2; 3; 4; 5) Göstərilən mənbələrdə “XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti və “Molla Nəsrəddin” jurnalı” probleminin müəyyən məsələləri araşdırılmış, Azərbaycan molla-nəsrəddinşünaslığı sözün həqiqi mənasında xeyli zənginləşdirilmişdir.

Bəri başdan vurğulamağa ehtiyac vardır ki, ümumiyyətlə, “Molla Nəsrəddin” jurnalı Naxçıvan ədəbi mühitinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi bir töhfə idi. Bununla bərabər, məcmuənin yaradıcısı C.Məmmədquluzadə daim böyük və ölməz sənətin prinsiplərinə sadıq qalmış, bütövlüklə Azərbaycan şair və yazıçılarını müqəddəs qələm ətrafında və müqəddəs ideyalar naminə birliyə səsləmişdir.

Beləliklə, Naxçıvan ədəbi mühitinin “Molla Nəsrəddin”lə ilk bağlantısını məcmuənin 28 aprel 1906-cı il tarixli 4-cü sayında izləyirik. Daha doğrusu, həmin sayda “Naxçıvandan yazırlar” başlıqlı və imzasız bir miniatür felyeton artıq Naxçıvan ziyalılarının “Molla Nəsrəddin” cəbhəsində dayandığını açıq-aşkar təsdiqləməkdədir. Əlbəttə, bu gün “Naxçıvandan yazırlar” başlıqlı miniatür felyetonun müəllifini müəyyənləşdirmək olduqca çətindir. Bununla belə, felyetonun mətni bəzi məqamlara aydınlıq gətirilməsinə imkan verir: Miniatür felyetondan oxuyuruq: “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin 1-ci nömrələri bu gün işıqlı günlərimizi tar və bu gözəl baharımızı xəzana döndərdi. Təəccüb burasındadır ki, məcmuə buraya çatan kimi Naxçıvan mahalını “çəyirtkə” basdı. Məcmuənin şəkillərindən uşaqlar və kağızından nöqərlər ocaq və samavar alışdırmaqdan ötrü artıq məmnun olub iftixar və təşəkkür edirlər və oxumaqdan ötrü məcmuəyə “baykot” elan olundu. Bu isə siz vədə etdiyiniz məcmuə bir şey deyilmiş.Özüvüz müsəlman olduğunuz halda yaxşı bilirsiniz ki, bizə qəzetlər və məcmuələr, “jurnal” oxumaq yaraşmaz və bir də bu günə məcmuənin nəşr olunması heç bir qəribə şey deyil, çünki doğrudur ki, hərçənd müsəlmanlarda yoxdur, amma biz görmüşük və eşitmişik ki, sair millətlərdə yüzlərcə nəşr olunur. Bəli, bəhərhal xahiş edirəm, məcmuənin salyanə nömrələrini bizə göndərsiniz, nöqəri sakit etməkdən ötrü, çünki onun mülahizəsincə, məcmuənin kağızı alışığından ucuz oturur. Şəkilləri dəxi uşaqlardan ötrü qazandır.” (6, s. 56)

Bu mətn deməyə imkan verir ki, C.Məmmədquluzadənin ədəbi mövqeyini nəinki yoxsul vətən qardaşları, həmçinin Naxçıvanın imkanlı maarifçi ziyalıları gərəyincə dəstəkləmiş, jurnalının yeni nömrələrini almağa dair istəklərini məhz məcmuənin öz dilində redaksiyaya bildirmişlər. O ziyalı ki, “Molla Nəsrəddin”in nəşr olunacağını əvvəlcədən bilirmiş, eləcə də digər ölkələrdə çap olunan qəzet və jurnallara bələd imiş.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında Naxçıvan ədəbi mühitini təmsil edən ilk müəlliflərdən biri məcmuəyə əsasən “Hərdəmxəyal” imzası ilə yazılar göndərən M.S.Ordubadidir. Maraqlıdır ki, “Hərdəmxəyal” imzası ilə jurnalın 2 iyun 1906-cı il tarixli 9-cu sayında getmiş “Politika aləmindən (“Plov” cəzairi-müctəmiyyəsinin əhfali-coğrafiyyə və bəsirəti-siyasiyyəsi)” yazısı deməyə əsas verir ki, Naxçıvan ədəbi mühitini təmsil edən müəlliflər nəinki adı felyeton, hətta simvolik felyetonlar yazmaq imkanında olmuşlar. Sübut üçün felyetonun mətnindən kiçik bir hissəyə diqqət yetirmək kifayətdir: “Aşpaz” qəzetinin dediyinə görə, ... danışıq var ki, plov sultanlığından “əl suyu” namında bir heyət təşkil edilib ağbaş hökumətinin mərkəzi idarəsi olan yuxarı başa göndəriləcək. Belə olduqda hər iki hökumətin əli boşda qalıb, plov qitəsi ağbaşlar hökumətinə təhvil veriləcək.” (6, s. 93)

Göründüyü kimi, bu simvolik felyetonda əsas tənqid hədəfi Avropa ölkələrinin müstəmləkəçilik siyasətidir.

Qətiyyətlə demək olar ki, Naxçıvan ədəbi mühiti böyük Mirzə Cəlillə bütün məqamlarda həmfikir olmuş, cəhalətə, ətalətə, qəflət yuxusuna, qadın hüquqsuzluğuna, ictimai zülmə qarşı mübarizədə “Molla Nəsrəddin” cəbhəsini layiqincə təmsil etmişdir. “Hərdəmxəyal”dan sonra naxçıvanlı müəlliflərə aid gizli imzalar “Cüvəllağı” və “Ləbləbi” dir. “Cüvəllağı” imzasının Əliqulu Qəmküsərə aidliyi məlum olduğu halda, “Ləbləbi” imzası ilə bağlı qəti şəkildə fikir söyləmək doğru olmaz. Bununla belə “Ləbləbi” imzalı müəllif də “Molla Nəsrəddin” üslubuna sadıqlıq nümayiş etdirmiş, bir neçə cümlədən ibarət bir materialda həm köhnə təlim metodlarını, həm də Rusiya dövlətindəki diktatura sistemini tənqid hədəfinə çevirərək yazmışdır: “Cənab müdiri-möhtərəm!

“Hərdəmxəyal” müxbirimiz “Molla Nəsrəddin”in 12-ci nömrəsində “Molla Şükürün falaqqasının xüsusunda yazdığımızı təkzib edib deyir ki, firəng səyyahı falaqqanı İrandan oğurlayıb Parisə aparıb...

Lakin neçə gün bundan irəli İrəvan qubernatorunun bərk xahişinə görə Xoy tacirbaşısı Molla Şükürdən ağır qiymətə alıb Fitolbörkə yollayıb...” (6, s. 141-144)

“Molla Nəsrəddin”in birinci ilində “Hərdəmxəyal”, “Cüvəllağı”, “Ləbləbi” imzalarından sonra Naxçıvan ədəbi mühitinin açıq şəkildə Əziz Qurbanəli oğlu Şərifzadə tərəfindən təmsil olunduğunu görürük. Yəni məcmuənin 1906-cı ilə aid 16-cı sayında Əziz Şərifin imzası ilə qarşılaşırıq ki, bu fakt Naxçıvan ədəbi mühiti ilə “Molla Nəsrəddin” arasındakı doğmaları xüsusi estetik məram daşmasından xəbər verir. Akademik İsa Həbibbəyli “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” kitabında yazır: “Müşahidələr göstərir ki, “Molla Nəsrəddin” ədəbi cəbhəsinin formalaşdırılmasında ədibin hələ jurnalın nəşrindən əvvəl tanıyıb, qabiliyyət və istedadına, amal və rəftarına bələd olduğu şəxslər mühüm rol oynamışlar. ... “Molla Nəsrəddin” jurnalının birinci ilinin ilk nömrələrində imzaları və yazıları gözə dəyən M.S.Ordubadi, Ə.Qəmküsər, Ə.Şərif, az sonra iş cəlb etdiyi M.Sidqini ... və başqalarını Mirzə Cəlil hələ Naxçıvandan tanıyırdı.” (2, s. 268)

Fikrimizcə, “Molla Nəsrəddin” jurnalında böyük Mirzə Cəlil birbaşa Naxçıvan ədəbi mühitini təmsil edirdi və bu səbəbdən bu mühitdən göndərilən yazılar məcmuənin ədəbi-estetik prinsiplərinə tamamilə uyğun idi. Məsələn, jurnalın yenə də birinci ilinə aid 16-cı sayında getmiş (21 iyun 1906) “Qeyrət” başlıqlı və “Hərdəmxəyal” imzalı kiçik bir yazıda həyat tərzimizə çevrilmiş laqeydlilik aşağıdakı şəkildə tənqid olunmuşdur:

“– Məşədi Heydər, gəl gedək, uyezdni naçalnikə şikayət edək.

- Qoy bir gətirim, gəlim.
- Kərbəlayı Qasıməli, buyur sən gəl gedək.
- Ay flankəs, papiros qutum qalıb hamamda, gedim gətirim, gəlim.
- Ay Mirzə Şaftalı ağa, buyur sən gəl gedək.

- Bu saat verim usta Zülfüqar dişimi çəksin, gəlim.
- Ay Mirzə Hüseynağa, barı siz buyurun gedək.
- Nökər bizim oğlanı gətirib bazara, verim dəllək başını vursun, gəlim.
- Hacı, sən Allah, siz təşrif gətirin gedək.
- Ayda, sən Allah, insaf elə, mən gedim murdar rusun biri ilə ağız-ağıza verim.” (6, s. 152)

Əlbəttə, Mirzə Cəlil Naxçıvan ədəbi mühitini təmsil edən müəlliflərin yaradıcılığına da xüsusi tələbkarlıqla yanaşmış, hətta doğma vətənindən göndərilən zəif səviyyəli yazıların çapına “yox” deməyi bacarmışdır. Bu fikrin təsdiqi üçün “Molla Nəsrəddin”in “Poçta qutusu”ndan bəzi faktları diqqətə çəkmək kifayətdir:

“Naxçıvanda “Tikan” a: çap olunmayacaq” (6, s. 169)

“Naxçıvanda “Baqqal” a: Yazırsan ki, göndərdiyin məktubda gərək heç bir dənə də qələt olmaya! Amma and olsun Məşqət kəndinin təzə hacılarının imanına ki, yalan deyirsən. (6, s. 465)

Bu kimi faktlar bir daha təsdiqləyir ki, C.Məmmədquluzadə cılız düşüncələrlə yazılmış materialların “Molla Nəsrəddin”də çapına qəti şəkildə qadağa qoymuş, hətta Naxçıvandan göndərilə də, jurnalın meyarlarına cavab verməyən yazıların çapına razı olmamışdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında Naxçıvan ədəb mühitini təmsil edən müəlliflər sırasında Qurbanəli Şərifzadənin adı məxsusi çəkilməlidir. Qeyd edək ki, professor Ə.Qədimovun “Qurbanəli Şərifzadənin həyatı və yaradıcılıq yolu” kitabında bu məsələlərin geniş təhlil olunduğunu görürük. Bununla belə, “Molla Nəsrəddin” jurnalının tədqiqi yeni faktların mövcudluğunu da istisna etmir. Məsələn, məcmuənin 11 avqust 1906-cı il tarixli 19-cu sayında “Naxçıvan” başlıqlı “Qır” imzalı kiçikhəcmli bir yazı ilə qarşılaşırıq. Qulam Məmmədli “İmzalar” kitabında “Q” və “r” hərflərindən ibarət imzanın Qurbanəli Şərifzadəyə məxsus olduğunu bildirmişdir. “Qır”, əslində “Qr” imzalı “Naxçıvan” yazısından oxuyuruq: “Molla əmi, duanın bərəkətindən Naxçıvan vilayəti çox sakitlikdir, amma gahbir adam oğurlanır. Bu da çox ittifaq düşmür, elə gün olur ki, bir dəfə də düşmür, amma genə orada-burada ittifaq düşür. Məsələn, bu günlərdə iki nəfər Şahbuz kəndinin əhlini Ərinc erməniləri oğurladılar...”

Mahalda dinclikdir. Hərçənd Gorus naçalniki Mitkeviç Sisyan kəndini yüz kazak və top ilə qətlü qarət edibdir, amma bunun da o qədər eybi yoxdur. Amma insafən cənab naçalnik çox bahadır və qoçaq adamdır. Əgər yapon davasında Mancuriyada olsaydı, yəqin ki, bir nəfər yapon qoşunu sağ qalmazdı.” (6, s. 177)

XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan ədəbi mühitini təmsil edən və məhz “Molla Nəsrəddin” vasitəsilə Azərbaycan mətbuat dünyasında özünəməxsus yer tutan qələm sahiblərindən biri də Əliqulu Qəmküsardır. Faktlar deməyə əsas verir ki, sənətdə Mirzə Cəlil tələbkarlığı Əliqulu Qəmküsar yaradıcılığı üçün də keçərli olmuşdur. Bəlkə də, “Molla Nəsrəddin” jurnalında təsadüfən rast gəlinən haldır ki, “Poçta qutusu” rubrikasında Əliqulu Qəmküsarın bütöv bir əsəri ilə qarşılaşırıq. Daha doğrusu, məcmuənin 15 noyabr 1909-cu il tarixli 49-cu sayında yer tutan “Poçta qutusu” belə bir cümlə ilə başlayır: “Culfada “Qəmküsar” cənablarına: Yazdığımız şeirlər çox gözəl, heyif ki, molla nəsrəddinsayağı yazmayıbsınız – çox ciddidir. Məsələn, yazırsınız ki:” (7, s. 271)

Maraqlıdır ki, “Molla Nəsrəddin” idarəsi Əliqulu Qəmküsara molla nəsrəddinsayağı yazmadığını bildirsə də, şairin “Edən axund” rədifli satirik şeirinin bütünlüklə çapını məqsədəuyğun saymışdır. Şeirin mətnindən sonra isə redaksiyanın maraqlı bir qeydi ilə qarşılaşırıq: “Ümidvarıq ki, bundan sonrakı şeirlərinizi molla nəsrəddinsayağı yazarsınız. Özgə şeirlərinizi gözlüyük.” (7, s. 272)

Məlumdur ki, Naxçıvan ədəbi mühitini bütün türk ədəbiyyatı müstəvisində layiqincə təmsil edən Hüseyn Cavid, əsasən, romantizm ədəbi cərəyanının prinsiplərinə uyğun yazıb-yaratmış və bu səbəbdən müəyyən məqamda Cəlil Məmmədquluzadənin tənqidinə tuş gəlmişdir. Bununla belə, “Molla Nəsrəddin” jurnalında hətta Hüseyn Cavid şeiri ilə də qarşılaşırıq. Daha doğrusu, məcmuənin 8 mart 1913-cü tarixli 8-ci sayında Cavidin “Novruz bayramı” şeirinin çap olunduğunu görürük. Hər halda düşündürücüdür ki, “Novruz bayramı” şeirində Cavid müəyyən mənada molla nəsrəddinçi sənətə meyil göstərmiş, islam ölkələrinin qızıl qana boyandığı bir zamanda sevinərək bayram edən din qardaşlarını aşağıdakı misralarla töhmətləndirmişdir:

Bəlkə bir başqa xalqadır bu xitab!
Nəyə lazım canım sıxıntı, əzab.
Bütün İranda, cümlə Balkanda
Çırpınır qardaşın qızıl qanda!
İştə bir qətlgaha dönmüş yer!
Məhv olan yüz deyil ki, yüz mindir...

Sevinin! Zurna, toy çalın, sevinin!
Nə gözəl bayram! Uff, gülün, sevinin!
Dinə, namusa küsdünüzsə gülün!
Sevinin, həp gülün!.. Nə nəşəli gün?! (8, s. 512)

“Molla Nəsrəddin” jurnalının bolşevizm zamanı nə kimi sənət təbəddülatlarına, həm də heç də müsbət olmayan dəyişikliklərə məruz qalmasını aydınlaşdırmaqdan ötrü məcmuənin 1920-ci illərdə Naxçıvan ədəbi mühiti ilə bağlarını öyrənmək kifayətdir. Hətta müəyyən mənada demək mümkündür ki, bolşevizm xalqın taleyüklü məsələlərindən bəhs edən bir jurnalı səhifələri xırda məişət xəbərləri ilə dolu bir məcmuəyə çevirmək istiqamətində sistemli iş aparmış və məqsədinə də nail olmuşdur. Müqayisə üçün xatırladaq ki, əgər “Molla Nəsrəddin”-in Tiflis nəşrlərində Naxçıvanda maarifdən, təhsildən, tərəqqidən, yaxud cəhalətdən, mövhumatdan danışılmışsa, jurnalın Bakı nəşrlərində Naxçıvanla bağlı ilk yazını məcmuənin 19 noyabr 1922-ci il tarixli 3-cü sayında görürük. Daha doğrusu, haqqında danışılan sayda “Qafqaz xəbərləri” rubrikasındakı ilk məlumatdan oxuyuruq: “Naxçıvan duzdağının duzunu həkimlər Naxçıvan əhalisi üçün müzür tapıblar, çünki axır vaxtlarda naxçıvanlılar arasında əmələ gələn şeytançılıq azarını həkimlər Naxçıvan duzunda görürlər. Bu səbəbə duzdağdan çıxan duzun cəmisi vaqona dolub məlum deyil hara gedir və əhali duzsuz qalıb nə qədər yalvarırlarsa, həkimlər bir dizə qədər əhaliyə vermirlər.

Naxçıvan cümhuriyyətinin vüzərası İrandan Naxçıvana duz gətirmək bərəsində böyük tədbirlər tökməkdədirlər.” (9, s. 296)

Göründüyü kimi, “Molla Nəsrəddin” nəşrinin Bakı dövründə Naxçıvanla bağlı bu ilk yazı bir daha sovetlər cəmiyyətindəki anarxiyanı, eləcə də sosial-iqtisadi həyatdakı hərəc-mərcliyi göz önündə canlandırmaqdadır. Balaca bir xəbərdə müəllifi düşündürən əsas məsələ, bolşevik diktaturası dövründə insanların elmə, təhsilə, məktəbə, teatra, yüksəlişə, tərəqqiyə deyil, casusluğa istiqamətləndirilməsidir. Eləcə də jurnalın müxbiri narahatdır ki, ölkə əhalisi milli sərvətlərə həsrət qaldığı halda, həmin sərvətlər xaricə daşınmaqdadır. Naxçıvanla əlaqədar bu xəbər bir daha təsdiqləyir ki, 1937-ci ildə tüğyan edən repressiyanın ilkin özülü hələ 1920-ci illərdə qoyulmuşdur.

Qeyd edək ki, sovetlər dönəmində Naxçıvanın Azərbaycandan ayrılması məsələsi hələ 20-ci illərdən bolşeviklərin əsas məqsədlərindən biri kimi yüksək hökumət dairələrində daim diqqət mərkəzində saxlanılmış, ilk öncə Naxçıvanla Bakı arasındakı hər cür əlaqələrin kəsilməsi sistemli şəkildə həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, 20-ci illərdən sonra bölgədə yaşayıb-yaradan istedadlı qələm sahiblərinin “Molla Nəsrəddin”lə müntəzəm əməkdaşlıq etdiklərini görmürük. Jurnalın 27 yanvar 1923-cü il tarixli 11-ci sayında “Naxçıvandan” başlıqlı və “Qırmızı fəqir” imzalı bir yazı ilə qarşılaşırıq. Bəli, “Qırmızı fəqir” imzalı müəllifin ən böyük dərdi artıq bölgədəki hər hansı sosial, iqtisadi, mədəni gerilik deyil, Azərbaycanla əlaqənin yarıtmaz vəziyyətdə olmasıdır və müəllif bu sahədəki mövcud vəziyyəti belə canlandırmışdır: “Molla əmi!

Rabitə olmadığından bura xəbərlərini sizə yetirməkdən acizəm. Yəni təqsir məndə deyil ha, hətta qayət əcələ surətdə yazılan məktublar bir ay beş günə ancaq Bakıdan Naxçıvana gəlir. Hələ onu demirəm ki, 1921-ci ilin sentyabr ayında yazılan bir əhəmiyyətli kağız 1922-də oktyabrda Gəncədən Naxçıvana gəldi.

Sözüm orada deyil, inşallah bundan sonra yaxşı olar. Ay Molla əmi! Məlumunuzdur ki, Naxçıvan ölkəsi dağılmış bir cümhuriyyətdir. İndi yavaş-yavaş işləri düzəlir.” (9, s. 361)

Hesab edirik ki, 1988-1990-cı illərdə olduğu kimi, 1920-1930-cu illərdə də ermənilərin fəal müdaxiləsi və bolşevik diktaturasının yüksək məqamlarını tutmuş şəxslərin məqsədyönlü söyləri

nəticəsində Naxçıvan ədəbi qüvvələrinin Azərbaycanla əlaqəsi süni surətdə çətinləşdirilmiş, bölgədə çalışan qələm sahibləri əsl fədakarlıqla xalqı bütün çətinliklərə sinə gərmək işində səfərbər etmişlər.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 13 oktyabr 1927-ci ilə aid 42-ci sayında “İdarədən” imzalı belə bir xəbərdarlıqla qarşılaşırıq: “Məqalə yazan yoldaşlara! İdarəmizə gələn məktub və məqalələrin miqdarı o dərəcədə artıq olur ki, onların cümləsini istifadə edə bilmirik. Bu səbəbdən cəmi məqalə yazan yoldaşlara məlum edirik ki, bundan sonra on sətirdən artıq olan məktub və məqalələri oxumayıb kənara qoyacağıq.” (10, s. 337) Bununla belə, sovetlər dönəmində də Naxçıvan ədəbi mühitini təmsil edən qələm sahibləri hətta “on sətirlik” yazılarında bütün məsələlərə məhz xalq mənafeyi baxımından münasibət bildirmiş, cəmiyyət həyatının daha prioritet problemlərindən söz açmışlar. Əlbəttə ki, naxçıvanlı yazarların yeni meyarlarla yazıb-yaratmalarında “Molla Nəsrəddin”in təsirini məxsusi qeyd etmək lazımdır. “Molla Nəsrəddin”in Naxçıvan yazarlarının yaradıcılığına təsiri Surə Seyidin “Şərq qapısı” qəzeti və Naxçıvanda ədəbi mühit” monoqrafiyasında belə dəyərləndirilmişdir: “Yaradıcılıq yolunu “Qızıl qələmlər” ədəbi birliyinin təşkilatçılarından biri kimi davam etdirən dövrün gənc ədəbi simalarından biri Müzəffər Nəsirli birliyin fəaliyyətinə dair xatirələrindən birində belə yazır: “Bir hadisə heç yadımdan çıxmır. 1927-ci ilin qış fəslində komsomol klubunda ədəbi gecə keçirirdik. Əyyub Abbasov gecəni aparırdı, həmin gecəyə şəhərin çoxlu ədəbiyyat həvəskarları toplanmışdı. Gecədə Əsgər Kəngərli, Məmmədəli İstedadlı (Tarverdiyev), Əli Zəbun, Nuru Axundov, Müzəffər Nəsirli yeni şeirlərlə çıxış etdi. İclasda iştirak edən qocaman şair Mahmud Çakər də şeir oxumaq üçün söz aldı, bir saqınamə oxudu.

Üstündən bir müddət keçmişdi... “Molla Nəsrəddin” jurnalının növbəti nömrəsində birinci səhifədə “Naxçıvan Proletar Yazıçılar Cəmiyyəti” sərlövhəli yazı və karikatura verilmişdi. Şəkildə Naxçıvanda təşkil olunmuş ədəbi gecə təsvir edilmişdi. Ortada bir qoca şair, əlində bəyaz belə bir şeir oxuyurdu:

Saqi, baqi doldur piyaləni hey,
Nuş edim mən onu neydir-ney!

Görüldüyü üzrə, Cəlil Məmmədquluzadə öz əqidə rəqibi Molla Mahmud Çakəri yenidən satira atəşinə tutub, onu həyatdan yazmağa dəvət etdiyi kimi, bilavasitə özü tərəfindən yazılmış bu məqalədə Naxçıvanda yaradıcılığa başlayan gəncləri köhnəlik təsirindən qurtarmaq istəməsi bizi ruhlandırır, odur ki, gənclərimiz nikbin şeir və hekayələr yazmağa başladılar.” (11, s. 72)

“Molla Nəsrəddin” jurnalında Molla Mahmud Çakərlə (1871-1933) bağlı onlarla müxtəlif məzmunlu materiallara rast gəlmək mümkündür. Jurnal səhifələrində yer tutan bəzi karikaturaların mövzusu birbaşa M.M.Çakərlə bağlı olmuşdur. Ümumiyyətlə, Molla Mahmud Çakər haqqındakı məlumatlar bu şəxsin müəyyən qədər ziddiyyətli bir ömür yaşadığını göstərməkdədir. Türk dünyasının böyük ziyalısı İsmayıl bəy Qasıralının vəfatına (1914) “Ustadı-erşadımız böyük İsmayıl bəy” adlı şeiri yazaraq “İqbal” qəzetində çap etdirən (30 sentyabr 1914) M.M.Çakər eyni zamanda mühafizəkar cəbhədə dayanması səbəbindən dönə-dönə molla-nəsrəddinçilərin tənqidinə məruz qalmış, bununla belə, hətta sovetlər dönəmində teatr aktyoru olaraq da fəaliyyət göstərmişdir. Fikrimizcə, “Molla Nəsrəddin” jurnalının Naxçıvan ədəbi mühitinə müsbət təsiri təkcə bu faktla təsdiqlənə bilər ki, bölgədə Molla Mahmud Çakər kimi mühafizəkar bir din təəssübkeşi maarifçilik hərəkatı nümayəndəsi məqamına yüksəlmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəlil Məmmədquluzadənin naxçıvanlı müasirləri. Bakı, Azərneşr, 1967
2. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Bakı, Azərneşr, 1997
3. Həşimli H. Məmmədəli Sidqi və “Şeypur” jurnalı. Bakı, Elm və təhsil, 2014
4. Qədimov Ə. Qurbanəli Şərifzadənin həyatı və yaradıcılıq yolu. Bakı, Elm və təhsil, 2009
5. Məmmədquluzadələr C. və H. Məktublar. Bakı, Gənclik, 1994

6. Molla Nəsrəddin. 12 cilddə, I cild. Bakı, Elm, 1988
7. Molla Nəsrəddin. 10 cilddə, III cild. Bakı, Çinar-Çap, 2005
8. Molla Nəsrəddin. 8 cilddə, IV cild. Bakı, Çinar-Çap, 2008
9. Molla Nəsrəddin. 8 cilddə, V cild. Bakı, Çinar-Çap, 2009
10. Molla Nəsrəddin. 8 cilddə, VII cild. Bakı, Çinar-Çap, 2010
11. Seyid Surə. "Şərq qapısı" qəzeti və Naxçıvanda ədəbi mühit. Bakı, Elm və təhsil, 2010

SUMMARY

Iman Jafarov

NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT OF THE XX CENTURY AND THE MAGAZINE "MOLLA NASREDDIN"

"Molla Nasreddin" magazine was a contribution of the Nakhchivan literary environment to Azerbaijani and world literature. The Nakhchivan literary environment fully supported the ideas of the great writer Mirza Jalil and adequately represented "Molla Nasreddin's" front in the struggle against ignorance, injustice, women's disenfranchisement, and social oppression. Of course, Mirza Jalil was particularly demanding of the work of authors, who represent the literary environment of Nakhchivan, and could even say "no" to the publication of low-level articles, even if they were sent from his capital.

In the magazine "Molla Nasreddin" we even come across the poetry of Huseyn Javid. Rather, we see that in the 8th issue of the collection dated March 8, 1913, Huseyn Javid's verse named "Novruz Holiday" was published.

To clarify how and to what extent the magazine "Molla Nasreddin" underwent changes in the field of art during Bolshevism, and not positive changes, it is enough to study the magazine's connections with the Nakhchivan literary environment in the 1920s.

Key words: Literature, poem, work, Nakhchivan, environment, press, "Molla Nasreddin"

РЕЗЮМЕ

Иман Джафаров

НАХЧЫВАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА XX ВЕКА И ЖУРНАЛ "МОЛЛА НАСРЕДДИН"

Журнал "Молла Насреддин" был вкладом Нахчыванской литературной среды в Азербайджанскую и мировую литературу. Нахчыванская литературная среда была полностью поддерживала идеи великого писателя Мирзы Джалила, достойно представляла фронт "Молла Насреддина" в борьбе против невежества, несправедливости, беспробудного сна, бесправности женщин, общественного угнетения. Конечно, Мирза Джалил с особой требовательностью относился к творчеству авторов, представляющих литературную среду Нахчывана, и даже мог сказать "нет" публикации статей слабого уровня, даже если они были отправлены с его родины.

В журнале "Молла Насреддин" мы даже сталкиваемся с поэзией Гусейна Джавида. Вернее, мы видим, что в 8-м номере сборника от 8 марта 1913 года была напечатана стих Гусейна Джавида "Праздник Новруз".

Чтобы прояснить, каким образом и насколько журнал "Молла Насреддин" подвергся изменениям в сфере искусства во время большевизма, к тому же не позитивным изменениям, достаточно изучить связи журнала с Нахчыванской литературной средой в 1920-е годы.

Ключевые слова: Литература, стихотворение, произведение, Нахчыван, условие, пресса, "Молла Насреддин"

I BÖLMƏ. XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ VƏ İCTİMAİ-MƏDƏNİ HƏYAT

ƏSGƏR QƏDİMOV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

XX ƏSR NAXÇIVAN AŞIQ MÜHİTİNİN BİR NÜMAYƏNDƏSİ HAQQINDA (AŞIQ BAYRAMƏLİ)

Açar sözlər: Naxçıvan aşiq mühiti, aşıqlıq sənəti, ədəbiyyat, Aşiq Bayraməli, şeir

Aşiq Bayraməli

Aşiq Bayraməli 1935-ci ildə Naxçıvanın Xəlilli kəndində anadan olmuşdur. Erkən yaşlarından aşıqlığa həvəs göstərmiş, şıxmahmudlu Aşiq Quludan aşıqlıq sənətini öyrənmiş və gənc yaşlarından aşıqlıq sənətinə başlamışdır.

Aşiq Bayraməli Azərbaycanda keçirilən aşiq qurultaylarında iştirak etmiş, Moskvada keçirilən festivalda medala layiq görülmüşdür.

Aşiq Bayraməli Şahbuzun Badamlı kəndindən olan Güllər adlı bir qızla evlənib ailə qurmuş, Kəmalə və Nazilə adlı iki qızları olmuşdur. Bu qızlar hazırda Bakının Binə qəsəbəsində yaşayırlar.

Aşiq Bayraməlinin ədəbi irsindən hafizələrdə bir şeiri və haqqında bir rəvayət qalmışdır. Bu şeir Aşığın Naxçıvana həsr etdiyi “Gülür” rədifli qoşmasıdır. Bu qoşma təsdiq edir ki, Aşiq Bayraməli daha çox tərənnümçü üslubda yazan aşıqlardan olmuşdur. Çünki bu qoşmada aşiq Bayraməli

Naxçıvana olan sevgisini və Naxçıvan yurdunun gözəlliyini vətənsəvərlik mövqeyindən tərənnüm edir:

Naxçıvanım Araz üstə mayakdır,
Qucağında tarla gülür, çöl gülür.
Ona eşqim bir çağlayan bulaqdır,
Ağ sədəfli sazımdakı tel gülür.

Çiçək açır qəlbimdəki arzular,
Bu günlərə neçə nəğməm, sözüüm var.
Daha gözəl olacaqdır bu diyar,
Gün xoş keçir, ay sevinir, il gülür.

Aşığın saxlayıb böyütdüyü ögey qızı Sona xanım Baxşəliyeva Aşiq Bayraməli haqqında yadında qalan bir şeiri haqqında belə bir məlumat verdi: “Bir gün Aşiq Bayraməli Naxçıvanda Qahab kəndinə dəvət olunub orada məclis aparır. Bu zaman üzdən çox çirkin olan Qahab qadınlarından biri Aşiq Bayraməliyə yanaşır deyir ki, aşiq, mən qoyun-keçi saxlayıram, ərim mənə qiymət vermir. Məni tərif edə bilərsən? Aşiq Bayraməli baxır ki, bu qadın çox çirkindir, özü də acgöz kimi süfrədə nə var yeyir. Öz ürəyində deyir ki, mən bu çirkinin nəyinə tərif deyim? Neçə var, elə də deyəcəyəm. Aşiq Bayraməli məclisdə həmin qadına belə bir dırnaqarası “tərif” deyir:

Ala gözlü nazlı ceyran,
Boyun qanqaldan artıqdır.
Bir otruma on dörd çörək,
Qarın çuvaldan artıqdır.

Dırnaqların şana-şana,
Az qalıbdır çatsın dama.
Sənin o xor-xor yatışın
Fermada kəldən artıqdır.

Yamanca olmusan harın,
Başına bələdir qarın,
Səni nə tərif eyləyim,
Tərifin etsin öz yarın.

Aşiq Bayraməlinin ədəbi irsi mühafizə olunmasa da, onun yaradıcılığının bir sıra

nümunələri Naxçıvanın aşığı-şairlərindən olan şahbuzlu Aşiq Sərrafın dastan yaradıcılığında və onun Aşiq Bayraməli ilə olan müştərək deyişmələrində az da olsa, qalmışdır. Aşığın əlimizə Sərraf Qasımla olan bir deyişməsi gəlib çatmışdır. Bu dastan-deyişmə Azərbaycan məhəbbət dastanlarından olan “Əsli və Kərəm” dastanının motivləri əsasında qələmə alınmış milli ruhlu əsər olmaqla yanaşı, aşiq poeziyasının milli məsələyə yeni ictimai-siyasi və sosial baxışını özündə əks etdirən dəyərli nümunəsidir.

Dastan-deyişmə Aşiq və şair Sərraf Qasımın milli ruhumuzu özündə əks etdirən aşağıdakı sözlərilə başlayır: “Azərbaycan xalqına qarşı XX əsrin axırlarında, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı axırını deportasiya təcavüzləri zamanı Naxçıvan folklorunda gələcəyə yol göstərən nurlu bir başlanğıc yarandı. O vaxt yaşayan, bu gün isə artıq dünyada olmayan naxçıvanlı Aşiq Bayraməli və hal-hazırda Şahbuzun Aşağı Qışlaq kəndində yaşayan Aşiq Sərraf Qasım tərəfindən ölməz, maraqlı və həmişəyaşar “Əsli-Kərəm” məhəbbət dastanına “Kərəm köçdü” versiyası əlavə edildi. “Kərəm köçdü” versiyası o dövr və bundan sonra gələn bütün zaman və əsrlərdə Azərbaycan üçün çox dəyərli olacaqdır. “Kərəm köçdü” versiyası mənəvi, tərbiyəvi, nəsihətamiz və ibrətamiz olmaqla Azərbaycan xalqına, xüsusilə də həyata təzə atılıb ailə quran gənclərimizə bir doğru yol ola bilər.

Versiya Naxçıvanda oxunmuşdur. “Kərəm köçdü” versiyası bədahətən yarandığı, ərsəyə gəldiyi o dövrdən indiyə qədər Naxçıvan folklorunda qorunur” .

Dastan-deyişmənin Aşiq Sərrafın ürək sözlərini ifadə edən bu giriş hissəsi təsdiq edir ki, XX əsrin 80-90-cı illərindən başlayaraq Qorbaçovun Sovet quruluşunu dağıtmaq məqsədilə “perestroyka” siyasəti altında İttifaq miqyasında qeyri-xristian respublikalarda milli qırğınlar törədib xalqları bir-biri ilə qarşıdurma qoymasının nəticəsi olaraq ermənilərin “dənizdən-dənizə” siyasəti yenidən baş qaldırdı, Azərbaycanda ruslar və ermənilər tərəfindən “Qanlı Yanvar” qırğını törədildi, sonra da torpaqlarımızın 20 faizdən çox ərazisi zəbt olundu. Ölkə daxilində rus şovinizminin dəstəyi ilə törədilən qırğınlar və qəsbkarlıq siyasəti Azərbaycanda şeir və sənət adamlarını, o cümlədən, xalq aşıqlarımızı da milli cəhətdən oyatdı. Aşiq Sərraf və Aşiq Bayraməli tərəfindən yaradılmış “Kərəm köçdü” versiyası da belə bir siyasi gərginlik şəraitində ortaya çıxdı. Bu versiyanı yaratmaqda hər iki aşiq-şair xalqa demək istəmişlər ki, soykökünüzə qayıdın, erməni düşmənlərimizin qızları ilə ailə qurub təmiz türk qanınızı murdarlamayın.

Dastan-deyişmə üç hissədən ibarətdir. Birinci hissə “Kimə və nəyə “Kərəm köçdü” deyirlər?” süjeti üzərində qurulmuşdur. Dastan-deyişmənin bu hissəsi belə başlayır: “Sizə kimdən, hardan xəbər verim? Aşiq Sərraf Qasımdan və Aşiq Bayraməlidən. Onlar bir gün Naxçıvanda bir toyda oxuyurdular. Toyarası, fasilələrin birində Aşiq Sərraf Qasım buyurdu: – “Aşiq Bayraməli, ey mənim ustadım, “Kərəm köçdü” deyirlər. O “Kərəm köçdü” nədir? Mənə dərk etdir ki, nə məqsədə, Kərəm hara köçüb? Nə üçün “Kərəm köçdü” deyirlər?”

Aşiq Sərrafın bu sorğusu dastan-deyişmənin başlanğıc zəminidir. Bu bədii zəmindən sonra deyişmə başlanır, Aşiq Sərraf soruşur, Aşiq Bayraməli isə bu sorğuya cavab verir.

Aldı Aşiq Sərraf:

Aşiq Bayraməli, cavab istərəm,
Söylə, nəyə Kərəm köçdü deyirlər?
O hansı ölkədir, hansı məkandır,
Orda kimə hərəm köçdü deyirlər?

Aldı Aşiq Bayraməli:

“Kərəmi” havalar içində olan
Bir havaya “Kərəm köçdü” deyirlər.
Aşiq Sərraf Qasım, Alosmanda bil,
Əsliyə ol hərəm köçdü deyirlər.

Bu sual-cavabdan sonra dastan-deyişmədə sorğu-cavablar “Əsli-Kərəm” dastanının motivləri üzərində qurulur:

Aldı Aşiq Sərraf:

Ərzurumda boran qopdu yallarda,
Ac qurdlar törədən qilü-qallarda.
O kim idi dayanmadı yollarda?
Söylə, nəyə birəm köçdü deyirlər?

Aldı Aşiq Bayraməli:

Ərzurumda boran qopdu yallarda,
Ac qurdlar törədən qilü-qallarda.
Qara keşiş dayanmadı yollarda,
O karvana birəm köçdü deyirlər.

Aldı Aşiq Sərraf:

Əsli nə içində yatdı o gecə?
De, nə itdi, de, nə batdı o gecə?
Cadu üfürmüşdü Keşiş o köçə,
Belə köçə haram köçdü deyirlər.

Aldı Aşiq Bayraməli:

Əsli sehr içində yatdı o gecə,
Eşq itdi, məhəbbət batdı o gecə.
Nemətsiz yüklənib gedən o köçə
Halalı yox, haram köçdü deyirlər.

Dastan-deyişmənin bu hissəsindən sonra tərsə qızı Əsliyə aşiq olub milli adət-ənənəsindən uzaq düşən və buna görə də müsibət və bəlalara düçar olan Kərəmin məzəmməti verilir.

Aldı Aşiq Sərraf:

De, kim qurtarmadı kimin qəsdindən?
De, kim düymələndi kimin dəstindən?
Kim utansın vüqarından, şəstindən,
Nəyimizə çarəm köçdü deyirlər?

Aldı Aşiq Bayraməli:

Kərəm qurtarmadı Keşiş qəsdindən,
Əsli düymələndi Keşiş dəstindən.
Kərəm, utan vüqarından, şəstindən,
Dərdimizə çarəm köçdü deyirlər.

Aldı Aşiq Sərraf :

Xilaf çıx Əsliyə verdiyin vədə,
Məyus etdi məni içdiyən badə.
Xan yurdunda, istəyirdim Gəncədə,
Kərəm, səfa sürəm, köçdü deyirlər.

Aldı Aşiq Bayraməli:

Baş əymə girdiyin məbədə, Kərəm,
Alma sehlərdən sən hədə, Kərəm,
Qəlbən istəyirdim Gəncədə, Kərəm,
Səndən vəfa görə, köçdü deyirlər.

Dastan-deyişmənin Kərəmi məzəmmət süjeti elə qurulmuşdur ki, sonrakı səhnələrdə həm Aşiq Sərrafın, həm də Aşiq Bayraməlinin milli adət-ənənəyə sədaqət mövqeyindən Kərəmə olan məzəmməti daha bariz şəkildə ifadə olunaraq ictimai məzəmmət səviyyəsinə qalxır.

Aldı Aşiq Sərraf:

Sərraf Qasım deyər: Kərəm, utan sən,
Yola qayıt, olma zatın atan sən,
Əslidən, Keşisdən, Kərəm, usan sən,
Kərəm gətir aram, qaçdı deyirlər.

Aldı Aşiq Bayraməli:

Bayraməli, qoru Kərəm çeşməni.
Gəl, ey Kərəm, soyundan sev seçməni,
Əslini xar olsun, sevir düşməni,
Qara Keşiş xaram, qaçdı deyirlər.

Bu ictimai məzəmmətdən sonra dastan-deyişmənin ikinci hissəsi başlayır. Bu hissə ibrətnamə xarakteri daşıyır və sevib-sevilmək həddinə çatan Azərbaycan gənclərinə tövsiyə kimi səslənir. Bu tövsiyə hər iki aşığın timsalında el ağsaqqallarımızın gənclərimizə olan öyüd-nəsihətidir. Çünki bu tövsiyə dastan-deyişmədə ermənilərin tarix boyu Azərbaycana olan düşmənçilikləri və gələcək gənclərimizin bu düşmənçiliyi dərk etmələri, qan yaddaşımızı unutmamaları haqqında ağsaqqal el müdriklərinin nəsihətləri kimi səciyyələndirilir. Hər iki aşiq belə bir ibrətamiz tövsiyədən çıxış edirlər ki, erməni təcavüzünün törətdiyi qanlı səhnələrin şahidi olan xalqımız, görəsən, yenə tərsə qızlarına meyl edib milli adət-ənənəsini unudacaqlarmı? Bu ideya dastan-deyişmənin ikinci hissəsində hər iki aşiq-şairlərin xalqımıza, gənclərimizə təlqin etmək istədikləri nəsihət və tapşırığın mərkəzində dayanaraq Kərəmi məzəmmət üslubu ilə poetik vəhdətdə verilir və erməni Qara Keşişin türk oğlu Kərəmin başına gətirdiyi müsibətlər sadalanır:

Aldı Aşiq Sərraf:

Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?
İş bilənlər, gedişatı yozanlar
Bu sevginin sonu puçdu deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?

Aldı Aşiq Bayraməli:

Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.
Əsli ilə Keşiş Kərəm başına
Ağlasıqmaz oyun açdı deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.

Aldı Aşiq Sərraf:

Kərəm yolda döndü şikəst qollara,
Dözə-dözə yaman müşkül hallara.
Kərəm sora-sora düşdü yollara,
Keşiş ordan-burdan keçdi deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?

Aldı Aşiq Bayraməli:

Kərəm diyar-diyar Osmana yetdi,
İrandan adlayıb, Turana getdi.
Dünya oldu ona virana, itdi,
Xalqdan özün Kərəm seçdi deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.

Aldı Aşiq Sərraf:

Əslinin qaçmağın, Kərəm, içində
Dərdinə çevirmə, Kərəm, içində.
Kür-Arazdan keçdi Kərəm, içində
Ağır elli bərəm köçdü deyirlər.

Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?

Aldı Aşıq Bayraməli:

Keşişin sehrinə çox əl çalmısan,
Əslini sevməklə çox alçalmısan,
Ey xan Kərəm, gör nə günə qalmısan,
Uzaqlara vərəm köçdü deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.

Bu səhnələrdən sonra dastan-deyişmənin bu hissəsi Aşıq Sərrafın Kərəmin timsalında Azərbaycan gənclərinə olan nəsihət və tövsiyəsinin millilik baxımından bədii mənzərəsini daha bariz şəkildə canlandırır. Aşıq Sərraf bir el ağsaqqalı kimi Kərəmlərə öz elinin, öz yurdunun Leyli, Gülgəz, Nuray və Pəri kimi şux gözəllərinə aşıq olmağı, dədə-baba adətlərindən uzaq düşməməyi, soykökünə bağlı olmağı tövsiyə edir:

Aldı Aşıq Sərraf:

Kərəm, gözəl Leylin, şux Pərin də var,
Gülgəzin, Nurayın, Ülkərin də var,
Soyundan qız sevib eyləməsən ar,
Şirin badə Kərəm içdi deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?

Bu hissədə Aşıq Bayraməlinin Kərəmlərə olan ağsaqqal tövsiyəsi açıq şəkildə verilir və ermənilərin xalqımızın, Vətənimizin başına gətirdikləri müsibət və bəlalar açıqlanır.

Aldı Aşıq Bayraməli:

Kərəm, ermənilər bizim düşməndi,
Millətimiz bu dostluqdan peşmandı,
Nəs əllərlə Vətənimiz talandı,
Bizə olan, Kərəm, qəsddi deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.

Dastan-deyişmənin bu hissəsində Aşıq Sərrafın Kərəm kimilərinə olan nəsihəti qəzəbə çevrilir və o, bir el ağsaqqalı kimi milli mənsubiyyətindən ayrılıb erməni qızlarına aşıq olmağı namussuzluq kimi dəyərləndirir.

Aldı Aşıq Sərraf:

Ermənilər bizə oxuyur meydan,
Yurdda yurdsuzların gəl halına yan.
Sərraf Qasım deyər: dərin anla, qan,
Namussuzluq, Kərəm, bəsdə deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?

Hər iki aşıq deyişmənin bu hissəsində Kərəmlərin erməni qızlarına bənd olmalarını milli xəyanət, valideynlərinə, ata-baba adətlərinə xilaf çıxmaq kimi dəyərləndirirlər.

Aldı Aşıq Bayraməli:

Ziyad xanı, xan Banunu atmısan,
Əslinin qoynunda şirin yatmısan,
Millətini erməniyə satmısan,
Boynundakı, Kərəm, suçdu deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.

Aldı Aşıq Sərraf:

Əslinin eşqini niyə danmırsan?
Ərimirsən, əyilmirsən, sınımsan.
Napak ünvanlardan heç utanmırsan?
Boynundakı, Kərəm, xaçdı deyirlər.
Bundan sonra kafir Əsli dalınca
Görən yenə Kərəm köçdü deyirlər?

Dastan-deyişmənin ikinci hissəsinin sonunda Aşıq Bayraməlinin erməni təcavüzündən sonra millətimizin artıq ayılması, olanlardan ibrət götürüb milli mənsubiyyətini dərk etməsi qənaətinin təsviri verilir.

Aldı Aşıq Bayraməli:

Aşıq Bayraməli, səda qüdrətdən
Gələntək xar oldu Əsli nemətdən.
Nəticə alındı dərin ibrətdən,
Əlaqəni Kərəm kəsdi deyirlər.
Lələ dedi: Ar et, qayıt bu yoldan,
Getsən sənə, Kərəm, köçdü deyirlər.

Bundan sonra dastan-deyişmənin üçüncü hissəsi verilir. Bu hissədə də nəsihətamiz, didaktik üslub vardır. Lakin bu hissədə hər iki aşıq-şair milli dərkətmə mərhələsini keçib ayılan insanlarımızın yeni həyata başlayacaqları çağlara münasibətlərini bildirirlər. Bu yeni milli oyanış çağı Kərəmlərin keçmiş əməllərindən peşman olub düşmənlərini tanıması və onların yeni həyat tərzidir. Bu hissədə Aşıq Sərraf Kərəmlərin Ziyad xan yurdunda xan olması arzusuna yeni poetik mənə verir.

Aldı Aşıq Sərraf:

Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.
Mehrin salar ulusuna, elinə,
Xaçpərəstlə Kərəm dostdu deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.

Dastan-deyişmənin bu hissələrində də əvvəlki hissələrdə olduğu kimi, nəsihət və məzəmmət boyaları güclüdür.

Aldı Aşıq Bayraməli:

Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.
Görsələr ki, dərğahına düz gedir,
Haram badə Kərəm içdi deməzlər.
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.

Dastan-deyişmədə Kərəmlərin yeni həyat və yaşam tərzinə, Azərbaycanın yeni müstəqilliyi dövründə gənclərimizin yeni milli zəmində ailə qurmasına və xoşbəxt ömür sürmələrinə dərin inam hissi vardır. Aşıq Sərraf bu inamı belə ifadə edir.

Aldı Aşıq Sərraf:

Yanığın, sınığın, Kərəm, sağalar,
Ermənilər bundan dərin dağ alar,
Kərəm Gəncəsində təzə çağ olar,
Eldən özün Kərəm seçdi deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.

Lakin bunun üçün yeni gələn nəsil öz xalqı, el-obası ilə qol-boyun olmalı, canında xalqının ağrı-acısını hiss etməli və düşməne qarşı birgə mübarizə aparmalıdır.

Aldı Aşıq Bayraməli:

Xalqınla qol-boyun olmayınca sən,
Soy yar sevib kamın almayınca sən,
Dini məhbubluğa dolmayınca sən,
Doğru yolu Kərəm açdı deməzlər,
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.

Aldı Aşıq Sərraf:

Xalq olmasa canındakı ağrında,
Didərginlər yaşamasa bağrında,
Düşmənləri öldürməsən uğrunda,
Dar qurdurub Kərəm asdı deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.

Dastan-deyişmədə Azərbaycan gənclərinin ermənilərin törətdikləri cinayətlərə, yurdumuzun düşmənlər tərəfindən viranəyə çevrilməsinə, ağsaqqallarımızın, ana və bacılarımızın, körpələrimizin müsibətlərə düşər olmalarına həssaslıqla yanaşmaları və milli dəyərlərimiz əsasında həqiqi vətəndaş səviyyəsinə yüksəlməsi tövsiyə olunur.

Aldı Aşıq Bayraməli:

Şəhid olub, torpağında sən yatsan,
O zirvəyə Vətəninə sən çatsan,
Kafir məhəbbətin qəlbindən atsan,
Ayılıbdı Kərəm, məstdi deməzlər.
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.

Aldı Aşıq Sərraf:

Çıxart erməniyə dair faktları,
Yüz ildə dağılan yurd, tifaqları
Birləşdir Vətəndə ittifaqları,
Yaxşı işə, Kərəm, pisdə deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.

Aldı Aşıq Bayraməli:

Yurddaşsızdı, qalib yurdlar virana,
Müsibətsiz deyil yurdda bir ana.
Düşmən üstə çevrilməsən borana,
Qasırgatək Kərəm əsdi deməzlər.
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.

Aldı Aşıq Sərraf:

Sərraf Qasım deyər: yaşayan olsan,
Düşməni kökündən qaşayan olsan,
Ağır millət daşın daşayan olsan,
Sənin ömrün, Kərəm, puçdu deməzlər.
Ziyadxan yerində xan olar Kərəm,
Ondan sonra Kərəm köçdü deməzlər.

Aldı Aşıq Bayraməli:

Aşıq Bayraməli, layiq üz ağa.
Kərəm, bir də bizi salma sazağa.
Qanıb sən düşməsən eldən uzağa,
Qədəmlərin, Kərəm, nədi deməzlər.
Yurddaşdan sev, yurddaşdan al qız, Kərəm,
Onda sənə Kərəm köçdü deməzlər.

Mövzu və ideyasına görə aşıq poeziyasının dəyərli nümunəsi olan və milli türkçülük ruhunda qələmə alınan bu dastan-deyişmə çağdaş Naxçıvan aşıq mühitinin Azərbaycanın ictimai və siyasi hadisələrinə böyük qayğı və həssaslıqla, aydın milli mövqedən yanaşmasını təsdiq etməklə yanaşı, ədəbi yaradıcılıq əlaqələrini də özündə ehtiva edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, I c.. “Sabah” nəşriyyatı, 1994
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, üç cildə, I c.. Naxçıvan, “Əcəmi” nəşriyyatı, 2010
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, üç cildə, II c.. Naxçıvan, “Əcəmi” nəşriyyatı, 2011
4. “Əsli və Kərəm” dastanı. Azərbaycan dastanları, 5 cildə, 2-ci c.. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1966
5. Qasımlı Məhərrəm. Ozan aşıq sənəti. Bakı, 2003
6. Qədimov. Aşıq Məmmədcəfər. “Şərq qapısı” qəz., 7 dekabr 1977
7. Qədimov Əsgər. Aşıq Nəcəfəli Naxçıvan ensiklopediyası, I c., 2005, s.38
8. Nəbiyev Azad. Naxçıvan folklor mühiti. “Azərbaycan” qəz., 10 oktyabr 2010

SUMMARY

Asgar Gadimov

ON ONE OF THE REPRESENTATIVES OF THE XX CENTURY NAKHCHIVAN ASHUG ENVIRONMENT (ASHUG BAYRAMALI)

The scientific paper deals with Ashug Bayramali's life and creative activity, one of the representatives of the XX century Nakhchivan ashug environment. It also discusses the ashug's epos-wrangling dedicated to the armenian aggression written together with the poet Sarraf Gassim.

Key words: ashug, Ashug Bayramali, Nakhchivan, environment, Ashug Sarraf Gassim

РЕЗИЮМЕ

Аскер Гадимов

ОБ ОДНОМ ПРЕДСТАВИТЕЛЕ НАХЧЫВАНСКОЙ АШУГСКОЙ СРЕДЫ XX ВЕКА (АШУГ БАЙРАМАЛИ)

В научной статье говорится о жизни и творчестве представителя Нахчыванской ашугской среды XX века Ашуга Байрамали и его дастане-состязании, написанном вместе с ашугом и поэтом Саррафом Гасымом, посвященном армянской агрессии.

Ключевые слова: Нахчыванская ашугская среда, ашуг, состязание, дастан.

FƏRMAN XƏLİLOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
fermanhalilov@yahoo.com

SEYİD SƏBRİNİN MÜHİTİ VƏ HƏYATI

Açar sözlər: Seyid Səbri Əsədli, Naxçıvan ədəbi-mədəni mühiti, çar Rusiyası, sovet hakimiyyəti, Naxçıvan şəhər məktəbi

Seyid Səbri Mirsadiq oğlu Əsədli (1896-1974) XX əsrin 20-70-ci illərində Naxçıvanda mətbuat və teatrın inkişafına öz töhfələrini verən, eyni zamanda bədii əsərləri ilə oxucuların dünyagörüşünün marifçilik istiqamətində formalaşmasına və bəzi ictimai eybəcərliklərin islahına çalışan tanınmış yaradıcı ziyalılardan biri olmuşdur. O, maliyyəçi-iqtisadçı kimi ömrü boyu ixtisasına uyğun istiqamətlərdə işləməyə üstünlük versə də, mətbuat, elm və teatr sahəsində fəaliyyət göstərməklə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da məşğul olaraq Naxçıvanın ədəbi-mədəni mühitində özünəməxsus müəyyən iz buraxa bilmişdir.

S.Səbri haqqında indiyədək bəzi mənbələrdə müəyyən məlumatlar verilmişdir. Müasirlərindən Əli Xəlilov, Məmmədli Tarverdiyev, Səməd Mövləvi, tədqiqatçılardan Y.Axundlu, F.Cəfərov, Ə.Qəhrəmanov, A.Axundov, S.Surə yalnız onun XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda bir müxbir, aktyor və şair kimi fəaliyyət göstərməsini xatırlatmaqla kifayətlənmişlər. Onun aktyorluq fəaliyyəti haqqında “Naxçıvan teatrının salnaməsi”ndə də məlumat verilmiş [7, s. 92, 119, 128, 136], 1935-ci ildə həmin teatrın rəhbərləri və aktyorları ilə birlikdə çəkilmiş fotosəkli də “Salnamə”yə daxil edilmişdir [7, s. 31].

S.Səbri haqqında nisbətən geniş məlumat bizim 2005-ci ildə çap etdirdiyimiz “Naxçıvanı öyrənən elmi cəmiyyət” adlı kitabımızda verilmişdir. Burada onun həyat yolu, yaradıcılıq istiqamətləri və lirik, satirik şeirlər, meyxanalar, pyeslər yazması qısa şəkildə xatırladılmışdır [4, s. 86].

Bu yaxınlarda “Şərq qapısı” qəzetində “Seyid Səbri kimdir?” adlı məqaləmizdə isə onun həyat yolu və ədəbi-ictimai fəaliyyəti əhatəli şəkildə işıqlandırılmışdır [5, s. 3]. Son vaxtlarda apardığımız araşdırmalar nəticəsində Naxçıvan MRDA-da aşkara çıxardığımız S.Səbrinin “Şəxsi işi”nə daxil olan müxtəlif sənədlər, işlədiyi idarə və təşkilatlara məxsus əmr kitablarında onunla bağlı məlumatlar, 1925-1926-cı illərdə “Şərq qapısı” qəzetində dərc olunan müxtəlif məzmunlu məqalələri isə onun həyat yolu, ədəbi-ictimai fəaliyyəti və yaradıcılıq istiqamətləri haqqında monoqrafik tədqiqat əsərinin meydana çıxmasına imkan vermişdir [6]. Biz bu məruzəmizdə S.Səbrinin mühiti və həyatı ilə bağlı araşdırmalarımızın nəticələrindən bəhs etməyi qarşıımıza məqsəd qoymuşuq.

Seyid Səbrinin tərcümeyi-halı, daha dəqiq desək, həyat yolu və ədəbi fəaliyyəti haqqında məlumatları onun 1963-cü ildə hazırladığı Naxçıvan MRDA-da mühafizə olunan “Şəxsi işi”ndəki sənədlərdən, 1926-cı ildə yazdığı “Tərcümeyi-halım (Avtobioqrafiya)” adlı mənzuməsindən, ayrı-ayrı vaxtlarda qələmə aldığı müxtəlif şeir və məqalələrindən, nəhayət, bir sıra arxiv materiallarından almaq mümkündür. İstinad etdiyimiz bu mənbələrdən aydın olur ki, o, 7 avqust 1896-cı ildə Naxçıvan şəhərində yoxsul bir ailədə anadan olmuşdur [3, v. 1]. Heç bir təhsili olmayan atası Mirsadiq kişi əvvəllər Naxçıvanın Şahbuz rayonunun Kükü, sonra isə Aşağı Uzunoba kəndlərində yaşamış və kənd təsərrüfatı işləri ilə məşğul olmuşdur. Güzəranını təmin etmək üçün daha əlverişli şərait axtaran Mirsadiq kişi XIX əsrin 90-cı illərində Naxçıvan şəhərinə köçmüş və burada məskunlaşaraq əmisi ilə birlikdə [3, v. 5] bişirdikləri sabunları və hazırladıqları şamları satıb pul qazanmaqla ailəsini dolandırmışdır. Oğlu Səbri 15 yaşında ikən vəfat edən Mirsadiq kişi ömrünün son illərində yerli ara həkimlərinin reseptləri əsasında müxtəlif bitki və otlardan hazırladığı dərmanları sataraq az da olsa, müəyyən gəlir əldə edə bilirmiş. S.Səbri “Tərcümeyi-halım” mənzuməsində bu barədə yazır:

Əfsus ki, sərmayəsi onun çox-çox az idi.
Dükanda davacatdan başqa şey satmaz idi.
Məktəbdə oxumağım oldu mənə əyləncə,
Beləliklə, ta on beş sənə gəlincə.
Bu zaman mərhum oldu, getdi dünyadan atam,
Öhdəmdə qaldı bir cüt bacım və anam [13, s. 106].

Bu şəirdəki “Məktəbdə oxumağım oldu mənə əyləncə” misrasının izi ilə gedərək həm Seyid Səbrinin nə üçün belə bir fikir ifadə etməsinin səbəbini öyrənmək, həm də onun ibtidai təhsil illəri haqqında məlumatlar əldə etmək mümkündür. Əlimizə çatan tədqiqat materiallarından belə nəticəyə gəlmək olar ki, Mirsadiq kişinin özü təhsilsiz olsa da, oğlu Səbri yeddi yaşına çatanda onu Naxçıvan şəhər məktəbinə oxumağa göndərməyi məsləhət bilmişdir:

Elə ki çatdı mənim yaşım yeddi yaşa,
Qalmaqda uşaqlıqdan məndə bir əsər haşa.
Aparıb o vaxt atam məktəbə qoydu məni,
Görcək müəllimlərim çox-çox sevdi məni [13, s. 106].

Seyid Səbrinin “Kadrların şəxsi qeydiyyat vərəqi”ndə öz əli ilə yazdıqları da onun Naxçıvan şəhər məktəbində oxumasını təsdiq edir. Lakin nədənsə S.Səbri bu məktəbdə oxuduğu müddəti 1906-1915-ci illər kimi göstərir. Özünün yazdığı kimi əgər 7 yaşında atası onu məktəbə qoyubsa, deməli, məktəbə qəbul olunması 1903-cü ilə təsadüf edir. Nəzərə alsaq ki, hələ 1837-ci ildə qəza məktəbi kimi yaradılan [9, v. 20] və Mərkəzi hökumət təfindən 1872-ci il “may ayının 31-də təsdiq edilmiş yeni “Nizamnamə”yə əsasən qəza məktəbindən şəhər məktəbinə çevrilən Naxçıvan şəhər məktəbində təhsil müddəti 6 il olmuşdur [2, s. 71], onda belə qənaətə gəlmək olar ki, o, həmin məktəbdə oxuduğu illərdən təxminən 60 il sonra yazdığı tərcümeyi-halında səhvə yol vermişdir.

Seyid Səbrinin təhsil aldığı illərdə Naxçıvan şəhər məktəbi tədris prosesi və pedaqoji fəaliyyət sahəsində zəngin təcrübə toplayan bir maarif ocağına çevrilmişdi. Burada şəriət, Azərbaycan və rus dilləri, tarix, hesab, həndəsə, coğrafiya, təbiət, rəsm, rəsmxət, nəğmə, gimnastika fənləri [2, s. 72] tədris olunmaqla yanaşı [ana dili və şəriətdən başqa bütün fənlər rus dilində tədris olunurdu], kənd təsərrüfatı və sənət şöbələri də fəaliyyət göstərirdi. Həmin şöbələrdə şagirdlər nəinki müxtəlif peşə və sənətlərə yiyələnir, həm də əhali üçün zəruri olan məhsullar istehsal edirdilər. Məsələn, təkcə “1904-1905-ci tədris ilində dəmirçilik və çilingərlik şöbəsinin şagirdləri tərəfindən 102 adda və 120 manat dəyərində çarpayı, dəmir stul, çilingər çəkici, qapı cəftəsi, açar, dəmirçi dəzgahı və s. düzəldilmişdir. Dülqər, xarrat şöbəsinin şagirdləri isə yazı stolu, mebel stolu, şkaf, dairəvi stol, kreslo, paltar asılqanı və s. əşyalar hazırlayırdılar” [1, s. 20].

Məktəbin fəxri nəzarətçisi Böyük xan Naxçıvanski və inspektoru İvan Sanokoyevin rəhbərlik etdiyi pedaqoji kollektivin milli tərkibi də rəngarəng idi. Burada müəllimlik səriştəsi ilə fərqlənən Ələkbər Süleymanov, Abbas Qədimov, Yəpifan Şengeliya, Mixail Çavçavadze, Andrey Romanenko, Ananiya Kesenexodov, İvan Dudkin kimi pedaqoqlar şagirdlərin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olurdular [15, s. 278; 16, s. 807].

Bir sıra arxiv sənədlərindən məlum olur ki, bəhs etdiyimiz illərdə yerli teatr həvəskarları tərəfindən Naxçıvan şəhər məktəbində və ondan kənar M.F.Axundov, N.Vəzirov, N.V.Qoqol və başqa müəllimlərin bəzi pyeslərinin tamaşaları göstərilmişdir. Teatr həvəskarları və bəzi məmurlar adı çəkilən məktəbin şagirdlərinə xüsusi qayğı göstərmiş, tamaşalardan və bədii gecələrdən toplanılan pulu kasıb şagirdlərin təhsil haqqının ödənilməsinə sərf etmişlər [7, s. 67].

Çox güman ki, həvəskarların göstərdiyi teatr tamaşalarından yığılan puldan yoxsul bir ailənin övladı olan Səbrinin təhsil haqqına da pay ayrılmışdır. Lakin hələ atasının sağlığında ailəsinin maddi çətinlikləri, sonralar isə, necə deyirlər, başsız qalmış “cüt bacısı” və tənha anasının durumu Seyid Səbrini məktəbdə oxuya-oxuya işləmək məcburiyyəti qarşısında qoymuşdur. Hətta iş o yerə çatmışdır ki, vaxtilə sevimli oğlunu böyük şadyanalıqla məktəbə qoyan doğma atası da

maddi sıxıntının basqısı altında əzildiyi üçün ona təhsildən uzaqlaşb dükanda işləməyi tövsiyə etmişdir: “Çox oxumaqlıq, bala, bilgilən ki, əbəsdir” [13, s. 107].

Atamın vəfatından sonra olmadı mümkün
Kasıblıqdan oxumaq məktəbdə mənim üçün.
Məcbur bir qədər dükanda alver etdim,
Beləliklə, kəsb edib evi idarə etdim [13, s. 107].

Sənədlərdən aydın olur ki, Seyid Səbri məktəbdə oxuya-oxuya həm də qəzet-jurnal satmaq işi ilə məşğul olurmuş. 1926-cı ildə qələmə aldığı avtobioqrafik mənzuməsində “Sübh tezdən məktəbdə oxuyurdum, Sonra gəlib mən xalqa ruznamələr satırdım” [13, s. 106] deyən Seyid Səbri 1963-cü ildə rus dilində yazdığı tərcümeyi-halında isə qeyd edir ki, “maddi vəziyyətim ağır olduğundan məcbur qalıb Naxçıvan sakini Ərbab ağa Məmmədəlinin verdiyi qəzet və jurnalları satırdım və əməkhaqqı alırdım” [3, v. 5].

Seyid Səbri 1971-ci ildə “Şərq qapısı” qəzetində dərc etdirdiyi “Yaddaşımın bir neçə söz” sərlövhəli yazısında isə həmin günləri belə xatırlayır: “Yaxşı yadımdadır. Naxçıvan şəhərində Məhəmməd Əkbərov (ləqəbi “Ərbab” idi) adlı bir şəxs özü bisavad olduğu halda ziyalı təbəqəmizin, yazıçı və şairlərimizin ən yaxın dostu məsləkdaşı və sirdaşı idi. Dükanda camaatın ehtiyacına gərək olan ən yüngül şeylər satırdı. Çay, qənd, kibrit və sair bu kimi şeylər. Bunlardan başqa dükana Zaqafqaziya miqyasında nəşr olunan bəzi qəzet, jurnal və kitablar da olardı.

Mən ibtidai məktəbdə oxuduğum zaman həmin “Ərbabın” vasitəsi ilə dükana cəlb olunub buraya gələn qəzet və jurnalları xalq arasında yaymağa (satmağa) başlamışdım... Qəzet satmağın xeyri mənə çox dəyirdi. Əvvəla, qəzet və jurnalları satmaqla 5-10 qəpik pul qazanırdım. İkincisi isə “Ərbab” və “Ərbab”a yaxın ziyalılar bu hesaba mənə etibar edib inanırdılar” [14, s. 4].

Bax məhz yuxarıda göstərilən səbəblərə görə “məktəbdə oxumağım oldu mənə əyləncə” desə də, hər halda yuxarıda təsvirini verdiyimiz qaynar bir mühitə malik olan Naxçıvan şəhər məktəbində təhsil almasının Seyid Səbrinin müxtəlif fənlər üzrə ibtidai biliklərə yiyələnməsinə və dünyagörüşünün formalaşmasına müəyyən təsiri olmuşdur. Birinci növbədə o, burada ərəb və kiril qrafikası ilə oxu və yazı vərdişlərinə yiyələnmiş, rus dilini öyrənmiş, müxtəlif peşə və sənət sahələrində məşğuliyyətin səmərəli bir iş olduğunu görmüş, Azərbaycan və rus dramaturqlarının bəzi əsərləri ilə tanış olmuş, teatr sənəti haqqında müəyyən təsəvvür əldə etmişdir. Qəzet və jurnal satarkən mətbu materiallarla tanışlıq, həmçinin “Ərbab”a yaxın ziyalıların” əhatəsində olmaq da Seyid Səbrinin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə təsirsiz qalmamışdır. S.Səbri ailəsini maddi cəhətdən təmin etmək üçün 1920-ci ilədək təkə atasının dükanını idarə etmək və qəzet-jurnal satmaqla məşğul olmamış, ən ağır zəhmət tələb edən işlərə də baş vurmuşdur. 1918-1919-cu illər isə onun üçün daha ağır və məşəqqətli keçmişdir. “Tərcümeyi-hal”ında yazdığına görə o bu illərdə Naxçıvan mülkədarlarından olan Hacı Xəlil İmanovun torpaqlarında ağır kənd təsərrüfatı işləri görmüşdür [3, v. 5].

Naxçıvan MSSR Daxili İşlər Nazirliyi yanında Arxiv İdarəsindən S.Səbriyə verilən 27 mart 1956-cı il tarixli 38-A nömrəli “Arayış”da onun 1923-1924-cü illərdə Şahbuz rayonunun Tırkeş kənd məktəbində müəllim işləməsi bildirilir. Maraqlıdır, müəllimlik etmək üçün o, hər hansı bir hüquqa malik idi? Bu suala da cavabı “Tərcümeyi-halım” mənzuməsindən ala bilirik. Mənzumədən məlum olur ki, bir neçə il atasının dükanını işlətdikdən sonra o, qısamüddətli pedaqoji kurs bitirməyə müvəffəq olmuşdur.

Burda çox sürmədi, üç il, buraxıb getdim
Müəllimlər kursuna, təhsil kəmal etdim.
Oxuyub o kursu mən yetirdim itmamə,
Verdilər kursdan mənə o dəm şəhadətnamə [13, s. 70].

Onun bitirdiyi bu tipli “kurslarda həm nəzəriyyə, həm də təcrübi məşğələlər keçirilirdi” [1, s. 20]. Şübhəsiz ki, həmin kursu bitirməsi S.Səbrinin pedaqoji biliklərə yiyələnməsi və məlumat dairəsinin genişlənməsi üçün müəyyən əhəmiyyəti olmuşdur.

1920-ci ildə bolşeviklər Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirəndən sonra fəhlə və kəndlilərin təhsil alması üçün də müəyyən tədbirlər görülməyə başlandı. Bu tədbirlərdən biri də 1920-ci ildə BDU-nun nəzdində fəhlə fakültəsinin yaradılması idi. Həmin fakültələri yaratmaqda məqsəd fəhlə gənclərə ümumi təhsil vermək idi. Fakültəni müvəfəqiyətlə bitirənlər universitetin tələbələri sırasına qəbul edilirdilər.

S.Səbri də 1927-1931-ci illərdə, yəni dörd il BDU-nun nəzdində fəaliyyət göstərən fəhlə fakültəsində təhsil almışdır. 1931-ci ildə yazdığı dörd bəndlik “Fəhlə fakültəsi” adlı şeirində S.Səbri bu fakültəni “ürfan ocağı” adlandırmışdır [13, s.39].

Dörd il müddətində tam orta təhsilə yiyələnən S.Səbri nədənsə BDU-ya yox, ikiillik Bakı Plan İqtisad İnstitutunun iqtisad-maliyyə fakültəsini seçmiş və 1931-1932-ci illərdə burada oxuyaraq mühasib iqtisadçı ixtisasına yiyələnir. 1927-1932-ci illərdə Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində yaşayıb təhsil alarkən buranın qaynar ictimai-siyasi və mədəni mühiti, həmçinin tanış olduğu yeni insanlarla münasibəti onun müşahidə dairəsinin genişlənməsinə və ictimai həyata müdaxiləsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. S.Səbri ikiillik Plan İqtisadiyyat İnstitutunu bitirməklə isə xüsusi ixtisasa (mühasib-iqtisadçı) yiyələnməyə nail olmuşdur. 1946-cı ildə Azərbaycan SSR Maliyyə Nazirliyi nəzdində mühasibathq üzrə təşkil edilən üç aylıq ixtisasartırma kursunu bitirməsi isə onu göstərir ki, S.Səbri bütün ömrü boyu bu istiqamətdə fəaliyyət göstərməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Sonrakı fəaliyyəti yolu onun bu niyyətinin həyata keçdiyini göstərir.

S.Səbrinin rəsmi əmək fəaliyyətinin başlaması yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müəllimlik etdiyi 1923-1924-cü illərdən yox, Naxçıvanda sovet hakimiyyəti elan edilən ildən, yəni 1920-ci ildən başlayır. Onun 1920-ci ildən vəfatınadək ayrı-ayrı idarə və təşkilatlarda müxtəlif vəzifələrdə işləməsi haqqında məlumatları üç mənbədən alırıq:

1. Naxçıvan MSSR Daxili İşlər Nazirliyi yanında Arxiv İdarəsi tərəfindən ona verilən 27 mart 1956-cı il 38-A nömrəli “Arayış” .
2. 1963-cü ildə öz əli ilə yazdığı “Şəxsi qeydiyyat vərəqi” .
3. 1932-1974-cü illərdə işlədiyi müxtəlif idarə və təşkilatların Naxçıvan MRDA-da mühafizə olunan əmr kitabları.

1956-cı il tarixli “Arayış” və 1963-cü ildə yazdığı “Şəxsi qeydiyyat vərəqi”ndən onun ixtisas təhsili almamışdan əvvəl Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığında kuryer [1920-1922], Naxçıvan Şəhər Məhkəməsində iş icraçısı [1922-1923], Naxçıvan Duz Mədəni işçiləri məktəbində müəllim [1924-1925], Naxçıvan MSSR Mərkəzi Statistika İdarəsində iqtisadçı-maliyyəçi [1925-1927] vəzifələrində işləməsi aydın olur.

Araşdırmalar göstərir ki, S.Səbri Statistika İdarəsində işləyərkən maliyyə və iqtisadiyyat sahəsinə xüsusi maraq göstərmiş və bu maraq onu həmin istiqamətlərdə təhsil almağa sövq etmiş, nəticədə Bakıya gedərək yuxarıda adını çəkdiyimiz institutu bitirmişdir.

S.Səbri ali təhsil aldıqdan sonra artıq bir mütəxəssis kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Arxiv sənədlərinə əsaslanaraq S.Səbrinin institutu bitirdikdən sonra vəfatınadək müxtəlif idarə və təşkilatlarda [Azərbaycan SSR Tovuz Rayon İcraiyyə Komitəsi, Naxçıvan Şəhər Taxıl Tədarükü İdarəsi, Naxçıvan MSSR Maliyyə Nazirliyi, Naxçıvan Dövlət Dram Teatrı, Naxçıvan Şəhər Musiqi Məktəbi, Naxçıvan Şəhər Elektrik Şəbəkəsi, Naxçıvan Mineral Sulsar İstehsalat Birliyi] inspektor, iqtisadçı, mühasib, baş mühasib, müfəttiş vəzifələrində işləməsi aşkara çıxır [8, v. 39; 10, v. 12, 34, 45; 11, v. 39; 12, v. 12, 31, 35].

S.Səbri 1974-cü ildə 80 yaşında vəfat etmişdir. Məzarı Naxçıvan şəhər qəbiristanlığındadır.

Beləliklə, deyilənlərdən aydın olur ki, XX əsrin 20-70-ci illərində Naxçıvan ədəbi-mədəni mühitində özünəməxsus yeri olan S.Səbrinin həyat yolu çox da hamar olmamışdır. Onun dünyagörüşünün formalaşmasına və yaradıcı bir şəxs kimi yetişməsinə təsir edən ən mühüm amillər çar Rusiyası və sovet hakimiyyəti dövründə yaşadığı mühit və mövcud ictimai-siyasi şərait olmuşdur. S.Səbri harada işləməsindən asılı olmayaraq, bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuş Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi, elmi və mədəni mühitində özünəməxsus iz buraxa bilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov F., İsmayılova Z. Naxçıvan məktəb tarixindən səhifələr. Bakı, ADPU Nəşriyyatı, 2015, 227 s.
2. Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı, Maarif, 1985, 300 s. 3
3. Əsədli Səbri Mirsadiq oğlunun şəxsi işi. Naxçıvan MRDA f.213, siy. 3, iş 28/407
4. Xəlilov F. Naxçıvanı öyrənən elmi cəmiyyət. Bakı, Nurlan, 2005, 196 s.
5. Xəlilov F. Seyid Səbri kimdir? // “Şərq qapısı” qəz., 2017, 19 iyul.
6. Xəlilov F. Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi: Seyid Səbri. Naxçıvan, Əcəmi, 2018, 264 s.
7. Qəhrəmanov Ə., İbrahimov S., Cəfərov F. Naxçıvan teatrının salnaməsi (1883-2008). Naxçıvan, Əcəmi, 2010, 736 s.
8. Naxçıvan MRDA f.213, siy. 3, iş 28
9. Naxçıvan MRDA f.299, siy. 1, iş 63
10. Naxçıvan MRDA f.376, siy. 2, iş 583
11. Naxçıvan MRDA f.50, siy. 2, iş 40
12. Naxçıvan MRDA f.529, siy. 2, iş 14/22
13. Səbri S. “Şeirlər” dəftəri (avtoqraf). Naxçıvanın elm, ədəbiyyat, mədəniyyət və maarif xadimlərinin arxivi. Seyid Səbri. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu. Arxiv 1, Q-1, qovluq-1
14. Səbri S. Yaddaşından bir neçə söz // “Şərq qapısı” qəz., 1971, 2 iyul
15. Кавказский календарь на 1908
16. Кавказский календарь на 1909 г.

SUMMARY

Farman Khalilov

SEYID SABRI'S ENVIRONMENT AND LIFE

Seyid Sabri Asadli (1896-1974) was a creative person who known as a poet and worked as a correspondent and actor in the literary-cultural environment of Nakhchivan in the 20th century. His life and literary social activities have not been studied yet.

In this article for the first time, S.Sabri's environment and life was the object research. By using various archive documents and media materials, the questions like the influence of S.Sabri's environment to formation of his outlook, directing of current socio-political condition to his ageing as a creative person have been enlightened.

Key words: Seyid Sabri Asadli, literary-cultural environment of Nakhchivan, Tsardom of Russia, Soviet empire, Nakhchivan city school.

РЕЗЮМЕ

Фарман Халилов

СРЕДА И ЖИЗНЬ СЕЙДА САБРИ

Сеид Сабри Асадли (1896-1974) был известен в нахчыванской литературно-культурной среде XX века как корреспондент и актер, а также как поэт и творческая личность. До сегодняшнего дня его жизненный путь и литературно-общественная деятельность не изучались.

В статье впервые объектом исследования становятся среда и жизнь С.Сабри. Автор, опираясь на архивные документы и материалы периодической печати, прояснил такие вопросы, как влияние среды, в которой он жил, на мировоззрение С.Сабри, воздействие существовавших общественно-политических условий на формирование его как творческой личности.

Ключевые слова: Сеид Сабри Асадли, литературно-культурная среда Нахчывана, царская Россия, советская власть, Нахчыванская городская школа.

NAXÇIVAN RADİOSU VƏ ƏDƏBİ MÜHİT

Açar sözlər: radio, ədəbi mühit, publisistika, veriliş, ədəbi qüvvə

Zəngin Azərbaycan, eləcə də dünya ədəbiyyatı və incəsənətinin ən yaxşı nümunələrini dinləyicilər arasında yaymaq, bununla da onların mənəvi aləminin daha da zənginləşməsi, ədəbi mühitin formalaşması prosesində bilavasitə iştirak etmək, publisist sözün gücü ilə adamların qəlbinə yol taparaq onlara dünyaya yeni baxışla, yeni məna ilə nəzər salmağı aşılamaq radionun ədəbi-bədii verilişlər redaksiyasının başlıca vəzifəsidir.

Radio 30-cu illərin ortalarından başlayaraq muxtar respublikamızda mənəvi mədəniyyətin bütün sahələrinə-elmə, təhsilə, teatra, ədəbiyyata, incəsənətin bütün sahələrinə nüfuz edirdi. Dinləyicilərin dünyagörüşünün artırılmasında, onların estetik zövqlərinin formalaşmasında ədəbiyyat, incəsənət, publisistik verilişlər mühüm rol oynayırdı. “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Poeziya dəqiqələri”, “Sənətkar ömrü”, “Hər çinardan bir yarpaq”, “Yeni kitablar”, “Publisistik düşüncələr”, “Ədəbi irsimizdən”, “Yaradıcı ziyalılarımız”, “Yazıçılarımızın portreti”, “Kitab işıqdır”, “Kitablar, rəylər”, “Şeir çələngi”, “Çəsmə” bu ədəbi-bədii redaksiyanın əsas rubrikalarından idi. Bu verilişlərdə dinləyicilər ədəbi söhbətləri dinləyir, yazıçı və şairlərlə görüşür, ədəbi mühitdəki yeniliklərdən, maraqlı nəşrlərdən xəbər tuturdular.

Əsas kütləvi təbliğat vasitəsi kimi, radio yarandığı ilk dövrdə ədəbi mühitin formalaşmasında, yeni yaradıcı qüvvənin meydana gəlməsində böyük rol oynayırdı. Həmin vaxtlar, xüsusən XX əsrin 30-40-cı illərində Naxçıvan radiosunun ədəbi-bədii verilişləri muxtar respublikada yaşayıb-yaradan şair və yazıçıların, gənc istedadların yaradıcılığını, Naxçıvan ədəbi mühitini dolğun əks etdirirdi. Bu dövr Naxçıvan ədəbi mühitinin yaranmasında xüsusi bir mərhələ idi.

İkinci Dünya müharibəsi dövrü bütün Azərbaycan yazıçıları kimi, Naxçıvanda yaşayıb-yaradan qələm sahibləri üçün də əsl sınaq illəri olmuşdur. Həmin illərdə Naxçıvan ədəbi mühitinin qabaqcıl nümayəndələri, yaradıcı ziyalılar tez-tez radionun qonağı olur, öz çıxışları ilə xalqı inamlı qələbəyə səsləyirdilər. Bu dövrdə radioda cəbhə şeirlərinin səsləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Həmin illərdə radioda şeirləri daha çox səsləndirilən şairlərdən biri Müzəffər Nəsirli olmuşdur. Nəsirlinin yaradıcılığının böyük bir qolunu onun cəbhə şeirləri təşkil edir. Şairin “Sapun dağı haqqında ballada”, “Əsgər toqqası” poemalarında, “Yaralı şəkil”, “Sahibsiz məktublar”, “Qış gecəsi”, “Cəbhə məktubları” silsiləsindən yazdığı şeirlərində Vətənə məhəbbət hissləri bədii obrazlar vasitəsilə təsvir olunur”. M.Nəsirli, H.Əzim, H.Əsgərov və başqalarının müharibə dövrü şeirlərində vətənpərvərlik, mübarizlik, düşməne nifrət, qələbəyə inam, döyüş səfərbərlik və s. nəcib-əxlaqi keyfiyyətlər ön plana çəkilmişdir. İkinci Dünya müharibəsində Naxçıvanlı igidlərin hünəri, döyüş şücaətləri Hüseyn Əzim qələmində də yüksək vətəndaşlıq pafosu ilə təsvir olunmuşdur. Torpaq təəssübkeşliyi, vətənə məhəbbət, təbiətin vəsfi, Naxçıvan torpağının tərənnümü Hüseyn Əzim şeirlərinin əsas mövzusunı təşkil edir.

Tədqiqatçı Akif Axundovun da qeyd etdiyi kimi, İkinci Dünya müharibəsində Naxçıvan ədəbi qüvvəsinin demək olar ki, bütöv bir nəslə iştirak etmişdir. Ötən əsrin 40-cı illərində Məmmədli Tarverdiyev publisist yazıları, Məmməd Hüseyin Təhmasib kinossenari və pyesləri, Məmməd Cəfər klassiklərimiz haqqında ədəbi-tənqidi məqalələri ilə müntəzəm çıxış edirdilər.

Müharibədən sonrakı illərdə, xüsusilə 1946-1959-cu illərdə ədəbi mühit, ədəbi həyat əvvəlki illərə nisbətən daha da canlandı. Şair və yazıçılar əməyi tərənnüm edən diqqətəlayiq

əsərlər yaratdılar. Nağı Nağıyevin “Polad”, Əkbər Məftunun “Sevənlər”, Hüseyn Razinin “Günəş doğur”, İslam Səfərlinin “Xeyir və Şər” pyesləri həmin dövrdə Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyuldu.

Həmin dövrdə xalq şairi Səməd Vurğunun bilavasitə köməkliyi ilə ayrı-ayrı yazıçı və şairlərin, o cümlədən şair Əkbər Məftunun “Şeirlər”, Hüseyn İbrahimovun “Gülzar” hekayələr kitabı nəşr edilib oxuculara çatdırıldı. Yeni nəşr olunmuş kitablar, ədəbi həyatda baş verən yeniliklər haqqında dinləyici auditoriyası müntəzəm olaraq radioda səslənən “Kitablar aləmində”, “Yazıçı sözü” kimi verilişlər vasitəsilə məlumatlandırılırdı.

Yerli radio verilişləri XX əsrin 50-ci illərindən etibarən Naxçıvanda ədəbi mühitin canlanmasına ciddi təkan vermişdir.

1958-ci ilin 15-16 mayında Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Naxçıvanda səyyar yaradıcılıq plenumu keçirmişdir. Səyyar plenum qədim mədəniyyət diyarında yaşayıb-yaradan yeni ədəbi qüvvələrin fəaliyyətinin əsas meyllərini ümumiləşdirmiş, onların yaradıcılıq vəzifələrini müəyyənləşdirmək baxımından diqqətəlayiq hadisəyə çevrilmişdir. Plenumda müharibədən sonra ədəbiyyata gəlmiş gənc şairlər: Hüseyn Razi, Əliyar Yusifli, Əhməd Mahmud, Kəmalə Ağayeva, Məşkur Əkbər, nasirlərdən: Hüseyn İbrahimov, yaşlı nəslin nümayəndələrindən: Müzəffər Nəsirli, Hüseyn Əzim, Məmmədli Tarverdiyev, Əkbər Məftun və başqalarının yaradıcılığı geniş və əhatəli müzakirə olunmuşdur. Plenumda Mehdi Hüseyn, Süleyman Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza kimi tanınmış şəxsiyyətlər çıxış etmiş, Naxçıvan ədəbi mühitinin nümayəndələrinin yaradıcılığı haqda geniş məruzələr etmişdilər. Muxtar respublikanın ədəbi yaradıcılıqla məşğul olan beş nəfəri – Məmmədli Tarverdiyev, Əliyar Əliyev (Yusifli), Hüseyn Razi, Kəmalə Ağayeva, Məşkur Əkbərov Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edilmişdilər. Plenumun gedişi və çıxışlar ətrafı şəkildə mətbuatda işıqlandırılmış, eyni zamanda radioda da silsilə verilişlər təşkil olunmuşdur.

Sonrakı illərdə Naxçıvanda yaşayıb-yaradan ədəbi qüvvələrin say tərkibi xeyli artmış, burada ədəbiyyatın müxtəlif janrlarına maraq əhəmiyyətli dərəcədə qüvvətlənmiş, meydana çıxan əsərlərin müasirliyinə və bədii səviyyəsinin mükəmməlliyinə diqqət güclənmişdir.

1962-ci ildən başlayaraq Naxçıvanda ədəbi həyat daha da canlanmağa başlamışdır. Ədəbi qüvvələrin əsərlərindən ibarət “Naxçıvan baharı” almanaxı (1961), H.Razinin “Ana məhəbbəti” (1961), şair M.Nəsirlinin “Araz sahilində” (1962), K.Ağayevanın “Baharın sözü” (1962), H.İbrahimovun “Şirin xatirə” (1963), M.Tarverdiyevin “Naxçıvanın mayakları” (1963) kitabları nəşr edilmişdir.

1962-ci ildən etibarən Naxçıvan və Ordubad şəhərlərində ədəbi birliklər yaradılmışdı. Bu ədəbi birlikdə cəm olan yazıçı və şairlərin əsərləri müntəzəm olaraq müzakirə edilir və radio vasitəsilə dinləyicilərə çatdırılırdı.

1963-cü ildən başlayaraq Naxçıvanda yaşayan yazıçı və şairlərin əsərləri sənətkarlıq baxımından təkmilləşməyə başladı, mövzu dairəsi daha da genişləndi. Həmin dövrdə Hüseyn İbrahimovun “Sabahın sorağında” romanı, Əliyar Yusiflinin “Vidən əzabı”, Kəmalə Ağayevanın “Məhsəti”, Hüseyn Razinin “Odlu diyar”, Həsən Fətullayevin “Vüqarlı gözəl”, Məmmədli Tarverdiyevin “Kölgəli dağ” dram əsərləri, Müzəffər Nəsirlinin “Bacılar”, “Qafqaz oğulları”, “Partizan Əfruz”, gənc şair Zeynal Vəfannın “Atlı” kimi poemaları yarandı. Bu məlumatları da dinləyicilər yerli radio vasitəsilə əldə edirdilər.

Naxçıvanda televiziyanın yaranmasına qədər olan dövr ərzində görkəmli söz ustalarının xalqla əlaqəsini təmin edən əsas vasitə, ədəbiyyatımızın nailiyyətlərini ardıcıl təbliğ edən tribuna məhz radio idi. Həmin illərdə Naxçıvan radiosunun proqramlarında müntəzəm olaraq Məmmədli Tarverdiyevin, Müzəffər Nəsirlinin, Əkbər Məftunun, Məşkur Əkbərin, İslam Səfərlinin, Kəmalə Ağayevanın, Məmməd İnfiloğlunun (Məmməd Araz), Adil Babayevin, Hüseyn Razinin, Əliyar Yusiflinin, Hüseyn İbrahimovun və başqalarının adlarına rast gəlinirdi. Onların hər yeni əsəri ilk dəfə radio vasitəsilə kütləyə çatdırılırdı. Ümumiyyətlə, radio Azərbaycan, keçmiş sovet və xarici ölkə xalqları ədəbiyyatlarının təbliği sahəsində

səmərəli fəaliyyət göstərirdi.

1966-cı ildən başlayaraq Naxçıvan yazıçıları Azərbaycan oxucularının və ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən, bədii cəhətdən daha kamil pyes, roman, hekayə və şeirlər yazdılar. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Naxçıvan Filialı ətrafında Elmira Qasımova, Adil Qasimov, Sənubər Kərimova, Altay Tağızadə, Zeynal Vəfa, Əbülfəz Naxçıvanlı, Mənsur Qasımzadə, Həsən Əliyev, Hüseyn Fərəcoğlu kimi şairlər, Möhsün Möhsünov, Novruz Əliyev, Həmid Arzulu, Fəttah Səmədoğlu, Murtuz Hüseynov, Lətifə Əhmədova kimi gənc nasirlər toplandılar. Ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq radioda bədii verilişlərə daha çox yer ayrılırdı. Bədii verilişlər bir qayda olaraq hər həftənin altıncı günlərində efirə verilir. Həmin günlərdə kompozisiyalı verilişlər, şairlərin öz yeni şeirlərilə çıxışları, müxtəlif səhnələşdirilmiş verilişlər təşkil olunurdu. 1966-cı ildə Gəray Fəzlinin xalqın mənəvi keyfiyyətlərindən, çətinliklərə qarşı mübarizəsindən, dostluq və yoldaşlıq hissələrindən bəhs edən “Torpaq eşqi” poemasının, Gülhüseyn Hüseynoğlunun “Yaşıl təpə döşündə” povestinin səhnələşdirilmiş verilişlərini, “Naxçıvan mədəniyyət evinin bir günü” adlı reportajı, şairlərdən Əliyar Yusiflinin, Əhməd Mahmudun, Məşkur Əkbərin və başqalarının öz yeni şeirlərilə çıxışlarını xüsusi qeyd etmək olar. Həmin dövrdə radioda gənc şairlərin çıxışlarına da geniş yer verilir. Əbülfəz Quliyevin, Abbasqulu Mirzəyevin, Hüseyn Fərəcoğlunun, o cümlədən “Qələm dursun süngülərlə yanaşı” devizi altında keçirilmiş gənc şairlərin müsabiqəsində müvəffəqiyyət qazanan gənclərin şeirləri verilmişdir.

1966-cı ildə Cəlil Məmmədquluzadənin “Quzu”, Məhərrəm Əlizadənin ədibin “Usta Zeynal” hekayəsinə nəzirə olaraq yazdığı “Usta Mədət” hekayəsinin səhnələşdirilmiş verilişləri, habelə “Molla Cəbi” pyesindən səhnəciklər hazırlanmışdır. Ə.Haqqverdiyevin, S.Rəhmanın, C.Məmmədquluzadənin və bir çox başqa yazıçıların hekayələri radioda müntəzəm səsləndirilirdi.

1967-ci ildə Yavuz Axundov “Sənət dostları”, İzzət Maqsudov “Yazıçının ədəbi mühiti”, Lətif Hüseynzadə “Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi irsi” mövzularında çıxış etmişdilər. Yerli şair və yazıçılar da ədibin yubileyi ilə əlaqədar olaraq, radioda vaxtaşırı söhbətlər aparmışdılar. Şairlərdən Müzəffər Nəsirlinin “Yazıçının felyetonlarında dini fanatizmin ifşası”, yazıçı Məmmədəli Tarverdiyevin “Ədibin dostu” mövzularında çıxışları olmuşdur. Yubiley ötən əsrin 70-80-ci illərində radioda ayda bir dəfə “Yazıçı və həyat”, “Poeziya dəqiqələri”, “Klassik irsimizdən”, “Yazıçının iş otağında”, “Kitablar aləmində”, “Xalq inciləri”, “Gənc yaradıcılar klubu”, ayda iki dəfə “Nəğməli sətirlər” adı altında efirə gedən verilişlərdə yerli ədəbi mühitin işıqlandırılmasına geniş yer vermişdir.

1981-1983-cü illərdə efirdə səsləndirilən “Yazıçı və həyat” verilişinin əksər saylarının qonaqları H.İbrahimov, M.Tarverdiyev, H.Əzim, H.Razi, Ə.Mahmudov, K.Ağayeva, Ə.Yusifli, olmuşlar. 1980-1981-ci illərdə radioda “Poeziya və nəğmə çələngi”ndə yerli şairlərin şeir və nəğmələrindən ibarət 6 veriliş hazırlanmışdı. Bu verilişlərdə İslam Səfərlinin, Kəmalə Ağayevanın, Validə Hüseynovanın, Əliyar Yusiflinin şeirlərinə bəstələnmiş musiqilər də dinləyicilərə çatdırılmışdı. “Yazıçı və həyat” verilişində H.İbrahimovun, H.Razinin, H.Fətullayevin, K.Ağayevanın, Ə.Yusiflinin, A.Qasimovun qabaqcıl əmək adamları haqqında yazdıqları очерк və xatirələr radio vasitəsilə dinləyicilərə çatdırılırdı.

Ötən “1970-1980-ci illərdə ədəbi aləmdə böyük mövqe qazanmış H.İbrahimovun ardıcılları, gənc nasirlər dəstəsi də yetişməkdə idi. Bu dövrdə Möhsün Möhsünov, Həmid Arzulu, Novruz Nehrəmli, Güllü Məmmədova, Rafiq Babayev, Bayram İsgəndərli, Cavanşir Ələkbərov, Nurəddin Babayev nəsr sahəsində uğurlu addımlar atmaqda idilər”. Onlar da tez-tez mətbuatda, radio və televiziya maraqlı hekayə və povestləri ilə çıxış edirdilər. Həmin illərdə Naxçıvanda Heyran xanımın, Qönçəbəyimin davamçıları olan qadın şairələr-Elmira Qasımova, Validə Hüseynova, Rəhilə Elçin də öz dəst-xətləri ilə seçilirdilər.

Ötən əsrin 90-cı illərindən etibarən Naxçıvan radiosu öz fəaliyyətini xeyli canlandırmışdır. Tanınmış yazıçı və şairlərdən Akif Axundovun, Güllü Məmmədovanın,

Bayram İsgəndərlinin, Muxtar Qasımzadənin, Hüseyn Bağiroğlunun səyləri ilə ədəbi-bədii verilişlər baş redaksiyasında hazırlanan verilişlərin sayı və keyfiyyəti artmış, yeni proqramlar açılmış, rubrikalar yaradılmışdır.

Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi Sədaqət Nemətin hazırladığı “Uşaq dünyası”, AMEA Naxçıvan bölməsinin əməkdaşı Ramiz Qasimovun apardığı “Azərbaycan dili-doğma dilim”, “Sənət söhbətləri”, Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi Əbülfəz Əzimlinin hazırladığı “Söz sənəti” proqramları da radioda daim dinlənən verilişlərdən olub.

Hazırda Naxçıvanda istedadlı ədəbi gənclik yetişir. Naxçıvandakı ədəbi həyatın keçmişlə yanaşı, müasir ədəbi hərəkət, ədəbi mühitimizin bu günü də Naxçıvan radiosunda geniş şəkildə müzakirə olunur və dinləyicilərə çatdırılır.

Beləliklə, mövcud olduğu gündən indiyədək Naxçıvan radiosu, onun publisistik və ədəbi-bədii verilişləri bir tərəfdən siyasi həyatımızı və mədəniyyətimizi, digər tərəfdən isə ədəbi həyatımızda gedən mürəkkəb prosesləri əks etdirən güzgü olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Mətbuat, jurnalist və jurnalistika haqqında fikirlər. Naxçıvan Mətbuat Şurası. Naxçıvan, 2007
2. Naxçıvan radiosunun həftəlik proqramı. Proqram-buraxılış direksiyası, Naxçıvan, 9-15 iyun 2008-ci il
3. Müstəqillik dövründə Azərbaycanda Radio-Televiziya Yayım Şəbəkəsinin inkişafı. <http://www.teleradio.rabita.az/tarix.html>
4. Radio-televiziya yayımı: http://ritn.nakhchivan.az/radio_tv.html
5. Naxçıvan MR Dövlət televiziya və radio Komitəsinin fonotekası

SUMMARY

Shahla Shiraliyeva

NAKHCHIVAN RADIO AND THE LITERARY ENVIRONMENT

The article deals with Nakhchivan radio and its relationship with the literary environment.

Beginning in the mid-1930s of XX century, the radio permeated into all spheres of spiritual culture in our autonomous republic — science, education, theater, literature, and all branches of art. Literary, artistic, and journalistic programs played an important role in increasing the audience's worldview and shaping their aesthetic tastes.

As the main medium of mass propaganda, radio played an important role in the formation of the literary environment in the early days of its creation, in the emergence of a new creative force. At that time, especially in the 30–40s of the XX century, the literary and artistic programs of the Nakhchivan radio fully reflected the work of poets and writers, young talents living in the autonomous republic, and the literary environment of Nakhchivan. Since its inception, the Nakhchivan Radio and its journalistic and literary programs, on the one hand, have contributed to our political life and culture, and on the other, to our literary life.

Key words: radio, literary environment, publicity, broadcasting, literary power

РЕЗЮМЕ

Шахла Ширалиева
НАХЧЫВАНСКОЕ РАДИО И ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДОЙ

В статье рассматривается Нахчыванское радио и его связь с литературной средой.

Начиная с середины 30-х годов XX века радио проникало во все сферы духовной культуры нашей автономной республики - науку, образование, театр, литературу и все отрасли искусства. Литературные, художественные и публицистические программы сыграли важную роль в увеличении мировоззрения аудитории и формировании ее эстетических вкусов.

В качестве основного средства массовой пропаганды радио сыграло важную роль в формировании литературной среды в первые дни ее создания, в возникновении новой творческой силы. В то время, особенно в 30–40-х годах XX века, литературные и художественные программы нахчыванского радио полностью отражали творчество поэтов и писателей, молодые таланты, живущие в автономной республике, и литературную среду Нахчывана. С момента своего создания Нахчыванское радио и его публицистические и литературные программы, с одной стороны, внесли свой вклад в нашу политическую жизнь и культуру, а с другой - в нашу литературную жизнь.

Ключевые слова: радио, литературная среда, реклама, радиовещание, литературная власть

XUMAR MƏMMƏDOVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti

NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ VƏ HÜSEYN İBRAHİMOV

Açar sözlər: Naxçıvan, ədəbi mühit, maarifçilik, yazıçı, şair

Qədim Naxçıvan diyarı zaman-zaman Azərbaycan ədəbi mühitinə görkəmli şairlər, yazıçılar bəxş etmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Məmməd Səid Ordubadi, Adil Babayev, Əliqulu Qəmküsar, İslam Səfərli kimi görkəmli ədiblər Naxçıvan torpağında dünyaya göz açmış, ümumən Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına və mövzu rəngarəngliyinə əsaslı təsir göstərmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvan ədəbi mühitinin nümayəndələrinə ən böyük diqqət ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə göstərilmişdir. Dahi şəxsiyyət hər zaman yaradıcı insanlara böyük qayğı ilə yanaşmış, Naxçıvanda yaşayıb-yaradan qələm sahiblərinin əməyini yüksək qiymətləndirmişdir. Naxçıvan ədəbi mühitinin yetişdirdiyi belə görkəmli müəlliflərdən biri də xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovdur. Hüseyn İbrahimov yarım əsrdən artıq bir dövrü əhatə edən səmərəli ədəbi fəaliyyəti ilə müasir Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına töhfələr vermiş özünəməxsus yaradıcılıq üslubuna malik simalardandır. Ədibin uğurlu axtarırlarının nəticəsi kimi müxtəlif janrlarda meydana gətirdiyi əsərlərdə müasirlərimizin zəngin mənəvi aləmi dolğunluqla əks etdirilmiş, mədəniyyət tariximizin yetirdiyi bir çox görkəmli simaların işıqlı obrazları parlaq bədii boyalarla öz təcəssümünü tapmışdır. Uzun illər Naxçıvanın ictimai-siyasi həyatının iştirakçısı olmaqla Hüseyn İbrahimov regionda mədəni mühitin tarixi ənənələrinin qorunub saxlanması və eləcə də müstəqillik ideallarına sadıq yaradıcı ədəbi qüvvələrin öz potensiallarını lazımınca gerçəkləşdirə bilmələri üçün böyük əmək sərf etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 18 may 2019-cu ildə xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun 100 illik yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı sərəncam imzalamışdır. Məhz bu sərəncam yazıçının yaradıcılığının yüksək qiymətləndirilməsini, onun ədəbi mühitin formalaşmasında misilsiz xidmətlərinin layiqincə dəyərləndirilməsini bir daha sübuta yetirir. Azərbaycan nəsrinin inkişafında böyük xidmətlər göstərən, altmış beş ilə yaxın bədii yaradıcılıqla məşğul olan xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun bu illər ərzində beş povesti, beş romanı, üç dram əsəri, yuzdən artıq hekayəsi və novellası oxuculara təqdim olunmuşdur. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun həyatında, tərcümeyi-halında, taleyində dövlətçilik fəaliyyəti xüsusi yer tutur. O, XX əsr Azərbaycan ədəbi-ictimai fikir tarixində dövlətçilik fəaliyyəti ilə yazıçılıq işini məharətlə uzlaşdırmağı bacaran sənətkarlardandır. Qeyd etmək lazımdır ki, Hüseyn İbrahimovun həyatı Yazıçılar Birliyi ilə üzvi surətdə bağlı olmuşdur. O, 1952-ci ildən Yazıçılar Birliyinin üzvü idi. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov 1954-1960-cı illərdə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Naxçıvan filialının sədri, 1980-1997-ci illərdə Yazıçılar Birliyi Naxçıvan Şöbəsinin məsul katibi, 1997-ci ildə isə Yazıçılar Birliyinin sədri vəzifəsinə təyin edilmişdir. O, fəaliyyət göstərdiyi bütün dövrlərdə regionda milli ədəbiyyatın inkişaf etdirilməsi və yeni nəslin formalaşmasında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Hüseyn İbrahimov həmişə ədəbiyyatın milliliyi, xəlqiliyi, həyatiliyi, təbiiliyi yolunda fəal işlər aparmışdır. O yazırdı ki, yaradıcılığa başladığım gündən ədəbiyyata bir həyat fənni kimi baxmışam. Fikirləşmişəm ki, ədəbiyyatı tək-cə şagirdlər, tələbələr, ziyalılar deyil, bütün xalq, millət oxuyur, öyrənir. “Ədəbiyyat milli sərvətdir” məqaləsində öz əksini tapan bu fikirlər yazıçının ədəbiyyata olan yüksək ehtiram və marağını bir daha təsdiqləyir. Qeyd edək ki, Naxçıvanda ədəbi mühitin və yeni yaradıcı nəslin qayğıları məhz xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində daim özünün müsbət həllini tapmışdır.

Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər ki, Naxçıvanda yaradıcı insanların ilk ədəbi almanaxı olan “Səadət mahnıları” ədibin təşəbbüsü ilə işıq üzü görmüşdür. Səksəninci illərdə “Araz” almanaxının üç sayının və “Qoy tanısan dünya səni” adlı şeirlər toplusunun nəşri də məhz Hüseyn İbrahimovun səmərəli fəaliyyətinin nəticəsi kimi özünü göstərir. Bundan əlavə, yazıçı qələm dostlarından olan Müzəffər Nəsirlinin “Mənim muxtar respublikam”, Hüseyn Razinin “Kəndimizin səhəri” ilk şeir kitablarının işıq üzü görməsinə də yardımçı olmuşdur. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov Naxçıvan

ədəbi mühitində formalaşan yeni yaradıcı nəslin nümayəndələrinə mənəvi cəhətdən sözün əsl mənasında atalıq qayğısı göstərmiş, onların bir yazıçı kimi formalaşmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Qeyd edək ki, Hüseyn İbrahimov nəinki respublika daxilində, eyni zamanda sərhədlərimizdən kənar da ədəbiyyatımızın tanınması naminə səmərəli addımlar atmışdır. Yazıçı müxtəlif illərdə Türkiyə, İran, Danimarka, İtaliya, Əlcəzair, Finlandiya və digər ölkələrdə xalqımızı, ədəbiyyatımızı ləyaqətlə təmsil etmişdir. Qeyd edək ki, xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov zəngin və çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətinə malikdir. Ədibin ilk mətbu əsəri 1944-cü ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc olunan “O düşməndə qoymadı anasının qanını” adlı şeiridir. Ümumiyyətlə, ədibin şeirlərində öz fikir və ideyalarını yüksək səviyyədə, yüksək sənətkarlıqla oxucuya çatdırdığının şahidi oluruq. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov öz yaradıcılığında hətta qəzəl janrına da müraciət etmişdir. Onun “özüməm” rədifli qəzəli buna misaldır. Qəzəldə lirik qəhrəmanın bənzərsiz və təkraredilməz obrazı müəllif tərəfindən yüksək peşəkarlıqla işlənmişdir. O, qəzəlin son beytlərində belə yazır:

İstərəm bir inayət, bəs deyilmi xunavət?
Məcnunlar səhrasında da ilk sərgərdan özüməm.
Hüseyn İbrahimovun son qərarı bil belədir:
Hisləgahi-Ədəmə köçsə də dərman özüməm.

Təbii ki, Hüseyn İbrahimov öz qələmini nəsr sahəsində daha dolğun, daha mütəşəkkil şəkildə sübut etmişdir. Onun müəllifi olduğu bədii nəsrdəki obrazlılıq, emisionallıq, lirizm məhz şeirlərindən qaynaqlanan bir mənbə kimi özünü göstərmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığında özünü göstərən müəyyən məqamlar Azərbaycan nəsrinin əsas yaradıcılarından olan yazıçı Süleyman Rəhimovun yaradıcılığı ilə müqayisə oluna bilər. Deməli, bədii nəsrimizin inkişafı naminə insanlara pak mənəviyyatın aşılması və bu yöndə məqsədyönlü mühüm addımların atılmasında Hüseyn İbrahimovun da özünəməxsus yeri və rolu var. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov nəsrin bütün janrlarına müraciət etmişdir. Ancaq onun yaradıcılığında hekayə janrının özünəməxsus yeri var. Yazıçının “Şirin xatirə”, “Qumralın məktubları”, “Vicdan səsi”, “Kənd həsrəti”, “Qadın nəfəsi”, “Təmiz adam”, “Aləmzər”, “Kənd adamı” kimi hekayələri oxucular arasında dərin rəğbət qazanmışdır. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun hekayələri, həmçinin müxtəlif dillərə tərcümə olunaraq nəşr olunmuşdur. Qeyd edək ki, yazıçının əksər hekayələrində maksimum yığcamlığın şahidi oluruq. Bu cəhət onun satirik novellalarında da özünü göstərir. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun kiçikhəcmli hekayələrində akademik İsa Həbibbəylinin təbirincə desək, həyatın böyük və ciddi məsələləri öz əksini tapmışdır. Yazıçının qələmə aldığı obrazların xarakterinin əsasında isə insan mənəviyyatını bütün cəhətləri ilə özündə ehtiva edən ləyaqət durur. Cəsarətlə demək olar ki, yazıçı Hüseyn İbrahimovun həqiqi insani ləyaqət axtarışları onun fərdi ləyaqəti ilə səciyyələnən obrazlar yaratması ilə səciyyələnmişdir. Yazıçının novellalarından “Arxayın Məmməd”, “Yersiz vahimə”, “Barıt”, “Nərd”, “Eyvazovun salamı” və digər novellalarında satirik ruhun şahidi oluruq. Bu novellalar satirik novella janrının tələblərinə cavab verən uğurlu nümunələr hesab olunur. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun povest qələmə almaq sahəsində də özünəməxsusluğu, orijinallığı diqqəti cəlb edir. Ədibin yaradıcılığında özünü göstərən sakitlik, təmkinlilik onun hekayədən povestə keçid etməsinin bədii cəhətdən əksidir. Yazıçı Hüseyn İbrahimovun povestlərində ailə-məişət məsələləri ön planda verilmişdir. “Qu quşları öləndə oxuyurlar”, “Göyərçinin məhəbbəti”, “Səhv edəndə” və digər povestlərində həyat hadisələri bütün çalarları ilə açılib göstərilmişdir. Burada ən çətin məqamlarda belə ayağa qalxa bilən insanların çətin, keşməkeşli həyat tərzini, onların zəngin mənəviyyatı öz əksini tapmışdır. Onu da qeyd edək ki, xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov qəhrəmanlarının xarakterinin açılmasında yüksək sənətkarlıqla təbii, uyğun, əlverişli məqamlardan istifadə etmiş, yeri gəldikcə obrazların daxili xarakterinin açılmasına şərait yaratmışdır. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov öz romanları ilə də Naxçıvan ədəbi mühitini rəvnəqləndirmişdir. Onun “Sabahın sorağında” romanı oxucuların böyük marağına səbəb olmuşdur. Qeyd edək ki, “Sabahın sorağında” məişət mövzusunda yazılmış, insan mənəviyyatını bütün çalarları ilə əks etdirən bir romandır. Bu istehsalat romanlarının dəbdə olduğu bir dövrdə qələmə alınmışdır. İllər keçməsinə baxmayaraq, bu gün də roman oxucu və tənqidçilərin diqqət mərkəzindədir. Ədibin “Bahar yağışı” romanı da istehsalat mövzusunda qələmə alınmışdır. Lakin

bu romanda müəllif qəhrəmanlarını yalnız işdə-gücdə, tikinti meydançasında, sükan arxasında deyil, eyni zamanda burada valideyn və övlad münasibətlərini, əxlaq və mənəviyyat məsələlərini açıb göstərməyə müvəffəq olmuşdur. Romanın kompozisiyası bütövlüynə, xarakterləri canlılığına görə digər nümunələrdən fərqlənir və əsərin bədii səviyyəsini artırır. Qeyd edək ki, xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun “Böhtan” romanı da diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu romanda ədib tərəfindən tariximizin qaranlıq olan səhifəsinə işıq salınmış, məhz nəsrimizə ilk dəfə olaraq Azərbaycan romantizminin banisi Hüseyn Cavidin bədii obrazı gətirilmişdir. Yazıçının 1988-ci ildə bitirdiyi əsər 1998-ci ildə Bakıda kitab halında nəşr olunmuşdur. Romanda keşməkeşli taleyə malik olan Hüseyn Cavidin həyatının müxtəlif məqamları öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, “Böhtan” əsəri Azərbaycan tarixi romanının dəyərli nümunəsidir və bu Hüseyn Cavid haqqında ilk roman kimi də diqqəti cəlb edir. Bundan başqa, xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığında dramaturgiya da müəyyən yer tutur. Ədib görkəmli Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlının “Aslan və Fərhad” hekayəsi əsasında “Qardaş ürəyi” faciəsini, “İtirilən sağlıq” və “Torpağın övladları” pyeslərini qələmə almışdır. Qeyd edək ki, yazıçı Hüseyn İbrahimovun dramalarında özünü göstərən epik əlamətlər dramaturji vasitələrdən daha qabarıqdır. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov öz qələmi və əsərləri ilə Naxçıvan ədəbi mühitində formalaşan görkəmli sənətkar kimi ad qazanmışdır. Onun ədəbi istiqamətini davam etdirən yaradıcı müəlliflər yazıçının əsərlərinin bədii mənbəyindən güc alır və yeni ideyalar, yeni mövzulara müraciət edərək görkəmli ədibin yaradıcılığından bəhrələnilirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. https://az.wikipedia.org/wiki/H%C3%BCseyn_%C4%B0brahimov
2. https://525.az/site/?name=xeber&news_id=121127#gsc.tab=0
3. <https://nuhcixan.az/news/medeniyyet-turizm/18615-huseyn-ibrahimov-menim-yaddasimda-yazici-ve-sexsiyyet-kimi-xatire>
4. <http://mct.gov.az/az/umumi-xeberler/10828>

SUMMARY

Khumar Mammadova

NAKHCHIVAN LITERARY ATMOSPHERE AND HUSSAIN IBRAHIMOV

In the article it deals with Hussain Ibrahimov's life and creativity and place in Nakhchivan literary atmosphere. It should be noted that the writer is one of the prominent representatives of our prose in Azerbaijani literature. Over the years, the writer has dignified our people and literature in Turkey, Iran, Denmark, Italy, Algeria, Finland and other countries. President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev had signed an order for celebrating the 100th anniversary of the national writer Huseyn Ibrahimov on May 18, 2019. Huseyn Ibrahimov had been played a great role in the development of writers in Nakhchivan.

Key words: Nakhchivan, literary environment, enlightenment, writer, poet, Hussain Ibrahimov

РЕЗЮМЕ

Хумар Мамедова

НАХЧЫВАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ АТМОСФЕРА И ГУСЕЙН ИБРАГИМОВ

В статье речь пойдет о жизни и творчестве Гусейна Ибрагимова и месте в литературной атмосфере Нахчывана. Следует отметить, что писатель является одним из ярких представителей нашей прозы в азербайджанской литературе. За эти годы писатель достойно оценил наш народ и литературу в Турции, Иране, Дании, Италии, Алжире, Финляндии и других странах. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев подписал распоряжение о праздновании 100-летия народного писателя Гусейна Ибрагимова 18 мая 2019 года. Гусейн Ибрагимов сыграл большую роль в развитии писателей в Нахчыване.

Ключевые слова: Нахчыван, литературная среда, просвещение, писатель, поэт, Гусейн Ибрагимов

NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNƏ MƏNSUB SƏNƏTKARLARIN ŞƏXSİ KİTABXANALARI

Açar sözlər: Naxçıvan, ədəbi mühit, kitabxana, şair, sənətkar

Şəxsi kitabxana - bir şəxs tərəfindən, əsasən, öz istifadəsi üçün yaradılmış kitabxanalara deyilir. Şəxsi kitabxanalar həcm etibarı ilə digər tip kitabxanalardan bir neçə dəfə kiçik olur və kitabların çeşidi həmin şəxsin maraq dairəsi ilə məhdudlaşır. Şəxsi kitabxana yarandığı, formalaşdığı dövrün elmi-mədəni səviyyəsini, dövrün kitab sərvətini əks etdirən qiymətli elmi və mədəni xəzinədir. Həmçinin şəxsi kitabxanalarda xalqın tarixi keçmişinə, elminə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, incəsənətinə dair kitablar toplandığından böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Şəxsi kitabxanalarda təkcə milli kitablar yox, bütün dünya elminə, mədəniyyətinə dair kitablar toplanıb saxlandığından böyük beynəlmiləl və bəşəri əhəmiyyət kəsb edirlər. Şəxsi kitabxana, onun yaranması, həmişə kitabxanani təşkil edən şəxsin fəaliyyəti və dünyagörüşü ilə əlaqədar olur. Məhz buna görədir ki, şəxsi kitabxana həmişə onu yaradan ayrı-ayrı böyük şəxsiyyətlərin, alimlərin, yazıçıların, şairlərin, görkəmli mədəniyyət və dövlət xadimlərinin dünyagörüşünün, fəlsəfəsinin, ideya istiqamətinin ictimai-siyasi baxışlarının müəyyənləşməsində mühüm amil hesab edilə bilər. Şəxsi kitabxanası olmayan heç bir alim və yazıçı təsəvvür etmək olmaz. Şəxsi kitabxana həmin kitabxanani təşkil edən şəxsin inkişafı, dünya görüşünün formalaşması, ümumi elmi, mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi ilə əlaqədar olaraq formalaşır və təkmilləşir. Deməli, şəxsi kitabxana böyük zəhmətin, elmi axtarışların nəticəsi kimi meydana çıxır və görkəmli alimlər tərəfindən ən dərin məzmunlu elmi tədqiqat əsərlərinin meydana gəlməsində ilk mənbə rolunu oynayır. Böyük şəxsiyyətlərin şəxsi kitabxanası sadəcə kitab toplusu və yaxud zinət kolleksiyası olmayıb, elmi, bədii, tarixi və s. ədəbiyyatın dərin düşünülmüş xəzinəsidir.

Həmçinin şəxsi kitabxanalarda saxlanılan kitabların haşiyələrində kitabxana sahibinin ayrı-ayrı elmi, tənqidi və s. qeydlərinə rast gəlirik ki, bu qeydlər də görkəmli şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətinə, şəxsiyyətlərinə münasibətlərini öyrənmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Şəxsi kitabxanaların fondu öz dövrünün ən görkəmli insanları tərəfindən yaradıldığından onların tərkibinin öyrənilməsi dövrün kitab mədəniyyətinin araşdırılmasına şərait yaradır. Lap qədim zamanlardan zəmanəmizə qədər kitabxana işinin tarixinin öyrənilməsi nəticəsində belə bir həqiqət aşkara çıxır ki, xalqımızın görkəmli alimlərinin, dövlət xadimlərinin, yazıçıların, şairlərinin, incəsənət xadimlərinin, din xadimlərinin və ümumiyyətlə, ziyalıların qiymətli şəxsi kitabxanaları olmuşdur. Etiraf etmək lazımdır ki, bir qayda olaraq, belə kitabxanalarda kitab sərvətinin ən qiymətli, nadir nüsxələri toplanmışdır. Məhz buna görədir ki, müasir şəraitdə şəxsi kitabxanaların tarixinin öyrənilməsi mühüm elmi, tarixi və mədəni əhəmiyyət kəsb edir.

Mədəniyyətimizin, fikir tariximizin çox mühüm hissəsini Azərbaycanın görkəmli alim və ziyalıların həyatı və yaradıcılığı təşkil edir. Azərbaycan ərazisi yeni fəlsəfi cərəyanların, yeni kəşflərin, dünyanı valeh edən sənət əsərlərinin yarandığı məkan kimi məşhurdursa, Azərbaycan alimləri və ziyalıları da tarix boyu bütün dünyada elmi-mədəni nailiyyətləri ilə şöhrət tapmışlar. Bütün xalqların milli kitabxana mədəniyyətində olduğu kimi, Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında da kitab kolleksiyalarının böyük rolu olmuşdur. Belə ki, xalqın maarifpərvər, ziyalı təbəqələrinin kitaba və kitabxanaya olan münasibəti çox vaxt şəxsi kitabxanalar bazası üzərində ictimai kitabxanaların təşkil olunması ilə nəticələnmiş, beləliklə, kitabın kütləvi oxunuşuna şərait yaradılmışdır. Azərbaycanın kitabxana tarixində indiyə qədər məlum olan ən qədim kitabxana şəxsi kitabxana olmuşdur. Bu, bir daha şəxsi kolleksiyaların Azərbaycanda geniş yayılmasını sübut edir.

X-XI əsrlərdə mövcud olmuş Naxçıvanşahlıq dönməində Əbu Düləf şair-hökmdar kimi şöhrət tapmışdır. Elmi və bədii ədəbiyyatda “Deyrani” təxəllüsü ilə tanınan bu adamın hakimiyyəti dövründə saray ətrafında Yaxın Şərqi bir sıra ölkələrindən çoxlu şair, alim və mütəfəkkir toplanmışdır. Təbiidir ki, elmə və təhsilə böyük önəm verən, işıqlı adamları öz ətrafında toplayan bir sənətkar kimi Əbu Düləf Deyraninin sarayında kitabxana mövcud olmaya bilməzdi. Bu dövrdən başlayaraq saray kitabxanaları ilə şəxsi kitabxanaların, o cümlədən dövlət kitabxanalarının eyni vəzifə daşması ehtimalını düşünsək, bu qənaətə gələ bilərik ki, Deyraninin zəngin və sənətkarların üzünə açıq kitabxanası olmuşdur.

Məlumdur ki, hələ XI-XII əsrlərdə Naxçıvan çoxsayda görkəmli şəxsiyyətlərin vətəni kimi tanınmışdır. Həmin dövrdə Əbu Ömər Əbu Əli ibn Sinanın “Qanun” əsərinin şərh və təhlil edən Nəcməddin Naxçıvani, Həsən ibn Ömər Naxçıvani (1. 214-215) ədəbi aləmdə yetərinə nüfuz qazanmışdılar.

Başqa ölkələrdən Naxçıvana gəlmiş, Atabəylər sarayında sığınacaq tapmış məşhur söz ustası Əsirəddin Ağsunafi, Şərəfəddin Şafrox, Zahirəddin Fəribi sənətdə silinməz izlər qoymuşlar. Dahi Nizaminin həmyerlisi Əbubəkr ibn Xosrov Gəncədən Naxçıvana gətirilmiş, 30 ildən artıq Naxçıvanda yaşamış, şahzadələrin müəllimi və tərbiyəçisi kimi fəaliyyət göstərmiş Əl-Ustad adı ilə tanınmışdır. Atabəylərə həsr olunan 6 poeması, iyirmi və iyirmi altı hekayələri Naxçıvana həsr olunan “Münisnamə” poemasının müəllifidir. “Münisnamə”nin yeganə əlyazması 800 il Naxçıvanda mühafizə olunmuş, 1920-ci ildə İngiltərəyə aparılıb, “Min bir gecə” adı ilə saxlanılmışdır. Bu əsər haqqında 50 il sonra ingilis alimi Q.M. Meredit məlumat vermişdir.

XIV əsrdə şair, tərcüməçi və alim Savəçi Məhəmməd, ədəbiyyatşünas alim Fəxrəddin Hinduşah Naxçıvani, onun oğlu, tarixçi Məhəmməd Hinduşah Naxçıvani, həmin dövrdə yaşamış məşhur şair Bayrek Quşcuoğlu məşhur sənətkar kimi tanınmışdır. Azərbaycanda kitabxanaçılıq işinin tədqiqatçısı H.Tağıyev orta əsrlərdə yaşamış sənətkarların çoxunun şəxsi kitabxanası və ya kitab rəfinə malik olması fikrini əsaslandırmışdır.

XVIII əsrdə təkcə Naxçıvanda deyil, bütün Azərbaycanda əhəmiyyətli tədris müəssisəsi kimi tanınan Ordubad şəhərindəki Zəhir Əd-Dövlə Məhəmməd mədrəsəsinin müəllimlərinə məxsus kitabxanalar, XVI əsrdə Mirzə Sadıq Ordubadi, Ziyayi Ordubadi və başqalarına məxsus kitab kolleksiyalarının olması fikri əsaslandırılmışdır (1, s.329).

Kitabxana tarixinə nəzər salarkən bu tarixi faktlara mütləq diqqət yetirilməlidir. Kitabxana və kitab rəfinə sahib olmadan yaxşı ziyalı və yazar kimi yetişməyin mümkünsüzlüyünü də nəzərə alsaq, ədəbi mühitə mənsub olan sənətkarların özünəməxsus kitabxanası olması fikrini də əsas götürməliyik.

IX-X əsrlərdə sufi şeyxlərinin həyat və fəaliyyətini öyrənərək belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dövrün əlyazma kitabları, əsasən, onların əllərində toplanırdı. Bu və ya digər formada XVI əsrə qədər mövcud olan kitabxanalar, əsasən, şəxsi xarakter daşıyırdı. Bu kitabxanalar universal fonda malik idi. Burada fəlsəfə, din, Qurana yazılmış şərhlər, poeziya və s. ədəbiyyat toplanırdı. Kitabxananın böyük kiçikliyindən asılı olaraq, riyaziyyat, astronomiya, kimya və tibbə aid ədəbiyyat da saxlanılırdı. Sufi şeyxlərini məşhurluğundan, cəmiyyətdə tutduqları ictimai və siyasi mövqelərindən asılı olaraq, bütün Yaxın və Orta Şərqi ölkələrində tanıyırdılar. Onlar ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan müridləri ilə məktublaşır, əlaqə saxlayırdılar. Şairlər öz kitablarını şeyxlərinə göndərirdi, beləliklə, zəngin kitab fondu yaranırdı. Kitab elmi informativ inteqrasiyanı təmin edirdi(4, 12).

Görkəmli tədqiqatçı alim Hacı Fəxrəddin Səfərli Naxçıvan bölgəsində sufi təriqəti mənsublarının geniş şəkildə sosial-siyasi, ideoloji, eyni zamanda elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmaları fikrini qətiyyətlə irəli sürmüş və sübuta yetirmişdir (5, 19). Bu fikrə əsaslanaraq qətiyyətlə deyə bilərik ki, Naxçıvan bölgəsində sufi təriqətinə mənsub sənətkarların əlində dövrün əlyazma kitabları toplanmış və bunlar da şəxsi kitabxana səcyyəsi daşıyırdı.

XX əsrdə də şəxsi kitabxanaya malik yazarların yaşadığını müşahidə edirik. 1905-1907-ci illər inqilabının təsiri ilə şəhər ziyalıları 1906-cı ildə Ordubadda bir qiraətxana təşkil etməyə müvəffəq oldular. Bu qiraətxana M.S.Ordubadi, M.T.Sidqi və Mirzə Adilin təşəbbüsü ilə o zaman

Ordubadda mövcud olan “Cəmiyyət” tərəfindən yaradılmışdı. Bu cəmiyyətin üzvləri içərisində M.S.Ordubadi, Mirzə Adil, Mirzə Sadiq, Mirzə Salman, Mirzə Ələsgər oğlu Məmməd, Məşədi Əsgər Həsənzadə, Mirzə Cəlil Salehzadə və başqaları kimi qabaqcıl fikirli milli ziyalılar var idi. Cəmiyyət şəhər əhalisi arasında maarif və mədəniyyəti yaymaq üçün bir qiraətxana açmaq qərarına gəldi. Qiraətxananı təşkil etmək üçün ilk növbədə vəsait toplandı. Sonra şəhər polis idarəsinə müraciət etdilər. Pristav Terpalevski ziyalıların müraciətinə müsbət cavab verdi. Qiraətxana Mirzə Adilin evində yerləşdirildi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1907-ci il 6 yanvar nömrəsində Naxçıvanda fəaliyyət göstərən “Səadət” qiraətxanasından bəhs olunmuşdur.

Həyatının müəyyən bir hissəsini Naxçıvanda yaşamış və fəaliyyətlə məşğul olmuş Azərbaycan yazıçısı, dramaturq, ictimai xadim Mirzə İbrahimovun kolleksiyası ailə üzvləri tərəfindən MEK-ə hədiyyə olunmuşdur. Kolleksiya 321 nüsxə sənəddən ibarətdir. Əsasən ədəbiyyata aid mənbələrin daxil olduğu kolleksiyada İmadədin Nəsiminin “Əsərləri”, Hüseyn Cavidin “Seçilmiş əsərləri”, Anar Rzayevin “Dədə Qorqud”, Məmməd Səid Ordubadinin “Əsərləri”, Mir Cəfər Paşayevin “Yolumuz hyanadır”, Mirzə Fətəli Axundovun “Əsərləri”, Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”, Sədi Şirazinin “Gülüstan”, Süleyman Rüstəmin “Təbrizim” və s. əhəmiyyətli kitablar yer almaqdadır.

Kitab mədəniyyətinin inkişafında görkəmli ziyalıların şəxsi kitabxanalarının da özünəməxsus rolu olmuş, Eynəlibəy Sultanovun, Bəhrüz Kəngərlinin, Mirzəlibəy Bəktəşinin, Şahbazağa Kəngərlinin, Rza Təhmasibin və başqa ziyalıların şəxsi kitabxanaları xalqın maariflənməsinə xidmət etmişdir.

Naxçıvan ziyalıları elmin, biliyin inkişafını kitabxanaların təşkilində və fəaliyyətində görürdülər. Diyarımızda ilk kitabxana yaradıcısı Eynəlibəy Sultanov olmuşdur. Onun özünün şəxsi kitabxanası olmuş və Naxçıvan ziyalıların əksəriyyəti bu kitabxanadan istifadə etmişlər. 1881-1883-cü illərdə Naxçıvanda “Müsəlman incəsənət və dram cəmiyyəti” yaranır. Bu cəmiyyətin üzvü Eynəlibəy Sultanovun təşəbbüsü ilə cəmiyyətin kitabxanası təşkil olunur (2, 166). Həmin kitabxanada böyük Azərbaycan yazıçısı, filosofu və mütəfəkkiri M.F.Axundzadənin, eləcə də digər klassik yazıçıların əsərləri var idi.

Naxçıvanda ikinci zəngin kitabxanalardan biri Məşədi Qurbanəli Şərifovun kitabxanası hesab edilmişdir. Onun kitabxanasına Bağçasarayda və Kazan şəhərində nəşr olunan kitablar gəlirdi. Bununla yanaşı, bu mədəniyyət müəssisəsi Hindistanda çıxan “Həbulmətin” qəzetini və İstanbuldan müxtəlif kitablar alırdı. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Q.Şərifovun kitabxanasında rus və dünya klassiklərinin əsərləri də özünə yer almışdı. Bu kitabxanadan nəinki “Müsəlman incəsənət və dram cəmiyyəti”nin üzvləri, eləcə də elmlə maraqlanan başqa ziyalılar da istifadə edirdilər.

1905-ci ildə Naxçıvanda “Müsəlman maarif incəsənət cəmiyyəti” tərəfindən rəsmi kitabxana açılır. Bu kitabxana Şahbazağanın evində (indiki “İstiqlal” küçəsində) yerləşmişdi. Qocaman müəllim Həsən Səfərlinin vaxtı ilə dediyinə görə, kitabxana polis idarəsi tərəfindən ayrı-ayrı bəhanələr gətirilərək uzun müddət bağlı olmuşdur. Səbəbi isə həmin kitabxanada “Molla Nəsrəddin” jurnalının olması idi. Çünki bu jurnal milli dirçəlişin güclənməsində, ideologiyanın formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayırdı.

1915-1916-cı illərdə ayrı-ayrı ziyalılar tərəfindən şəxsi kitabxanaların yaradılması daha da artır. Bu illərdə Şahbazağa Kəngərlinin, Şahbaz Kələntərovun, Rza Təhmasibin, Həsən Səfərlinin kitabxanalarını misal göstərmək olar. 1917-ci ildə Naxçıvan şəhərində üç kitabxana fəaliyyət göstərirdi. Bunlardan biri “Hümmətçi” lərin, ikincisi “Çinovniklər klubu” nun, üçüncüsü isə “Müsəlman milli komitəsi”nin kitabxanası idi.

Şəxsi kitabxanalara tarixi xronologiya ilə nəzarət etdikdə belə bir nəticəyə gəlib çıxmaq olar ki, nəticə etibarlı ilə bu kolleksiyalar böyük saray kitabxanalarının və ya mədrəsə, məqbərə kitabxanalarının fonduna qarışmış, müxtəlif səbəblər üzündən müstəqilliyini qoruyub saxlamamışdır. Doğrudur, bir sıra şəxsi kitabxanalar müxtəlif yollarla bu günə qədər gəlib çatmışdır və onlar əsasən XVIII-XIX əsrə aid olan kolleksiyalardır. Həmin kitabxanalar bu gün tarixi abidə kimi dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir və qorunur. Bir çox şəxsi kolleksiyaların qarət olunması,

yandırılması, satılması, xaricə aparılması və itməsi barədə də məlumatlar vardır ki, bu da şəxsi kolleksiyaların qısa ömürlü olmasını iddia etməyə əsas verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Naxçıvan tarixi, Üç cildə, I c, Naxçıvan, Əcəmi, 2013, 452 s.
2. Həbibəyli İ. Ədəbi tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, Nurlan, 2007, 696 s.
3. Tağıyev H. Azərbaycanda kitabxanaçılıq işi. Bakı, Azərnəşr, 1964, 121 s.
4. Kazimi P. Səfəvilər dövründə Azərbaycanda kitabxana işi. Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2008, 110 s.
5. Səfərli F. Naxçıvanda sosial-siyasi və ideoloji mərkəzlər. Bakı, Elm, 2003, 392 s.
6. Xəlilov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. Dərslik. 2 hissədə, I h. Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2004, 328 s.
7. Qasimov R. Naxçıvan ədəbi mühiti: problemlər, perspektivlər. Bakı, Elm və təhsil, 2018, 232 s.

SUMMARY

Sharabani Mammadova

INDUSTRIAL LITERATURES LIBRARIES OF NAKHCHIVAN LITERATURE

In the article it was suggested that there are libraries belonging to Nakhchivan literary artists. During the great period from the X-XI to the XX centuries, there was talk of public libraries of writers working here. It has been concluded that the use of such libraries in connection with religious, ideological, scientific, and pedagogical activities and the use of readers in mosques and madrasas.

Key words: Nakhchivan, literary environment, library, poet, writer

РЕЗЮМЕ

Шарабаны Мамедова

ПРОМЫШЛЕННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ БИБЛИОТЕКИ НАХЧЫВАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье было высказано предположение, что есть библиотеки, принадлежащие нахчыванским литературным художникам. В течение великого периода с X-XI до XX веков говорили об общих библиотеках писателей, работающих здесь. Был сделан вывод о том, что использование таких библиотек связано с религиозной, идеологической, научной и педагогической деятельностью и использованием читателей в мечетях и медресе.

Ключевые слова: Нахчыван, литературная среда, библиотека, поэт, писатель

XX ƏSR NAXÇIVAN POETİK MÜHİTİNDƏ
FƏLSƏFİ İSTİQAMƏTLƏR

Açar sözlər: H.Cavid, M.Araz, H.Razi, X.Kərimli, fəlsəfə, elm, metafizik fəlsəfə, Şərq, Qərb

Azərbaycan, eləcə də Naxçıvan ədəbi mühiti xalqımızın fəlsəfi və bədii fikir tarixində bəşəri düşüm baxımından xüsusi fərqlənən, özünəməxsus “mən”-ində bütün təfəkkür tərzinin xarakterik təzahürlərini özündə cəm edən bir ədəbi mühitdir. Bu mühitdə doğma diyarda yaşayıb yaratmış H.Cavid, M.Araz, H.Razi, X.Kərimli kimi şairlərimizin yaradıcılığı öz tarixi, adət-ənənəsi, kimliyi ilə yanaşı, fəlsəfi fikirləri ilə də Azərbaycan türkünün fəlsəfi dünyagörüşünü təmsil edir.

Əgər biz H.Cavid yaradıcılığına diqqət etsək, “İblis”, “İblisin intiqamı”, “Şeyx Sənan”, “Teymur”, “Peyğəmbər” və s. zamana sığmayan fəlsəfi dünyasıyla **şərlə xeyrin** timsalında bu gün də oxucuları heyrləndirməkdədir. Yüzlərlə M.Quliyev, M.Hüseyn, Məmməd Cəfər, Ə.Ağayev Y.Qarayev, S.Xəlilov, Ə.İsmayılov, R.Seyidov kimi ədəbiyyatçılar H.Cavid poetik-dramatik fəlsəfi dünyasını tədqiq edib, ədəbi-tənqidi fikirlər söyləmiş, təkcə “İblis”-in Birinci dünya müharibəsinin qan selləri, odları içində yazılmaqla, bu siyasi prosesin **şər-İblis** olduğunu göstərmişlər (16).

Bu istiqamətdə Ərdoğan Uygur öz əsərində Birinci dünya müharibəsinin bütün ərzini qan gölünə döndərdiyi dövərdə (1917-1918) 4 pərdəlik “İblis” əsəri məhz Xeyirlə Şərin mübarizəsi motivində yazıldığını, İblis-Mələk, İblis-İnsan vuruşlarının ilk çağında İblisin məğlubiyətini, daha sonra isə ehtiras, nəfs, hirs və qəzəbin insan üzərindəki İblisin qələbəsi kimi təsvir edir (3, s. 26-27). Ə.İsmayılov isə, “İblis” əsərinin bətnindəki Xeyirlə Şərin mübarizəsinin dramatik təəcəssümündə **Zərdüştlük fəlsəfəsini** görür (10, s. 27-29). Lakin hələ “Avesta” yazılmamışdan öncə demonizm prototürklərin mifik təfəkküründə müəyyən xarakterlərlə qeydə alınır, Hörmüzdə yanaşı, Əhriman –Şər-İblis obrazı ilkin dövrlərin şərindən-demonizmindən xeyli sonra ortaya çıxır ki, bu fikri əsas kimi qəbul etmək olmaz. Əgər deyilənlərin müqayisəli yanaşsaq, Cavid yaradıcılığı, əsasən də, **demonizm** rəngindədir. Biz əsərin quruluşu və məzmununa müqayisəli diqqət etsək, qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu belə deyil. Burada xalqımıza məxsus “Avestada” Ahura Mazda və **Əhriman** (2, s. 12., s. 12). “Kitabi- Dədə Qorqud” dastanında Basat və **Təpəgöz** şər varlıqlarına rast gəlirik ki, (11, s. 98-104) bu obrazlar yamanlığın, pisliyin rəmzidir və Cavid demonizm bu xalqın özünə məxsus mifik qaynaqlardan qidalanmaqla bəşəri ədəbi mühitə diktə edilir. Cavid əsərləri və dünyagörüşündə mükəmməllik, əski miflərimizə sadıqlıq xüsusi yer alır. “İblis” əsərinin açılışında İblis hələ insan bətninə girməyib, onunla vəhdətdə deyil və heç kimi şərə çəkməyib. Lakin əsərdəki

Sellər kimi axmaqda qızıl qan

Canlar yaxır, evlər yıxır insan...(4, s. 24).

misralarındakı **İnsan**, hələ **İblislə** vəhdəti vücudda olmadan şər daşıyıcısıdır ki, buna İblis sevinir. Mələklərin isə “İblisəmi uymuş bəşəriyyət?!” və “İblis ilə həmrəngi-siyasət” kim ifadələr **İblisin insanın özü olduğunun** sübutudur. Onun “Xəyyam” əsərindəki “Çılğın bəşər İblis ilə həmrəh” ifadəsi isə **bəşərlə iblis vəhdətinin** əsas amili kimi görünür. Biz ümumilikdə Cavid yaradıcılığında **insan-iblis** vəhdəti haqqında geniş bəhs etməklə, istər M.Y.Lermontov, Hötenin, Marlonun, Klingerin, Lermontovun, Bayronun yazılarında insan və İblis vəhdətindəki tamah, xəyanət, riyakarlıq və s. amillər fəvqündə təzahürlərin mahiyyətcə şəri doğduğunu görürük ki, H.Cavidin “İblis” əsərindəki ideya demonistlərin müvafiq əsərlərindəki fikirlərdən önə keçməklə daha bəşəri xarakter daşıyır. Ümumilikdə H.Cavid əsərlərinə diqqət etsək, Avropa ədəbi mühitindəki şər olan insan iki qütbün-Allah və İblisin arasındadırsa, Cavid əsərlərində insan müstəqil, İblis isə ayrı bir qütbü təşkil edir. İnsanın şərə-İblisə tapınması, kamillikdən qaçıb maddi dünyanın, mövcud ictimai

mühitin ritminə daxil olub onun fəal ünsürünə çevrildə, natamam və naqis olmaqla, İblisə müsəllət olur. Bütün bu amillər tərəfimizdən əsaslı faktlarla sübut edilmişdir (14, s. 39-55).

Cavid fəlsəfi fikrinin özünə məxsusluğu, Şərq fəlsəfi mühitindən də fərqlənir. Bildiyimiz kimi, Şərq demonist düşüncələr İbn Sina, Ş.Sührəvərdi, N.Tusi kimi böyük mütəfəkkirlərin yazılarında da qeydə alınır. N.Tusin “Əxlaqi-Nasir” əsərində nəfslər “insani” və “heyvani” nəfslər olaraq, Xeyir və Şər vəhdətində birləşir (7, s. 48-49). Fikrimizcə, nəfs bədən tələbatına köklənmiş lokal xeyir və şərdir, o elmə, insanlığa xidmətdə insanın dərk aləminə yaxındırsa da, heyvani nəfslərə qul olub, şərə qatılmaqla bəşəri və gərəkli müsbət ideyalardan uzaqlaşmış olur.

Məhz bu ideologiyanın daşıyıcılarından olmaqla, onu daha da konkret şəkildə ortalığa çıxaran H.Cavid “İnsana müsəllət olan nəfsi-ləimin xaqanlar, şahlar, qadın və altun düşkünlərində...” təcəllasının bəşəri İblis doğduğunu, bu İblisin bütün bəşəriyyəti “məhv və qəhr etmək” gücündə olduğunu Şərq demonizmindən fərqli şəkildə tam olaraq aydın görünüşdə ortalığa qoyur və əsərdə

“...Olduqca müsəllət, sənə, bil nəfsi-ləimin,
Pəncəmdə dəmadəm əzilib qıvrılacaqsan” (4, s. 342).

misraları ilə **məhz nəfs təzahüründən mahiyyət etibarilə İblisin doğuşu göstərilir.**

Eyni fikirlərə XX əsr Naxçıvan ədəbi mühitində özünəməxsus zirvədə duran **Məmməd Araz** poeziyasında da təsadüf edirik. O, özünün söz sənəti ilə, realist, romantik, metafizik və sufizm istiqamətli fəlsəfəsi düşüncələrlə söz dünyasını yaratmış, özünün XX əsr poetik mühitinə qatmışdır.

Sovetlər dövrünün bayağı sözlər yığımındakı mədhiyyə, tərif və təhrifləri söküb gələn bu söz xəzinəsində Məmməd Araz fəlsəfi dünyası da özünəməxsus ürfan işığında oxucusunu heyrtləndirməkdədir. Onun fəlsəfi aləminə rənglər qatan poetik ifadələrindəki fəlsəfi istiqamətlər elə bir ifadə formasıdır ki, şairin özü demişkən “sözlə zarafat etməmiş”, ciddiyyətin mükəmməl formasında fəlsəfi aləmi ümumtürk ədəbiyyatına daşımışdır.

Bildiyimiz kimi, fəlsəfi fikirlər toplusunda idealist, materialist düşüncələr formalaşdırmışdır ki, bu mürəkkəbliyə içində F.F.Qasımzadə, H.R.İmanov, H.İ.Şirəliyevin də qeyd etdikləri kimi əsas qeyri-əsasdan, mühüm olan mühüm olmayandan, zərurət təsadüfdən seçilmiş, həqiqət öz geyimində ortalığa çıxmışdır (12, s. 7).

Məmməd Araz yaradıcılığında qeyri-əsasla əsasın, mühüm olanla mühüm olmayanın, zərurətlə təsadüfün vəhdəti, poetik ifadələrin əsas qayələrindən biridir. O, öz poetik düşüncəsində

Adı Pənah-pənahı yox,
Günah paylar-günahı yox,
Bu Allahın Allahı yox,
Heç dərdimə şərik çıxmaz...” (13, s. 289).

misraları ilə idealist fəlsəfi düşüncəni, materialist düşüncə ilə, yəni **əsasla** vəhdətdə götürür və maddilikdə şərin yaşantıların önündə durduğunu göstərir. Bunun ardınca onun yaradıcılığında “Günü sabah mən özümlə üz-üzə gəlsəm”, “İlk baxışdan tanımasaq bir-birimizi”, “Yalanımız doğru olar, doğrumuz yalan” kimi ifadələrə təsadüf edirik (yenə orada, s. 81). Onun **idealizmlə realizmi** üz-üzə gətirib, müqayisədə ruhla cismin, yəni maddilik, mücərrədlik təzahürünü birgə önə çəkməsi, bir mahiyyətdə, mücərrədliyin maddiliyə dönüşü kimi bütövləşir ki, bu H.Cavid fəlsəfi fikrində yer alan rənglərə yeni rənglər qatır (-F.R.). Materiyaya, maddilik və mücərrədliyə bu cür yanaşma Məmməd Araz yaradıcılığının əsas istiqamətlərindəndir. Onun “Göy altında, Yer üstündə”, “Meymuna əl çalmaq öyrədən uşaq” kimi şeirləri də, fəlsəfi düşüncə yönündən real həqiqətləri, **əsasla qeyri-əsas, mücərrədliklə maddiliyi, zərurətlə təsadüfi** birləşdirir.

“Torpağın üstündə bünövrə daşı,
Torpağın altında əhlət daşı var” (yenə orada, s. 89-90)

misralarında öz fikrinin “təsdiqində” **metafizik fəlsəfi** düşüncəyə meyli və **əsasla qeyri-əsasın bütövlük mümkünlüyü və təbiətlə dünyanın quruluşu** haqqındakı fəlsəfi yön irəli çəkilir. Əgər xatırlasaq, Aristotel metafizikanı “təbiətdən sonra gələn alilər haqqında başlanğıc” kimi təsvir edirdi (17). Lakin sonralar bu elm təbiət də daxil olmaqla hüduddan kənar mənalarında izah edilsə də,

fikrimizcə, bu ad altında bütöv kainat təzahürləri, yəni kainatın özü dayanmaqdadır. Məmməd Araz bəzi şeirlərində ruhun əbədiyaşarlığına, realist düşüncədə zərrələr fəvqündə maddilikdə birləşməyin əsas olması qayəsindən çıxış edərək,

“Torpağa söykəndim-gücüm dağ gücü,
Torpaqdan üzöldüm-çürümüş dənəm”...
... “Ey atamın ruhu, mənə həyan dur,
Quş olum, bir kola, bir daşa qonum” (13, s. 89-90, 262-263)

kimi misralarında maddilik-əsas, ruh və çürümüş dən-zərurətlə mücərrədlik təzahürlərində **realizm və idealizmin** vəhdətini önə çəkir. Bu halda **zərrə və maddilik kainatın özü boydadır və bu əsasdan kənar deyil**. Əgər yadıma salsaq, böyük sənətkarımız Nəsimi qəzəllərindəki

“Gərçi bu gün Nəsimiyəm, Haşimiyəm, Qureşiyəm
Ayətim bundan öncədir, ayəti-şana sığmazam” (9, s. 169-170)

beytində də zərrələrə **parçalanma və yenidən maddiləşmə təzahürləri əbədiyaşarlığın maddilik ideyasında materializmin mütləqliyidir**. Bu Məmməd Araz şeirində ruhun yardımı ilə canlı varlığa-quşa dönüşün yeni ifadə formasında zərrələrin maddiliklə vəhdətidir və materiyanın başqa quruluşda materiyaya dönüşüdür. Əgər bu fəlsəfi yanaşmaya diqqət etsək, burada Şərq və Qərb fəlsəfi fikrindən daha çox şairin ümumtürk fəlsəfi aləmindən, Şamançılıq ideyalarından bəhrələndiyini görürük. Dədə Qorqud ruhu da **keçmiş və gələcəkdən** dürlü xəbərlərə vasitəçi idi və maddilikdə-materiyada mahiyyət şəklinə idi (11, s. 31).

A.Həsənoğlu öz fəlsəfi baxışlarında universal təsəvvüfün ümumi şəkildə həqiqətə qovuşma mümkünliyindən bəhs edir, yaradanla yaradılmışın (xaliqlə xilqətin) vəhdətdə mümkünliyünü qəbul etməklə onu qüvvətli və nüfuzlu ideya təlimi kimi qiymətləndirir (1, s. 25).

Bu istiqamətdə fəlsəfi fikirlərə biz XX əsr Naxçıvan poetik mühitində özünəməxsus yeri olan **Hüseyn Razinin** də şerlərində rast gəlirik. İnsanın mənəvi aləmində baş verən təzahürlər şairin

...Duyğular ürəkdən lal keçə-keçə
Sinir tellərini çəkər tarıma...
...Həyat bir dəhşətə çevrilib sönər
Sözlər, düşüncələr ikiləşəndə...(5, s. 70).

kimi misralarda şair düşüncəsində **şər və xeyir** üz-üzə durmaqla, bütöv var olan aləm daxilində maddiliklə mücərrədliyi birləşdirir. Burada əski türk mifindən gələn xeyir və şər **duyğu** mücərrəd və **ürək** maddi varlıq vəhdətdədir ki, burada şər və xeyir bütöv kainatla yanaşı, insan maddiliyində birləşir və şərə istiqamətlənmək ehtimalı maddi varlıqla bağlıdır. Hər hansı birinin yoxluğu ümumfəlsəfi baxışda natamamlıq yaradır. Burada insan daxili aləminin düşüncəsindən kənarlaşdırmır və H.Razi yaradıcılığında romantik düşüncələr təkə onun daxili aləmi deyil, kainat və zərrə kontekstində təzahür formalarıdır ki, **mahiyyət** insani vücutla vəhdətdədir. **Burada mücərrəd olanla maddilikdəki təzahürlər bir düşüncə tərzidir**.

...Günahlarım arşınla ölçülməyən bir kələfdi...
...Günah yüküm dünya malı kimi
...Günahlarım haqsızlıq dəyirmanında
Sürtülən iki daş...
...Gerçəkliyi qanmışam.

Ancaq gecdir, çox yubanmışam... (6, s. 19, 80).

misraların daxil olduğu “Etiraf” şeirində insani şər, insanlıqda-maddilikdə təzahür etməkdədir. Bu misralardakı romantizm, idealizm, realizm vücutdakı mücərrəd aləmin təzahüründə maddilikdən gələn **ümum mahiyyətdir** ki, burada insan şərlə daha yaxındır. Bu kimi misralarda şair mövcud həqiqətlə idealist düşüncə arasında dumanlı bir aləmi ömrünə calamaqda peşmandır.

İnsan bətnindəki ikili dünyaların (maddilik və mücərrədliyin-əsasla qeyri-əsasın) fəlsəfi baxımdan **insan və ondakı idrak** təzahürlərində yeri və küllü kainatdakı maddi varlıqlarla nəfs vəhdəti mütləq həqiqətdir ki, şair bunların sonda insanlığa verdiyi peşmançılıq olduğunu göstərir.

Bunlarla bərabər, H.Razinin romantik ruhda yazdığı “Sevənlər çoxalır”, “Bağışlamazdım” “...Ölərdim əhdimi ayaqlamazdım”, “...Mən sənə can dedim sən mənə böhtan” (5, s. 55-57) misraları şairin romantik metoda üstünlük verdiyinə bir işarə olsa da, bu həyat hadisələrində subyektiv “**mən**” önə çəkilir və ikili dünyada qeyri-əsasla əsas, **xeyirlə şər** dünyası **mahiyyətdə-insanda** təzahür edir. Bu poetik yol H.Razi ədəbi düşüncəsində bir **fərdi** təmsil edir və şair bu duyğularında maddi-mənfəət aləmindən yüksəkdə durur.

Biz bu istiqamətdən olan yazılarımızda qərb fəlsəfi fikrində xüsusi yeri olan Hötedə “həqiqət işığı” fəlsəfi fikrində insanın qurtuluşunun bu işıqda gördüyünü Naxçıvan poetik mühitində isə qədim türklərin hələ m. ö. III minilliklərdən meydana çıxan **Şaman-Atəş** bütövlüyündə Sufizmin ayaq açıb türk fəlsəfi aləminə gəlişinə təsir etdiyinə faktlar göstərmişik. Düzdür, Azərbaycan ədəbiyyatında Sufizmin IX əsrdə Həllac Mənsurla “başlanması” versiyası tez-tez təkrarlanır. Ancaq bu fikir **bu cərəyanın türklərdə hələ 5 min il öncəki mövcudluğuna bir kölgə salır**. Əgər xatırlasaq m. ö. IV əsrdə Makedoniyalı İsgəndərin Azərbaycana hücumu, Şaman Atalara qarşı mübarizəsi, “Avesta”nın yandırılması və məhz onların Hindistana köçü ilə də burada atəşpərəstliyin meydana gəlməsi və yayılması bir tarixi həqiqətdir. Onun burada şaman suffistləri zəka sınağına çəkib əfv etməsi, bu fəlsəfi fikrin ən azı hələ m. ö. IV əsrdən türk mifik düşüncəsində geniş yer aldığı sübut edir (15, s. 236-245). Bu isə Hötenin “Faust” əsərində “...həqiqət işığının insanın xilas yolu olması” fikrinin, ümumtürk mifi-fəlsəfi fikrindən, Qərbə təsirinin danılmaz olduğunu sübutudur.

H.Razinin “Odlu diyar” mənzum pyesində **nur** və **həqiqət** fəlsəfi ideyası dörd ünsür (su, od, torpaq, hava) vəhdətində ortalığa çıxır və o, Gültacın, Bayraməli və Cəlilbəyin dilindən

...Əgər o dünyada varsa cəhənnəm

Bəs niyə odlarda yanır bu aləm...

...Tora saldı xan səni,

O cənab şeytan səni.

Görüm yerə girəsən,

Biqeyrət insan, səni...

...Yahu günəş aydan, cazibədadır... (5, s. 248, 257-258).

kimi misralarında **insan şeytan əlində nəfsinin qulu, dünya od içində günəş aydan cazibəli** kimi ifadələrdə **insan maddiliyində dünya Günəşinin işığı və onun zülməti Ay-insanın axıtdığı qanlar**, Haqqın işığında-yaradılışda bəşərin ikili xisləti-**Şər-Xeyir** vəhdəti önə çəkilir. Burada onun xilas amili **nur-əsasdır- insanın şeytana uymamasıdır**.

Eyni istiqamətli **şər-xeyir** vəhdətində insanın yeri XX əsr Naxçıvan poetik mühitində xüsusi yeri olan şair **Xanəli Kərimli** şeirlərində də önə çəkilir. Onun “Tanıt mənə” şeirində də biz əvvəl “İçi və çölünün vəhdətində maddi və mənəvi dünyanı tanımaq” vacibliyini hədəf seçməklə atəş içində olsa da bu atəşdə yanmamaq fikri ilə qarşılaşır və burada

İçim dərdlər qəbiristanı,

Çölüm ruhlar aləmidir.

İçim, çölüm bir atəşgah

Sanki qiyamət dəmidir.

... Çölümdən baş açanmıram

İçimdən də qaçanmıram

Nə sirdir ki, ey yaradan

Bu atəşgahda yanmıram?! (8, s. 8).

kimi misralardakı **kainat-insan** vəhdətində bəşəri varlığın **şərlə xeyir** arasında mübarizədə özünü dərk amili, şairin sufizmədən gələn fəlsəfi yoludur ki, burada mövcud həqiqətlər fəvqündə poetik təsvirlə bəşərin vücudu, maddi və mənəvi aləm kontekstində bir sirr olaraq qalması **Həqiqətlə -Nurun** bütövlüyündə verilmişdir. Bu misralarda seçilmiş **qeyri-əsaslar-ruhlar aləmi, dərdlər, iç və çölün atəşlə** vəhdəti maddi varlığın bunlardan asılılığı və atəşdə yanmama səbəbi maddi vücuddakı təzahürlər və s. romantik idealist hisslərin **qeyri-əsas** və **əsas** vəhdətində ifadəsi kimi

reallaşır. Bu şərtə **mücərrədliklərin-qeyri əsasların və maddiliklərin-əsasların təzahürlərində** vücut **metafizik** ölçüdə bir **mütləq** kimi sabitləşmişdir.

Bildiyimiz kimi, insan mücərrədliyi bu gün belə tam olaraq elmə özünü açmır, həyat hadisələrinin güclü təsirində xeyir və şərin əbədi mübarizəsi romantiklərin düşüncəsində reallıq kimi yer alır. X.Kərimli şeirlərində bu istiqamətdən olan fəlsəfi düşüncələr romantik çalarda ifadə olunmaqla **romantizm** rəngində **realist** fəlsəfi mahiyyət kimi özünü təqdim edir. Onun “Öz dilimsən”, “Mən zamanın sualıyam”, “Xiyabani demiş...”, “Ey ruhların arasından...”, “Yuxuda gördüyüm dağ” kimi yüzlərlə şeirində Vətənə və millətə ünvanlanmış **millət, qeyrət** çağırışı romantik ifadələrin realist təsvirləri milli təəssübkeşlik timsalında bütün vücut və Vətən vəhdətində realist düşüm mahiyyətidir.

...Sən ey mənim Oğuz dilim
 ...Mən həm zaman, həm də mənəm
 ...Səndə günah yoxdur, Vətən, ay Vətən.
 Səni yazıq günə qoyan mənəm, mən..
 ... “Alp Ər Tonqa”, “Oğuz Xaqan”, “Dədə Qorqud” dastanları
 Türk xalqının ən müqəddəs, basılmaz söz soltanları...
 ... İçimdə bir qurd ulayır...
 Ulartını kəsmə qurdum!..
 ...Bu vətənin Dərbəndi də nisgillidir

Borçalısı, Zəngəzuru, Göyçəsi də dərd dillidir (yenə orda s. 9, 12-13, 21, 23,)

kimi bu cür yüzlərlə misralarında milli mən öz əksini tapır, itirilmiş Vətən torpaqlarına dönüş harayı **şərlə-cismani varlıqların tamah təzahüründən doğan mahiyyətə** bir qəzəb yanğısı, bədii fəlsəfi, realist fikrin vəhdət görünüşüdür.

Bununla bərabər, insani duyğuların nura səmt istiqamətlənmiş yolundan kənar duyğular şairin “Bir vulkan püskürməsi...”, “Nədən?”, “Düşüncələr” şeirlərində bəsirətdə olub həqiqətə qovuşmayan insan zəkəsindəki zülməti təmsil edir. Burada hissələrin natamamlığına seçilmiş poetik ifadələrin rəngindəki mücərrədliklər **romantizmdəki mahiyyətdir**.

...Ürəyimin boşluğu bəsirətin korluğu
 Beynimin karlığıdır.
 ...İtin də dilini bildim, qurdun da
 ...Nədən, Allahım nədən,
 Adam dilini bilmədim, adam ola-ola
 ...Aləmin sirriyəm mən, aləmdə sirdir mənə,

Bir başsız ayağam mən, həmdə ayaqsız başam (yenə orada, s. 38, 91, 97).

kimi misralarda X.Kərimlinin **romantizm** donunda poetik ifadələri, dördlük fəlsəfəsi timsalında şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət mərhələlərindən kənar, insandakı korluğu, bəsirəti ifadə etməklə onlarla vəhdət timsalında ortaya çıxır. Bununla bərabər, **realist** fəlsəfi mahiyyətdə **materiya maddilikdə olan zülmət** ən ali ucalıqda **qeyri-əsasların təzahürü formasındadır**. Burada **realizmlə romantizm vəhdətdə bütöv bir əsasdır**.

X.Kərimli yaradıcılığında bu fəlsəfi ideyalar **insan varlığı ilə vəhdətdə mütləq kimi ortalığa çıxsa da**, mütləq varlığın sual ifadəsində səslənməsi maddiliklə mücərrədlik vəhdətinin **qeyri-tamlıq** şəklində görünüşüdür. Bu isə ədəbiyyatımızda **idrakin-qeyri-əsasın**, obyektiv varlıqda-**maddilikdə** birləşmək zərurətini yaradır.

Bütün fəlsəfi fikirləri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, XX əsr Naxçıvan ədəbi mühitinin poetik dünyasında öz fəlsəfi fikirləri ilə yer alan H.Cavid, M.Araz, H.Razi, X.Kərimli, Asim Yadigar, Muxtar Qasımzadə, Adil Qasimov, Elman Həbib, Vaqif Məmmədov, İbrahim Yüsifoğlu və adını çəkmədiyimiz gözəl şairlər Naxçıvan poetik mühitində xüsusi yer alır. Onların hər birinin yaradıcılığında bu cür fəlsəfi fikirlərin tədqiqinə böyük ehtiyac var. İnanırıq ki, gələcəkdə bu istiqamətdə geniş həcmli əsərlər işıq üzü görəcək və Naxçıvan poetik mühiti dünya ictimaiyyətinə çatdırılacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Alqış Həsənoğlu. Ürfan işığında. Bakı, Azərənəşr, 2002, 248 s.
2. “Avesta”yla başlanan yazılı ədəbiyyatımız: Qədim, zəngin və məhsuldar mənbələr // Azadlıq, 2011, 27 aprel, № 95, s. 12
3. Ərdoğan Uygur. Hüseyin Cavid. Edebi Faaliyyətləri və Topal Teymur Piyəsi. Ankara: Bulus Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri, 2004, 138 s.
4. Hüseyin Cavid. Əsərləri .IV cildə, II cild. Bakı, Yazıçı, 1982, 394 s.
5. Hüseyin Razi. Ömür keçdi. Bakı, Elm və təhsil, 2011, 304 s.
6. Hüseyin Razi. Gözün aydın. Bakı, Azərənəşr., 1996, 232 s.
7. Xacə Nəsrəddin Tusi. Əxlaqi-nasiri. Bakı, Elm, 256 s.
8. Xanəli Kərimli. Bu da bir nağıldı... Bakı, Nurlan, 2004, s. 8, 144 s.
9. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Mən bu cahana sığmazam. Bakı, Gənclik, 1991, 384 s.
10. İsmayılov Ə. M. Dünya romantizm ənənələri və Hüseyin Cavid. Bakı, Yazıçı, 1983, 224 s.
11. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, Yazıçı, 1988, 265 s.
12. Qasımzadə F.F., İmanov H.R., Şirəliyev H.İ. Tarixi materializm. Bakı, Maarif, 1969, 350 s.
13. Məmməd Araz. Yol ayrıcında söhbət. Bakı, Azərbaycan, 1997, 318 s.
14. Rzayev F.H. Hüseyin Cavid: İblis, Şərq və Qərb demonizmi//Naxçıvan (İctimai-siyasi, ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal), № 24. Naxçıvan, Əcəmi, 2012, s. 39-55 ,159 s.
15. Rzayev F.H. Məmməd Araz yaradıcılığının fəlsəfi istiqamətləri.//AMEA Ədəbiyyat İnstitutu “Ədəbiyyat Məcəməsi”, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri (Xüsusi buraxılış), XXVI c. Bakı, Elm və təhsil, 2015, s. 236-245
16. www.ramazan-seyid.blogspot.com/.../huseyn-cavidin-iblis-facisinin-sas.ht.
17. <http://az.wikipedia.org/wiki/Metafizika>

РЕЗЮМЕ

Фирудин Рзаев

ФИЛОСОФИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ В НАХЧЫВАНСКОЙ ПОЭТИЧЕСКОЙ СРЕДЕ XX ВЕКА

В статье привлечены к исследованию философические направления в Нахчыванской поэтической среде XX века. Здесь по этому направлению исследованы творчество видных поэтов Г.Джавид, М.Араз, Г.Рази и Х.Керимова. По этому направлению в определенной теме к Нахчыванской поэтической среде XX века коснулись и Азербайджанские ученые. При исследовании выявлены философические мысли о природе, религии, метафизические и философические явление в человеческом характере. В их творчестве первично особое место занимает научные и философии поведения. Здесь одновременно выдвинуты философические мысли о характерах человека.

Ключевые слова: Г.Джавид, М.Араз, Г.Рази, Х.Керимов, философия, наука, метафизическая философия, Восток, Запад

SUMMARY

Firudin Rzayev

PHILOSOPHICAL DIRECTIONS IN THE POETIC ENVIRONMENT OF NAKHCHIVAN OF THE XX CENTURY

In the article philosophical directions in Nakhchivan`s literary poetic environment of the XX century has been researched. The prominent poets as H.Javid`s, M.Araz`s, H.Razi`s, Kh. Karimli`s creative works have been investigated on this direction. The scientists of Azerbaijan also dealt with about this topic. During the investigation nature, philosophical manifestations of man, shariah, metaphysical etc. philosophical thoughts of these poets are learnt. Science and behavior are at the forefront in their creativity. Here, too, philosophical ideas about human qualities are put forward.

Key words: H.Javid, M.Araz, H.Razi, Kh.Karimli, philosophy, science, metaphysical philosophy, the East,the West

**NAXÇIVAN FOLKLOR MÜHİTİNİN MİFİK JANRLARINDA EKOLOJİ
TƏRBIYƏ MÖVZUSUNUN ALİ MƏKTƏBDƏ SEÇMƏ
FƏNN KİMİ TƏDRİSİNƏ DAİR**

Açar sözlər: Naxçıvan, mif, ekoloji tərbiyə, mühit, folklor, janr

Azərbaycan ali məktəblərinin filologiya, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisaslarında müvafiq kafedraların rəyi və tədris proqramları əsasında seçmə fənlər tədris olunur. Bu fənlər pedaqogikadan seçmə fənlərin ali məktəblərdə tədrisi mövzularına da aid edilə bilər. Bu məqsədlə “Naxçıvan folklorunda tərbiyə məsələləri” mövzusunda seçmə fənnin tədris olunması və müvafiq tədris vəsaitlərinin hazırlanması çox faydalı olar. Biz bu məqsədlə Naxçıvan folklor mühitinin mifik janrlarında ekoloji tərbiyə mövzusunun tədrisi ilə bağlı bəzi elmi-metodik məsələləri nəzərdən keçirəcəyik.

Bu mövzunu tədris edən müəllim ilk öncə tələbələrə Azərbaycan pedaqoq-alimlərinin ekoloji tərbiyə haqqında yazılmış əsərləri haqqında elmi məlumat verməli və onları bu sahədəki mənbələrlə tanış etməlidir. Müəllim belə bir elmi məlumat verə bilər ki, ekoloji tərbiyə ilə əlaqədar müxtəlif elm sahələrində namizədlik dissertasiyaları və bir sıra pedaqoji tədqiqat əsərləri yazılmışdır. A.Əsgərovun “Ümumtəhsil məktəbi şagirdlərində ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılmasının imkanları və yolları” (9), B.Budaqovun “Təbiəti qoruyaq” (6), N.Əliyevin “Yaşıl sərvətin keşiyində” (12), O.Həsənlinin “Şagirdlərin ekoloji tərbiyəsi” (13), İ.Məmmədovun “Şagirdlərin ekoloji tərbiyəsinin forma və metodları” (16), N.Abdullayeva və A.Zərbiyevin “Uşaqların ekoloji tərbiyəsi” (1), F.Sadıqov, C.Əliyeva və C.Abbasovun birlikdə yazdıqları “Ekoloji tərbiyənin etnopedaqoji əsasları” (17) və başqa müəlliflərin əsərlərində ekoloji tərbiyə məsələlərindən bəhs olunmuşdur.

Mənbələrlə tanışlıqdan sonra müəllim əsaslandırma bilər ki, ekoloji problem çağdaş şəraitdə müstəqil Azərbaycanımızın daxili və xarici siyasətinin mərkəzində dayanan zəruri problemdir. Nüvə müharibəsi təhlükəsinin yarandığı hazırkı şəraitdə ekoloji mühitin qorunmasının zəruriliyi ideyası bəşəri mahiyyət daşıyır. Odur ki, ekoloji mühitin qorunması problemi ilə bütün dünya xalqları məşğul olmalıdır.

Bu mülahizələrindən sonra müəllim dərstdə tələbələrin diqqətini BMT-nin “Ətraf mühitin qorunmasının ümumdünya strategiyası” adlı beynəlxalq sənədinə də yönəldə bilər. Müəllim diqqəti bu məsələyə yönəldərək deyə bilər ki, BMT planetimizin ekoloji şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar dünya ölkələrinin birgə fəaliyyətini əks etdirən “Ətraf mühitin qorunmasının ümumdünya strategiyası” adlı beynəlxalq sənəd qəbul etmişdir. Əhali arasında ekoloji şüurun genişləndirilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi problemlərinə diqqətin yönəldilməsi məqsədilə BMT Baş Assambleyasının 1972-ci il 15 dekabr tarixli qərarına əsasən hər il iyunun 5-i Ümumdünya Ətraf Mühitin Mühafizəsi Günü kimi qeyd olunur. Məqsəd isə geniş ictimaiyyətin diqqətini bir daha dünyada mövcud olan ekoloji problemlərin həllinə yönəltməkdir.

Dərsin bu mərhələsində müəllim tələbələrin diqqətini ekoloji problemlə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin fərmanına da yönəltməlidir. O, xüsusi vurğulaya bilər ki, Azərbaycanın ekoloji mühiti prezidentimizin daimi qayğı və nəzarətindədir. Bu məqsədlə Azərbaycanda Ətraf Mühitin Mühafizəsi Üzrə Milli Fəaliyyət Planı hazırlanmış, cənab prezidentimiz “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə ayrıca fərman vermiş (7), layihələr işlənmiş, proqramlar həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Prezidentinin 28 sentyabr 2006-cı il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı” ekoloji problemlərin həllinə yönəldilən mühüm və çox qiymətli sənəddir.

(5). Məhz 2005-ci ilin sonunda möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq miqyasda böyük nüfuz qazanmış Mixail Jukov Fondunun ali mükafatına layiq görülməsi ətraf mühit sahəsində Azərbaycanda həyata keçirilən ardıcıl uğurlu tədbirə verilən yüksək qiymətin bariz nümunəsidir. Bu məqsədlə ölkəmiz 20-dən çox beynəlxalq kommunikasiyaya qoşulub.

Müəllim dərstdə bu izahatdan sonra Naxçıvan folklor mühitinin mifik janrlarında ekoloji tərbiyə məsələlərinin şərhinə başlaya bilər. Bunun üçün müəllim yaxşı olar ki, Naxçıvan folklor mühitinin mifik janrlarını mövzular üzrə qruplaşdırsın və elmi-metodik təhlili janrlar üzrə aparsın. Dərstdə miflərdən verilən faktların məzmunu müəllimin xalqdan topladığı şəkildə və el dilində verilməlidir. Müəllimin dərstdə şərhli əfsanələrdən aşağıdakı şəkildə başlaya bilər:

Naxçıvan folklorunun digər janrlarında olduğu kimi, əfsanələrin bir qolunu təşkil edən Naxçıvan miflərində də ekoloji tərbiyə ilə bağlı süjetlər çoxdur. Buraya daha çox təbiət kultu – su, ağaclar, bitkilər, heyvanlar və quşlarla bağlı mifik xalq süjetləri daxildir.

Təbiət kultuna gözəllik və canlılıq gətirmək üçün yağış arzulamaq, ekoloji mühiti su ilə təmin etmək istəyi aşağıdakı mifdə özünü göstərir:

“Yağış yağmırmış. Bir arvad gedir pirə, dəstəməz alır, namaz qılır, Allaha dua edir ki, yağış yağsın. Pirdə bir quru ağac var imiş, ona su tökür, axşam evə gəlir. Bu vaxt yağış yağmağa başlayır” (3, s.20).

Göründüyü kimi, bu mifdə etnopedaqoji baxımdan iki ekoloji tərbiyə ideyası verilmişdir. Bunlardan biri insanın ekoloji mühiti su ilə, yağışla təmin etmək arzusu, digəri isə təbiət kultuna daxil olan ağacı, yaşıllığı qorumaq, ona qayğı göstərməyin zəruriliyi ideyasıdır.

Mifik janrların tədrisində müəllim heyvanlar aləmi ilə bağlı olan miflərə də ayrıca yer verməlidir. Bunun üçün müəllim Naxçıvan miflərindən olan “Ovçu Pirim” mifinin şərhini aşağıdakı şəkildə verə bilər:

“Avçı Pirim bir gün getmişdi ava. Bir av atır, sonra gedir bu avın başın kəsməyə. Av da yaralmış, ölmüyübmüş. Avçı Pirim yaxınlaşanda av deyir ki, bə mənim balam var, niyə məni vurdun?”

Avçı Pirimin qolu quruyur. Ha istəyir, əlin tərpedəmmir. Yalvarır ki, xudavəndi-aləm, məni bağışda, günah eləmişəm.

Av deyir ki, bu dəfə səni bağışdadım. Bir də belənçi günah işdəmə. Avçı Pirimin qolu sağalır. Ta o vaxtdan heş kim balalı heyvanı vırmır” (2, s.44).

Göründüyü kimi, bu mifdə ekoloji düşüncəyə və şüura malik olmayan insanların heyvanlar aləmini, onların artıb-törəyən balalarını qırıb məhv etməsinə, heyvan nəslinin qırılıb azalmasına və ya onların nəslinin kəsilməsinə şərait yaratmasına üsyankar münasibət vardır. Təsadüfi deyildir ki, mifdə avı yaralayıb onun balalarının sahibsiz qalıb tələf olmasına səbəb olan Avçı Pirim xalq pedaqogikasının cəza üsulu ilə cəzalandırılır, onun qolu quruyur. Bu mifik süjetlə xalq müdrikləri gənc nəslə belə bir ekoloji tərbiyə aşılamışlar ki, ekoloji mühiti pozanlar, təbiətə və heyvanlar aləminə asi olanlar ən ağır cəzaya layiqdirlər.

Müəllim bu məsələnin şərhində əsaslandırılmalıdır ki, ekoloji gözəlliyin natəmiz hala salınmasına, heyvanat kultunun məhv edilməsi və gözəlliyinin pozulmasına qarşı barışmazlıq və mübarizə ideyası ekoloji tərbiyənin tərkib hissəsidir. Xalq müdrikləri bu etnopedaqoji ideyanın təbliği məqsədilə ilanla bağlı miflərdən də istifadə etmiş və mifik tərbiyəvi süjetlər yaratmışlar. Bu mülahizəni əsaslandırmaq üçün müəllim aşağıdakı mifik süjetin məzmununu və şərhini verə bilər:

Naxçıvan miflərinin birində təsvir olunur ki, “bir gözəl qız var imiş. Qız hədsiz gözəl olur. Bir gün qıza elçi gəlir. Elçilər qızgılə gəlib çatanda onların qabağına qızıla çalan gözəl bir ilan çıxır. İlan insan kimi dil açıb onlara yalvarır: Sizi and verirəm duz-çörəyə, buradan uzaqlaşın.

Elçilər ilanın dil açmağına məəttəl qalırlar. Onlardan biri ilanı öldürmək istəyir. İlan çıxıb gedir. Elçilər qızın razılığını alıb gedirlər. Sonra isə toyu başlayırlar. Gəlin gedən zaman həmin ilan yenə də gəlir, bir kənarda durub tamaşa edir.

Qız gedənnən bir ay sonra qızın həyat yoldaşı ölür. Qız gözü yaşlı yenə də qoca anasının yanına qayıdır. Aradan bir müddət keçir. Qız fikirli-fikirli yatır. Bu zaman ilan gəlib pəncərədən içəri girir, başlayır qıza tamaşa eləməyə. Səhər açılarda ilan çıxıb gedir. Belə-belə ilan hər gün gəlib qıza tamaşa eləməyə başlayır.

Bir gün qız yuxu görüb qorxulu-qorxulu oyanır. Qız baxır ki, bu bir ilandı. İlan qıza sarı gəlir, qız qışqırmaq istəyir. İlan dönüb gözəl bir oğlan olur. Oğlan qızın xoşuna gəlir. Onlar bir müddət görüşürlər, lakin qız dözə bilmir, yalvarır ki, bu sirri açıb ona desin, görək bu nə işdi. Oğlan sirri açıb deyir ki, mən bir pəriyəm. Mən sənin eşiqinnən ilan cildinə girmişəm. İndi isə səni and verirəm o bir Allaha, bu sirri heç kimə demiyəsən. Qız sirri saxlaya bilmir. Əhvalatı qonşu qadına danışır. Qonşu qadın ona tapşırır ki, özünü murdarlasın, bəlkə oğlan bunnan əl çəkə. Qız özünü içki ilə mundarlayır. Oğlan bunu bilir, elə o saat yox olur” (3, s.30).

Mifin məzmunundan sonra müəllim faktın təhlilini aşağıdakı şəkildə apara bilər:

Məlumdur ki, pərilər folklorumuzda və mifologiyamızda paklıq, təmizlik atributu kimi verilir. Bu mifdə də pərinin paklığı və təmizliyi ekoloji mühitdə təbiət kultunun atributu olan ilanın üzərinə köçürülmüş və ona şamil edilmişdir. Təbiətin, heyvanlar aləminin saflığını və təmizliyini özündə təmsil edən pəri – ilan insanın gözəlliyinə, qıza aşiq olur, elçilərə gözəl qızdan uzaqlaşmış getməyi and verir. Çünki gələn elçilər və onların evləndirmək istədikləri oğlan təmizlik və gözəllik kateqoriyası baxımından təmiz insan kultuna, yəni gözəl qıza layiq deyildir. Çirkinliklə gözəllik vəhdətdə ola bilmədiyi üçün də gözəl qızın əri ölür. Süjetin bu hissəsi insanda çirkinlik kateqoriyasının inkarına xidmət edir. Pəri – ilanın pak və gözəl qıza aşıqlığı isə mifdə insan kultu ilə heyvanat kultunun paklığının vəhdəti prinsipini özündə əks etdirir. Bununla xalq müdrikləri belə bir etnopedaqoji ideyadan çıxış etmişlər ki, təbiətdə və cəmiyyətdə bütün gözəlliklər vəhdətdədir. Ekoloji mühitin gözəllikləri çirkinləşəndə gözəlliklərin vəhdəti pozulur. Odur ki, mifdə əvvəlcə pak olan gözəl qız qonşusunun tövsiyəsi ilə içki içib özünü murdarladıqdan sonra pak olan pəri – ilan daha bu çirkinliyə qovuşmağın mümkünsüzlüyünü dərk etdiyi üçün sevdiyi gözəl qızdan uzaqlaşmış onu tərk edir. Bu mifik süjet ekoloji tərbiyə motivi ilə yanaşı, estetik tərbiyə motivini də özündə əks etdirir.

Müəllim dərstdə bu cür mifik süjetlərin sayını artırma və bunu mənəvi tərbiyə məsələsi ilə də əlaqələndirə bilər. Bunun üçün mifik süjetdə mənəvi tərbiyə məsələsinin şərhinə də yığcam şəkildə yer verilməlidir. Bunun üçün müəllim belə bir şərh verə bilər ki, təbiət heyvanlarına toxunulmazlıq, onların qorunması ideyası ilanla bağlı aşağıdakı mifdə də özünü göstərir. Xalq bu mifi real həyatla, Naxçıvanın qədim Şahab məhəlləsi ilə bağlamışdır. Mifdə təsvir olunur ki, “Şahab məhəlləsində Məmən adında bir kişi varmış. Bının evində ocax ilanı yaşayarmış. Bı ilan hər gün üç balasını da yanına alıb evi, həyəət-bacanı dolanır, ancaq heç kimə zərər vermirmiş. Bir gün Məmən fikirləşir ki, qoy bı ilanın balalarından birini gizlədim, görüm neynir?

Məmən aşızənini çevirir bala ilannardan birinin başına, ilan çıxmağa yer tapmayıb qalır aşızəninin altında. Ocax ilanı bir də baxır ki, balalarından biri yoxdu. Başlıyır axtarmağa. Nə qədər axtarırsa, tapammır. Bərk hisdədir. Pəncərədə qatıx dolu kasa vardı. İlan gedir bu qatığı zəhərriyir. Sonra su qabına girir, onu da zəhərriyir.

Məmən qorxub aşızənini götürür, ilanın balasını buraxır. Ocax ilanı balasını görəndə duruxur. Sonra gedib kasanı aşırır, qatığı yerə tökür. Onnan sora da gedib özünü palçığa bələyir, qayıdıb su qabına girir. Bir neçə dəfə belə edir, su bulanır, ta işməli olmur. Sora da ocax ilanı balalarını da götürüb gedir. Məmən bir də onları görmür. İlanın bərabər xoşbəxtlik da Məməngildən gedir” (3, s.30).

Bu süjetin məzmunundan sonra müəllim mifik faktın təhlilində ekoloji və mənəvi tərbiyə məsələsinə yığcam şəkildə toxuna bilər. O əsaslandırma bilər ki, ekoloji və mənəvi tərbiyəni özündə əks etdirən bu mifdə də heyvanat kultunun, ilanların qorunması ideyası verilmişdir. Mifdə verilən Məmən mənəvi tərbiyə cəhətdən naqisdir. O, ilanının onun evinə xoşbəxtlik gətirməsini qiymətləndirə bilmir və ona biganə olduğu üçün ilanının balasına əziyyət verir və nəticədə ilanının çıxıb getməsilə öz xoşbəxtliyini də itirir. Bu ibrətamiz süjetlə xalq müdrikləri demək istəmişlər ki,

mənəvi tərbiyədən geri qalıb ekoloji mühitə zərər verənlər, onu qorumayanlar çirkinliklərlə qarşılaşar və xoşbəxt yaşaya bilməzlər. Bu ideya mifdə mənəvi və ekoloji tərbiyənin əsas komponentləri kimi verilmişdir.

Müəllim mövzunun tədrisində mifik inamlarda təbiət, bitki və ağac kultu ilə bağlı ekoloji tərbiyə süjetlərinə də yer verməlidir. Bunun üçün müəllim Naxçıvandan toplanmış folklor nümunələrinin məzmununa və təhlilinə yer verməli və tələbələrə çatdırmalıdır ki, mifik inamlarımızda təbiət, bitki və ağac kultu ilə bağlı ekoloji süjetlər çoxdur. Ağacları kəsməyin, ekoloji mühitə ziyan vurmağın bağışlanmaz olması ideyası aşağıdakı mifik inamlarda öz əksini tapmışdır:

“Meyvə gətirən ağacı kəsməh günaxdı. Ağacı kəsəndə ağaş əyəsi insana zərər toxuyar” (2, s.50).

“Çinarın əncir ağacını kəsib yandırmaq günaxdı” (2, s.56).

“Çinar ağacını nə kəsmək, nə yandırmaq olmaz. Deyərlər ki, günaxdı, adam zərər çəkər” (2, s.56).

“Bağı bədnəzərdən qorumaq üçün ya at, ya da it kəlləsin payaya keçirib qoyallar bağa” (2, s.53).

Mifik inamlarda insanın təbiəti qorumaq ideyası verildiyi kimi, təbiət kultunun, bəzi bitkilərin də insanı qoruması ideyası ekoloji tərbiyənin komponentlərindən biri kimi qeyd edilir. Üzərlik və dağdağan bitkilərinin insanı bədnəzərdən qoruması inamı bu qəbildəndir:

“Körpə uşağın üstünə dağdağan tikərlər. Deyərlər ki, qoy bədnəzərdən qorusun” (2, s.55).

Ekoloji mühitdə bəzi bitkilər aləminin insanı bədnəzərdən qoruması ideyası üzərlik bitkisi ilə bağlı xalq inamında xüsusi bədi süjet halında verilir. Bu mifik inama görə bədnəzərdən qorunmaq üçün üzərlik yandırmaq onun tüstüsünü iyləmək vacibdir. Odur ki, üzərliyi yandıra-yandıra bu sözləri deyirlər:

Üzərliyim hənər-hənər,
Tökülər dənər-dənər.
Qohum olar, yad olar,
Gözlər bu odda yanar.

Üzərliyim, havasan,
Hər bir dərdə davasan.
Müşkül işim düşübdür,
Bədnəzərdən savasan (4, s.60).

Müəllim mövzunun tədrisində tələbələrə aşılamalıdır ki, ekoloji mühitdə quşlar aləminin qorunması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ekoloji tərbiyə məsələsidir. Bu zəruri ekoloji tərbiyənin yeni gənc nəsə aşılanması məqsədilə xalq müdrikləri quşlarla bağlı ibrətamiz mifik inamlar yaratmışlar. Fikrini əsaslandırmaq üçün müəllim aşağıdakı faktlara müraciət edə bilər:

“Göydən durna qatarı köçəndə daşa toxunmazlar, səfləri pozular” (2, s.59).

Ekoloji mühitdə qəcələ quşu (sağsağan) insanlara xeyir gətirən müjdə quşu kimi təsəvvür edilir. Odur ki, bu mifik inamda deyilir:

“Qəcələ həyətdə oxusa, xeyir xəbər gətirər. Ya səfərdə olan yaxın adam qayıdar, ya da onun məktubu gələr. Odur ki, həyət ağacına qonub oxuyan qəcələyə xalq arasında belə bir poetik müraciət yaradılmışdır:

Qəcələ, qəcələ, can qəcələ,
Gözləri mərca qəcələ.
Mənə xeyir xəbər gətir,
Sənə verim dən, qəcələ.

Müəllim mövzunun tədrisində quşlarla yanaşı, heyvanlar aləminin qorunmasına aid mifik süjetlərə də yer verməli və izah verməlidir ki, miflərimizdə heyvanlar aləminin mühafizəsi ilə bağlı ekoloji tərbiyə ideyası ön plana çəkilir. Bu fikrini əsaslandırmaq üçün müəllim Naxçıvanla bağlı “Nuh tufanı” mifinin məzmunu haqqında belə bir elmi məlumat verə bilər: Nuh peyğəmbər tufana düşdükdən sonra heyvanları məhv olmaqdan qorumaq üçün hər heyvandan bir cüt (erkək, dişi) gəmiyə yığır. Bu haqda mifdə deyilir: “O vaxt Nuha inanannar Nuhun arxasınca gəldilər. Gürdülər gəmiyə hər heyvanatdan, hər həşəratdan o qədər dolub” (4, s.7).

Müəllim əlavə olaraq, vurğulaya bilər ki, folklor mühitimizdə Nuh tufanı ilə bağlı digər mifik inanclarımız da vardır. Bu mifik süjetlərin birində deyilir ki, tufan zamanı Nuhun nəvəsi – Yafəsin oğlu Türk sudan bir boz qurdun üzüb gəmiyə tərəf gəldiyini gürür və sevinir ki, bu qurd gəmiyə ancaq suyun dayaz yeri ilə gəlib çıxmağa bilər. Odur ki, Türk gəmiyə yaxınlaşan boz qurdu güdür və görür ki, qurd suyun dayaz yerindən gedib quruya çıxdı. Türk boz qurdun vasitəsilə yolu tapdıqdan sonra Nuhun gəmidəki qövmü sudan xilas olub, Ordubadın Nəsirvaz kəndi yaxınlığındakı Gəmiqaya adlanan yerdə, Qarıcıq zirvəsində quruya çıxır.

Mifin bu cür məzmunundan sonra müəllim aşağıdakı kimi təhlil apara bilər: Göründüyü kimi, bu mifik rəvayətdə boz qurd xalqın xilaskarlıq simvolu və onqondur. Çünki o, Nuhun qövmünü xilas etmişdir. Bu süjetlə xalq pedaqogikası belə bir ekoloji tərbiyə nəzəriyyəsi irəli sürmüşdür ki, təbiət kultuna daxil olan heyvanlar aləmi, o cümlədən boz qurd insanın dostu, hamisi və xilaskarıdır. Onları qorumaq lazımdır.

Naxçıvanda Nuhla əlaqədar yaranan miflərdə təbiət dağlarına və suya ekoloji məhəbbət ideyası da verilir. Bu haqda bir mifdə deyilir: “Bir gün Yayıda münəccimlər deyirlər ki, sizin qarğıdalıları qara qarğalar dağıdacaq. Bunun bir yolu var. Dağdan, Nuhun çeşməsindən su gətirməli lazımdır. Onu qarğıdalılara səpin, heş nə olmaz. Suyu gətirib səpillər, heş zad olmur” (3, s.7).

Bu mifdə də insan zəhmətini, onun əkib becərdiyi məhsulu qorumaq üçün dağdan axan su – Nuh çeşməsi ekoloji mühitin qoruyucusu funksiyasını ifadə edir.

Müəllim mövzunun tədrisində vətən dağları ilə bağlı olan mifik süjetlərə də toxunmalı və tələbələrə aşılamalıdır ki, türk xalqları folklorunda xalqın müqəddəs hesab etdiyi dağlar xilaskarlıq simvolu və “mifoloji ana” rolunu oynayır. “Hətta bir sıra türk xalqlarında “əcdad-xilaskar”, “hami-ruh”, “qəhrəmanlıq simvolu”, “türk etnosunun xilaskarı”, “yol göstərən” kimi qəbul edilən Boz qurdun özü də “mifoloji ana, yaxud vətən” funksiyasını ifadə edən dağ ruhu hesab edilir” (15, s.31).

Bu izahat və şərhərdən sonra müəllim dərstdə mövzunu aşağıdakı şəkildə yekunlaşdırma bilər: Naxçıvan folklor mühitinin mifik janrlarında insan və təbiət kultu bütün sahələrdə ekoloji baxımdan saf və təmiz təsvir olunur. Çünki xalq pedaqogikasında təbiət və insan cəmiyyəti ilə bağlı olan ekoloji mühit natəmizlikdən uzaqdır və ekoloji əxlaq tərbiyəsi Naxçıvan miflərində özünü qabarıq şəkildə göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva N., Zərbiyev A. Uşaqların ekoloji tərbiyəsi. Bakı, Maarif, 1991
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, I c. AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Sabah, 1994
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, I c. Naxçıvan, Əcəmi, 2010
4. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, II c. Naxçıvan, Əcəmi, 2011
5. “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı haqqında”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2006, 29 sentyabr
6. Budaqov B. Təbiəti qoruyaq. Bakı, Maarif, 1977
7. “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2003, 29 yanvar.
8. Əsədova N. İnsan ekologiyası və insan psixologiyası: qarşılıqlı təsirin dinamikası. Fəl. elm. nam... dis., Bakı, 2002
9. Əsgərov A. Ümumtəhsil məktəbi şagirdlərində ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılmasının imkanları və yolları. Naxçıvan, 2008
10. Əsgərov Ə. Təbiətin mühafizəsi (Dərslük). Bakı, Maarif, 1983
11. Əliyeva F. Ekoloji mədəniyyət sistemində ekoloji bilik və ekoloji şüurun yeri və rolu. Fəl. elm. nam... dis., Bakı, 2002
12. Əliyev N. Yaşıl sərvətin keşiyində. Bakı, Maarif, 1982

13. Həsənlı O. Şagirdlərin ekoloji tərbiyəsi. Bakı, Mütərcim, 2007
14. Kazımov N. Məktəb pədaqogikası. Bakı, Çaşıoğlu, 2002
15. Qədimov Ə.N. Şumerlərin “Bilqamıs” dastanı və Azərbaycan türklərinin folkloru (Dərs vəsaiti). Azərbaycan Dövlət Pədaqoji Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 1911
16. Məmmədov İ. Şagirdlərin ekoloji tərbiyəsinin forma və metodları (VI-IX siniflərdə coğrafiya və biologiya fənlərinin materialları əsasında). Ped. Elm. nam... dis. Avtoreferatı, Bakı, 1997
17. Sadıqov F., Əliyeva C., Abbasov M. Ekoloji tərbiyənin etnopədaqoji əsasları. Bakı, Nurlan, 2007
18. Tacəddinov İ. Şagirdlərin ekoloji tərbiyəsinin vasitə və yolları. Ped. elm. nam... dis. avtoreferatı, Bakı, 1990

SUMMARY

Mahjabin Gadimbayly

ON TEACHING ECOLOGICAL EDUCATION IN THE MYTHICAL GENRES OF NAKHCHIVAN FOLKLORE AS AN ELECTIVE SUBJECT AT A HIGHER SCHOOL

The scientific article explains teaching environmental education in the mythical genres of Nakhchivan folklore as an elective subject at a higher school from scientific and methodological aspect.

Key words: Nakhchivan, myth, ecological, environment, folklore

РЕЗЮМЕ

Махджебин Кадимбейли

К ПРЕПОДАВАНИЮ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ КАК СПЕЦКУРС ТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В МИФИЧЕСКИХ ЖАНРАХ НАХЧЫВАНСКОЙ ФОЛЬКЛОРНОЙ СРЕДЫ

В научной статье в научно-методическом аспекте говорится о вопросах преподавания в высшей школе как спецкурс темы экологическое воспитание в мифических жанрах Нахчыванской фольклорной среды

Ключевые слова: Нахчыван, миф, экология, среда, фольклор

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ NAXÇIVANDA MAARİFÇİLİK İDEYALARININ İNKİŞAFINDA NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNİN ROLU

Açar sözlər: Naxçıvan, ədəbi mühit, maarifçilik, yazıçı, şair

Millətin mühüm əlaməti milli mədəniyyətin, şüur və psixologiyanın özünəməxsusluğudur. Əslində, milli mədəniyyətin özünəməxsusluğu Azərbaycan xalqının milli dəyərlərində, məişətində və adət-ənənələrində əks olunmuşdur. Xalqdan miras qalmış milli-mənəvi dəyərlər hər zaman ümummilli xarakter daşmışdır. Azərbaycan millətinə irsi olaraq əməksevərlik, azadlıqsevərlik, sülhsevərlik, mərdlik və igidlik keçmişdir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan xalqının milli xarakterində qonaqpərvərlik, böyüklərə hörmət, xeyirxahlıq, yoldaşlığa və dostluğa sədaqət hər zaman özünü aydın göstərmişdir. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mədəniyyətin təşəkkülündə bütün bölgələrin, o cümlədən Naxçıvanın da əvəzedilməz xidmətləri olmuşdur. Bu dövrdə Naxçıvan bölgəsində mədəniyyətin inkişafı Azərbaycanın digər bölgələri ilə müqayisədə heç də geridə qalmırdı. Əksinə olaraq, Naxçıvanda mədəniyyət xeyli dərəcədə inkişaf etmişdir. Ona görə ki, Naxçıvan daima mədəniyyətin qədim və zəngin ənənələrinə sahib olmuşdur. Haqlı olaraq akademik İsa Həbibbəyli göstərmişdir ki, Naxçıvan diyarının alim yetirmələri, demək olar ki, tarixin bütün mərhələlərində ilk növbədə Azərbaycan elminə, geniş mənada isə Şərq dünyasının elm xəzinəsinə dəyərli töhfələr vermişlər (5, 32).

XX əsrdə Naxçıvan diyarı Azərbaycan ictimai, ədəbi-bədii fikrinə və mədəniyyətinə bir sıra böyük şəxsiyyətlər bəxş etmişdir (8, 67). XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafına xidmətləri keçmiş mütəfəkkirlərdən Cəlil Məmmədquluzadənin, Əliqulu Qəmküsarın, Məmməd Səid Ordubadinin, Mirzə Cəlil Şürbinin (Mirzəyev), Eynəli bəy Sultanovun, Qurbanəli Şərifzadənin, Hüseyn Cavidin və Əli Səbrinin adlarını fəxrlə çəkə bilərik. Belə maarifpərvər sənətkarlar sırasında Cəlil Məmmədquluzadənin adı fəxrlə çəkilməlidir.

Naxçıvanda mədəniyyətin təşəkkülündə önəmli rol oynamış yazıçı dramaturq Cəlil Məmmədquluzadə 1869-cu il fevral ayının 22-də Naxçıvan şəhərində Məmmədqulu Məşədi Hüseynqulu oğlunun ailəsində dünyaya göz açmış, 1932-ci il yanvar ayının 4-də 63 yaşında vəfat etmişdir (6, 28). Ustad sənətkar Cəlil Məmmədquluzadənin müxtəlif janrlarda əsərləri vardır. Demək olar ki, o daha çox hekayə, şeir, pyes və tənqidi-publisistik məqalələr yazmışdır. Mirzə Cəlil “Bəlkə də qaytardılar”, “Ölülər”, “Danabaş kəndinin əhvalatları”, “Felyetonlar” 1, “Azərbaycan” məqaləsi və onların hekayələri ilə cəmiyyətimizin müxtəlif problemlərinə toxunan əsərlər qələmə almışdır. Onun eyni zamanda Tiflis şəhərində 1906-1916-cı illərdə “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”. “Qurbanəli bəy” və “Nigarançılıq” adlı kitabları da nəşr olunmuşdur (6, 22). Qeyd edək ki, Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalının və “Yeni yol” (Bakı) qəzetinin redaktoru, Ümumittifaq Mərkəzi Yeni Əlifba Komitəsinin üzvü və Bakı Tənqid-Təbliğ Teatrının təşkilatçılarından olmuşdur (8, 69).

XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafında Əliqulu Qəmküsarın da danılmaz xidmətləri olmuşdur. Yazıçı 1880-ci ildə Naxçıvan şəhərində dünyaya gəlmiş (Tiflis ünvanlar bürosunun 1913-cü ildə “Mətbuat komitəsi” üçün hazırladığı bir arayışda isə onun 1882-ci ildə doğulduğu göstərilmişdir (1, 23), 1919-cu il mart ayının 14-də Tiflis şəhərində qardaşı Rzaqulu Nəcəfovun yaşadığı mənzilin qapısı ağzında 39 yaşında erməni daşnaqları tərəfindən açılan atəş nəticəsində vəfat etmişdir (13, 101). O, erkən yaşlarında, molla məktəbində oxuyarkən şeir yazmağa başlamışdır. Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi, onun yaradıcılığı əsasən “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə bağlı olmuşdur (5, 17).

Tədqiqatçı Lətif Hüseynzadənin araşdırmalarından məlum olur ki, Əliqulu Qəmküsar

1912-ci ilin oktyabr ayında Tiflis şəhərinə köçmüş və burada yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə ilə tanış olmuşdur (1, 86). O, bundan sonra “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Cüvəllağı”, “Sarsaqqulubəy”, “Simurq”, “Xadimi-Millət”, “O taylı” imzaları ilə müxtəlif məzmunlu satirik şeirlər, məqalələr və felyetonlar nəşr etdirmişdir. Əliqulu Qəmküsar satirik şeirlərində yaşadığı dövrdə xalqa zülm edən yuxarı zümrənin nümayəndələrini kəskin tənqid və ifşa etmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Naxçivanda mədəniyyətin inkişafında Mirzə Cəlil Şürbinin (Mirzəyev) də ayrıca yeri vardır. Onun doğum tarixi mənbələrdə fərqli şəkildə qeyd olunmuşdur. M.Nəsirlinin tədqiqatlarında Mirzə Cəlil Şürbinin 1865-ci il yanvarın 5-də (11, 54-55), Mirzə Cəlil Şürbiyə məxsus rəsmi sənədlərdə isə 1874-cü ildə fevral ayının 12-də Naxçıvan şəhərində anadan olduğu göstərilmişdir (9, 7-9).

XX əsrin əvvəllərində Naxçivanda mədəniyyətin inkişafında önəmli rolunu oynayan yazıçılarımızdan biri də Məmməd Səid Ordubadi olmuşdur. O, 1872-ci il mart ayının 24-də Naxçıvan əyalətinin qədim diyarı Ordubad şəhərində dövrünün tanınmış ziyalı Hacı ağa Fəqir Ordubadinin ailəsində anadan olmuş, ilk təhsilini Məhəmməd Tağı Sidqinin “Əxtər” (Ulduz) məktəbində almışdır (2, 47-49). Yaradıcılığa erkən yaşlarından başlayan Məmməd Səid Ordubadi, əsasən, satirik şeirlər, romanlar və publisistik məqalələr qələmə almışdır (5, 24). Eyni zamanda o, həm də ilk tarixi roman qəhrəmanıdır. Məmməd Səid Ordubadi “Dumanlı Təbriz”, “Döyüşən şəhər”, “Gizli Bakı”, “Qılınc və qələm” kimi romanların müəllifidir. Qeyd edək ki, bu romanların içərisində “Dumanlı Təbriz” romanı tarixi romandır. Digərləri isə inqilabi ruhda yazılmış romanlardır. Onun “Qanlı illər” əsəri indi də öz dəyərini, aktuallığını saxlamaqdadır.

XX əsrin əvvəllərində Naxçivanda mədəniyyətin inkişafında Eynəlibəy Sultanovun da misilsiz xidmətləri olmuşdur. Onun 1862-ci ildə (12, 31), arxiv sənədlərində isə 1863-cü ildə (10, 134) Naxçıvan şəhərində Çölübəy Qullarağasıyevin ailəsində dünyaya gəldiyi qeyd olunmuşdur. O, ilk təhsilini Naxçivanda qəza məktəbində almış, daha sonra isə təhsilini İrəvan Müəllimlər Seminariyasında davam etdirmişdir. Onun Naxçıvan maarif və mədəniyyətin inkişafı sahəsindəki xidmətlərini sadalamaqla bitməz. Çünki XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Naxçivanda teatrın yaranmasında, təlimin ana dilində aparılmasında, qadın təhsilinin və milli təhsilin inkişafında Eynəli bəy Sultanov hər zaman yaxından iştirak etmişdir.

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Abbas Zamanov “Əməl dostları” kitabında yazır: “E.Sultanov Naxçıvan şəhərində “mədəni-maarif” tədbirlərinin təşkilatçısı, mütərəqqi ziyalılar dəstəsinin ilk müəllimi və tərbiyəçisi kimi tanınmışdır” (13, 147).

XX əsrin əvvəllərində öz zəngin yaradıcılıq fəaliyyəti ilə Naxçivanda mədəniyyətin inkişafına böyük töhfələr vermiş molla-nəsrəddinçi ziyalı Qurbanəli Şərifzadə olmuşdur. O, 1854-cü ildə Naxçıvan şəhərində Hacı Ələsgərin ailəsində dünyaya göz açmışdır (6, 37). Qurbanəli Şərifzadə 1906-cı ildən etibarən molla-nəsrəddinçilərin ədəbi mühitinə daxil olmuş, İranda baş qaldırmış milli-azadlıq hərəkatında yaxından iştirak etmiş, Səttərxanı yaxından tanımış, hətta siyasi hadisələrin kəskinləşdiyi dövrdə onun müşaviri olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində Naxçivanda mədəniyyətin inkişafında öz dəsti-xətti ilə seçilən mütəfəkkirlərdən biri də Hüseyn Cavid Rəsizadə idi. Hüseyn Cavid 1882-ci ilin oktyabr ayının 24-də Naxçıvan şəhərində ruhani ailəsində anadan olmuş, ilk təhsilini elə Naxçıvan şəhərində molla yanında almış, 1937-ci ildə “Vətən xaini” damğası adı altında Sibirə sürgün edilmiş və orada da vəfat etmişdir (4, 14). Hüseyn Cavid molla təhsili heç bir zaman qane etməmişdir. Onun təkmilləşməsində və dünyagörüşünün inkişaf etməsində əsasən Qurbanəli Şərifzadənin böyük xidmətləri olmuşdur. Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Xeyrulla Məmmədov yazırdı: “Cavidlə tanışlığında Qurbanəli bəy onda olan istedadı və bacarığı görmüş, onu dövrünün tanınmış maarifpərvər ziyalı Məhəmməd Tağı Sidqinin “Məktəbi-tərbiyə” (“Tərbiyə”) məktəbində oxumağa dəvət etmişdir. Lakin atası ruhani olduğu üçün Cavidə bir müddət icazə verməmişdir. Amma bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, Qurbanəli bəy onun atasını razı sala bilmişdir. Bundan sonra Hüseyn Cavid gələcək təhsilini “Məktəbi-tərbiyə” (“Tərbiyə”) məktəbində davam etdirmiş və 1898-ci ildə 18 yaşında bu məktəbi bitirmişdir” (3, 9).

Hüseyn Cavidin yaradıcılığı daha zəngin və rəngarəng olmuşdur. O, həm dramaturq, həm şair, həm də ki, təcrübəli müəllim və mahir bir pedaqoq kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun istər şeirləri, istərsə də dram əsərləri özünəməxsus orijinal mövzuları, surətləri, forması, janrı, təsvir və ifadə vastələri, bədii dili və üslubu ilə hər zaman seçilmişdir.

Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Ümumiyyətlə, Hüseyn Cavidin yaradıcılığı bənzərsiz sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə malikdir. Orijinal sənətkarlıq xüsusiyyətləri Cavid sənətinin təkrarsızlığını müəyyən edir” (5, 32).

Hüseyn Cavid yaradıcılığa ilk dəfə olaraq 14 yaşında başlamışdır. Bəzi mənbələrdə isə onun yaradıcılığının 1904-cü ildən (22 yaşında) başladığı göstərilmişdir (8, 17). Hüseyn Cavid ərəb, fars və türk dillərini yaxşı mənimsəmiş və ilk şeirlərini ərəz vəznində yazmışdır. O, şeirlərini “Salik”, “Gülçin” və “Arif” təxəllüsləri ilə qələmə almışdır.

Dahi şairin yaradıcılığının ən coşğun çağları 1910-1918-ci illər olmuşdur. Ona görə ki, bu illərdə o, “Ana”, “Keçmiş günlər”, “Bahar şəbnəmləri”, “Şeyda”, “Şeyx Sənan”, “Maral” və başqa dəyərli əsərlər yazmışdır. Hüseyn Cavid sonrakı illərdə yaradıcılığını daha məhsuldar davam etdirmişdir. O, “Knyaz”, “Topal Teymur”, “Telli saz”, “Səyavuş”, “Xəyyam”, “Peyğəmbər” və “Şəhla” kimi dram əsərlərinin, “Koroğlu” kinossenarisinin və “Azər” poemasının da müəllifidir.

XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafında Əli Səbrinin də xidmətləri az olmamışdır. Yazıçı 1892-ci il aprel ayının 15-də (arxiv sənədlərində isə 1895-ci ildə) anadan olduğu göstərilmişdir (10, 132). Naxçıvan əyalətinin Nəhrəm kəndində anadan olmuş və ilk təhsilini Məmməd Tağı Sidqinin 1894-cü ildə Naxçıvanda açdığı “Məktəbi-tərbiyə” (“Tərbiyə”) məktəbində almışdır. O, bu məktəbdə 1899-cu ildən 1906-cı ilədək oxumuşdur. Əməkdar elm xadimi, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Hüseyn Həşimli yazır: “Əli Səbrinin pedaqoji fəaliyyəti əsasən 1923-1928-ci illərdə Naxçıvanda xalq təhsili işçiləri ittifaqında inspektor vəzifəsində işlədiyi dövrdən başlanır” (7, 17). Əli Səbri bir-birindən maraqlı nəsr əsərlərinin müəllifidir. Onu ədəbiyyatımızda tanıtmış və şöhrət qazandırmış ilk əsəri “Solğun çiçək” romanı olmuşdur. Bu əsərdə iki gəncin sevgi məhəbbəti canlandırılrsa da, əsərin əsas mahiyyətini mövcud dövrdəki hakimiyyətə qarşı etirazlar təşkil etmişdi. Onun bu əsəri Bakıda Orucovların mətbəəsində (1913-cü ildə-T.X) nəşr olunmuşdur. Əli Səbri “Hümayə”, “Qaraçı”, “Balaca xallı”, “Firuzun kədəri” və “Şəbi-hicran” kimi qiymətli əsərlər də yazmışdır. Onun bu əsərlərinin ideya mərkəzində pak sevgi və mənəvi saflıq dururdu. Bununla yanaşı, Əli Səbri 1918-1920-ci illərdə Naxçıvanın ictimai-siyasi həyatında da fəal iştirak etmiş, Naxçıvan bölgəsinin erməni təcavüzündən qorunması istiqamətində görülən işlərdə əlindən gələni əsirgəməmişdir.

Sonda onu qeyd edək ki, Naxçıvanda ədəbi-bədii fikirin, maarif və mədəniyyətin inkişafında önəmli rol oynamış maarifpərvər ziyalılardan Cəlil Məmmədquluzadənin, Əliqulu Qəmküsərin, Məmməd Səid Ordubadinin, Mirzə Cəlil Şürbinin (Mirzəyev), Eynəli bəy Sultanovun, Qurbanəli Şərifzadənin, Hüseyn Cavidin və Əli Səbrinin fəaliyyətində milli birlik, milli şüur, milli məktəb, təhsilin ana dilində aparılması və qadınların təhsilə cəlb olunması məsələləri dövrün ən aktual problemlərindən olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev İ. M. Əliqulu Qəmküsər (həyatı və yaradıcılığı). Bakı, Elm, 1976, 120 s.
2. Axundlu Y. İ. Məmməd Səid Ordubadi (həyatı, dövrü, mühiti və yaradıcılığı). Bakı, Elm və təhsil, 2012, 384 s.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi: F.255, siy.4, iş 1739, v.7-11
4. Cəfər M. Z. Hüseyn Cavid. Bakı, Azərnəşr, 1960, 640 s.
5. Həbibbəyli İ. Ə. Ədəbi yüksəliş. Bakı, Bilik cəmiyyəti, 1985, 63 s.
6. Həbibbəyli İ. Ə. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Bakı, Azərnəşr, 1997, 682 s.
7. Həşimli H. M. Əli Səbri. Bakı, Nurlan, 2007, 142 s.
8. Məmmədov X. Q. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində Azərbaycan maarifçi realist ədəbiyyatı (Xüsusi kurs). Bakı, APİ-nin nəşri, 1978, 127 s.
9. Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi: F. 5, siy.1, iş 1/1, v.6-15

10. Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi: F.4, siy.1, iş 180/307, v.131-138
11. Nəsirli M. Q. Cəlil Məmmədquluzadə və müasirləri. Bakı, Maarif, 1967, 145 s.
12. Şərif Ə. Q. Keçmiş günlərdən. Bakı, Yazıçı, 1986, 421 s.
13. Zamanov A. F. Əməl dostları. Bakı, Yazıçı, 1979, 372 s.

SUMMARY

Taleh Khalilov

THE ROLE OF NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL IDEAS IN NAKHCHIVAN AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The article explores the role of Nakhchivan literary environment in the development of educational ideas in Nakhchivan in the early 20th century. It has been established at the beginning of the twentieth century that the development of education and education in Nakhchivan was more closely associated with the name of democratic intellectuals. Such intellectuals Mamedkuluzade, Mahammadagha Shahtakhtli, Eynali bey Sultanov, Ordubadi, Alimammad Khalilov, Aligulu Gamkusar, Mehmet defense, Mirza Alakbar Suleymanov, Sadiq Khalil Mammadgulu bay Kangarly, Abulgasim Sultanov, Mirza Jalil Surbinin, Huseyn Javid and names of others proudly take We can. The prominent thinkers and intellectuals played an important role in the education of Nakhchivan residents during this period. They have been charitable, opened schools, and have done everything in their power to educate young people and the general population.

As a result of this, the enlightenment movement in Nakhchivan rose to a high level during the period mentioned, and great success was achieved in science and education. The educators of Nakhchivan, on behalf of the people and the whole nation, have struggled against everything that has been created in the public and law fields, and have made efforts to abolish mandatory rules and improve public life.

Key words: Nakhchivan, literary environment, enlightenment, writer, poet

РЕЗЮМЕ

Талех Халилов

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ НАХЧЫВАНА В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИДЕЙ В НАХЧЫВАНЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье исследуется роль литературной среды Нахчывана в развитии образовательных идей в Нахчыване в начале XX века. В начале двадцатого века было установлено, что развитие образования и образования в Нахчыване было более тесно связано с именем демократической интеллигенции. Такие интеллектуалы Mamedkuluzade, Mahammadagha Shahtakhtli, Eynali бек Султанов, Ордубади, Алимамед Халилов, Алигулу Gamkusar, Мехмет обороны, Мирза Алекпер Сулейманов, Садик Khalil Mammadgulu залив Кенгерли, Абульгазим Султанов, Мирза Джалил Surbinin, Гусейн Джавид и имена других гордо принимают мы можем. В этот период выдающиеся мыслители и интеллектуалы сыграли важную роль в образовании жителей Нахчывана. Они были благотворительными, открыли школы и сделали все возможное для обучения молодежи и населения в целом.

В результате этого просветительское движение в Нахчыване поднялось на высокий уровень за указанный период, и были достигнуты большие успехи в науке и образовании. Педагоги Нахчывана от имени народа и всей нации боролись со всем, что было создано в публичной и правовой сферах, и предприняли усилия по отмене обязательных правил и улучшению общественной жизни.

Ключевые слова: Нахчыван, литературная среда, просвещение, писатель, поэт

**XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN
BƏDİİ OBRAZI TARİXİ POEMALARDA**

Açar sözlər: Naxçıvan ədəbi mühiti, Hüseyn Cavid, Turan Cavid, Ərtoğrul Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, tarixi poema, bədii obraz, bədii düşüncə

Naxçıvan ədəbi mühiti Azərbaycan və dünya ədəbiyyatına onlarca görkəmli şair və yazıçı bəxş etmişdir. XX əsrin 20-30-cu illərində Naxçıvan ədəbi prosesində Cəlil Məmmədquluzadə və Hüseyn Cavid yaradıcılığı böyük inkişafa səbəb olmuş, Azərbaycan ədəbiyyatının sonrakı inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Ədiblərin zəngin ədəbi irsi ədəbiyyatşünaslıq elmində hərtərəfli öyrənilərək araşdırılmış və layiqli qiymətini almış, sənətkarlara müxtəlif janrlı ədəbi əsərlər həsr olunmuş, onların bədii obrazları tarixi poemalarda canlandırılmışdır. Xalq şairi Zəlimxan Yaqub “Cavidin qız balası” (1), Nizami Muradoğlu “Bu dünyanın məzarları ağlamaz” (2) tarixi poemalarında Cavidin, övladları Turan və Ərtoğrulun 37-ci illərdə qanlı repressiyanın qurbanına çevrilmələrini bütöv bir xalqın faciəsi kimi təsvir etmiş, dövrün və ideologiyanın törətdiyi xalq müsibətinə vətəndaş münasibəti bildirmişlər.

Əliağa Kürçaylının “Durnalar cənuba uçar” (3) və Rüstəm Behrudinin “Daha gülə-gülə ağlamaq olmur” (4) poemaları isə yaradıcılığı və bütün varlığı ilə xalqını cəhalət və gerilikdən xilas etməyə çalışan, millətin azadlığı yolunda yazıb-yaradan Naxçıvan ədəbi mühitinin digər bir nümayəndəsinə – Mirzə Cəlilə həsr olunmuşdur.

Cavidin, onun ailə üzvlərinin həyatının müxtəlif dramatik anlarını əks etdirməklə Z.Yaqub ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq cəmiyyətdə bolşevik ideologiyasının diqtəsilə fərqli ədəbi hadisələrin, düşüncələrin necə amansızcasına təqib olunduğunu göz önünə gətirir. Öz yaradıcılığı ilə “...xalqları birliyə çağıran, yüksək bəşəri ideya təlqin edən H.Cavidin” (5, s. 125) repressiyaya məruz qalmasını, qanlı-qadalı 1930-cu illərin ata faciəsini, ana fəlakətini, bacı göynərtisini, qardaş müsibətini canlandırmaqla şair əslində dövrün səciyyəsinə yaradır:

Həyatın düşmənləri,
Həyatın dostlarına necə qəbir qazdılar,
Ayılıb düşünənə ölüm hökmü yazdılar. (1, s. 279)

Gecənin bir aləmi qapıları döyülən məsum şair təqsirləndirilib ittiham olunur, illər tufana dönüb dərdli sinələrdə şırımlar açır. Xəyanətin taxta çıxdığı, həqiqətin pərdələndiyi o illərdə Cavidin qız balası – yeniyetmə Turanın iztirabını dilə gətirən poema müəllifi hər kəlməsindən qan daman sətirlər, fikirlər söyləyir:

Şair getdi qatarda işıqdan qaranlığa,
Ömrü-günü tuş oldu böyük nigaranlığa.
Turan öz atasını tez-tez görür yuxuda,
Hey çağırır, yalvarır,
Haraya yetmir Allah, köməyə yetmir Xuda! (1. s. 282)

Z.Yaqub dünyanın bu qədər çəkilməz dərddini çəkən ədəbi qəhrəmanın daxili sarsıntılarını bir-birinin ardınca baş verən ata, qardaş itkisi ilə ifadə edir. Əsərdə Cavidin soyuq Sibirdə, Azərbaycandan uzaqda can verməsini, əsassız təqib olunanların övlad və yaxınlarının da məşəqqətə məruz qaldıqlarını, beləcə nəsil-nəsil insanların faciəvi aqibətinin təsviri əsas yer alır. Sürgündə həlak olan, ölümüylə ölümsüzlüyə ucalan Cavidin qız balasının dərdlərə sinə gərməsi, ata ocağını yaşatması, Cavidin adını təhqir və tənələrdən qoruması ümumilikdə Azərbaycan qadınının ləyaqəti, dəyanəti kimi tərənnüm olunur. Turan Ərtoğrulun ancaq “bir şimşək ömrü” yaşaya bilməsindən, həyatdan vaxtsız köçməsinə daha da sarsılır:

Ata dərdi azıymış,
Turan gördü indi də qardaşının dağını,
Dilində dağ elədi can yandıran ağını. (1, s. 288)

Z.Yaqub Turanın çəkdiklərini bayatıya çevirib onun dilindən səsləndirir. Bu bayatılar Cavid atanı, Ərtoğrol qardaşı itirən gənc qızın yanıqlı sinəsindən qalxaraq onların ölümünə səbəb olan zamanəyə, bu zamanədə özbaşınalıq edən, başçının oyunbaz, xalqın isə oyuncaq olduğu dövrəyə qarşı ah-naləyə, nifrətə çevrilir.

Günahsız olduqları halda ideologiyanın, hakimiyyət özbaşınalığının qurbanı olmuş Hüseyin Cavidlər, Əhməd Cavadlar, Mikayıl Müşfiqlər gecikmiş bəraət alsalar da, xalqımıza vurulan mənəvi zərəri ödəmək, təəssüf ki, mümkün olmadı. Poemanın sonunda öz zərif çiyinlərində yaşadığı dövrün bütün məşəqqətlərini daşımaq məcburiyyətində qalan, ata, qardaş faciəsinə dözən, həyat amalını “Ya qələbə çalmalı, ya təslim olmalıyam!” prinsipində tapan, yalnız ulu Cavidin təmiz adını böhtanlardan qorumaqda, onu əbədi yaşamaqda görən Turanın daxili aləmi, həyat düşüncələri öz şəxsi xoşbəxtliyindən belə imtina edən qəhrəman obraz səviyyəsində təqdim olunur: Turan ölümə qalib gəldi, beləcə Z.Yaqub yozumunda “Ata şöhrəti qədər bala eşqi ucaldı” (1, s. 298).

Öz yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərimizə, ədəbi klassiklərimizə hörmətlə yanaşan Nizami Muradoğlunun 2010-cu ildə qələmə aldığı, yenidən işlənərək ikinci dəfə 2012-ci ildə nəşr olunan “Bu dünyanın məzarları ağlamaz” sənədli lirik poeması Ərtoğrol Cavidə həsr olunmuşdur. Hüseyin Cavid və ailəsi, repressiya qurbanları, 1930-cu illərin dəhşətləri, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinə vurulan zərbələr əsərin əsas mövzunu təşkil edir.

AMEA-nın müxbir üzvü Rəfael Hüseyinov N.Muradoğlu yaradıcılığında Cavidlər mövzusu- nu dəyərləndirərək yazır: “Poemanın baş qəhrəmanı Ərtoğrol Cavid olsa da, biz burada da Hüseyin Cavidin, Müşkünaz ananın, Turan xanımın və digər personajların yüksək bədii sənətkarlıqla işlənmiş surətləri ilə tanış oluruq” (6, s. 8). N.Muradoğlunu Cavidlərə bağlayan hissələrin qaynaqları maraqlıdır. Hələ gəncliyindən Cavid ədəbi irsinə dərindən maraqlı göstərən şair 1987-ci ildə Ərtoğrolun faciəsi haqqında “Bu dünyanın məzarları ağlamaz” adlı şeir yazır, onun 90 illik yubileyinin qeyd olunduğu 2009-cu ildə şairdə Cavidlərlə bağlı yeni düşüncələr yaranır, il ərzində poema yazılır, sonradan təkmilləşdirilmiş halda çap olunur (7). Poema Ərtoğrol Cavidin həyat xronikasına əsaslanır, onun anadan olmasından başlayaraq şair, bəstəkar və rəssam kimi qısa həyat və yaradıcılıq yoluna, ağır xəstəliyə mübtəla olaraq dünyasını dəyişməsinə qədər olan anları bədii tərənnüm olunur. Onun kədərlərlə dolu həyatı 39 hissəli sənədli lirik poemada təsvir olunur. “İlk övlad” və “Cocuq” hissələrində Cavidlər ailəsində ilk övladın Ərtoğrolun dünyaya gəlməsinə, uşaqlıq illərinə və ailənin xoşbəxt dövrünü, “İşğal” – 1920-ci ildə Azərbaycanın sovet ordusu tərəfindən işğalını, sonrakı hissələr – “Qızıcığaz” və “İki qönçə” Cavidlər ailəsində iki qız uşağının dünyaya gəlməsini, “30-cu illər” – ölkədə tüğyan edən repressiya illərini, “Sürgün” və “Son nəfəs” Hüseyin Cavidin Sibirə sürgününü və orada vəfatını, “Armud ağacı”, “Əcəl”, “Ağrı” Ərtoğrolun dərdlərlə baş-baş keçirdiyi ömrünün son günlərini, “Acı xəbər”, “Ana düşünür”, “Turan” başlıqları ər, oğul, ata və qardaş itirən ana və bacının şərə, şeytana min lənət bəsləmələrini ifadə edir.

Sənədli poema ailə xronikası və dövrün tarixi hadisələrinə uyğun ardıcılıqla qurulmaqla ədəbi qəhrəmanların bioqrafiyalarını dəqiqliklə şair təxəyyülünün və düşüncələrinin süzgəcindən keçirilərək orijinal üslubda yazılmışdır. Bu mənada əsər Cavidlər ailəsi haqqında tarixi və ədəbi salnamə adlandırıla bilər. Lirik poemanın məzmununda ardıcıl bir süjet və epik təhkiyə izlənilir və bu onun formasını müəyyənləşdirir. Tədqiqatçı Ağaverdi Xəlil də təsdiqləyir ki, “Əsərin təhkiyə tərzində həm klassik divan ədəbiyyatının mənəvi tipindən, həm də xalq yaradıcılığından gələn şeir formalarından istifadə olunub” (8). Poemada sadalanan tarixi və bioqrafik hadisələrin əsasını Cavidlər ailəsinə qarşı aparılan repressiyanın törətdiyi faciə, 30-cu illərin dəhşətləri dayanır.

Gəldi qara illər, gəldi, nə gəldi!
İblisin istəyi, şəri dirçəldi.
Qan ilə üzməkdə onun niyyəti,
Çəkdirdi bəşərə zülmü, zilləti. (2, s. 128)

Poemada 30-cu illərdə ölkədə cərəyan edən repressiya fonunda Ərtoğrolun həyatı, yaradıcılığı və amansız dərdlərlə mübarizəsi öz bədii ifadəsini tapır. Nizami Muradoğlu kiçik yaşlarından Ərtoğrolun vətənimizə, soy kökümüzə, milli-mənəvi dəyərlərimizə, mədəniyyətimizə bütün varlığı ilə bağlı olduğunu, hələ uşaq ikən taleyinə yazılan ağır dərdlər çəkdiyini önə çıxarır:

Ərtoğrol düşünür, nə etmək olar?
Üzünə bağlanıb bütün qapılar.
Babası tutulub, ana nigaran,
Sıxılır, ağlayır balaca Turan. (2, s. 137)

Ərtoğrolun gələcək yolunun müəyyənəlməsi, onun kimliyi, nə etməli olduğu şairin diqqət verdiyi başlıca məsələlərdəndir. Ömrünün mənası yaratmaq olan, babasını Günəş sayan, türk adlı bir millətin onu tarixdə yaşadacağına inanan Ərtoğrol dövrün təzyiği ilə insanların onlara ögey münasibətini, unutqanlığını anlamaqda çətinlik çəkir:

Dostları onları artıq unudub,
Ən yaxın qohumlar yad eləmir,
Bu qədər dərdiyənin bu zəif vücut,
Daha dözənmirdi, tab eləmir. (2, s. 148)

Bu sətirlər həm də onun ifadəsidir ki, Cavid, onun ailə üzvləri kimi, yaradıcılığı da təqib olunaraq bilərəkdən təhrif olunur, yanlış yozulurdu, təəssüf ki, o “yanlış fikirlər H.Cavid sənətinin düzgün dərkinə mane olmuş, bu sənətə müəyyən mənada kölgə salmışdır” (9, s. 58).

Əsərdə Ərtoğrol rəsm, musiqi, ədəbiyyat sahəsində fitri istedadla malik gənc obrazı kimi canlandırılır. Müəllifin yaratdığı Ərtoğrol obrazı tarixi şəxsiyyət kimi vətənpərvər və yaradıcı olmaqla, bədii baxımdan da təsirli və güclüdür.

Konservatoriyada təhsil alan Ərtoğrolun əsgər aparılması ilə Müşkünaz ana və Turan tamamilə yalqızlığa və tənhalığa məhkum olunurlar. “Ana” adlı bu hissədə məsum qadınların halını düşüncələrin dili od tutur, atasız, qardaşsız uşaq mənzildə dövrən sürən bu xanımların dərmini Nizami Muradoğlu təsirli və emosional şəkildə, ürək ağrıdıcı poetik düşüncələrlə tərənnüm edir. Cavidin, Ərtoğrolun salamat dönmələri üçün ana öz canını sadağa deyir və pənahını yalnız Allaha bağlayır:

Allahım, sənədir ümidim mənim.
Salamat qayıtsın Cavidim mənim.
Ərtoğrol da dönsün əsgərliyindən,
Sadağa deyirəm öz canımı mən.
Qoru bu ocağı xata-bələdan,
Sənə and verirəm, Böyük Yaradan! (2, s. 152)

Gürcüstanda fəhlə batalyonunda xidmət edən, atasının ölümündən xəbərsiz olan Ərtoğrolun xəstəliyi daha da ağırlaşır, ciyərlərindən qan axır. Bu halında belə daim doğmalarını düşünən Ərtoğrol hər gün doğmalarına məktub yazır, atasından xəbər almaq arzusu ilə alışıb-yanır, dərдинə dərman istəyir:

Oğul məktub yazır, dərman istəyir,
Yarımcı anadan o can diləyir. (2, s. 157)

Poemada tarixi və bioqrafik faktlara müəllifin münasibəti və yanaşması böyük maraq ifadə edir. Şair baş verənləri qələmə alarkən faktların dərinliyində yeni mənalar gəzir, o, bədii yozumunda hadisələrin milli motivlərinə üstünlük verir. Ərtoğrolun dünyaya gəlişilə (oktyabr, 1919) Cavidlər ailəsinin xoşbəxtliyini “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin gətirdiyi hürriyyət günəşinin müqəddəs enerjisini Cavidlər ailəsinə isti və hərarət gətirən bir motiv kimi dəyərləndirir” (8). Əksinə, “Anım günü” hissəsində 1956-cı ilin 26 fevral günündə Müşkünaz anaya Bakıda ev verilən günü ananın yenidən dünyaya gəlişi kimi Xocalı soyqırımına qədər qeyd edən Turan bundan sonra xalqımızın matəm gününə qoşulur:

Yandırdı vətənin yanğısı onu,
O ki çox sevirdi ana yurdunu.
“Anım günü” deyil, daha həmin gün,

“Yanım günü” oldu Turan xanımçün. (2, s. 181)

Poemanın sonrakı inkişaf xəttini davam etdirən “Şeytanın nökörləri”, “Bəraət”, “Bu dünyanın məzarları ağlamaz”, “Rəhmət sənə, Ərtoğrol” və digər hissələr Cavidlər ailəsinin son nümayəndəsi – ata, qardaş, ana itkisinin ağırlığını daşıyan Turan xanımın Cavidsiz, Ərtoğrolsuz, Müşkünaz anasız keçən günlərinə, onların bəraət almalarına, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin söyləri ilə əvvəlcə Cavidin cənazəsinin gətirilib Naxçıvanda dəfn olunmasına, sonra məzarı üstündə məqbərə ucaldılmasına, Ərtoğrol və Müşkünaz xanımın da buraya köçürülməsinə, yubileylərinin qeyd olunmasına həsr olunmuşdur. 2004-cü ilin sentyabrında Turan xanım da dünyasını dəyişdi və əbədi olaraq uzun illər həsrətini çəkdiyi incə ruhlu, gülərüzlü babasının yanında məskən saldı.

Nizami Muradoğlu oxucunu Ərtoğrol dramının seyricisinə deyil, qısa ömründə dəhşətli faciələr yaşamış ədəbi qəhrəmanının yaşadıklarının iştirakçısına çevirir. Bu tezis öz təsdiqini professor Kamran Əliyevin fikrində belə tapır: “Ərtoğrol Hüseyn Cavidin övladı olmaqla yanaşı, həmçinin əsl bədii qəhrəmana çevrilir, yəni bioqrafiyası məlum olan və bioqrafiyası ilə şöhrətlənən bir obrazdan bədii düşüncənin yaratdığı başqa bir obraz səviyyəsinə yüksəlir” (10).

Cavidlər ailəsinə həsr olunmuş hər iki tarixi poema bədii sözün təsiri ilə oxucuya bu fikri əyaniliklə çatdırmağa müvəffəq oldu ki, “30-cu illərin analoqu olmayan repressiya kabusu tək cə isdedadlı, vətənpərvər adamları tragik şəkildə həyatdan, sevdiyi sənətdən ayırmadı..., həm də xalqın şüurunu dəyişdi, onu tərəqqidən saxladı, mənəviyyata, tarixi-etnik düşüncəyə ağır zərbə vurdu...” (11, s. 186).

Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndəsi Cəlil Məmmədquluzadənin 100 illiyinə Əliağa Kürçaylı “Durnalar cənuba uçur” adlı tarixi poema həsr etmişdir. Poemanın süjet xəttini yazıçı-dramaturqun yaradıcılığının Tiflis dövrü, naşiri olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəaliyyəti, qarşılaşdığı çətinliklərə baxmayaraq, məcmuənin bütün Şərq dünyasında yayılması və oxucu rəğbəti qazanması təşkil edir.

Poemanın tematikasını əsrlərlə ölçülən millət dərdi – vətənin parçalanması, qardaşın qardaşa həsrət qalması, milli gerilik, savadsızlıq, nadanlıq və xalqın azadlığı yolunda M.Cəlilin apardığı mübarizə təşkil edir. Poema müəllifi oxucunun diqqətini yüz rəngli, yüz naxışlı xəritəyə yönəldərək yer üzündə siyasi kataklizmlər nəticəsində bir sıra xalqların bölünməsi acısı fonunda Azərbaycan adlı məmləkətin əsrlərdə davam edən ayrılığının faciəsinin heç bir millət dərdi ilə müqayisə olunmazlığını ifadə edir:

Mənim yaramsa köhnə, mənim yaramsa dərin,
Üstündə izi vardır əsrin əsrin, qərinələrin. (3, s. 139)

On dörd hissədən ibarət poemanın ilk iki hissəsi Cənubi Azərbaycanda Səttarxan hərəkətinin süqutundan sonra insanların kütləvi şəkildə təqib nəticəsində Tiflisə gəlmələrini, onların qürbətdə ağır vəziyyətini təsvir edir. Poemanın adı, onun vətənin birliyinə səsləyən məzmunu M.Cəlilin Səttarxanın fədaisi, Sabiranə şeirlər yazan Fəryadi ləqəbli şairlə – Savalanla əməkdaşlığı, “durnaların cənuba uçması” cənublu qardaşlarımızla mənəvi birliyi ifadə edir.

Azadlıqdan söz açmağın belə qadağan olduğu bir zamanda “Molla Nəsrəddin”in nəşri, milləti qəflət yuxusundan oyatmaq, milli birliyə nail olmaq ideyaları, M.Cəlilin xalqın gələcəyi naminə mübarizəsi əsərin başlıca qayəsini yaradır. Yazda başladığı “Durnalar cənuba uçur” poemasını payızda bitirən Ə.Kürçaylı “Yenə birləşəcək bu el, bu torpaq” epigraflı sonuncu – on dördüncü hissədə bədii ricətdən geniş istifadə edərək təbiətlə cəmiyyətdə baş verən hadisələr arasında assosiativlik yaradır, bədii təsir vasitələrinin gücüylə “durnaların cənuba yol tutmasının” siyasi anlamını açmağa çalışır. “Acıqlı adamın çöhrəsi kimi”, “tutqun asiman”, “həsrət səslə qərib durnalar”, “cənublu binəsiblər”, “tutqun göy”, “pərişan nəğmə”, “insanların könül yası”, “göylər gəlini” və s. kimi orijinal müəllif epitetlərindən istifadə etməklə şair cənuba uçan durna qatarının sədalarını bir yurddan digərinə köç edən köçəri quşların ayrılıq qüssəsini deyil, Cənubi Azərbaycana azadlıq nəğməsinin aparılması kimi qələmə verir. Cənuba uçan durnaların “Vətən”, “Vətən” deyən təbrizliləri azadlıq mübarizəsinə səsləməsi poetik anlamda tərənnüm olunur:

Yox, onlar bir durna qatarı deyil,

Gedirlər, geriye dönməmək üçün.
Təbrizə dünənki qubarı deyil,
Onlar odlu ürək aparır bu gün. (3, s. 187)

Ə.Kürçaylı Cəlil Məmmədquluzadə obrazını azadlıq fədaisi, şair Savalanla ünsiyyətdə, onunla məcmuədə əməkdaşlıqda yaradır. Onların birgə fəaliyyəti poemada o anlama gəlir ki, “yaslı göründükcə sevimli Təbriz”, “paralanmış Azərbaycan ürəkdən güləmməz”, əsərdə xalqın öz sözünü qətiyyətlə deyəcəyi əminliklə bildirilir, çünki “qovuşmaq yolunda silahlıdır xalqın əlləri”.

C.Məmmədquluzadənin həyatı, yaradıcılığı və milli məfkurə uğrunda mübarizəsi Rüstəm Behrudinin də duyğu və düşüncələrindən yörgülərəq 1980-1985-ci illərdə yazılmış “Daha gülə-gülə ağlamaq olmur” poemasında təənnüm edilmişdir.

Süjet xəttini ədibin qələmindən çıxan fikirlərindən gətirilən epigraflar əsasında quran poema müəllifi ustadın irsindən, üslubundan bəhrələnərək milli ləyaqəti, milli qüruru formalaşdırmaq, cəmiyyət dərdlərini islah etmək yolunda “kədərli bir yazı” yazmağı, “dilindəki gileyləri” səsləndirməyi məqsədinə çevirir. Ustadının heykəli önündə düşüncələrə dalan şairin qəlbindən qopan səs ona:

Gəl yaz həqiqəti, qoy acı olsun,
Qoy hər şey görünsün kağızda göz-göz.
Bu “VƏTƏN” deyilən, axı, heç zaman
Ütülü sözlərdə yaşaya bilməz. (4, s. 119)

qənaətini diqtə edir. Bu sətirlər R.Behrudinin sovet ideologiyasının nöqsanlar barədə susmaq, onları cəmiyyətə xarakterik olmayan cəhətlər kimi qələmə vermək, yalnız müvəffəqiyyətdən söz açmaq tələbinə qarşı üsyanı, C.Məmmədquluzadə ənənəsinə sadiqliyini nümayiş etdirir. Əsər boyu R.Behrudi cəmiyyətin müasir dərdlərini ustadın dərdləri ilə üzlaşdırir, ürəyini varaq-varaq açaraq talan edilən torpaqdan, boşalmış kəndlərdən, heykəli ucaldılan, lakin bir heykəl boyunca qalxmayan qadın taleyindən dərdli-dərdli söz açır, təzə dərdlərə, millətin “ruhuna ayna tutur” :

Mənim işim başqa, istəyim özgə,
İndi şair çoxdur qəm ovutmağa.
Mən isə bugünün “ÖLÜLƏR” inin
Gəlmişəm ruhuna ayna tutmağa. (4, s. 132)

R.Behrudi tarixi minilliklərlə ölçülən millətimizin XX yüzilliyin sonunda hələ də özümü zə yad olmağımızdan, dünya-ələmin özünə qayıtdığı bir vaxt bizim yenə də özümüz olanmadığımızı ən böyük dərd kimi Cəlil Məmmədquluzadə saydığı insanların şüuruna, təfəkkürünə yeritməyə çalışır. Tarixin qatlarına nüfuz edən poema müəllifi bir vaxtlar “ərəblərin pərsəngi” olduğumuzdan, sonra “pədən-süxtənin” gəlişilə “dahimizin də düşmənin dilində” dinməsindən, “şəkər dilimizdə” dinməyən dahilərimizin “özgələrin olmasından” ibrət götürməyi, özümü zə qayıtmağı qətiyyətlə təlqin edir:

Kiməsə qul olmaq, ya yamaq olmaq,
Bir xalqa taletək yazıla bilməz.
Heç kəsin məzarı öz əlləriynən,
Belə yavaş-yavaş qazıla bilməz. (4. s. 135)

C.Məmmədquluzadənin “Biz müsəlmanlar, əlbəttə ki, gərək bir məxrəcə tabe olaq” fikrinə hesabat olaraq “ruhu, baxışları yad, dönük adamlar ucundan” hələ də

Yenə bölünənək, məxrəc özgədir,
Yenə surətiyik məxrəcin, ustad! (4. s. 135)

sözlərilə kədərlənən şair ustadın arzu və ideyalarını hələ də gerçəkləşdirə bilməyən xalqımızın halına acıyır, hamılıqla birləşib dərdlərimizə əlac axtarmağa çağırır.

Milli romantik şeir və dramaturgiyamızın korifeyi Hüseyn Cavidə, onun taleyinə qəm, kədər, niskil və izzət düşən Ərtoğruluna və Turanına, hekayələri, felyetonları, povesti, ölməz “Ölülər” komediyası, pyesləri, şərq dünyasına nur saçan “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə realist-demokratik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində müstəsna yer tutan böyük satira ustası Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr olunmuş bu tarixi poemalar Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələrini

vəsf etməklə, onların şəxsiyyətini və yaradıcılığının mahiyyət və dəyərini, bəşəri ideyalarını anlamaqda əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Yaqub Zəlimxan. Əsərləri, 13 cildə, XI cild. Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyat evi, 2013, 376 s.
2. Muradoğlu Nizami. Yaşayan Cavidlər. Bakı, Elm və təhsil, 2012, 192 s.
3. Kürçaylı Əliağa. Durnalar cənuba uçuş. Bakı, Gənclik, 1967, 256 s.
4. Behrudi Rüstəm. Şaman duası. Şeirlər və poema. Yazıçı, 1989, 152 s.
5. Əliyev Kamran. Demokratik Respublika dövründə romantik bədii fikir / Əliyev K. Ədəbiyyat tarixinə bir baxış. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 302 s.
6. Hüseynov Rəfael. Redaktordan / Muradoğlu Nizami. Yaşayan Cavidlər, Bakı, Elm və təhsil, 2012, 192 s.
7. <http://icxeberler.info/medeniyyet/6947-k-esrin-sharnizami-muradoğlu.html> (N.Muradoğlu ilə müsahibə)
8. <http://www.xalqcebhəsi.az/news/literature/9075.html> (Xəlil Ağaverdi. Ey Araz boyunca bölünən Vətən...N.Muradoğlu yaradıcılığı haqqında)
9. Əliyev Kamran. Hüseyn Cavid və ədəbi tənqid / Əliyev K. Tənqidin poetikası. Bakı, Elm və təhsil, 2012, s. 208.
10. Əliyev Kamran. Hüseyn Cavidə böyük məhəbbətlə / Muradoğlu Nizami. Bu dünyanın məzarları ağlamaz. Bakı, “MBM” MMC, 2010, 96 s.
11. Əhmədov Bədirxan. Ədəbiyyat və repressiya: xarakteri, genezisi və yanaşma meylləri // Azərbaycan, 2012, № 3, s. 176-186

SUMMARY

Sitara Alizadeh

ARTISTIC REPRESENTATIONS OF THE 20TH CENTURY NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT IN HISTORICAL POEMS

The article analyzes and evaluates the historical poems devoted to two prominent representatives of Nakhchivan literary environment - the victims of repression - Hussein Javid and his family. These poems include Z. Yagub's "Javid's Daughter", N. Muradoglu's "The tombs of this world do not weep", A. Kurchayli's "Flies to the south" and R.Behrudi's "No more weeping" in which the image of Jalil Mammadguluzadeh, who enlightened people with his works was created.

Key words: Nakhchivan literary environment, Huseyn Javid, Turan Javid, Ertoghrul Javid, Jalil Mammadguluzadeh, historical poem, artistic image, artistic thinking

РЕЗЮМЕ

Ситара Ализаде

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ НАХЧЫВАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ XX ВЕКА В ИСТОРИЧЕСКИХ ПОЭМАХ

В статье анализируются и оцениваются исторические поэмы З.Ягуба “Дочь Джавида” и Т.Мурадоглу “Могилы этого мира не заплачут”, посвященные двум выдающимся представителям Нахчыванской литературной среды - жертвам репрессий - Гусейну Джавиду и членам его семьи, и А.Кюрчайлы “Журавли летят на юг” и Р.Бехруди “Больше смеясь не плачется”, где создан художественный образ Джалила Мамедгулузаде, своим творчеством стремящегося просветить народ.

Ключевые слова: Нахчыванская литературная среда, Гусейн Джавид, Туран Джавид, Артограл Джавид, Джалил Мамедгулузаде, историческая поэма, художественный образ, художественное сознание

XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ ƏLİQULU QƏMKÜSAR
İRSİ VƏ DİL PROBLEMI

Açar sözlər: Naxçıvan, XX əsr, Əliqulu Qəmküsar, dil

Naxçıvan ədəbi mühitinin öyrənilməsi bu günümüz üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ulu öndərimiz Heydər Əliyevin böyük vətəndaşlıq qaygısı ilə əhatə etdiyi milli-mənəvi dəyərlərimizin aktualıq qazanması mənəvi sərvətimiz olan ədəbiyyatımızın da araşdırılması zərurətini ortaya çıxarmışdır. Naxçıvan ədəbi xəzinəsinin araşdırılması bu gün üçün də böyük ehtiyac duyulan və aktualıq qazanan vacib məsələlərdəndir. “Naxçıvanda mövcud olan dövlət və dövlət tipli qurumların olması etibarilə ictimai fikir, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, maarifçilik geniş şəkildə inkişaf tapmış, Naxçıvan elmi ədəbi mühiti Azərbaycana və uzun bir tarixi mərhələdə Yaxın Şərqə böyük elmi-ədəbi simalar, görkəmli ictimai xadimlər bəxş etmişdir” (6, 25). Belə ədəbi şəxsiyyətlərdən biri də Əliqulu Qəmküsardır. XX əsrin və Yaxın Şərqin ən böyük simalarından olan, böyük demokrat ədib Cəlil Məmmədquluzadə məktəbinin ən dəyərli nümayəndələrindən biri, Mirzə Cəlil gülüşünə, Mirzə Cəlil dünyasına sədaqətini nümayiş etdirən Əliqulu Qəmküsar (1880-1919) zəhmətkeş, əməksevər, xalqla dost, yaltaq, ikiüzlü, saxtakar, dinsiz-imansız “ruhanilər”ə qarşı amansız, milləti savadsızlığa sürükləyən, göz açmağa qoymayan, Çar Rusiyasının əlində fiqura çevrilən yerli məmurlarla - məşalərlə düşmən idi. Ən ali məqsədləri xalqı cəhalətdə saxlamaq istəyənlərə qarşı mübarizədə fikir və əməl birliyi nümayiş etdirən ustad Cəlil Məmmədquluzadə onun haqqında yazırdı: “Şair Əliqulu Qəmküsar bizim məxsusi qələm yoldaşımızdır, belə ki, “Molla Nəsrəddin”in 3-cü ilindən, yəni 1908-ci sənədən başlayaraq, Qəmküsarın mənzum və mənsur əsərlərinə, məqalə və şeirlərinə rast gəlmək olar” (7, 287).

Əliqulu Nəcəfovun Qəmküsar təxəllüsü altındakı satirik yöndə təqdimatı standard çərçivədə deyil, müxtəlif formatlarda, amma eyni amala xidmət etməkdədir.

Onun silahı satirik ruhlu qələmidir. O, təbiət lövhələrini vəsf edib, poetik şeirlər yazan duyğu yüklü şair yox, zəmanəsinin eybəcərliklərini hədəf seçən mübariz, mütərəqqi fikirli satirik şairdir.

Azərbaycan satirası və publisistikasında xüsusi mövqeyi olan Əliqulu Qəmküsarın əsərlərinin dilinin ahəngdarlığı, axıcılığı, ifadə tərzinin asanlılığı, musiqililiyi diqqətəlayiqdir. O, canlı xalq dili ahəngdarlığından bəhrələnməklə ədəbi dilimizi yeni-yeni söz və ifadələrlə, leksik-semantik vahidlərlə zənginləşdirməyə xidmət etmişdir.

Ədibin satirik əsərlərində onun öz dilinə xas olan sinonim, omonim və antonimlər silsiləsinə təsadüf edilir ki, belə leksik-semantik ifadələr öz üslubi imkanları ilə poetik dilimizi zənginləşdirir.

Görkəmli satirik ədib satirik janrın dili üçün xarakterik olmayan bədii ifadə və təsvir vasitələrindən ara-sıra istifadə etməklə yazılarının təsir gücünü dəfələrcə artırır, bu minvalla da oxucunu oxumağa və oxuya-oxuya düşünməyə vadar edir. Onun satirasının dili səslərin ardıcıl düzümü, səsləşməsi, sözlərin məna tutumu, morfemlərin sırası, sözlərin birləşməsi və sıralanması baxımından zəngindir. Yüksək pafos, hiss-həyacan ifadə edən sözlərdən, söz birləşmələrindən istifadə, təkrarlara meyil və s. Əliqulu Qəmküsar dilinin keyfiyyətini müəyyənləşdirən əsas əlamətlərdir.

Döyüşürlər, söyüşürlər, küsüşürlər yenə də,

Naxçıvan mollaları bəhsi-zəkat üstündə (3, 79) -

şerindəki həmcins üzvlərin ardıcılığı misranın bədii və satirik gücünü artırır.

Bir tərəfi müstəqim mənaya malik, digər tərəfi təhrif olunmuş mürəkkəb sözlər onun şeir dilində ağırlıq yaratmır, əksinə, şirinlik, xalq danışığı ruhu, sadəlik, loru luq gətirir: “Kəblə İmamverdi, neçə vaxtdır Məşədi Orucəli heç görükmür, bir ayrı yerə-merə getməyiblər ki?” (3, 115)

və yaxud

Bir para *axmaq-uxmaq* çünkü qılıblar bika,
Pəs indi neyləsinlər onunçun yazıllar əşar (3, 57).

Ədib ənənəvi poeziyanın nəsihətnamə, fəxriyyə, müraciətnamə, şikayətnamə kimi janrlarından satirikcəsinə istifadə edərək sadəcə zəmanəni güzgüdə göstərmək məqsədini önə çəkir. Satirik mənin amalına zidd məsləhət verməklə özünü ifşa etmə üsulu satirik janrından bacarıqla istifadə Qəmküsar yaradıcılığının mollanəsrəddinçi üslubunu müəyyən edir:

Yorğanı ört üstünə, get xorneyi-xabə,
Dünyaya cəhət salma özün rəncü itabə
Bu cifə üçün kəndini oxşatma kilabə
Fanidi bu dünya, vəli rizvan ələ düşməz.

“Ənəsiri-ərbəə” felyetonunda “Cənab şeyx buyurdu ki, bədəndə ənasirimiz dördü, habelə də gərək övrətimiz də gərək dörd ola” (3, 98) istehza, kinayə və mübaliğə ilə ağılamalı və üzülməli məqamlarda lağaçoyma, ələsalma ilə fikrlərini ifadə edir.

Satirikdən tələb olunan hazırcavablıq onun satiralarının üstün keyfiyyətlərindəndir. Özünün satirik suallarına verdiyi gülməli cavablar da elə eyni poetik ölçüdədir. Bunun bariz örnəyini “Sual - cavab” (3, 125) şeirində izləyirik.

Estetika nəzəriyyəçiləri komizmin bədii ifadə vasitələri sırasına bədii şişirtmə, mənfi tiplərin öz-özlərini və bir-birlərini ifşa etmələrini, satirik tiplərin heyvan və əşyalar ilə müqayisəsini, komik təzad, dil ünsürləri ilə komik-gülünc vəziyyətlərinin yaradılması üsullarını qeyd edirlər. Bu yazılanlarla məhdudlaşmayan satirik ədibin yaradıcılıq vasitələri gördüyü eybəcərlikləri komizmin bütün üsullarından istifadə etməklə ifşa üsulu kifayət qədərdir.

Dünyada gedən inkişaf prosesindən geri qalan və bu xüsusiyyətləri ilə də qürur duyan imkan və vəzifə sahiblərini böyük satira ustası lənətləyir və satirikcəsinə qarşıdır. Yeniləşməli və müasirləşməli olan dünyada gerilikçi, köhnə və ya nimdaş fikir deyənləri publisistikanın dili ilə bədii ədəbiyyatın poetik formaları ilə ifşa edir. Bu əsnada görkəmli alim Tofiq Hacıyev yazır: “Bədii üslubun yaradılması dil materiallarının seçilməsi ilə çox bağlıdır. Sənətkarın varlığa, həqiqətə münasibəti və bu münasibətin fəallıq dərəcəsi onun üslubu ilə müəyyənləşir” (4, 5).

Əliqulu Qəmküsarın satirik üslubunu real həyat şərtləri müəyyənləşdirir. Şairin şəxsi keyfiyyəti və gördüklərinə biganə qalmamaq huyu diqtə edir ki, mövzu arealı geniş olan satira və felyetonlar yazsın. O, mövzu arayışında deyil, sanki mövzu özü onu hər addımbaşı yaxalayır. Aşağıdakı iki misra:

Bir saatlıq iş üçün on gün olur avarə,
Əgər axırda düzəltdi, daha xoşbəxt oldu (3, 79)

və ya “Senzor” (3, 147) felyetonundakı hadisələr deyilən örnəklərdəndir.

Onun əsərləri öz zəmanəsinə oxşayır. Yaşadığı real həyat olayları yazdıqları ilə bərabərləşir və səsləşir. Konkret hadisələrə uydurduğu əhvalatlar şairin fantaziyasının gücündən xəbər verir: Real ictimai həyatın tənqidi ilə oxucu bir növü onun təəssüratlarının təqdimatı olan nümunələrdə tanış olur. Oxucu özünün yaşadığı həyat həqiqətlərini, yaşam və gerçəklərini şişirdilmiş formada, mübaliğəli bədii ifadə vasitəsində oxuduğu və gördüyü zaman qəhqəhəli gülüşlə deyil, acı və düşündürücü gülüşlə gülür.

“Könlüm” rədifli şeirindən satirik dərdləşmə ab-havası duyulur:

Həya qılma, açıq söylə, cahanda sən görübsənmi
Həmi şair, həmi molla, həmi şeytan olan, könlüm? (3, 18)

Görünən fonda o, güləyən adam deyil, gülən bir qələm sahibidir. Onun əsərlərində əsas qayə qafiyə axtarmaq deyil, real yaşanan, tarixi-siyasi hadisələrə satirik rəng verməkdir. Əsərlərinin də əsas məziyyəti bilinən hədəfə acı gülüşdən ibarətdir. Satirik şair mühit, zaman və dövrün doğurduğu eybəcərlikləri ifşa edir. “Varlı” rədifli şeirində oxuyuruq:

Bu qədər, görəndə yoxsulları, baxma etinasız,
Oların, həzər qıl, etmə ürəyin kabab, varlı (3, 87).

Bu baxımdan İslam Ağayev Əliqulu Qəmküsar yaradıcılığında “Molla Nəsrəddin” jurnalının yerini və rolunu qiymətləndirərək yazır: “Ə.Qəmküsarın yaradıcılığı “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində inkişaf edib formalaşmışdır” (1, 264).

Əliqulu Qəmküsar əsərlərinin görünən ana xətti zaman və mühitin eybəcərlikləridir. Ədib satirik xitabla başladığı əsərlərində “Sözümü o kəslərə deyirəm ki, məni eşitmək istəmirlər” fikri apaydın sezilir. O, xitabı fikrinə başlarkən hörmət əlaməti olaraq müraciət etmək məqsədi ilə etmir, sanki bədii fəryad edir. Bədii ifadə vasitələrinin satira dili üçün səciyyəvi olmamasına baxmayaraq, ədib bəzi məqamlarda istifadə edərək: “Qurtarmadı ağlamanın mövsümü, ya Rəb” metonomiya nümunələrindən birini yaradır.

Və ya:

Bilmirəm bu Kamil əfəndidir,
Nə üçün bikamil olur, ya Rəb?
Elm, fəzlü kamal başda gərək,
Adı qondarmağa nə oldu səbəb? (3, 80) –

kimi xitabların üslubi-poetik rolunun da qabarıq olduğunu qeyd etmək lazımdır. Zəmanədən gileyli satirik şairin lirik janrdə arealı geniş olmasa da, səriştə və dilinin axıcılıığı, sadə və anlaşılıqlılığı onu oxucusuna çox sevdilir və oxunaqlı edir:

Səndə, ey Qafqaz, ey gözəl gülzar,
Qəlb açılmaz güli bənövşə solar (3, 85).

Atasını qürbət eldə (İranda) dəfn edən və öz elində başsız qalan gənc ədibin böyük bir ailənin keçim şərtlərini təmin etməsi məcburiyyətilə qarşılaşması onun ağır zəhmətlə, əzab-əziyyətlə dolu həyat hekayəsindən xəbər verir. Həyatın yetişdirdiyi şair sadəcə satirik deyil, onun şeirlərində acılı, qəmli, kədərli həyat notlarına da rast gəlirik və bu, onun nisgilli şairliyinin də ifadəsidir.

Satira yazmaq romantikadan, bədii hiss və duyğulardan yoxsul olmaq demək deyil. Həyatı boyu çəkdiyi və ya ona çəkdirilənlər, keşmekeşli, məşəqqətli yaşam yolu, həyat təcrübəsi şeirlərində hikmətli sözlər, aforistik fikirlər ifadə etməyə səbəbiyyət verir.

Zamanın yetişdirdiyi və bəslədiyi şair gəncliyindən gələcəyə doğru yolda yön alması üçün satirik qələmə sahiblik edir. Satirik tənqid onun əsas üsul və qamçısıdır. Cəlil Məmmədquluzadə ilə silahdaşlığı onun azərbaycançılıq məktəbi keçməsinə zəmin yaradır. Dilimizi sevən və ondan bacarıqla istifadə edən satirik ədibin “Molla Nəsrəddin” kimi öz dövrünün ən nüfuzlu jurnalının ikinci redaktoru (3, 258) kimi məsuliyyətli bir vəzifəni icra etməsi də dilimizin qrammatik qayda-qanunlarına dərinləndən bələd olmasının sübutudur.

Bir mühərrir ki, eybü nöqsanı
Yazdığı cümlədə pədid olsun.
Qanmasın hər sözün həqiqətini,
Anlamaq şənində bədid olsun (3, 81) -

kimi dördlükdə mütərəqqi fikirli ziyalı öz səhvini anlamaq qabiliyyətindən uzaq, yazdığı cümlədə nöqsanı açıqca görünən redaktorları ifşa edir və tənqid atəşinə tutur.

Bir rübaidə dörd qələt buraxır,
Bərəkallah, bizim müsəhhihlər (3, 77) –

kimi misralarda isə ana dilinin qrammatik xüsusiyyətlərinə bələd olmayan naşı korrektorları tənqidinə hədəf edir. Vəzifəsi qrammatik və üslubi səhvləri düzəltmək olan korrektor özü bir şeir bəndində bir neçə səhv edirsə, bu da satirik məzəmmət və istehzaya səbəb olur. Satirik şair Ə.Qəmküsarın o zaman yazdığı dördlüklər həmin dövr üçün xarakterik olan ədəbiyyatımızın ən kəskin nümunələri kimi çox dəyərlidir.

“Qatış-bulaş” felyetonunda satirik Sərkər Molla əmiyə özünü və qabiliyyətini tərif edən “alim”i kəskin gülüş hədəfinə çevirir və buna ustalıqla nail olur. Məqalə yazmağa niyyətlenen “alim” üçün camaatın onu başa düşməsi deyil, sadəcə “fəziləti” bəlli olsun yetər. Buna görə də üç dili – türk, ərəb və fars dillərini öz təbirincə qatış-bulaş edir. Leksik-semantik baxımdan qeyri-adi

qatış-bulaş ifadəsini ədəbiyyatımıza gətirməklə həm hədəfinin, həm də felyetonunun təsir gücünü artırır: “Molla əmi, heç kəs məndən inciməsin, düzü, qardaş, əgər məqaləni mən qatış-bulaş dilində yazmıyam canım heç vaxt dincəlməz. Oxuyan başa düşər düşsün, düşməz düşməsin. Mən öz fəzilətimi gözümlə baxa-baxa zay edən adamlardan deyiləm” (3, 95). Ədib bu kimi yazılarında ana dilinin saflığına, gözəlliyinə başqa dillərdən qırıq-qırıq kəlmələr deməklə özünü intilgent kimi apararıq fəzilətsiz “fəzilət sahiblərini” ifşa edir.

Hər kəs ki, gedir rus dilini qılmağa təhsil,
Az-maz qonuşur türki lisanı bir –iki il,
Bəs ki qarışır bir-birinə sonra bütün dil,
Kim zənn edəcəkdir bu müsəlman gərək olsun (3, 27).

Azərbaycan dilinin və ədəbiyyatının varlığını inkar edən “Şəlalə” jurnalının iftiralılarına qarşı susmayan şair mollaəsrəddincəsinə tutarlı cavablar yazaraq ana dilimizin gözəlliyinə olan vurğunluğunu ifadə edir və satirik kinayə ilə Səbribəyzadəyə “Şəlalə ədəd 3” satirası ilə ismaric göndərir:

Başına cəm elə “Həqqi” kim kər naxıləfi,
Ağzına hər nə gəlir, yazsın, itirsın kələfi,
Çap elə birbəbir əşəri-qüruni-sələfi,
Sənə dikmiş hamı gözlər, nigərandır, getmə! (3, 54)

Qəmküsarın leksikası o dövr üçün səciyyəvi olan ərəb-fars kəlmələrindən xali deyil, amma bu onun dilini ağırlaşdırmır, əksinə, daha da oxunaqlı edir. Çünki ömrünü ana dilinin saflığı məramına həsr etmiş mollaəsrəddinçi şairin üslub xüsusiyyəti və yazı tərzisi bu deyil. Onun şeirlərini təmiz və büsbütün ana dilində yazdığını izləyirik. Satiralarının və felyetonlarının dilini ağırlaşdırması tənqid hədəfi olan intilgentlərin danışıq şəklini ifadə etmək üçün “*qatış-bulaş*” leksikadan istifadə üsuludur və buna ustalıqla nail olurdu. Bu üslub tək leksik cəhətdən deyil, həmçinin tələffüz norması, morfoloji, sintaktik quruluşu, lüğət tərkibi ilə də Təbriz türkcəsinə uyğun gəlir. Bir çox məqamlarda Təbriz dialektiylə ilə və ərəb-fars, rus mənşəli sözlərdən istifadə edərək oxucunun diqqət kəsilməsinə səbəb olur. Zakon, qonçinka, miriski priqavor, pristav, kluçnik, nadziratel, padloq, intilgent və b. kimi varvarizmlərdən istifadə etməklə yerli kolorit yaradır. Dosent Fərqanə Kazımova Əliqulu Qəmküsarın dili haqqında bəhs edərkən yazır: “Ədəbi dil uğrunda mübarizədə sadəliyi əsas götürən digər mollaəsrəddinçilər kimi Əliqulu Qəmküsar da xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq üçün öz dərdlərini sadə, aydın, canlı xalq dilində açıb göstərmiş, onu öz azadlığı uğrunda mübarizəyə səsləmişdir” (5, 202).

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai-siyasi və ədəbi mühitində Azərbaycan ümumxalq və ya ədəbi dililə əks qütbə dayanan yeni-yeni “kadrlar”ın meydana gəlməsi Azərbaycan xalqının bütöv dil mənzərisinə təsirsiz ötüşmürdü. Şairin “Bizə nə?!” rədifli mürəbbəsi xalqı acınacaqlı bəlalara düşər edən məmurların dilindən yazılıb. Köhnə düşüncəli, gerilikçi “xadımlərə” qarşı mərdi-mərdanə olmağa, qorxusuz, dimdik durmağa çağırış ruhu əsərin aparıcı xəttini təşkil edir. Vecsizliyə qarşı kinayə və istehzanın dolğun və mənalı, düşündürücü gülüşünü verir:

Saxlayır mollaları, şeyxi danosbaz tərəfin,
Yıxılır hər biri bir səmtə görür orda nəfin,
Şipyonlar odu kim zərrəcə pozmur da kefin,
Molla, xan çünki deyir batsa da millət, bizə nə? (3, 69)

Onun satira və felyetonlarının iki məntiqi var; oxucu bəzən düşünüb gülür, bəzənsə gülüb düşünür. Hər iki məqamda da ədibin ustalığı nümayiş olunur.

Əliqulu Qəmküsarın yaradıcılığında öz dilinə xas olan üslubi sinonim və antonim silsiləsinə tez-tez təsadüf olunur:

Fəhləlik, hamballıq etməkdə olurlar bel yağır,
Yad vilayətdə keçir gün ağır (3, 74).

və ya

Xoşhal gedib hər yerə, bədhal qayıtdım,
Bildim ki, bu cür eyb, bu nöqsan başa gəlməz (3, 72).

Ədib böyük ustalıqla satiralarında antonimlər vasitəsilə antiteza yaradır:

Dinəndə yandı dilim,
Dinməyəndə dil yandı.
Nə dərdi gizlədə bildim,
Nə aşkar eylədim (3, 85).

Əliqulu Qəmküsarin “Qara bayram” felyetonundakı “...şəhid olan növcəvanlara qara bayram saxlayıblar ki, indi bu ağ bayram da onlar üçün bu dərəcədə güvərə gəlir” (3, 118), “Qarğalar” felyetonunda isə “Yəni zəmani ki, qarğanın həyası olmadı, qondu gülün üstünə, biçərə bülbüllərə yaraşır ki, tikanın ətəyindən yapışsınlar” (3, 149) nümunələrindəki *qara bayram* və *ağ bayram* antonimləriylə, *gülə qonan qarğa* və *tikana tutunan bülbül* kimi ifadələrlə bədii təzadın ən təsirli forması yaradılmışdır.

Ədibin “Heç görübsünüzmü ki, olsun kəlləyə qurddan çoban?” (3, 89) aforizmiylə diqqətimizi çəkən “Ədəbiyyat” şeiri və “Keçən günə gün çatmaz, calasan günü günə” – atalar sözü ilə başladığı “Ah keçən günlər” (3, 98) felyetonu sadə, anlaşılıq ümumxalq dilində yazılmışdır. O, dialektizm və arxaizmlərdən istifadə edərək əsərinə bayağılıq yox, canlılıq, şirinlik və axıcılıq gətirir. Onun “Günah öldürəndə deyil, öləndədir” (3, 68) el məsəli və “Babı” felyetonunda izlədiyimiz “Qoyunu qoyun ayağından, keçini keçə ayağından asarlar” məsəli bütün əsər boyu ruhunu və təsdiqini qoruyur. “Hər kəsin dini, təriqəti özü üçündür. Qoyunu qoyun ayağından, keçini keçə ayağından asacaqlar. Yəni heç kəsə dəxli yoxdur, mən bəhayi oldum, ya bəhayim oldum, kef öz kefidir, cənnətə gedərəm, gedərəm, cəhənnəmə gedərəm, özüm billəm...” (3, 112).

Ədib xalq yaradıcılığının böyük imkanlarından istifadə edərək atalar sözü və el məsəllərini yazılarında yeni məzmunə çevirərək əsərlərinin təsir gücünü, satirik ruhunu artırır.

Hamımız çünkü varıq bircə bezin bir qırağı,
İlanə lən olsa, istər qarası, istər ağı (3, 68) –

kimi atalar sözü və el məsəllərindən istifadə edərəkən şifahi və yazılı ədəbiyyatın daimi vəhdətindən şairin əsərlərinə nur doğur.

Realist ədib Əliqulu Qəmküsar İranda baş verən olayları yaxından izləyir, qələbələrindən aldığı sevinci poetik şəkildə ifadə edir, məğlubiyyəti hüznü kədərlə bədiiləşdirir və məcazlar sistemindən lazım olduqca ustalıqla istifadə edir. İran inqilabının qatı düşməni olan Rəhimxana yazdığı: “Gəldi yenə Rəhim xan İranə, bərəkallah” – misrası ilə başlayan satirası ən aydın örnəklərdəndir.

Ədibin dörlük və felyetonlarında “qurdun qoyunla otlaması” ifadəsindən dəfələrlə istifadə etməsi ilə öz ölkəsində və yaxın dövlətlərdəki ictimai-siyasi və sosial proseslərə güzgü tutur. Şair bu cür təzad yaradaraq oxucu üçün həm siyasi karikatura çəkir, həm də baş verən hadisələri lakonik şəkildə ifadə etmə bacarığını göstərir. “İran rəiyyətlərindən təşəkkür” adlı kiçik felyetonunda “Onun bəkiyyətliyindən bizim hər bir ehtiyacımız rəf olub, asudə və xoşbəxt bu urus torpağında yaşayırıq, qurd qoyun ilə otlayır, aylar ilə bir ariz-məruz olmur ki, işi konsula düşsün” (3, 96); “İrəvana səyahətim” felyetonunda da “Doğrudan da, bu şəhərdə qurd qoyunla otlayır” (3, 103); başqa bir dörlükdə:

Yaxşı əmniyyətdədi İran, həqbələdan saxlasın,
Qurd qoyunla otlayır bir yerdə imtina ilə (3, 79).

“XX əsr Azərbaycan satirik şeiri zəngin tarixə malik milli ədəbi fikrimizin ayrılmaz tərkib hissəsidir” (1, 45). Bu bağlamda mollanəsrəddinçi satirik şair Ə.Qəmküsarin yaradıcılığı siyasi və ictimai əhəmiyyəti, müasirliyi, dil və ifadə sadəliyi, satirik kəskinliyi, məna tutumu, məzəli tərzilə seçilir. Şeirlərinin ümumi mənzərəsi göstərir ki, o, xalqın xoş gələcəyinə, işıqlı günlərinə böyük ümidlər bəsləyir, ictimai və hüquqi bərabərsizliyi təqdim edir.

Əliqulu Qəmküsarin dil-üslub xüsusiyyətləri öz müasirlərinin və qələmdaşlarının dil-üslubundan kəskin surətdə fərqlənir. Çünki dilimizin varlığını, təmizliyini və saflığını qorumaq hər bir azərbaycanlının vətəndaşlıq borcu olduğu kimi, o dövrün “Molla Nəsrəddin” cəbhəsində toplanan qələm sahiblərinin və Mirzə Cəlil silahdaşlarının ən ümdə vəzifə və xidməti hesab olunur. Cəlil Məmmədquluzadənin təbirincə desək, “Nə qədər ki, məcmuəmizin adı söylənir, onun əziz və

qiymətli qələm yoldaşlarının qabaq sırasında əziz yoldaşımız Əliqulu Qəmküsar – Cüvəllağı bəyin adı həmişə “zindəbad” (yaşasın – Z.İ.) alqışları ilə zikr olunacaqdır” (7, 288).

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev İ. M. Ədəbiyyat, mətbuat və publisistika problemləri. Bakı, 2008, 504 s.
2. Qəmküsar Əliqulu. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 168 s.
3. Həbibbəyli İ.Ə. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. II nəşr, Naxçıvan, Əcəmi, 2009, 424 səh.
4. Hacıyev T.İ. “Molla Nəsrəddin”in dili və üslubu. Bakı, Yazıçı, 1983, 269 s.
5. Kazımova F. Əliqulu Qəmküsar yaradıcılığında ədəbi dil məsələsi //AMEA NB “Xəbərlər” i, Naxçıvan, Tusi, 2009, №1, s. 201-206
6. Qasımov R.A. Naxçıvan ədəbi mühiti: problemlər, perspektivlər. Bakı, Elm və təhsil, 2018, 232 s.
7. Məmmədquluzadə C.M. Əsərləri / Tərtib edən İsa Həbibbəyli. 4 cildə, IV c., Bakı, Öndər, 2004, 472 s.

SUMMARY

Zulfiyya Ismayil

THE PROBLEM OF HONORS AND LANGUAGE PROVISIONS IN THE 20TH CENTURY NAKHCHIVAN LITERATURE

The article analyzes the literary heritage and literary heritage of Aligulu Gamkusar, who has a special place in Azerbaijani satire and publicism. It has served to enrich our literary language with new words and phrases and lexical-semantic units, benefiting from the harmony of the lively folk language. In the satirical works of the literary, it is found in a series of synonyms, hymns, and antonyms that are unique to its language, and such lexical-semantic expressions enrich our poetic language with its stylistic possibilities. Use of high pafos, emotional expressions, vocabulary, inclination to repeat, and so on. Is the main characteristic that determines the quality of the Aligulu Gamusuar language.

Key words: Nakhchivan, XX century, Aligulu Gamkusar, language

РЕЗЮМЕ

Зульфья Исмаил

ПРОБЛЕМА ПОЧЕТОВ И ЯЗЫКОВЫХ ПОЛОЖЕНИЙ В НАХЧЫВАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА

В статье анализируется литературное наследие и литературное наследие Алигулу Гамкусара, занимающего особое место в Азербайджанской сатире и публицистике. Это послужило обогащению нашего литературного языка новыми словами и фразами и лексико-семантическими единицами, извлекая выгоду из гармонии живого народного языка. В сатирических литературных произведениях он встречается в серии синонимов, гимнов и антонимов, уникальных для его языка, и такие лексико-семантические выражения обогащают наш поэтический язык своими стилистическими возможностями. Использование высокого пафоса, эмоциональных выражений, словарного запаса, склонности к повторению и так далее. является Основной характеристикой, которая определяет качество языка Алигулу Gamusuar.

Ключевые слова: Нахчыван, XX век, Алигулу Гамкусар, язык

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ NAXÇIVAN ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİ VƏ TƏNQIDI REALİZM YARADICILIQ METODU

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, şeir, əsər, Naxçıvan, mühit, ədəbi qiyyə

“Tarixin bütün dövrlərində Naxçıvan Azərbaycanın (o cümlədən dünyanın – R.Qasimov) ictimai-siyasi həyatında öz çəkisi və əhəmiyyətilə seçilib. Bütün bunlar bölgənin ədəbi-mədəni mühitinin inkişafına da öz təsirini əhəmiyyətli şəkildə göstərmiş”. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ictimai-tarixi şəraitin, iqtisadi və siyasi münasibətlərin dəyişməsi və bundan irəli gələn tələblər daxilində Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda ədəbi-mədəni mühitdə bir dirçəliş özünü göstərməyə başlayıb.

XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda ciddi yaradıcılıq hadisələri özünü təzahür etdirir. Artıq XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı üçün səciyyəvi olan ədəbi cərəyan, metod kimi ciddi yaradıcılıq hadisələri də məhz bu dövrdə, hətta Naxçıvanda baş tuturdu desək, yanlışdır. Ayrı-ayrı ziyalıların fəaliyyəti milli dirçəlişə, mədəni inkişafa vəsilə olurdu. Dövrün nəhəng simalarından olan poliqlot alim, ilk dəfə Qərb təhsili almış görkəmli ziyalı, vətənpərvər diplomat, böyük maarifçi və qüdrətli publisist Məhəməd ağa Şahaxtının ərəşəyə gətirdiyi XX əsrin ilk anadilli mətbuat orqanı olan “Şərqi-rus” qəzeti bir sıra ziyalılar, o cümlədən ədibin həmyerliləri olan naxçıvanlı ziyalılar C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, Ə.Qəmküsar, M.S.Ordubadi və başqaları üçün “qəzet məşqinə”, gələcək mətbuat və jurnalistika yoluna çevrilir. Ümumazərbaycan və Naxçıvanla bağlı maraqlı yazılar bu qəzetin səhifələrində yer alaraq bölgənin qayğıları ictimaiyyətin və dövlət idarələrinin, hakim dairələrin diqqətinə çatdırılırdı. Dövrün gənc ədiblərindən olan C.Məmmədquluzadənin “Çay dəstgahı” mənzum alleqorik əsəri, “Danabaş kəndinin əhvalatları” silsiləsindən ədibin “Eşşəyin itməkliyi” adlandırdığı əsəri, “Kışmış oyunu” və s. əsərləri ümumən Azərbaycan ədəbiyyatına yeni istiqamət və məzmun verir. Bu əsərlərin meydana gəlməsi ilə Azərbaycan ədəbiyyatı yeni tipli realizm üzərində köklənir, xalqın sadə, adi adamlarını ədəbiyyatın baş qəhrəmanına çevirən, onların həyat, güzəran və taleyindən bəhs edən, xalqın dili və qayğılarını ədəbi düşüncənin meyarına çevirən, xalq lətifələri və onun tənqid metodlarından yaradıcılıqla istifadə edən yeni yaradıcılıq metodu və ədəbi cərəyanı müəyyənləşir. Bu yaradıcılıq metoduna uyğun olaraq, Naxçıvan ziyalılarından E.Sultanov, Ə.Qəmküsar, M.S.Ordubadi kimi yazarlar fəaliyyət göstərirlər. Hüseyn Cavidin əsərləri fonunda isə Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanı formalaşır və inkişaf edir. Azərbaycan sentimentalizminin inkişafında isə naxçıvanlı Ələkbər Qəribin yaradıcılığı öz əhəmiyyətli xidmətlərilə yaxından iştirak edir.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda ədəbi-mədəni inkişafa xidmətlərilə seçilən görkəmli ziyalılardan biri də Eynəli bəy Sultanovdur.

Görkəmli ziyalıların “əsri-maarif əsri”, “milli intibah dövrü” kimi səciyyələndirdiyi iyirminci əsrin əvvəlləri Naxçıvanda ictimai-siyasi, mədəni inkişaf baxımından çox mühüm bir dövrdür. Bu dövrdə Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan Naxçıvan intibahının yaranmasında yaxından və cəfəqəşliklə iştirak edən görkəmli ziyalılardan biri də Eynəli bəy Sultanov idi. Haqqında əziz dostlarının “huşyar dost” kimi bəhs etdikləri Eynəli bəy Sultanov Naxçıvanda teatr və mədəniyyətin inkişafında, maarif və məktəbin inkişafında misilsiz xidmətlər göstərmişdir. “Ölkəmizdə maarifçiliyin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan Eynəli bəy Sultanov Naxçıvanda ilk kitabxana və mətbəni, 1882-1883-cü illərdə “Ziyalı məclisi” və “Müsəlman dram incəsənəti cəmiyyəti” ədəbi-mədəni mərkəzlərini yaratmış, qabaqcıl fikirli gəncləri öz ətrafına toplayaraq 1883-cü ildə Naxçıvan teatrının yaranmasında yaxından iştirak etmişdir. ...Publisistika

sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən Eynəli bəy Sultanov bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuş, ictimai fikrə və maarifçi mühitə təsir göstərən hekayə və dram əsərləri, şeirlər yazmış, tərcümələr etmişdir. O, ilk dəfə olaraq Naxçıvanda şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplamış, xalqımızın milli dəyərlərinin tədqiqatçısı və təbliğatçısı olmuşdur. Eynəli bəy Sultanov ömrünün sonunadək – 1935-ci ilə kimi həyatını xalqın maariflənməsinə xidmətdə keçirmişdir” .

Eynəli bəy Sultanov həyata keçirdiyi xidmətlərə görə tədqiqatlarda “Naxçıvan ədəbi mühitində təşkilatçı-rəhbər, rejissor və aktyor” kimi də təqdim olunur. “Yüksək hazırlığına, mənəvi yetkinliyinə, ədəbi istedadına görə” fərqlənən Eynəli bəy Sultanov “Naxçıvan maarifçi mühitinin formalaşmasına hələ gimnaziya şagirdi ikən xidmət göstərmiş”, “mədəni-maarif tədbirlərinin təşkilatçısı, mütərəqqi ziyalılar dəstəsinin ilk müəllimi və tərbiyəçisi kimi” tanınmışdır. Ümumiyyətlə, həmin dövrün görkəmli ədib və ziyalıları olan dostları onu özlərindən artıq “huşyar dost” kimi qiymətləndirmiş, “maarif aləminə” daxil olmalarında ...müstəsna rolunu xüsusi qeyd etmişlər. Böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadə onu “mən darülmüəllimi qurtaran zaman Naxçıvanda özümdən artıq huşyar dostlarıma rast gəldim. Mənim səsimə səs verən sindaşlarımdan qabaqca əzizim Eynəli Sultan oldu”, – deyər xatırlayırdı. Bu baxımdan, “Mən səni sevirəm, xalqım! Bütün bəşəriyyəti sevdiyim kimi sevirəm!.. Mənim xalqım! Səni azad insanlar içərisində azad, xoşbəxtlər içərisində xoşbəxt, maarifçilər arasında maarifçi görə biləcəyəmmi?”, - deyən Eynəli bəy Sultanov Azərbaycan ədəbi və ictimai fikir tarixində böyük maarifçi kimi geniş şöhrət qazanmışdır. İstedadlı ziyalı həm də qələmini ədəbiyyat sahəsində sınayaraq XIX əsrin 80-ci illərində ərsəyə gətirdiyi “Azərbaycan qızı” (“Tatarka”), o cümlədən “Atalıq”, “Səhhət – verirsen, vermirsən” kimi pyeslərlə, habelə bir sıra hekayə və şeirlərlə xalqın maariflənməsi yolunda çalışmış, özünü bir ədib kimi də tanıtmışdır. Yazıçı Mirzə Fətəli Axundzadədən “Molla İbrahimxəlil kimyagər” və “Hacı Qara” komediyalarını, Sədidən “Gülüstan” kitabından bəzi nümunələri, Baba Tahirdən “Allah insan məhkəməsi qarşısında” məsnəvisini, Maksim Qorkidən “Həyatdan lövhələr”, Vladimir Mayakovskidən “Bakı” şeirini, Kırilovdan “Tülkü və üzüm” təmsilini Azərbaycan və digər dillərə tərcümə etməklə məharətli bir tərcüməçi kimi də özünü təsdiq etmişdir.

Dövrün maarifçilik ehtiyaclarından mənəvi borc hiss edərək ədəbiyyata gələn Eynəli bəy Sultanov öz yaradıcılığında ardıcıl olaraq milli oyanış, maarifçilik və xalqın hüququ, xoşbəxtliyi kimi məsələləri əsas mövzu və problemə çevirmişdir. Onun yaradıcılığında XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri ictimai inkişafındakı problemlər, habelə köhnəliyin tənqidi, maarifçi ideyaların təbliği, milli dəyər və qədim adət-ənənələrin təsviri öz əksini tapmışdır. Onun yaradıcılıq nümunələri içərisində “Seyidlər”, “Çalma”, “Təzə pir”, “Podratçı”, “Acı masqara”, “Çadra altında”, “Qayın ana-xain ana” kimi əsərləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Eynəli bəy Sultanov həm də xalq yaradıcılığına sadıq olan bir şəxsiyyət idi. Görkəmli yazıçı bir ziyalı kimi Naxçıvan folklor materiallarının toplanmasında yaxından iştirak etmiş, habelə folklor motivlərinin təsirindən irəli gələrək bir sıra əsərlərinin sərlövhəsini xalq yaradıcılığından gələn hikmətli kəlamlarla adlandırmağa üstünlük vermiş, eləcə də əsərlərinin daxilində həyat həqiqətlərini ifadə etmək baxımından xalq müdriyyəti nümunələrindən bol-bol yararlanmış və yaşatmışdır.

XX əsrin əvvəlləri ədəbi mühitin parlaq simalarından olan Eynəli bəy Sultanovun həyat amalı mənsub olduğu xalqın maariflənməsi, istiqlal və inkişafa nail olması idi. Buna görə də dövrünün C.Məmmədquluzadə, M.T.Sidqi, M.A.Şahtaxtı və digər ziyalıları ilə birlikdə maarif və istiqlala əngəl-kələf olan maneələri aradan qaldırmaq, xalqı işığa, ziyalılıq yoluna israrla dəvət etmək idi.

Görkəmli demokrat yazıçı, böyük dramaturq, kiçik hekayələrin böyük ustası, nəhəng maarifçi, milli ziyalı, alovlu publisist Cəlil Məmmədquluzadənin (1869-1931) də Naxçıvanda maarifin yaranması və mədəniyyətin yayılmasında misilsiz xidmətləri vardır. Məşhur Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunu Cəlil Məmmədquluzadənin Uluxanlı və Baş Nəraşen kəndlərində (1887-1890) və Nehrəm kəndindəki (1890-1897) pedaqoji fəaliyyəti özünün müəllimlik əzmi və yenilikçi mövqeyi ilə Azərbaycan məktəb tarixində silinməz izlər buraxıb. Görkəmli elm adamı akademik İsa Həbibbəylinin də yazdığı kimi: “C.Məmmədquluzadə Nehrəmdə təlim-tərbiyə

işlərini və təşkilati tədbirləri yenidən qurmaq, yaxud təkmilləşdirməklə maarifçilik hərəkatının “anası” olan məktəbin real inkişafını təmin etmişdir”. Azərbaycan maarifçiliyinin nəhəng simaları və əzmkar xadimlərindən olan Cəlil Məmmədquluzadə də bu sahədə laboratoriya rolunu oynayan məktəblərdə illərlə çalışmış, xalq qarşısında misilsiz xidmətlərlə yadda qalmışdır. Bu mənada böyük ustadın fasilərlə 10 ili əhatə edən pedaqoji fəaliyyəti bir sıra yeniliyi ilə məktəb tariximizdə xüsusi əhəmiyyətlə xatırlanır. Görkəmli ədib və əzmkar pedaqoqun Uluxanlı və Baş Nəraşen kəndlərindəki pedaqoji fəaliyyət dövrü (1887-1890), eləcə də Nəhrəm kəndindəki məktəbdarlıq fəaliyyəti mərhələsi (1890-1897) Naxçıvanda yeni üsulla tədrisin kütləviliyinin artırılması, xalq arasında savadın və yeni elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin yayılması və dərki, habelə qızların məktəbə cəlb baxımından xüsusi əhəmiyyəti ilə qeyd edilir. Məhz onun əzmlə göstərdiyi fəaliyyət nəticəsində fəaliyyət göstərdiyi məktəbdə uşaqların sayı artmış, hətta 8 nəfər qızı, o cümlədən bacısı Səkinə Məmmədquluyevanı təhsilə cəlb etmişdir. Bu işə Azərbaycanda qız təhsili sahəsində atılan ilk addımlarından biri idi. Məhz bu kimi faydalı və əzmkar fəaliyyətinə görə Xalq Məktəbləri Direktorluğu böyük pedaqoqa “müsəlman qızları arasında savadı yaymaq üçün göstərdiyi qayğıkeşliyə görə” təşəkkür elan etməyi lazım bilmişdi. Bundan başqa, yenilikçi müəllim Nəhrəm kəndində ilk həvəskar muzeyin də yaradıcısı olmuş, eləcə də əkin işlərində yeni təcrübə və texnikanı tətbiq etmək məqsədilə Tiflisdən kotan gətirərək kəndlilərə hədiyyə edən, həmçinin ilk əlifba islahatçılarından biri idi.

“Danabaş kəndinin məktəbi” əsərində xalqın başı üstündən məktəb açılmasını tənqid etmiş, xalqı maarif və məktəbə onun bilavasitə faydasına inandırmaqla açılmasını təqdir etmişdir. Ədibin “Danabaş kəndinin məktəbi” əsərindəki təlim üsuluna xalqın münasibəti nöqtəyi nəzərindən də onun xalq məktəblərinin açılışına verdiyi dəyər özünü nümayiş etdirir. “Doğrusu, mən bilsəm ki, uşqolda oxuyan uşaqlar qulluq sahibi olacaqlar, mən oğlum Mustafanı uşqola verməyə sözüüm yoxdu”, - deyən sadə bir kəndlinin dilindən ədib xalqa faydalı və xalqın faydasını qəbul etdiyi təhsil sistemi və ya məktəblərin açılışına üstünlük verirdi. Bu mənada xalqın başının üstündən zorla uşaqları yığmaqla məktəb açmanın məktəbə və təhsilə qarşı xalq arasında inamsızlıq yarandığını demək istəyirdi. Bununla belə, təhsilə, savad və elmə böyük əhəmiyyət verən maarifçi ədib, demək olar, bütün əsərlərinin ideyasının bir hissəsini mütləq və mütləq təhsillə bağlamış olur. Təsədüfi deyil ki, bütün məzmunu ilə “mənəvi ölülyə” qarşı “baltanı dibindən vuran” əsər olan “Ölülər” əsərində ədib İsgəndərin xalq və xalqın İsgəndərə münasibəti fonunda elmin xalqa və xalqın elmə münasibətini əks etdirdiyini demək olar. İsgəndərin malik olduğu elmin və təhsilin ona konkret faydası olmadığı və xalqın ona avara bir şəxs timsalında baxması fikrinin fonunda konkret faydalılıq məsələsinə də əhəmiyyət verdiyini bir daha açıqlamış olur. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, görkəmli ədib həm də yeni üsullu məktəbləri müdafiə edir, onların verdiyi təhsilə güvəncini ifadə edirdi. Yazıcının təbirincə yalnız bu təhsil milli oyanışa vəsilə olan təhsil vermək imkanına malik idi. Çünki yalnız bu təhsil fanatizmin və mövhumatın kökləri olan savadsızlığı inkar edir, elmin təhsilin faydasını ortaya qoyurdu. Bunansa səbəbini ustad Cəlil Məmmədquluzadə özü xatirələrində belə izah edirdi: “Nə qədər darülmüəlliminin müdərrişləri bizi fanatik böyütməyə çalışırdılar, o qədərdə oxumaqda olduğumuz coğrafiya və tarixi-təbii dərsləri öz işini görməkdə idi. Dərsin birində dünyanın altı gündə xudavəndi-ələmin tərəfindən xəlq olunduğunu və xalığın cümə günü dincə qaldığını oxuyanda dərsin o birisində tarixi-təbii müəlliminin bəyanatını öz mənasilə dinməz-söyləməz bunların hamısını şübhə altında buraxırdı”. O dövrlük mənbələrdə də bəhs olunan faktlar göstərir ki, Cəlil Məmmədquluzadə xalqa hər hansı bir yeniliyin konkret faydasını göstərməklə onu qəbul etdirmək təbliğatının tərəfdarı idi.

Onun ədəbi-bədii fəaliyyətində maarifçilik mövqeyi ön planda dayanaraq nəşr etdirdiyi “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə xalqın oyanışına nail olmağa, istiqlalına böyük töhfələr verməyə misilsiz xidmətlər göstərmişdi. Yenilikçi şəxsiyyət olan görkəmli ədib C. Məmmədquluzadə nəşr etdirdiyi məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə də bir çox yeniliklərə imza atmış, bütün müsəlman və türk dünyasında ilk dəfə ana dilində karikataturalı, sadə xalq dilində yazan, rəngli və şəkili bir mətbuat orqanının əsasını qoymuş, nəşr sahəsinə də yenilikçi təsirini göstərmişdi.

Naxçıvan ədəbi mühitinin Azərbaycan və dünya ictimai fikir və mədəniyyət tarixinə bəxş etdiyi çoxsaylı görkəmli şəxsiyyətlərdən biri böyük romantik şair Hüseyn Cavid Rasizadədir (1882-1941). Onun çoxcəhətli və zəngin yaradıcılığı humanist ideallara xidmətinə görə ön sıralarda dayanır. Yaradıcılığının daşdığı yüksək ideya-məfkurə, əxlaqi-mənəvi məziyyətlərinə görə Hüseyn Cavid həm də XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının müdriklik və ləyaqət rəmzi hesab olunur. Yaradıcılığında yüksək humanist ideyaların təbliğinə görə Hüseyn Cavid həm də böyük ideallar şairi, mütəfəkkir və filosof şairdir.

Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli yetirməsi olan Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm cərəyanının qüdrətli nümayəndələrindən biri və bayraqdarı kimi geniş şöhrətə malikdir. Onun yaradıcılığı böyük türk birliyi düşüncəsi, Turan ideyası və humanist, bəşəri ideyalarla səciyyəvidir. “Şərqi-rus” qəzetindəki ilk fəaliyyətindən başlayaraq müxtəlif mətbuat orqanlarında da publisistik fəaliyyət göstərən Hüseyn Cavid “Füyuzat” jurnalı və ədəbi cəbhəsinin ən parlaq, başlıca simalarından biri olmuşdur.

O, dövrün “darülürfan”ı kimi böyük şöhrəti olan görkəmli pedaqoq-ədil Məhəmməd Tağı Sidqinin direktoru və müəllimi olduğu məşhur “Tərbiyə” məktəbində təhsil almışdır. Atasını Molla Abdullanı Hüseyn Cavid öz xatirələrində “əmmaməli ziyalı” adlandırır, “O, əmmaməli mollaının ayıq başı, böyük ürəyi var idi. O, başı əmmaməli ziyalı idi”, - deyərək atası haqda bəhs edirdi. Məhz bu maarif və elm istəklisi olması ilə əlaqəli idi ki, Molla Abdullanın 4 oğlu özünün təhsili və bilikləri ilə tanınmışdılar: Şeyx Məhəmməd, Hüseyn Cavid, Əlirza və Molla Əhməd. Molla Abdullanın dövrün çoxsaylı ziyalıları ilə ünsiyyəti və yaxın münasibəti onun nə qədər maarifcanlı olduğunu bir daha göstərir. Molla Abdullanın hətta İranda məşhur ədəbiyyatşünas alim Hacı Məhəmməd Naxçıvani və Şeyx Məhəmməd Xiyabani ilə də dostluq münasibətində olduqları qeyd edilir. Qeydlərə əsasən Cavid İranda olarkən onlarla görüşmüş, hətta Xiyabaninin redaktoru olduğu “Təcəddüd” qəzetində bir şeiri də çap olunduğu Qulam Məmmədli tərəfindən qeyd edilmişdir. Hüseyn Cavid təhsilini İranda və Türkiyədə davam etdirmişdir. Belə ki, 1905-ci ildən etibarən Cavidin həyatında başlayan Türkiyə dövrü verdiyi təhsil və dünyagörüşü ilə onun həyatı və yaradıcılığında mühüm rol oynayır. Böyük türk dünyasının qaygıları ilə yaradıcılığını süsləyən görkəmli ədil əsərlərindəki dil nümunəsi ilə ortaq türkcənin ən gözəl və sanballı nümunəsini ortaya qoymuşdur. Hətta Cavid əfəndi dindirilərək ona “niyə türk ləhcəsində yazırsan?” sualına “Türkiyədə alınan təhsil illərinin təsiri” kimi qiymətləndirərək cavab vermişdir. 1910-cu ildən Cavidin həyatında başlayan iş və fəaliyyət dövrü onun xalqına, xalqın övladlarının tərbiyəsi işi ilə keçir. Naxçıvana qayıdan böyük ədilimiz müəllimliklə məşğul olur, buradakı “Rüşdiyyə” məktəbində, Bakıda “İttihad” məktəbində dərs verir, Ədəbiyyat dərslisinin müəlliflərindən biri kimi çıxış edir. Hüseyn Cavid xalqın oyanışı, milli inkişafı, maariflənməsi istiqamətində yorulmaz fəaliyyət göstərir.

Naxçıvan ədəbi mühitində əldə edilən ən böyük nailiyyətlərdən biri məhz peşəkar teatrın yaradılması idi. Xalq arasında mövcud olan xalq teatrlarının fəaliyyəti peşəkar teatrın da inkişafına vəsilə olur. Xalqın maariflənməsi və oyanışında teatrın rolunu düzgün qiymətləndirən ziyalılar bu sahədə yekdil fəaliyyətə başladılar. Bir qrup naxçıvanlı gəncin teatr tamaşaları göstərmək cəhdi olduqca əhəmiyyətli hadisəyə çevrildi. Naxçıvanda ilk teatr tamaşasının oynanması, tədqiqatçıların qeydlərinə görə, 1883-cü ilə təsadüf edir. Belə ki, mənbələrdə göstərildiyi kimi, Eynəli bəy Sultanov, Cəlil Məmmədquluzadə və onların “huşyar dostları”nın cəhdləri sayəsində fəaliyyət göstərmiş “Naxçıvan Müsəlman İncəsənəti Dram Cəmiyyəti”nin təşəbbüsü ilə 1883-cü ildə ilk teatr tamaşası göstərilmişdir. Bu barədə tədqiqatçı-alim, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Əli Qəhrəmanov yazır: “...Naxçıvanda teatrın əsasının 1883-cü ildə qoyulması ilk peşəkar dünyəvi Azərbaycan teatrının yaradılmasının 10 illiyinə təsadüf edir. ...o dövrdə Naxçıvanda fəaliyyət göstərən “Naxçıvan Müsəlman İncəsənəti Dram Cəmiyyəti”nin nümayəndələri M.F.Axundovun “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” əsərini tamaşaya hazırlamış və İrəvana xalq məktəbləri inspektoru Tselovalnikova ...teleqram göndərmişlər. ...Teleqrama razılıq alındıqdan sonra tamaşa 1883-cü ilin may ayında (15-də) Hacı Nəcəf Zeynalovun evində göstərilir. ...Aparılan tədqiqatlar

aydınlığı ilə sübut edir ki, 1883-cü ilin may ayında M.F.Axundovun “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” əsərinin tamaşası ilə Naxçıvan teatrının təməli qoyulur”. O vaxtdan müəllimlər tərəfindən yaradılmış “Müsəlman İncəsənəti Dram Cəmiyyəti” Naxçıvan səhnəsində teatr tamaşaları qoyulması və oynanılması ilə bağlı davamlı fəaliyyət göstərmişdir. “Cəmiyyət”in fəaliyyəti gücləndikcə teatrın repertuarları da genişlənməmişdir. Ancaq daha çox Mirzə Fətəlinin komediyaları repertuarlarda özünə yer tuturdu. Teatr tamaşalarının oynanması sıxlaşdıqca xalqın teatr əleyhinə münasibəti də get-gedə avazlanmış, mühafizəkarlığı qırılmış, tamaşalara baxmaq üçün cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən olan insanlar tamaşalara can atmışlar. Bu barədə fransız şərqişünası Lüsyan Buvanin “Müsəlman aləmi” jurnalında verdiyi qeydlər də bunu təsdiq edir. L.Buva yazır: “Naxçıvanda həvəskar artistlər tərəfindən Azərbaycan və rus dillərində tamaşalar göstərilir. Bu tamaşalara baxmaq üçün cəmiyyətin təbəqələrinə mənsub olan adamlar gəlirdilər”. Beləliklə, bir qrup ziyalının ciddi-cəhdilə işıq üzü görən və ənənəyə minən teatr tamaşaları Naxçıvanda mədəni inkişafın intişar tapmasına və ətələtin qırılmasına səbəb oldu. “Naxçıvan teatrının yaradılması Naxçıvanda maarif və mədəniyyətin inkişafı, ziyalı kadrların yetişməsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Dünya mədəniyyəti ilə tanışlıq, Avropa mədəniyyətinin ən yaxşı nümayəndələri ilə sıx ünsiyyət ümumi demokratik ideyaların Naxçıvan zəhmətkeşləri arasında yayılmasında mühüm rol oynamışdır. Çox şübhəsiz ki, bu da Naxçıvanda maarif və mədəniyyətin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir”.

Ümumiyyətlə, Naxçıvanda maarif və elmin, mədəniyyətin yayılması və təbliğində Eynəli bəy Sultanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Məhəmməd Tağı Sidqi, Əliqulu Qəmküsar, Məmmədəli Sidqi və başqa ziyalıların çox böyük ximətləri olmuşdur. Naxçıvanda teatr yarandığı və intişar tapdığı gündən xalqın maariflənməsi işinə xidmət etmiş, mədəni oyanışa təkan vermişdir. Naxçıvanda teatr fəaliyyəti gücləndikcə və bunun da sayəsində “qaranlıq dünyanın” köhnəlmiş sütunları qırıldıqca ənənələr dəyişir, maarif və elmə olan mühafizəkar münasibət yeni müstəviyə keçir, xalqda təhsilə, mətbuata və teatra olan münasibət öz yerini yaxşılığa doğru əvəzləyirdi. Artıq teatr öz tərbiyəvi işinin öhdəsindən gələ bilirdi. “ Naxçıvan Müsəlman İncəsənəti Dram Cəmiyyəti”nin sıraları da yeni-yeni ziyalı gənclərlə zənginləşir, cəmiyyət get-gedə güclənərək öz fəaliyyətini artırır. Teatrın fəaliyyətinin güclənməsi, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini əhatə etməsi və nüfuzu altına alması mədəni oyanışın bütün səviyyələrdə gerçəkləşməsinə təkan verirdi. Doğrudan da, Naxçıvanda teatrın yaranması mədəni sahədə böyük uğurların əldə olunmasına gətirib çıxarmışdı. Heç şübhəsiz ki, mətbuatın da, məktəbin də bu sahədəki xidmətləri teatrın tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə çulğuşaraq Naxçıvanda mədəni dirçəlişin yaranmasına təkan olmuş, “Naxçıvan teatri... artıq mədəni inqilab ocağına” çevrilmişdi.

Beləliklə, böyük ziyalı nəslinin xüsusi əməyi və fədakarlığı ilə Naxçıvan bütün sahələrdə şərəfli inkişaf yolu keçərək mədəni və inkişaf etmiş bir diyara çevrilməsinə vəsilə olmuşdur. Hətta məhz bu keşməkeşli inkişafın sayəsində 1925-ci ildə əvvəlki ənənələr üzərində dövrün milli ziyalıların fəaliyyəti ilə bir elmi qurum olaraq Naxçıvanı öyrənən Tədqiq-Tətəbbö Cəmiyyəti yaranmışdır. Naxçıvanın mədəni inkişafının təməlinə dayanan ictimai amillərdən biri olmuşdur. Bu elmi qurum Naxçıvan Muxtar Respublikası yarandıqdan sonra dövrün çağırışlarına uyğun olaraq, yaranmış ilk elmi qurum idi ki, burada Mirbağır Mirheydərzadə, Seyid Səbri Əsədov, Lətif Hüseynzadə və başqa ziyalılar yeni elmi ənənələrin formalaşması və nəsillərin yaranmasına da təkan vermişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasimov R. İlkən yaşayış, sivilizasiya və mədəniyyətin beşiyi – Naxçıvan // Qasimov R. Naxçıvan ədəbi mühiti: problemlər, perspektivlər. Bakı, Elm və təhsil, 2018, 232 s., s. 4
2. Məmmədquluzadə C. Xatiratım // C.Məmmədquluzadə. Əsərləri. Dörd cildə, IV c. Bakı, “Öndər” nəşriyyat, 2004, 472 s., s. 54
3. Qasimov R. Naxçıvan ziyalıları Azərbaycan mətbuatında. Naxçıvan, Əcəmi, 2017, 120 s.
4. Həbibbəyli İ. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan yazıçıları. Bakı, Nurlan, 2004, 160 s.

5. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. Dörd cilddə, IV c. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2004, 472 s., s. 65
6. “Şərq qapısı” qəzeti, 16 fevral 2016-cı il.
7. Həbibbəyli İ. C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan, Əcəmi, 2009, 424 s., s. 192
8. Həbibbəyli İ. C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan, Əcəmi, 2009, 424 s., s. 193
9. Həbibbəyli İ. C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan, Əcəmi, 2009, 424 s., s. 194
10. Zamanov A. Əməl dostları. Bakı, Yazıçı, 1979, 372 s., s. 147
11. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. Dörd cilddə, IV c. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2004, 472 s., s. 103
12. Həbibbəyli İ. C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan, Əcəmi, 2009, 424 s., s. 197
13. Həbibbəyli İ. Görkəmli yazıçı, böyük publisist və ictimai xadim //Eynəli bəy Sultanov: taleyi və sənəti. Bakı, Elm və təhsil, 2011, 240 s.
14. Həbibbəyli İ. C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan, Əcəmi, 2009, 424 s., s. 120
15. Muradxanov M. “Danabaş kəndinin məktəbi” pyesi haqqında pedaqoji qeydlər. “Azərbaycan məktəbi” jur., 1962, №2
16. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. İki cilddə, I c. Naxçıvan, Əcəmi, 2009, s. 509
17. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 4 cilddə, IV c. Bakı, Öndər, 2004, 472 s., s. 102-103
18. Əsgərzadə L. Hüseyn Cavid: mühiti və müasirləri. Bakı, AFPoliqrAF, 2015, 288 s.
19. Naxçıvan teatrının salnaməsi (Müəlliflər: Ə.Qəhrəmanov, S.İbrahimov, F.Cəfərov). Naxçıvan, Əcəmi, 2010, 736 s.; Qəhrəmanov Ə. Naxçıvan teatrının yarandığı ictimai-siyasi şərait və onun fəaliyyətinin ilk dövrü (1883-1895)// “Folklor və edebiyat” dergisi, 2007, №3, Ankara, s. 191-200
20. Qəhrəmanov Ə. Naxçıvan teatrının yarandığı ictimai-siyasi şərait və onun fəaliyyətinin ilk dövrü (1883-1895)// “Folklor və edebiyat” dergisi, 2007, №3, Ankara, s. 193-194
21. Qəhrəmanov Ə. Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı. Bakı, “Min bir mahnı” nəşriyyatı, 2004, 420 s.
22. Qəhrəmanov Ə. Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı. Bakı, “Min bir mahnı” nəşriyyatı, 2004, s. 8.
23. Qəhrəmanov Ə. Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı. Bakı, “Min bir mahnı” nəşriyyatı, 2004, 420 s., s. 42.
24. Xəlilov F. Naxçıvanı öyrənən elmi cəmiyyət. Bakı, Nurlan, 2005, 196 s.

SUMMARY

Ramiz Gasimov

Throughout history, Nakhchivan is distinguished by the weight and importance of Azerbaijan in its literary and cultural life. All this has had a significant impact on the development of the region's literary and cultural environment. Since the beginning of the 19th century, the poets began to show themselves in the context of the revival of the Nakhichevan literary and cultural environment, changing socio-historical conditions, and emerging demands.

Key words: Azerbaijan literature, Nakhchivan, environment, poem, literary power

РЕЗЮМЕ

Рамиз Гасымов

На протяжении всей истории Нахчыван отличался весом и важностью Азербайджана в его литературной и культурной жизни. Все это оказало значительное влияние на развитие литературной и культурной среды региона. С начала XIX века поэты начали проявлять себя в контексте возрождения нахичеванской литературной и культурной среды, изменения социально-исторических условий и возникающих требований.

Ключевые слова: Азербайджанская литература, Нахчыван, условие, стихотворение, произведение, литературная власть

ƏLİ QƏHRƏMANOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
a.qehremanov@yahoo.com
ƏLƏKBƏR QASIMOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi

NAXÇIVANDA ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİT VƏ TEATRDA REJİSSOR SƏNƏTİNİN TƏKAMÜLÜ (1921-1940)

Açar sözlər: Naxçıvan teatri, ədəbi-mədəni mühit, dramaturgiya, teatr, baş rejissor, tamaşa, bədii tərtibat

Teatr təşəkkül tapan gündən 1920-ci ilin əvvəlinədək nəinki Naxçıvanda, eləcə də Azərbaycan teatr truppalarında təhsil görmüş rejissor və aktyor yox idi. Tamaşaları truppaların qabaqcıl aktyorları hazırlayırdılar. Teatr dövlət təchizatına keçdiyi ilk illərdə də rejissor kadrlarının yoxluğu repertuar seçiminə, sənət ocaqlarının üslub xüsusiyyətlərinə və aktyor yaradıcılığının formalaşmasına öz təsirini göstərirdi.

Naxçıvanda teatr həvəskarlarının gücü ilə Dövlət Dram Teatrı yaradılanda və bu kollektiv rəsmi fəaliyyətə başlayanda da onun peşəkar rejissorları yox idi. Teatrda rejissorluq işini ilk illərdə teatrın aparıcı aktyorları-Həsən Səfərli, Səməd Mövləvi, İsa Musayev, Bakıdan dəvət olunmuş aktyorlar Kazım Ziya, Sidqi Ruhulla bu boşluğu doldurmaqda çətinliklə üzləşsələr də, onların quruluş verdikləri tamaşalar teatrın yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə, romantik və realist aktyor məktəblərinin estetik prinsiplərinə və poetik göstəricilərinə uyğun gəlirdi. Tədrisən teatra təhsil almış rejissorlardan Yusif Yulduz, Həsən Ağayev, Ağəli Dadaşov və başqaları dəvət olunurlar.

Teatr truppası 1920-ci il avqust ayının 24-də yeni heyətlə fəaliyyətə başlayır. Naxçıvan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1923-cü il tarixli qərarı ilə teatr həvəskarlarının qüvvəsi ilə Naxçıvan Dövlət Dram Teatrı yaradılır. Teatrın kollektivi Mirzə Fətəli Axundovun "Hacı Qara" komediyasını tamaşaya qoyur. Tamaşada əsas rolları Əli Xəlilov (Hacı Qara), Həsən Səfərli (Heydər bəy), Tanya Səfərli (Sona), Mirhəsən Mirişli (Ohan yüzbaşı), Abbas Qasimov (Naçalnik), Heydər Muradov (Səfər bəy), Heydər Məmmədov (Kərəməli) oynayırlar. Tamaşaya rejissorluğu Həsən Səfərli edir və səhnə tərtibatını Adil Qazıyev verir.

Səməd Mövləvinin teatra gəlişi xüsusi canlanmaya səbəb olur. Teatrda 1924-1940-cı illərdə M.F.Axundovun "Xırs quldurbasan", "Lənkəran xanının vəziri", N.Nərimanovun "Nadir şah", Ə.Haqqverdiyevin "Pəri cadu", "Bəxtsiz cavan", C.Məmmədquluzadənin "Ölümlər", C.Cabbarlının "Aydın", "Oktay Eloğlu", "Solğun çiçəklər", "Od gəlini", "Sevil", "Almaz", "Yaşar", "1905-ci ildə", M.İbrahimovun "Həyat", S.Vurğunun "Vaqif", "Fərhad və Şirin", S.Rüstəmin "Qaçaq Nəbi", S.Rəhmanın "Toy", M.H.Təhmasibin "Bahar", M.Nəsirlinin "Azadlıq günəşi", Ə.Abbasovun "Məlik Məmməd", "Aqil və Sərvinaz", Ü.Hacıbəyovun "Ər və arvad", "Arşın mal alan", "Məşədi İbad", "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "Aşıq Qərib", Z.Hacıbəyovun "Əlli yaşında cavan", "Evliyə subay", M.S.Ordubadi və S.Rüstəmovun "Beş manatlıq gəlin", V.Mədəşvilinin "Qaçaq Kərəm", V.Şekspirin "Otello", "Hamlet", A.Dumanın "Qanlı qala", K.Qaldoninin "İki yetimə", V.Şkvarkinin "Özgə uşağı", "Caus", F.Şillerin "Məkr və məhəbbət", "Qaçaq", Molyerin "Jorj Danden", B.Tomasın "Tələbələrin kələyi", A.Ostrovskinin "Günahsız müqəssirlər", G.Mdivaninin "Vətən namusu" və s. müxtəlif quruluşlarda tamaşaya qoyulur.

C.Cabbarlının "Aydın" dramının tamaşaya qoyulması haqqında Səməd Mövləvi xatirəsində yazırdı: "1923-cü ilin yayında teatrın tarixinə unudulmaz səhifə yazıldı, Azərbaycanın görkəmli səhnə ustası Abbas Mirzə Naxçıvana qastrola gəldi. O, Mərziyə, Tanayildi və İsmət xanımları da özü ilə gətirmişdi. Onların gəlişi həm bizim, həm də tamaşaçıların böyük ruh yüksəkliyinə səbəb oldu. Abbas Mirzə öz qastroluna C.Cabbarlının "Aydın" əsəri ilə başladı. Bu əsər Naxçıvan teatrında ilk dəfə idi tamaşaya qoyulurdu. Abbas Mirzə rolları belə bölmüşdü: Aydın

(A.M.Şərifzadə), Gültəkin (Mərziyə), Dövlət bəy (H.Səfərli), Böyükxanım (Tanayildi), Balaxan (Ə.Xəlilov), Pirqulu (S.Mövləvi), Səlim (Q.Abbasov), Surxay (H.Mahmudov). Tamaşa böyük müvəffəqiyyətlə keçdi. A.Mirzənin Aydın rolunda çıxışı tamaşaçılara dərin təsir bağışladı. Mərziyə xanımın ifasında Gültəkin rolu teatr sənətində yeni bir səhifə açdı. O, bu rolu o qədər məharətlə yaradırdı ki, insan əsərə baxanda özünü başqa bir aləmdə hiss edirdi. Dövlət bəylə qarşılaşan səhnələrdə onun vüqarı, əzəməti, öz ərinə olan sonsuz məhəbbəti real və canlı şəkildə meydana çıxırdı! Bundan sonra böyük sənətkarın iştirakı ilə “Şeyx Sənan”, “İblis” (H.Cavid) və “Nadir şah” (N.Nərimanov) əsərlərinin tamaşaları da göstərildi (8, s. 241-242).

Teatrda H.Səfərli, K.Ziya, S.Mövləvi, S.Ruhulla, Y.Yulduz, H.Ağayev baş rejissor işləyərkən, müxtəlif janr və üslublarda tamaşa hazırlanır. Göstərilən tamaşalara A.Qaziyev, Ə.Xəlilov, Ş.Qaziyev, N.Nağıyev, K.Əliyev bədii tərtibat verirlər. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığının 1938-ci il 28 dekabr tarixli 24 №-li əmri ilə Naxçıvan teatrına Mirzə Fətəli Axundovun adı verilir.

HƏSƏN SƏFƏRLİ. Həsən Səfər oğlu Səfərli 1898-ci il aprel ayının 15-də Naxçıvan şəhərində anadan olur. Naxçıvan şəhər ibtidai məktəbini bitirdikdən sonra təhsilini İrəvan Müəllimlər Seminariyasında davam etdirir. O, İrəvan Müəllimlər Seminariyasında təhsil aldığı dövrdə dram dərnəyinin fəal üzvü idi, İrəvan şəhərinin teatr truppasında da epizodik rollarda iştirak edirdi.

Həsən Səfərli 1917-ci ildə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirib Naxçıvana qayıdır və burada pedaqoji fəaliyyətə başlayır. O, müəllimlik etməklə yanaşı, həm də teatr həvəskarlarının hazırladıqları tamaşalarda iştirak edir. H.Səfərlinin Naxçıvana qayıdışı çox mürəkkəb dövrə təsadüf edir. O, Naxçıvana gəldiyi vaxt artıq burada müxtəlif dövlət qurumları yaranmış və müxtəlif partiyalar, ictimai təşkilatlar açıq şəkildə fəaliyyətə başlamışdılar. Milli azadlıq uğrunda aparılan mübarizə o dövrdə Azərbaycanın hər bölgəsində olduğu kimi Naxçıvanda da günü-gündən getdikcə güclənirdi. Naxçıvan məsələsi həm daxildə, həm də beynəlxalq aləmdə müxtəlif mənafelərin toqquşduğu, ziddiyyətlərin kəskinləşdiyi gərgin duyğun nöqtələrindən biri idi. Ermənilərin vəhşilikləri üzündən Naxçıvan bölgəsində baş verən ictimai-siyasi hadisələr elə dəhşətli şəkil almışdı ki, bunlar Zaqafqaziya sərhədlərinin çərçivəsindən çıxaraq beynəlxalq aləmi düşündürən mühüm problemə çevrilmişdi. “1918-ci il martın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması, Azərbaycanın müstəqil dövlət elan edilməsi, Naxçıvan diyarı əhalisində müəyyən ümidlər yaratdı. Lakin bu ümidlər özünü doğrultmadı. Naxçıvan bölgəsinin əhalisi dəfələrlə bu respublikaya birləşməyə hazır olduğunu bildirsələr də, yaranmış siyasi və beynəlxalq vəziyyət bu işlərin həyata keçməsinə imkan vermədi” (3, s. 8-12). Naxçıvanlılar misilsiz çətinliklərə sinə gərərək milli ləyaqəti uca tutdular və erməni silahlı quldur dəstələrinə layiqli cavab verdilər.

Sovetləşmənin ilk illərində Naxçıvan ziyalıları böyük həvəslə teatr həvəskarlarını və məktəbli gəncləri “Ümid” dram cəmiyyətinin ətrafında toplayır, 1920-ci il avqustun 12-də M.F.Axundovun “Hacı Qara” pyesini, avqustun 28-də isə N.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” faciəsini tamaşaya qoyurlar (4, s. 210-211). Həsən Səfərli “Hacı Qara”da Heydər bəy, “Müsibəti-Fəxrəddin”də Fəxrəddin rollarında iştirak edir. Bu tamaşaların təşkilinə ziyalılar rəhbərlik edir, tamaşalar vasitəsi ilə xalqı inqilab komitəsinin tədbirlərini müdafiə etməyə səfərbər edirdilər. “Ümid” dram cəmiyyətinin tərkibi H.Səfərov, H.Mahmudov, H.Muradov, R.İsfəndiyarlı, S.Allahverdiyev, S.Səbri, Ə.Abbasov, M.Mirişli, H.Məmmədov, C.Zülfüqarlı, Ə.Rzayev, M.Ə.Cəlalov, R.Vəzirov, Ə.Sultanov, Ə.Cəfərov, A.K.Sultanov, A.Qasimov, M.Ə.Abuzərli kimi gənclərin hesabına daha da güclənir” (5, s. 44) həmin gənclərdən bir çoxu həyatlarını teatra bağlayırlar.

1921-ci ilin axırlarında Naxçıvanın Fövqəladə Komissarı Bahadır Vəlibəyovun təşəbbüsü ilə həvəskar qadın aktyorlar tərəfindən Ü.Hacıbəyovun “Arşın mal alan” musiqili komediyası Həsən Səfərlinin rejissorluğu, Əliqulu ağa Sultanovun suflyorluğu ilə tamaşaya qoyulur. Tamaşada Süsən Sultanova - Soltan bəy, Dilbər Sultanova - Gülçöhrə, Gövhər Kəngərli - Xala, Günəş Kəngərli-Əsgər, Tovuz Nəcəfova - Süleyman, Xavər xanım (B.Vəlibəyovun həyat yoldaşı) - Asya, Xanım Əliyeva - Vəli və Qəmər Nəcəfova (Əliqulu Qəmküsərin qızı) - Telli rolunda çıxış edirlər. Əliqulu

Qəmküsarın qızı Qəmər Salamzadə (Nəcəfova) yazırdı: “Yadımdadır ki, Naxçıvanda olduğum bir neçə ay müddətində qız məktəbində tamaşaya hazırlanan “Arşın mal alan” musiqili komediyasında Telli rolunu mənə tapşırdılar. Burada iştirak edən qızların içərisində Soltan bəy və Asya rollarını oynayan Dilbər və Süsən Sultanova bacıları ilə indi də görüşüb o illəri xatırlayırdıq” (13, s. 53). “Arşın mal alan” musiqili komediyasının Naxçıvanda tamaşaya qoyulması qadın azadlığı, qadınların maarif və mədəniyyətə cəlb edilməsində mühüm rol oynayır. Bu tamaşadan sonra Naxçıvan teatrında kişilərin qadın rolu oynamasına son qoyulur. O dövrdə teatrın inkişafına ciddi önəm verilir və teatr sovet təbliğatının mühüm hissəsi kimi qiymətləndirilirdi.

1921-1922-ci illərdə Naxçıvan teatrında tamaşaya qoyulan: N.V.Qoqolun “Evlənmə”, S.S.Axundovun “Laçın yuvası”, Ü.Hacıbəyovun “Məşədi İbad”, “Leyli və Məcnun”, “Şah Abbas və Xurşidbanu”, Z.Hacıbəyovun “Aşıq Qərib” tamaşaları Həsən Səfərlinin, M.F.Axundovun “Hacı Qara”, R.Şərqiyyənin “Pul, yoxsa Allah”, Ü.Hacıbəyovun “Əsli və Kərəm” tamaşaları isə Səməd Mövləvinin rejissorluqları ilə göstərilirdi (15, v. 41).

Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığının hazırladığı “Naxçıvan milli teatrının qanun layihəsi” Naxçıvan Xalq Komissarları Sovetinin 21 yanvar 1922-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilir (15, v. 2). Xalq Maarif Komissarlığının 8 fevral 1922-ci il tarixli 28 №-li əmri ilə Naxçıvan ölkəsində bütün teatr işlərini idarə etmək üçün Sənaye nəfsə (incəsənət) şöbəsi (Dövlət teatrolar direktoriyası) yaratmaq qərara alınır. Həmin şöbəyə H.Səfərov- sədr, H.Mahmudov və Ə.Xəlilov üzv seçilir. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı teatrın maddi cəhətdən təmin edilməsi və teatrda truppə saxlanması üçün vəsait buraxır (16, v. 4). Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığının 7 yanvar 1924-cü il tarixli əmri ilə teatrın işini yaxşılaşdırmaq, imkanlarını artırmaq məqsədi ilə Naxçıvan Ölkə Teatr Komitəsi təşkil olunur. Komitəyə Qafar Babayev sədr, Əli Ənnağıyev və Mirzə Məhəmməd Münşiyev üzv, teatra Səməd Allahverdiyev- direktor, Səməd Mövləvi- dekorçu, Həsən Səfərov- baş rejissor, Məmmədağa Qaziyev- suflyor və Mirhəsən Mirişli nəzarətçi təyin olunurlar. Həsən Səfərli teatrın baş rejissoru olduğu müddətdə teatrın kadr cəhətdən möhkəmlənməsində müstəsna rol oynayır. Onun quruluşunda hazırlanan Ü.Hacıbəyovun “Məşədi İbad”, “Şah Abbas və Xurşidbanu”, “Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərəm” musiqili əsərləri, C.Məmmədquluzadənin “Ölülər”, H.Cavidin “Şeyda”, C.Cabbarlının “Aydın”, N.Nərimanovun “Nadir şah” pyesləri rejissura baxımından müəyyən nailiyyətlər qazanır.

Həsən Səfərli Naxçıvan “Rüşdiyyə”, “Məktəbi-xeyriyyə” məktəblərində, Naxçıvan Müəllimlər Seminariyasında, Pambıqçılıq Texnikumunda, Müəllimlər İnstitutunda pedaqoq kimi də fəaliyyət göstərir. O, 1960-cı ilin may ayının 18-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar müəllimi fəxri adına layiq görülür.

KAZIM ZİYA (Kazımzadə Kazım Cəfər oğlu (Ziya Kazımzadə) 21 mart 1896-cı ildə Ordubad rayonunun Yuxarı Əylis kəndində anadan olub. Yeniyetmə yaşlarından ərəb və fars, sonralar isə rus və fransız dillərini də mükəmməl öyrənir. 1911-ci ildə əmisi Hüseyinin ailəsi ilə Bakıya köçür, 1912-ci ilin payızında İran gimnaziyasının “İttihad” məktəbinə daxil olur. Bir il sonra həmin məktəbdə ədəbiyyat dərniyi yaradır. 1914-cü ildə Hüseyin Ərəblinski başda olmaqla teatr fədailəri “İttihad” məktəbində şagirdlərin xeyrinə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Bəxtsiz cavan” faciəsinin tamaşasını göstərilir... Həmin vaxtdan müxtəlif teatr dəstələrində iştirak edir. O, Milli Dram Teatrının tamaşalarında fəal iştirak etsə də, truppənin ştatına 1922-ci ildə götürülür (10, s. 258).

1924-cü ildə Azərbaycan İncəsənət İşlər İdarəsi Kazım Ziyanı Naxçıvan Dövlət Dram Teatrına bədii rəhbər və rejissor vəzifəsinə göndərir (17, v. 21). Kazım Ziya teatrda yeniliklər edir. Bu barədə Səməd Mövləvi xatirələrində yazırdı: “...Böyük sənətkarın Naxçıvana gəlişi bizi həddən artıq sevindirdi və onun gəlişi teatrımızın işində böyük dönüş əmələ gətirdi... Kazım Ziya Naxçıvan teatrında cəmi bir mövsüm işlədi. Lakin teatrın gələcəyi üçün yeni cığır açdı. Aktyor yaradıcılığının inkişafına böyük təsir göstərdi... Onun təşəbbüsü ilə Zina Budaqova və Nadirə Rzayeva səhnəyə gəldilər. O zaman azərbaycanlı qadınların teatra gəlməsi böyük hadisə idi” (9 s. 243). Naxçıvan teatrında Mədəşvilinin “Qaçaq Kərəm” (1924), C.Cabbarlının “Aydın” (1924), “Oktay Eloğlu” (1924), H.Cavidin “Şeyda” (1924), “İblis” (1924), C.Məmmədquluzadənin “Ölülər”, İspan yazarı

Qarsiya Lorkanın “Qanlı toy” (Kazım Ziyaanın təbdilində, 1924) və s. əsərlər onun quruluşunda səhnə təcəssümünü tapdı (9, s. 543-544).

Naxçıvan Dövlət Dram Teatrının formalaşmasında ciddi çalışan Kazım Ziya 1925-ci ildə Bakıya qayıdaraq Türk İşçi və Kəndli Teatrının truppasına daxil olur. Bakı Türk İşçi Teatrı 1933-cü ildə Gəncəyə köçür. Kazım Ziya da 1933-1936-cı illərdə Gəncədə, 1936-1938-ci illərdə Tiflisdə və İrəvanda, 1938-ci ildən isə Bakıda Milli Dram Teatrında aktyorluq edir.

“Bismillah”, “Səbuhi” filmlərinə çəkilən Kazım Ziya Lev Tolstoyun “Canlı meyit”, Henri İbsenin “Cəmiyyət sütunları”, Vadim Sobkonun “İkinci cəbhə arxasında”, Aleksandr Dümanın “Qanlı qala” (“Nəl qülləsinin sirri”) pyeslərini və digər dramları dilimizə tərcümə edir. O, 17 iyun 1943-cü ildə Əməkdar artist fəxri adı almadan birbaşa Azərbaycan SSR-nin Xalq artisti fəxri adına layiq görülür. 1948-ci ildə isə “Şərqi səhəri” (Ənvər Məmmədخانlı) tamaşasında yaratdığı Tomson roluna görə teatrın bir qrup yaradıcı heyəti ilə birgə Stalin (Dövlət) mükafatı laureatı adını daşıyır. Görkəmli sənətkar 20 noyabr 1956-cı ildə Bakıda vəfat edir və Fəxri xiyabanda dəfn olunur.

SƏMƏD MÖVLƏVİ Təbriz şəhərində 1900-cü ildə anadan olmuş, ilk təhsilini molla məktəbində almışdır. 1908-ci ildə Təbriz şəhərində “Rüşdiyyə” məktəbinə daxil olan Səməd 1916-cı ildə məktəbi bitirir. S.Mövləvi yaradıcılığının ilk günündən aydın bir məqsəd yolçusu, yüksək bədii, ədəbi görüşə malik həqiqi sənət əşiqi, görkəmli səhnə xadimi kimi özünü tanıtdıra bilmişdi. Onun böyük talant və yüksək dərəcədə bacarığa malik olduğunu görən Sidqi Ruhulla xatirəsində belə yazır: “Mən Cənubi Azərbaycanda qastrola gedərkən (1916-cı ildə) Təbrizdə N.Nərmanovun “Nadir şah” faciəsini tamaşaya qoyduğumuz zaman qadın surəti Gülcahanı ifa edən tapılmadı. Mən həmin rol “Rüşdiyyə” məktəbində təhsil alan Səməd Mövləviyə tapşırıdım. O, heç bir şeydən çəkinmədən çox böyük bir cəsarətlə Gülcahan rolunu ifa etdi” (7, s. 142).

1919-cü ildə görkəmli demokrat Mirzə Cəlilin Təbrizə getməsi və orada “Molla Nəsrəddin” jurnalının yenidən nəşrə başlanması üçün tərəqqipərvər ziyalıları, o cümlədən gənc həvəskar artistləri jurnalın çıxarılması işinə cəlb etdi. Vəsait toplamaq məqsədilə “Ölülər” pyesi tamaşaya qoyuldu. Tamaşadan “Ölülər” dünyasının ittihamçısı olan İsgəndər rolunu-Böyükxan Naxçıvanski, çirkin əməllər carçısı Şeyx Nəsrulla rolunu Səməd Mövləvi oynadı. Həmin vaxt Naxçıvan teatrının Təbrizdə mühacirətdə olan aktyoru Əkbər Abbasov xatirəsində yazırdı: “Yaxşı yadımdadır, Səməd Mövləvi o zaman Şeyx Nəsrulla rolunu çox böyük məharətlə oynadı” (7, s. 144). Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra C.Məmmədquluzadənin köməyi ilə 1921-ci ildə S.Mövləvi Bakıya, oradan da Naxçıvana gəldi. O zaman teatrda H.Səfərlı, Ə.Xəlilov, R.İsfəndiyarlı, M.Mirişli, T.Qasımov, S.Allahverdiyev, H.Nəsirov, H.Məmmədov, H.Muradov, H.Mahmudov, Zəhərzadə, Ə.Abbasov və başqaları çalışırdılar. Naxçıvan teatrının kollektivinə daxil olan S.Mövləvi ömrünün axırınadək bu qədim sənət ocağında fəaliyyət göstərir, gənc aktyorlar nəslinin yetişməsində fəal rol oynamaqla, müxtəlif xarakterli obrazlar silsiləsi yaradır və bir çox əsərlərin quruluşunu verir.

Səməd Mövləvi 1926-1931-ci illərdə Naxçıvan teatrında baş rejissor işləyərkən, realist və romantik üslublarda, çağdaş səpkili tamaşaları – M.F.Axundzadənin, “Hacı Qara” (1927), Ə.Haqverdiyevin “Köhnə dudman” (1928), “Dağılan tifaq” (1930), C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” (1927), “Anamın kitabı” (1927), H.Cavidin “Şeyx Sənan” (1928), “Şeyda”, “Knyaz” (1928-1931), C.Cabbarlının “Aydın” (1927), “Sevil” (1928), “Yaşar” (1928), “Oktay Eloğlu” (1929), “Od gəlini” (1928), Ş.Saminin “Dəmirçi Gavə” (1928), B.Talıblının “Keyf içində” (1929), H.Fitratın “Hind ixtilacıları” (1925), M.Nəsirlinin “Azadlıq günəşi” (1926), B.Cabbarzadənin “İki kələkbaz” (1926), musiqili əsərlərdən: Ü.Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” (1927), “Əsli və Kərəm” (1930), “Arşın mal alan” (1927), “Məşədi İbad” (1927), “Şah Abbas və Xurşidbanu” (1930), tərcümə əsərlərdən: V.Şekspirin “Otello” (1927), “Hamlet”, F.Şillerin “Qaçaqqlar” (1927), “Məkr və məhəbbət” (1928), Molyerin “Jorj Danden” (1928), B.Tomasın “Tələbələrin kələyi” (1927), A.Dümanın “Qanlı qala” (1928), K.Qoldoninin “İki yetimə” (1928), V.Şkvarkinin “Cusus” (1928) “Özgə uşağı” (1931) (9, s. 544-548) yüksək sənətkarlıqla hazırlayır.

1928-ci ildə 8 Mart Beynəlxalq Qadınlar günü münasibətilə S.Mövləvinin rejissorluğu ilə ilk dəfə Naxçıvan səhnəsində C.Cabbarlının “Sevil” əsəri tamaşaya qoyulur. Sevilin taleyi yüzlərlə

qadının taleyini çox real və inandırıcı şəkildə əks etdirdiyi üçün tamaşaçılarda dərin həyəcan oyadır. Tamaşa köhnə həyatın ölümü, yeni həyatın təntənəsi kimi səslənir. Üçüncü pərdədə Sevil çadrasını Balaşın üzünə çırpdığı zaman zalda böyük bir həyəcan əmələ gəlir və oradakı qadınlar da “məhv olsun çadra” deyərək öz çadralarını səhnəyə tullamağa başlayırlar. Atılan çadraların sayı yüzdən çox idi. Tamaşa qurtardıqda teatrdan çıxan qadınların bəziləri çadrasız evlərinə getməkdən qorxaraq çadralarını geri götürürlər. Lakin atılıb qalan 85 çadra siyahıya alınır və teatrın geyim sexinə təhvil verilir. Bu teatrın təsir gücünü, əzəmətini göstərirdi (7, s. 147-148).

Görkəmli səhnə ustası S.Mövləvinin xidmətləri təkcə Naxçıvan səhnəsi ilə məhdudlaşmır. O, İrəvan teatrına dəvət olunur, 1924-1925-ci illərdə H.Cavidin “İblis”, “Şeyx Sənan”, C.Cabbarlının “Aydın”, N.Nərimanovun “Nadir şah”, Ü.Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun”, “Arşın mal alan” əsərlərini tamaşaya qoyur. Onun Tiflisdə, Gürcüstan Dövlət Dram Teatrındakı fəaliyyəti Səmədə daha yüksək yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olmaq imkanı yaradır.

Səməd Mövləvinin xidmətləri yüksək qiymətləndirilmiş, dəfələrlə Naxçıvan Muxtar Respublikası və Azərbaycan SSR Ali Sovetlərinin fəxri fərmanları ilə təltif olunmuş, 1943-cü ildə Azərbaycan SSR-in Əməkdar, 1960-cı ildə isə Xalq artisti fəxri adlarına layiq görülmüşdür. Böyük Vətən Müharibəsi illərində hərbi hissələrdə göstərdiyi saysız-hesabsız tamaşalarını nəzərə alaraq SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti onu “Qafqazın müdafiəsi üçün”, “Arxa cəbhədə igidliyə görə” medalı ilə mükafatlandırır. O, 1962-ci ilin fevral ayının 3-də Naxçıvanda vəfat edir.

SİDQI RUHULLA. Ruhulla Fətulla oğlu Axundov 9 aprel 1886-cı ildə Bakının Buzovna kəndində müəllim ailəsində anadan olmuş, ibtidai təhsilini kənd məktəbində almışdı (1, s. 418). 1906-cı ildə M.FAxundovun “Vəziri Xani Lənkəran” komediyasında Azərbaycan səhnəsinin böyük sənətkarı Hüseyn Ərəblinskiyə oynadığı Teymur ağa obrazı aktyor sənətinə böyük həvəsi olan Sidqinin gələcək taleyini həll edir. Ərəblinskiyə səhnəyə olan həvəsini bildirir. O, Sidqinin səsinə, qamətində, mimikasında, jestlərində böyük gələcəyi olan aktyoru səhnəyə cəlb edir. Sidqi Bakının müxtəlif fəhlə teatr truppalarında, arabir şəhərdə də tamaşalarda çıxış edir. Sidqinin ilk kiçik rolları onun fəvqəladə bir istedadla malik olduğunu aydın göstərirdi. Sidqi ilk dəfə 1906-cı ildə Vəzirovun “Adı var, özü yox” komediyasında Telli rolunda səhnəyə çıxır. Əsl adı Ruhulla, soyadı Axundov olsa da, gəncliyində “Vətən” dramında Sidqi rolunu məharətlə ifa etdiyi üçün yoldaşlarının məsləhətilə Sidqi ləqəbini qəbul edir.

H.Ərəblinski 1908-ci ildə Bakıda “Morskoe Sobranie” zalında N.Vəzirovun “Müsibəti Fəxrəddin” faciəsini tamaşaya qoyarkən Rüstəm bəy rolunu Sidqiyə tapşırır. Rüstəm bəy rolunda Sidqi öz ifasının təbiiliyi, rolu dərinədən hiss edib yaşaması ilə diqqəti cəlb edir. Bu tamaşadan sonra Sidqi hər şeyi buraxıb peşəkar aktyor olmağı qərara alır. H.Ərəblinski ilə birlikdə bir neçə ay İrəvan, Naxçıvan, Tiflis, Batumi və Vladıqafqazı gəzib tamaşalarda iştirak edir. Bir neçə il sonra Sidqi Ruhulla yenə səyyar aktyor kimi İrana və Cənubi Azərbaycana gedir. İranlı Mahmud Rəncbər Fakiri yazır: “O, Təbriz teatrının təməlini qoyan sənətkardır” (2, s. 235).

Sidqi Ruhulla 1909-1914-cü illərdə dəfələrlə Naxçıvana uzunmüddətli qastrollara gəlir, yerli həvəskarlarla Ə.Haqverdiyevin “Pəri cadu”, “Dağılan tifaq”, N.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin”, M.F.Axundovun “Xırs quldurbasan” pyeslərini göstərir. 1912-ci ildə Ordubad teatrının əsasını qoyur (14). Azərbaycan İncəsənət İşlər İdarəsi onu 1931-ci ildə Naxçıvan teatrına direktor və bədii rəhbər vəzifəsinə göndərir. 1933-cü ilədək həmin vəzifəsində işləyərək N.Nərimanovun “Nadir şah” (1931), A.Şirvanzadənin “Namus” (1931), C.Məmmədquluzadənin “Ölülər”, Ə.Haqverdiyevin “Dağılan tifaq” (1932), C.Cabbarlının “Od gəlini” (1931), “1905-ci ildə” (1932), “Almaz” (1933), F.Şillərin “Qaçaq” (1931), N.Qoqolun “Müfəttiş”, V.Şekspirin “Otello” (1933), Ü.Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” (1932), “Arşın mal alan” (1932), “Əsli və Kərəm”, Z.Hacıbəyovun “Aşiq Qərib” (1932), S.Rəhmanın “Toy” (1933) əsərlərini tamaşaya qoyur (7, s. 547-549). Bu tamaşalar teatr kollektivinin peşəkarlığının formalaşmasında səmərəli rol oynayır.

1931-ci ildə Sidqi Ruhulla Azərbaycan SSR-nin Əməkdar artisti, 1938-ci ildə Azərbaycan SSR Xalq artisti, 1949-cu ildə SSRİ Xalq artisti fəxri adlarına layiq görülür. Sidqi Ruhulla 1945-1946-cı illərdə “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə, “Əmək igidliyinə görə” və “Qafqazın müdafiəsi

üçün” medalları ilə və 1956-cı ildə anadan olmasının 70 illiyi və səhnə fəaliyyətinin 50 illiyi münasibətilə “Lenin ordeni” ilə təltif edilir. Sidqi Ruhulla 1959-cu ildə 73 yaşında Bakıda vəfat etmiş, Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur.

YUSİF YULDUZ- Yusif Seyfulla oğlu Əliyev (təxəllüsü “Yulduz”) 1905-ci ildə Bakıda anadan olub. 1913-cü ildə türk-rus (rus-tatar) məktəbində iki il oxuyandan sonra Alekseyev adına Ali ibtidai məktəbdə təhsilini davam etdirir. 1918-ci ildə Politexnik məktəbin mexanika şöbəsində təhsil alır. 1920-ci ildə “Gənc işçi” qəzetində məsul katib və redaktor işləyir. 1921-ci ildə Moskvada Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetində təhsil alır. 1922-1925-ci illərdə Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin Təbliğat və Təşviqat şöbəsinin müdiri işləyir.

İncəsənətə, xüsusən də teatr sənətinə maraqlı göstərən Yusif Yulduz 1925-ci ildə Peterburqa gedir, Səhnə Sənəti Məktəbində Sergey Pavlovun rejissor sinfində iki il təhsil alır. 1927-ci ildə təhsilini bitirərək Bakıya qayıdır. Milli Dram Teatrında rejissor kimi fəaliyyətə başlayır. Burada Ə.Haqverdiyevin “Köhnə dudman” (1927), M.Qorkinin “Yurdsuz insanlar” (“Həyatın dibində” 1927, Tərcümə edən Hacı İbrahim Qasimov), Ə.Haqverdiyevin “Baba yurdunda” (1928), Molyerin “Bağa qınını bəyənəmz” (“Meşşan dvoryanlıqda”, 1928, tərcümə edən İsmayıl Hidayətzadə), Viktor Lyubomirovun “Talış qızı” (1929, tərcümə edən Rza Təhmasib), Konstantin Trenyovun “Düşmənlər” (“Lyubov Yarovaya” 1930, tərcümə edən Məmmədsadiq Axundov), Hüseyin Cavidin “Knyaz” (1931), Aleksandr Korneyçukun “Eskadranın məhvi” (1934, tərcümə edən İ.Qaziyev) əsərlərinə quruluş verir (11, s. 478).

Bakı, Tiflis və İrəvan teatrlarında rejissor kimi şöhrət qazanandan sonra 1936-1937-ci il teatr mövsümündə Naxçıvana dəvət alır və teatrda baş rejissor və bədii rəhbər işləyir. Teatrda M.İbrahimovun “Həyat”, H.Cavidin “Şeyx Sənan”, C.Cabbarlının “Od gəlini”, A.Dümanın “Qanlı qala”, V.Şekspirin “Otello” pyeslərinə monumental üslubda səhnə quruluşları verir. Molyerin “Cancur Səməd” komediyasını, M.S.Ordubadı və S.Rüstəmovun “Beş manatlıq gəlin” operettasını tamaşaya hazırlayır (12, s.103). Naxçıvandan qayıdıandan sonra 1937-1939-cu illərdə Gəncə Dövlət Dram Teatrında baş rejissor işləyir. Respublikanın bir sıra teatrlarında rejissor və baş rejissor olaraq bir sıra əsərlərə quruluş verir.

Milli rejissor məktəbinin ilk təhsilli rejissorlarından olan Yusif Yulduz rejissor sənətinin Azərbaycanda formalaşmasında müstəsna xidmət göstərən sənətkarlardandır. O, tamaşaya qoyduğu əsərlərə həm realist, həm romantik, həm də romantik-psixoloji səpkidə monumental quruluşlar vermişdir. Görkəmli sənətkar 1979-cu il noyabr ayının 7-də Bakıda vəfat edir.

HƏSƏN AĞAYEV 1910-cu ilin may ayının 10-da Bakıda anadan olub. Yaradıcılığının əsas dövrü Gəncə Dövlət Dram Teatrı ilə bağlıdır. Bakı Teatr Məktəbini bitirən Həsən Ağayev 1928-ci ildə Bakı İşçi Teatrında aktyor kimi fəaliyyətə başlayır. Teatr Gəncəyə köçəndə o, İrəvana gedir və İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının truppasına daxil olur. O, Moskvada Lunaçarski adına Teatr Sənəti İnstitutunda rejissor sənəti üzrə təhsil alır. Moskva Bədaye Akademik Teatrının, Vaxtanqov və Meyerxold teatrlarının estetik prinsiplərini, poetika səciyyələrini mənimsəyir. Həsən Ağayev səhnə sənətinə aktyor kimi gəlsə də, rejissor kimi fəaliyyət göstərir. 1936-cı ildə Bakıda Azərbaycan Opera Balet Teatrında Ü.Hacıbəyovun “Ər və arvad” operettasını tamaşaya hazırlayır (10, s. 728).

Həsən Ağayev 1936-1939-cu illərdə Naxçıvan teatrında rejissor kimi fəaliyyət göstərir. 1938-ci ildə teatra baş rejissor təyin olunur. Burada A.Ostrovskinin “Günahsız müqəssirlər”, K.Trenyovun “Lyubov Yarovaya”, “Düşmənlər”, V.Şekspirin “Otello” (1936), “Hamlet”, C.Cabbarlının “1905-ci ildə”, “Almaz” (1937), “Od gəlini”, Q.Qurbanovun “Ayrım”, M.F.Axundovun “Lənkəran xanının vəziri” (1939, S.Mövləvi ilə birlikdə), C.Məmmədquluzadənin “Ölülər”, G.Mdivaninin “Vətən namusu” (1938), Ü.Hacıbəyovun “Ər və arvad” operettasını, “Arşın mal alan” musiqili komediyasını (1940, İ.Həmzəyevlə birgə) tamaşalarını hazırlayır “Hamlet” və “Otello”ya yeni quruluş verir (6, s. 227).

Bakı və Naxçıvan teatrlarında müəyyən rejissorluq təcrübəsi toplayan Həsən Ağayev 1939-cu ildə Gəncə Dövlət Dram Teatrına quruluşçu rejissor təyin edilir. Bu kollektivdə səmərəli

yaradıcılıq axtarırları ilə çalışan sənətkar 1939-1942 və 1962-1965-ci illərdə baş rejissor vəzifəsində çalışır.

Teatr sahəsindəki xidmətlərinə görə Həsən Ağayev 20 may 1958-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı ilə təltif edilir. Gəncədə 1986-cı ilin iyun ayının 20-də vəfat edib.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. X c-də, VIII c. Bakı, 1984, 608 s.
2. Fakiri Mahmud Rəncbər. Təbriz teatri. Təbriz, 2005, 736 s.
3. Hacıyev İ. Naxçıvan Muxtar Respublikasının təşkili və əhəmiyyəti. Bakı, // "Qobustan" jurnalı, 1999, №-2
4. Hüseynzadə L. Naxçıvan teatrının tarixindən. Bakı, İncəsənət almanaxı, // Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, III c., 1950
5. Xəlilov Ə. Naxçıvan teatrının tarixindən. Bakı, ATC, 1964, 92 s.
6. Qasımov Ə. Naxçıvan teatrının baş rejissorları. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsi. Xəbərlər, Naxçıvan, Tusi, 2018, №-1
7. Qəhrəmanov Ə. Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatri. Bakı, MBM, 420 s.
8. Mövləvi S. Naxçıvan teatrında. Səhnədən keçən yollar. Bakı, Yazıçı, 1983, 290 s.
9. Naxçıvan teatrının salnaməsi. Naxçıvan, "Əcəmi" NPB, 2010, 736 s.
10. Rəhimli İ. Azərbaycan teatr tarixi. Bakı, Çəşoğlu, 2005, 864 s.
11. Rəhimli İ. Azərbaycan Dövlət Milli Dram Teatri. 3 c-də, 2-ci c-d, Bakı, 2013, Təhsil, 608 s.
12. Rəhimli İ., Vəzirov C. Naxçıvan teatri. Bakı, Aspoliqraf, 2008, 352 s.
13. Salamzadə Q. Kiçik pəncərədən görünən dünya. Bakı, Azərnəşr, 1990, 160 s.
14. "Şərq qapısı" qəzeti, 26 oktyabr 1956-cı il
15. Naxçıvan MR DA. F. 40, siy. 4, iş 7
16. Naxçıvan MR DA. F. 41, siy. 2, iş 3
17. Naxçıvan MR DA. F. 1, siy. 2, iş 8

SUMMARY

Ali Gehreman, Alakbar Gasimov

DEVELOPMENT OF THE PROFESSION OF THEATER DIRECTOR AND THE LITERARY-CULTURAL ENVIRONMENT IN NAKHCHIVAN (1921-1940)

The article gives an overview of the literary and cultural environment in Baku, the development path of 1921-1940, which is an important stage in the history of the theatre, the director's work, the executive directors of the theater are also mentioned and the career of the artists who acted as the executive director in the theater are followed in those years.

Key words: Nakhchivan theatre, literary-cultural environment, dramaturgy, theatre, executive director, spectacle, artistic design.

РЕЗЮМЕ

Али Гахраманов, Алекбер Гасымов

ЛИТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНАЯ СРЕДА НАХЧЫВАНА И ВОЗРОЖДЕНИЯ МАСТЕРСТВА РЕЖИССЕРА В ТЕАТРЕ (1921-1940)

В статье рассмотрено литературно-культурная среда Нахчывана, прогрессивный путь театра в 1921-1940 годах, в том числе работа режиссеров, особенно творческий путь главных режиссеров, которые трудились здесь в эти годы.

Ключевые слова: Нахчыванский театр, литературно-культурная среда, драматургия, театр, главный режиссер, сцена, художественное оформление.

KAMAL CAMALOV
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
kamal.camalov@gmail.com

PEDAQOJİ FİKİR TARİXİNİN İNKİŞAFINDA NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNİN YERİ

Açar sözlər: mədəniyyət, təlim, tarix, tərbiyə, pedaqogika

Hamımızın yaxşı bildiyi kimi, uşaqlar üçün yazılan bədii və elmi-kütləvi əsərlər məcmusu uşaq ədəbiyyatı adlanır. Bədii ədəbiyyatın üzvi tərkib hissəsi olan uşaq ədəbiyyatında xalqların və uşaqların həyatına dair onların yaş xüsusiyyətlərinə, qavrama qabiliyyətlərinə uyğun janr, forma və üslubda müxtəlif problemlər qaldırılır, gənc nəsilə yüksək əxlaqi keyfiyyətlər, vətənpərvərlik, sədaqət, dostluq, doğruluq, əməksevərlik, insanpərvərlik və humanizm tərbiyə edilir. Uşaqlar üçün yazılan əsərlərdə xeyirxah, mərd və cəsur qəhrəmanları, maraqlı süjet və kompozisiyası, anlaşılıq, sadə və aydın bədii ifadə vasitələri, səlis dili ilə seçilir. Hər xalqın milli uşaq ədəbiyyatı folklor qaynaqlarından bəhrələnir. Belə ki, dünya ədəbiyyatının böyüklər üçün yazılmış bir sıra əsərlərini (Nizami Gəncəvinin poemalarında ayrı-ayrı hekayətlər, Ş.Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”, Servantesin “Don Kixot”, F.Rablenin “Qarqantua və Pantaqrue”, C.Sviftin “Qulliverin səyahəti”, D.Defonun “Robinzon Kruzo”, H. Biçer-Stounun “Tom dayının koması” və s.) uşaq və gənclər həvəslə oxuyurlar.

Uşaq ədəbiyyatının sələfləri sayılan M.Füzuli, Q.Zakir, A.A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, F.Köçərli, A.Səhhət, S.S.Axundov, A.Şaiq, Mir Cəlal, M.Rzaquluzadə, M.Seyidzadə, M.Dilbazi və b. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını xeyli zənginləşdirmişlər. Bu gün artıq adlarını qeyd etdiyimiz və qeyd edə bilmədiyimiz bu görkəmli sələflərin açdığı cığır yolunu naxçıvanlı xələflər (Elman Həbib, Vaqif Məmmədov, Elbəyi Sadiqoğlu Asim Yadigar, Əbülfəz Muxtaroglu, Zaur Vedili, Qafar Qərib, Ələsgər Nehrəmli, Rəhilə Nuriyeva, Zeynəb Naxçıvanlı, Sədaqət Nemət, İlyas Fərəməzoğlu və b.) davam etdirir.

Böyüklər hər bir uşaq ilə emosional münasibət qurmağa səy göstərməlidir. Uşaqların başını tumaralamaq, qucaqlamaq, könlünü ələ almaq uşaqlarda tərbiyəçiyə müsbət münasibət yaradır. Kiçik uşaqlar böyüklərin nəvəsinə olan tələbatı müxtəlif cür ifadə edə bilirlər. Böyüklər uşağın təşəbbüsünə, təşəbbüs göstərmək cəhdlərinə həmişə cavab verməlidirlər. Uşaq adətən özünü rahat hiss etmədikdə buna ehtiyac duyar. Uşağın kədərilməsinin səbəbləri müxtəlif ola bilər: fiziki nasazlıq, ailədə münasibət, yaşadılardan inciməsi, nəyisə bacarmaması, paltarına və ya donuna ləkə yaxılması və s. Bu zaman böyüyün vəzifəsi uşağın keçirdiyi hissləri başa düşmək, ona kömək etmək və uşağı nəsihətəməz şəkildə vəziyyətdən çıxarmaqdır. Bu mənada Əbülfəz Ülvinin “Məktəbli qız” adlı şeiri maraqlıdır. Burada Əbülfəz Ülvi uşaqları yoran, darıxdıran nəsihətçilikdən uzaqdır. Bəzən, çətin, uzun, ağır tələffüz olunan sözlərlə dolu əsərlərin ideyası, məzmunu balaca oxucuya çatmır və ona lazımı tərbiyəvi təsir göstərmir. Əbülfəz Ülvinin uşaq şeirlərinin əksəriyyəti dilinin sadəliyi, oynaqlığı, axıcılığı və bədiiliyi ilə fərqlənir. “Məktəbli qız” şeirində oxuyuruq:

Hönkürtü eşidib ayaq saxladım,
Gördüm bir məktəbli qızıdır ağlayan.
Gəlib yaxınına dedim: - övladım,
Nədir ürəyini belə dağlayan?
- Baxın paltarına, - dedi: - baxın bir,
Bu gün ləkə yaxıb sinif yoldaşım,
Bizim ailə də ləkəni sevmir
Nə anam, nə atam, nə də qardaşım.
Dedim: - duymamısan mənəni bəlkə,
Axıtma gözünün büllur çeşməsin.

Yuyulub gedəcək paltardan ləkə,
Qoru, qoy adına ləkə düşməsin [1, səh.22-23].

Həyatın mənası nədir? Bu şagirdləri düşündürür, fəallaşdırır. “Həyatın mənası”, “insanların vəzifələri, mövqeyi” ümumi şəkildə deyil, konkret şəkildə şagirdlərə izah olunmalıdır. Bu vaxt “borc”, “məsuliyyət”, “vicdan” kimi anlayışların mahiyyətinə, şəxsiyyətin daxili inkişafına necə təsir etdiyinə diqqət verilməlidir. Fəal həyat mövqeyi hər bir məktəbliyə yalnız əxlaq normalarını necə yerinə yetirməyi deyil, həyatda başqalarının bu məsələlərə münasibətini, özünə nəzarət etməyi, özünü dərk etməyi də tələb edir. Mənəvi şüurda özünə qiymətin yaranması “qürur”, “həya”, “namus”, “ləyaqət”, “vicdan” kimi anlayışların vasitəsilə ifadə olunur. Qeyd etdiyimiz fikirləri Sürəyya Nəsimi “Təmizlik” adlı şeirində ananın qızına verdiyi nəsihətində daha aydın və səlis bir dildə oxuyuruq. Ana deyir ki, qızım sən ünvanının uca zirvəsinə dərslərinə yaxşı çalışmağınla, düzgünlüyünlə, böyüklərə hörmət, kiçiklərə yardımınla çata bilərsən. Şairə qeyd edir ki, ürəyi düz olanların tövbəsi də Allah tərəfindən bağışlanır. Şeirdə oxuyuruq:

Təmizliyin nə olduğun,
Anasından soruşdu qız
Məsləhəti axıracan,
Dinləməyə çalışdı qız.
Ana dedi: - əziz bala,
Dərslərini yaxşı oxu.
Saf arzunla, əməlinlə,
Ünvanına alqış toxu.
Qoca görsən kömək eylə,
Uşaq görsən əlindən tut.

Uca çinar olsan belə,
Yenə uca elindən tut.
Yalan desən sevilməzsən,
Düz danışan alqışlanır.
Ürəyi düz olanların
Tövbəsi də bağışlanır.
Hörmət tapmaz tərsə yozan,
Düzə yozan əziz olur.
Yol tapammas yolu azan,
Təmiz belə təmiz olur [1, səh.45-46].

Göründüyü kimi, bu şeir uşaq tərbiyəsinə xidmət edən bir şeirdir. Bu şeirdə uşaqlar nəyin yaxşı, nəyin pis olması haqqında təsəvvürlərə yiyələnirlər. Onlar tənbelliyin, yalançılığın, pintiliyin pis olmasını, çalışqanlığın, doğruluq və təmizkar olmağın, böyüklərə və yoldaşlara hörmət etməyin, lovğalanmamağın yaxşı olmasını öyrənirlər.

Hər birimizə balaca yaşlardan aşılıb ki, çörəyin qədrini bilək. Hər hansı bir uyğunsuzluq, narahatlıq görəndə, hiss edəndə dərhal bizə irad tuturdular ki, “bala, çörəyin qədrini bilin, aclıq yaman şeydi! Darı cadı, arpa kümbəsi yeməmisiniz, çöllərin otunu-alafını qaynatmamısınız. Allaha ağır gedər, çörəyi ayağ altına atmayın. Biz onun çox korluğunu çəkmişik” !!! Çörəyi ən müqəddəs nemət sayır və hətta onu Qurana bərabər tuturuq. Həmişə dar məqamlarda “çörək haqqı” - deyə bu müqəddəs nemətə and içir, Tanrıdan çörəklə imtahana çəkilməməyini diləyir, ən hörmətli qonağı duz-çörəklə qarşılayırıq. Bəzən yaxın, doğma birisinin haqsızlığıyla üzləşəndə “səni görüm çörək tutsun” - deyə qarğış etməsi bu müqəddəs nemətin hər şeyə qadir olduğuna bir işarədir. Və yaxud bağçayaşlı, məktəbli uşaq çörəyi yerə tökəndə, çörəyə hörmət qoymayanda başqaları tərəfindən məzəmmətlənir və ya deyilir ki, “sən böyüyəndə çörək tapmayasan”. Bu kimi fikirlərimizi Nazlı Hacı “Cəza” adlı uşaq şeirində daha gözəl təsvirini yaratmışdır.

Əlindəki çörəyi
Qəzənfər yerə atdı.
Dedi: - Neynirəm bunu,
Köhnəlibdir, boyatdır.

Bunu görən qonşular,
Məzəmmət etdi onu.
Görün bir necə bitti,
Bu düşüncənin sonu.

Yatıb yuxuda gördü,
Çörək tapmır o andan.
Nəyi yemək istəyir,
Hamısı qaçır ondan [1, s.48].

Uşaq ədəbiyyatında həyatın bütün sahələri əks olunmalıdır. Həyatda elə bir problem yoxdur ki, uşaq ədəbiyyatında ona toxunmaq mümkün olmasın. Yerini altını da, üstünü də bilən müasir uşaq həyatın elə bir problemi yoxdur ki, onunla maraqlanmasın. Uşaq maraqlarını sənəitmək, onu lazımı məcraya yönləndirmək üçün uşaq ədəbiyyatının xidməti əvəzsizdir. Uşaqların maraqları dolu suallarına cavabı Elbəyi Sadıqoğlunun şeirində tapırıq və oxuyuruq:

– Baba, axı balıqlar,
Quruda niyə gəzmir?

Bəs dənizdə gəmilər
Balığı niyə əzmir?

-Bala, axı balıqlar
Ayaqsızdır gəzəmmir.
Dənizdə yaşayanlar
Quruda da üzəmmir.

Dəniz sakit olanda
Balıqlar oynaşırlar.
Gəmini görən kimi
Qaçıb uzaqlaşırırlar.

İndi bildin balıqlar
Quruda niyə gəzmir,
Suda üzən gəmilər
Onları niyə əzmir? [1, səh.36-37]

Bizim milliliyimizi təmsil edən bayramlardan biri də “Çillə gecəsidir”. Çillə gecəsi 3 ay Novruz bayramına qalmış bir gecədir. Çillə gecəsindən sonra günəşli günlər uzanır. Bayramın ideyası işığın qarantlıq üzərində simvolik qələbəsidir. Qədim inanclara görə, həmin gecə xeyir qüvvəsi (Axura Mazda) şər qüvvəsi (Əhrimən) ilə kəskin mübarizə aparmışdır. Bu gecənin ən əhəmiyyətli atributlarından biri qarpızdır. Belə ki, hər ailə həmin gecə mütləq bir qarpız almalıdır. Qoz (cəviz) halvası, kök (həvic) halvası, paxlava, günəbaxan toxumu, meyvələr və şirniyyatlar bu gecə süfrədə olmalıdır. Ancaq düşünürsən ki, artıq balaca uşaqlar “milax asmaq”, “qovut” kimi sözlərin mahiyyətini unutmaq üzrə olsalar da İbrahim Yusifoğlunun “Çillə gecəsi” adlı uşaq şeirində bu ifadələrin mahiyyətini anlayanlar: Şeir milli ruhumuzu oxşayan bir şeirdir. Şeirdə oxuyuruq:

Qonaq gəlmişik
Biz babamgilə.
Axı bu gecə
Çillədi, çillə.

Saatlar, anlar
Xoş keçəsidir.
Bu gün ən uzun
Qış gecəsidir.

Nənəm süfrəyə
Gör nələr düzüb.
Milaxdan armud,
Üzümü üzüb.

Bir-bir seçibdi
Alma-heyvanı.
Ətri bürüyüb
Evi-eyvanı.

Küncüt qatıbdı
Qoza, badama.
Çox ləzzət verir
Dadı adama.

Babam saxlayıb
Çillə qarpızı.
Çəkisi bir put
Olardı azı.

Qarpızı kəsib
Dilim eylədi.
Bizə paylayıb
– Yeyin, – söylədi.

...Mahmı oxuyub,
Şeirlər dedik.
Doşab qatılmış
Qovutdan yedik... [1, səh.14-16]

Əbülfəz Muxtaroğlu da gül balalar üçün uşaq şeirləri yazmışdır. Uşaqlar üçün yazılan şeirlər cəlbedici və öyrədicidir. Əbülfəz Muxtaroğlunun uşaq şeirlərini iki qrupa və ya daha artıq qrupa ayırmaq olar: Təbiətə sevgi, insana sevgi, milli-mənəvi dəyərlərə sevgi və s. “Gözəl bir fəsildi qış”, “Niyə soyuq dəyməyir”, “Bahar gəldi” və s. adlı şeirlərdə şair gül balalara hər bir fəslin biri-birindən gözəlliyini və özəlliyini tərənnüm edir. Budur, balaca Dilbər babasına qışı sevmədiyini bildirir. Bu fəsildən giley-güzarı da olduqca çoxdur: Qışda qar yağır, yağış yağır, günlər qısa olur, günəş tez çıxır, tez batır, uşaqlar tez yatır, soyuqdan əli üşüyür, buz üstünə çıxanda sürüşüb yıxılır, quşlar da üşüyür, yemək tapa bilmirlər və s. Babası balaca nəvəsini gülə-gülə dinlədikdən sonra sadə deyim tərzilə qışın gözəlliyini belə təsvir edir:

Qışda çox yağmasa qar,
Bax, quruyar budaqlar.
Quruyar axan çay da
Məhsul bol olmaz yayda!
Qar torpağın canıdır,
Ən isti yorğanıdır,
Qışda çox yağmasa qar,
Məhsul verməz tarlalar.
Qarğaya, sərçəyə sən
Hər gün dən verməlisən.
Sənin kimi uşaqlar
Gərək qoymasın onlar
Korluq çəksin acından.
Heç çıxarma yadından.
Çox yağsa da qar, yağış,
Gözəl bir fəsildi qış [2, 167].

Fikrimizcə, uşaqlar üçün şeir yazmaq heç də asan deyil. Şert o deyil ki, şeirdə təhkiyə, qafiyə uyğunluğu, ritmik sürət, təmtaraq, elitarlıq və s. olmalıdır, xeyr, uşaq qəlbinə yol tapmaq üçün həm də gərək daha həssas emosionallığa, uşaq psixologiyasında olan rəngarəngliyə, estetikliyə, daha iti ustalığa, sənətkarlığa malik olasan. Əbülfəz Muxtaroğlunun uşaqlar üçün yazdığı şeirləri oxuduqca görürük ki, şair uşaq ruhunun bilicisi kimi uşaq qəlbinə yol tapmağı bacarır. Fəsillərin gözəlliyi dəqiqliklə, oynaq, lakonik misralarla qulaqdan süzülüb ürəyə belə axır:

Şirin-şirin töhfələrlə
Budur, gözəl bahar gəlir.
Al günəşli səhərlə
Budur, gözəl bahar gəlir.

Dağ başında əriyir qar,
Bağça, bağlar gətirir qar,
Noruzgülü bizə nubar,
Budur, gözəl bahar gəlir [2, 174].

Ümumiyyətlə, Əbülfəz Muxtaroğlu tək-cə balaca balaların təfəkkür imkanlarını, maraq dairələrini əhatə edən mövzulara toxunmaqla kifayətlənmir, bu şairdə sözün özünü bədii ifadəni, deyim tərzini uşaq hafizəsinin, uşaq emosiyasının və psixologiyasının tələblərinə uyğunlaşdırmaq bacarığı güclüdür. Əbülfəz Muxtaroğlu uşaq şeirlərində primitiv nəsihətçilikdən, sözçülükdən və deklarativ ibarəpərdazlıqdan uzaqdır. Əbülfəz Muxtaroğlunun bu yanaşması ilə bağlı hələ vaxtilə V.Q.Belinski “Yeni ilə hədiyyə” adlı məqaləsində yazırdı: “...Başlıca iş – sentesiyalardan, nəsihət və tərbiyəpərdazlıqdan imkan daxilində qaçmaqdır: onları böyükələr də xoşlamır, uşaqların isə sadəcə zəhləsi gedir” .

Fikrimizcə, uşaq şeirləri yazmaq üçün şairin bədii dili zəngin olmalıdır, təbiiliyi, axarlığı olmalıdır. Bunlar, uşaq şeirləri yazmaqda xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Əbülfəz Muxtaroğlunun uşaqlar üçün yazdığı şeirlərin dili sadədir, rəvandır, axınalıdır, lakonikdir və estetik tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə də zəngindir.

Uşaqlar üçün yazılan şeir dilinin sadəliyi, rəvanlığı, axınalılığı, lakonikliyi və estetik tərbiyəvi əhəmiyyəti Tofiq Qəbulun da yaradıcılığında zəngindir. Şair-pedaqoqun “Şeir özü çınqıdır” adlı kitabında (səhifə 75-dən 81-ə) verilmiş şeirlər, əsasən, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar və ya kiçikyaşlı məktəbli şagirdlər üçün nəzərdə tutulub. Çünki bu şeirlərdəki vətənpərvərlik, cəsarətlik, vətəndaşlıq duyğuları, torpağa, el-obaya məhəbbət, düşməyə nifrət hissləri və digər əxlaqi-mənəvi, bədii-estetik keyfiyyətlər uşaqların anlamı və dünyagörüşü səviyyəsində təqdim olunur. “Bilirəm Qarabağı”, “Gəl, novruz bayramım”, “Ağıl oyunu” şeirləri də bu qəbildəndir.

Azğın ermənilər Azərbaycan torpaqlarına köçüb gələli iki yüz ilə yaxındır ki, bu yerlərdə zaman-zaman qırğınlar, fəsadlar törədirlər. Qarabağ camaatı öz yurdundan-yuvasından köçkün düşəsi olublar. Göylərə yüksələn nalələr, ahlar hələ də cavabsız qalıb. Şeiri oxuyan zaman görürük ki, ancaq yenə də atalar, analar, babalar, nənələr və müəllimlər Xankəndindən, Şuşadan, Topxana meşəsindən, Əsgəran qalasından, Pənah xandan, Natəvandan, Xan Əmidən, Bülbüldən söhbət salır, Qarabağ salnaməsini balaca uşağın zehninə həkk etdirirlər.

Mən balaca olsam da,	Qarabağ cənnətməkan,
Bilirəm ki el nədir.	Elə şirindir mənə.
Bilirəm, Vətən nədir,	Çox deyibdir bu haqda
Bilirəm ki, dil nədir.	Atam, babam, müəlliməm.

Uşaq köksünə əminliklə yazıb ki, əzəli torpağımız Qarabağ çox da uzaqda olmayan günlərin birində Ali Baş Komandanımız tərəfindən geri qaytarılacaqdır. Çünki Azərbaycanın yenilməz ordusu var. Uşaq da bizim kimi əmindir ki, Qarabağ “arxalı köpək” lərdən azad olunacaq və üçrəngli bayrağımız Qarabağda dalğalanacaqdır.

Bilirəm ki, ordum var,
Alacaq Qarabağı.
Orda dalğalanacaq
Azərbaycan bayrağı

Şairin nikbin və ya optimist duyğuları, sabaha ümidi, inamı balaca körpələri, növcavanları ruhlandırır. İnanırsan ki:

Mən balaca olsam da,
Əzizimdir bu torpaq.
Bax, köksümə yazmışam.
Dünya cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ,
Yaddan çıxmaz Qarabağ! [3, səh.75-76]

Müdrük düşüncələrdən, işıqlı baxışlardan, yaşanmış ömrün vurduğu naxışlardan, şairin humanist duyğularından süzülən bu misralar, durulub hikmət çələnginə, həyat fəlsəfəsinə çevrilib. Çevrilib ki, balaca oxucular duyğulansınlar, haqq yolunu seçsinslər və ən əsası torpağa yaraşlıq olsunlar.

Tofiq Qəbulun “Oyunçu Özləm” adlı şeirini oxuyan zaman şairin sanki bir arzusunu görürük. Arzu da bu körpənin təmiz gülüşünün daim çöhrəsində qalması arzusudur. Bildiyimiz kimi, nəvələrin emosional, intellektual inkişafında baba və nənələrin rolu heç də az deyil. Uşaqlar sonsuz istək və arzularının reallığını baba və nənədə tapır. Çox zaman uşaqların hər bir oyun istəklərini reallaşdıran yenə də baba və nənələrdir. Budur, Özləm hakimdir – baba müttəhim, Özləm həkimdir – baba xəstə, Özləm müəllimdir – baba şagird, Özləm mühəndisdir – baba fəhlə.

Özləm həkimdir sanki, Xəstəyəm nəzərimdə. “Həblərini ud!” – deyir – Gözlərim üzərində	Özləm olub mühəndis, Fəhləyəm nəzərimdə. Deyir: “Evi yaxşı tik! Gözlərim üzərində” .
--	---

Hərdən də qucur məni,
Babayam nəzərimdə.
Deyirəm: “Gözəl nəvəm,
Həmişə belə şən ol,
Gözlərim üzərində” [3, səh.80].

Uşaq psixologiyasını yaxşı bilməsi, kiçikyaşlıların arzu və istəklərini həssaslıqla duyması şairə bu sahədə şeirlər yazmağa geniş imkan vermişdir.

Yekun olaraq qeyd etmək ki, uşaq şeirlərinin əhəmiyyəti təkcə uşaqların təlim-tərbiyəsi işinə kömək etməsi ilə məhdudlaşmır. Yazılmış uşaq şeirləri uşaq psixologiyasına, uşaq marağına müvafiq yazılmış müvəffəqiyyətli uşaq əsərləri kimi, bir nümunə rolunu oynayır. Biz Naxçıvan Muxtar Respublikasının yazıçı və şairlərini son dərəcə çox həssas olan uşaqlar üçün daha çox əsərlər yazmağa çağırır və fikrimizi böyük rus pedaqoqu V.Q.Belinskinin fikri ilə bitirmək istəyirik. “Yazın, uşaqlar üçün yazın, ancaq elə yazın ki, onu yaşlılar da eyni zövq ilə oxuya bilsin və oxuyarkən xəfif bir xəyal içində öz gözəl uşaqlıq illərini yad etsinlər” .

ƏDƏBİYYAT

1. Uşaq ədəbiyyatı. Şeir və hekayələr. Naxçıvan, “Əcəmi” nəşriyyatı, 2014
2. Əbülfəz Muxtaroglu. Ömürdən qalan izlər. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2018
3. Tofiq Qəbul. Şeir özü çınqıdır. Naxçıvan, “Əcəmi” nəşriyyatı, 2018

SUMMARY

Kamal Jamalov

The article is about the literary and cultural events in Nakhchivan in the XX century. Reviewing the literary and regional features of this period is particularly important for in-depth analysis of Azerbaijani literature. Literary power had a significant impact on the development of the region's literary and cultural environment.

Key words: teacher, culture, training, история, воспитание, педагогика.

РЕЗЮМЕ

Кямал Джамалов

Статья о литературных и культурных событиях в Нахчыване в XX веке. Обзор литературных и региональных особенностей этого периода особенно важен для углубленного анализа азербайджанской литературы. Литературная власть оказала значительное влияние на развитие литературной и культурной среды региона.

Ключевые слова: преподаватель, культура, обучение, history, education, pedagogy

SAHAB ƏLİYEVƏ
AMEA Naxçıvan Bölməsi
sahabaliyeva89@gmail.com

HÜSEYN RAZİNİN PUBLİSİSTİKASINDA NAXÇIVAN

Açar sözlər: Naxçıvan ədəbi mühiti, Hüseyn Razi, publisistika, “Şərq qapısı” qəzeti

XX əsr Naxçıvan ədəbi-mədəni mühitinin görkəmli nümayəndələrindən olan Hüseyn Razi yarım əsrə yaxın ədəbi, publisistik fəaliyyəti müddətində qələmə aldığı bədii əsərləri, məqalələrində dövrünün ən mühüm mətləblərini ustalıqla işıqlandırmış, Vətəninə, xalqına olan dərin sevgisini ən səmimi duyğularla ifadə etmiş, gördüyü haqsızlıqlara qarşı barışmaz mövqe tutaraq, xalqına, ədəbiyyatımıza sədaqətlə xidmət göstərmişdir. Şair, nasir, dramaturq, publisist kimi tanınan H.Razinin 14 kitabı çap olunmuş, yüzlərlə ədəbi-tənqidi və publisistik məqalələri müxtəlif mətbuat orqanlarında dərc olunmuş, 6 pyesi tamaşaya qoyulmuşdur. O, bir çox şair və yazıçının üzə çıxarılması, istiqamətləndirilməsi və ədəbi mühidə parlamasında mühüm rol oynamış, akademik İsa Həbibbəylinin də qeyd etdiyi kimi “Naxçıvanda yaşayıb-yaradan yazıçı və şairlər “Şərq qapısı” qəzetində və Hüseyn Razi ədəbi məktəbində yetişib formalaşmışlar” (2, s. 367). Onun əsərlərinin dövrünün ümumi vəziyyəti, ictimai-siyasi ab-havası, əhval-ruhiyyəsi haqqında təsəvvürün yaradılmasında xüsusi əhəmiyyətini vurğulayan, oxucu və tədqiqatçıları H.Razinin həyat və yaradıcılıq yolunun bütün istiqamətləri ilə tanış edən biblioqrafik göstəricinin tərtibçisi, ədəbiyyatşünas F.Xəlilov onun əsərlərini belə qruplaşdırır:

1. Bədii əsərləri: lirik şeirlər, poemalar, pyeslər, hekayə, novella və povestlər;
2. Ədəbi-tənqidi məqalələri və elmi tədqiqat işi: (“İrəvanda Azərbaycan ədəbi mühiti”);
3. Publisistik əsərləri: məqalələr, felyetonlar, oçerklər, məktublar, müsahibələr, çıxışlar, rəylər, replikalar, gündəlik qeydlər və xatirələr;
4. Tərcümələri: bəzi türk, ərəb, rus, özbək, bolqar, avar, fransız şairlərinin şeirləri və dünyanın məşhur yazıçılarının aforizmləri (4, s. 5).

Göründüyü kimi, H.Razinin yaradıcılığında bədii əsərləri ilə yanaşı, publisistikası da aparıcı mövqe tutmuş, “uzun illər ərzində “Şərq qapısı” qəzetində “Ədəbiyyat və incəsənət” şöbəsinə uğurla rəhbərlik etmiş görkəmli şair Hüseyn Razi “Ədəbiyyat səhifələri” vasitəsilə ədəbi mühiti idarə etmişdir” (2, s. 366). “Publisistika - zamanın, mühitin tələblərinə müvafiq olaraq yaradıcılıq potensialını aktiv ictimai fəaliyyət üsuluna çevirmək vasitəsi, sənətkarın həyata nüfuzunun başlıca barometri, mövcud problemin həlli istiqamətində düşünməyə və hərəkətə sövq edən yeni fikir, ideya, enerji ötürücüsüdür” (16). Bu mənada ədəbi fəaliyyətə 1941-ci ildə “Şərq qapısı” qəzetində çap olunan “Partizanın andı” şeiri ilə başlayan, “Şərq qapısı” şeir məktəbinin yaradıcısı (2, s. 381) hesab olunan Razinin “Azərbaycanın o vaxtkı mətbuat orqanlarının hamısında (“Göyərçin” jurnalı istisna olmaqla)” (3, s. 110) yüzlərlə yazısı çap olunmuşdur. Onun mövzucu rəngarəng, aktual məzmunu malik məqalələri Azərbaycanın bir çox mətbuat orqanlarında - “Azərbaycan müəllimi”, “Azərbaycan gəncləri”, “Kommunist”, “Azərbaycan pioneri”, “Möhtəşəm Azərbaycan”, “Güney”, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Sovet kəndi”, “Leninçi”, “Şərq qapısı”, “Sovet Naxçıvanı”, “Советская Нахичевань”, “Бакинский рабочий” qəzetlərində, “Kənd həyatı”, “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Elm və həyat” jurnallarının səhifələrində dərc olunmuş, yazılarında yaşadığı dövr və mühitin səviyyəvi cəhətləri, cəmiyyətin ümumi mənzərəsi konkret faktlar əsasında əks olunmuşdur.

H.Razinin publisistikasının mühüm qolunu ictimai-siyasi məzmunlu məqalələri təşkil edir. “Sayı 700-dən çox olan bu yazılarda Naxçıvanın ictimai-siyasi həyatı, sənayesi, kənd təsərrüfatı, xalq təsərrüfatı, mədəni-məişət şəraiti, maarifi, səhiyyəsi, tikinti və quruculuq işləri, rabitə sistemi, istehsal və xidmət sahələri, ədəbi mühiti, müəyyən sahələrdəki nöqsanları, bir sözlə, 1950-1990-cı illər Naxçıvanın hərtərəfli ümumi siması öz əksini tapmışdır. Bu məqalələri həmin dövr Naxçıvan həyatının güzgüsü adlandırmaq olar” (5, s. 62). Publisistikanın “siyasi mübarizlik, müasir həyatı və hadisələri tənqidi

cəhətdən təhlil və tədqiq etmək, siyasi-ictimai problemlərin ən mühüm ifadə vasitəsi olması” (1, s. 152) kimi cəhətləri H.Razini də publisistikaya bağlayan ən mühüm məziyyətlərdəndir. Razi doğma yurdunun ictimai-siyasi problemlərini bədii yaradıcılığında təsvir etməklə kifayətlənməmiş, bu məsələlərin qəlbində, düşüncəsində yaratdığı əks-sədanı daha geniş oxucu kütləsinə çatdırmaq üçün davamlı olaraq publisistikaya müraciət etmişdir. Müəllif bu istiqamətdəki yazıları ilə dövrünün “bir sıra aktual problemləri, quruculuq işləri, əmək qəhrəmanları, sülh arzuları, müharibə dəhşətlərinə etiraz, maarif-mədəniyyət sahəsindəki uğurlar” (6, s. 160) və başqa məsələlərini təsvir edərək, öz ədəbi-ictimai mübarizəsinin təsir dairəsini daha da genişləndirmişdir. Onun “mətbuatda dərc etdirdiyi yazılarının bir qismi imzasız, digər qismi isə “Hüseyn Razi”, “H.Razi” və “H.Rzayev” imzaları ilə” çap olunmuşdur. İmzasız məqalələrin əksəriyyəti “Şərq qapısı” qəzetində dərc edilən bəzi baş məqalələr və “Bizim təqvim” rubrikası ilə müxtəlif şair və yazıçılara həsr olunan yazılardır” (4, s. 12). 1947-ci ildən “Şərq qapısı” qəzeti ilə əməkdaşlığa başlayan Razi, 1949-1952-ci illərdə həmin qəzetdə şöbə müdiri, 1955-1959-cu illərdə ədəbi işçi, 1962-1989-cu illər ərzində isə sözügedən qəzetin “Ədəbiyyat və incəsənət” şöbəsinə rəhbərlik etmişdir. Məqalələri respublika daxilində bir sıra mətbuat səhifələrində dərc olunsa da, onun publisist kimi yetişməsində “Şərq qapısı” qəzetinin mühüm rolu olmuşdur. Əlli ilə yaxın bu qəzetdə müxtəlif məzmunlu məqalələrlə çıxış edən H.Razinin publisistikasının əsasını “Şərq qapısı”nda dərc etdirdiyi yazıları təşkil edir. Akademik İ.Həbibbəylinin sözləri ilə desək, ““Şərq qapısı” böyük elmin və ədəbiyyatın, maarifçiliyin və publisistikanın açıq və işıqlı bir qapısıdır. Xalq yazıçıları Mirzə İbrahimov, Əli Vəliyev, Hüseyn İbrahimov, görkəmli şair Hüseyn Razi, istedadlı qələm sahibi Elman Həbib, ədəbiyyatımızın sonrakı istedadlı nəsilləri - Vaqif Məmmədov, Xanəli Kərimli, Asim Yadigar, Muxtar Qasımzadə, Hüseyn Bağır, Elxan Yurdoğlu... “Şərq qapısı”nın ədəbiyyat mühitindən, bu qəzetin mühitində formalaşan ənənələrdən pay almışlar, faydalanmışlar” (2, s. 381-382). Doğrudan da, “Şərq qapısı” qəzetinin həm H.Razinin istedadlı bir publisist kimi yetişməsində, həm də Naxçıvanda bir sıra ədəbi qüvvələrin Hüseyn Razi məktəbindən keçərək formalaşmasında böyük rolu olmuşdur.

Publisistik fəaliyyətə 1948-ci ildə “Şərq qapısı” qəzetində dərc olunan “Çobanın qoçaqlığı” məqaləsi ilə başlayan Razinin felyeton, oçerk, məktub, müsahibə, replika, rəy, çıxış, gündəlik qeyd və xatirə janrlarında qələmə aldığı yazıları dövrünün ən mühüm ictimai-siyasi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Onun ictimai-siyasi məzmunlu məqalələri içərisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının tərəqqisi, gözəlliyi, inkişafı, sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəni quruculuq sahəsindəki nailiyyətlərinə həsr olunmuş yazıları üstünlük təşkil edir. Razinin bu məzmundakı məqalələri “Şərq qapısı”, “Sovet Naxçıvanı”, “Azərbaycan gəncləri”, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Kommunist” qəzetlərində və “Ulduz” dərgisinin səhifələrində yer almışdır. Onun bu mövzu ilə bağlı dəyərli mülahizələri “Nurlu, uğurlu yollar, zəfərlə dolu yollar”, “Yüksəliş romantikası”, “Mənim muxtar respublikam”, “Sabahın romantikası”, “Mənim doğma şəhərim”, “Sevinc və iftixar”, “Sabahın romantikası”, “Tərəqqi”, “Geniş üfüqlər”, “Şöhrətim, şanıım mənim”, “Doğma torpaq”, “İllər, qanadlı illər”, “İllərin qanadında”, “Yüksəliş illəri”, “Xalqın mənəvi tərəqqisi”, “Yüksəliş xəritəsi”, “Qədim şəhərin gəncliyi”, “Qədim diyar gəncləşir”, “Üfüqlərdən üfüqlərə”, “Beşillikdən beşilliyə: Dördüncü baharın üfüqləri”, “İllər və nəsillər”, “Yüksəliş romantikası”, “Zirvələrdən zirvələrə”, “Torpağın gözəllik bürəyi”, “Həmişə ön cərgədə”, “Günəşə açılan səhərlər”, “Nurlu, uğurlu yollar”, “Günəşli yollarda”, “Qədim şəhərin cavanlığı”, “Mirzə Cəlil sağ olsaydı...” məqalələrində yüksək vətəndaşlıq sevgisi ilə təqdim olunmuşdur. 1965-ci ildə qələmə alınan “Nurlu, uğurlu yollar, zəfərlə dolu yollar” məqaləsi bu baxımdan diqqət çəkir. Müəllifin doğma şəhərinə olan yüksək sevgisinin poetik dillə təqdim olunduğu məqalədə oxuyuruq: “Gözəl bayram səhərində hər yeri seyr edə-edə Oktyabr günəşinin işığını Naxçıvanın gül üzündə, al saçaqlı gündüzündə görürəm mən. Arzularım coşğun bir şalalə kimi axıb gəlir ürəyimdən. Sədəreyin bal ətirli üzümünə, xan Arazın sahilində, bizim Sovet Culfasında işıqların düzümünə, bağ-bağatlı Ordubada, buz bulaqlı, yaşıl yaylaqlı Şahbuza şeir, nəغمə yaza-yaza yerdəki gözəlliyi seyr edirəm. Elə bu dəm mən Şərurun bərəkətli çöllərindən, Naxçıvanın yaradıcı ellərindən, nəغمə deyən dillərindən çox fərəhlə söz açıram. ...Bu gün böyük Mirzə Cəlil məzarından qalxıb Naxçıvanı qarış-qarış dolanarsa nələr görər, böyük xariqələr görər, hər addımda zəfər görər. “Sizi deyib gəlmişəm,

ey mənim müsəlman qardaşlarım!” - deyərək altmış il bundan əvvəl fəryad edən sənətkar bu gün bizi görsə əgər, ürəyində odlu sözü qatar-qatar belə deyər: “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim şən, bəxtiyar, ömrü gülzar qardaşlarım!”. Biz sabaha ən işıqlı arzuların qanadında yol gedirik. Yolumuz nurlu, hər işimiz uğurludur. Bu yolumuz zəfərlərlə doludur. Bu yolu biz kosmik bir sürətlə, əvəzsiz bir məhəbbətlə gedirik, arzumuzla, qayəmizlə fəxr edirik” (7).

1966-cı ildə qələmə alınan “Yüksəliş romantikası” yazısı da eyni səciyyəlidir. Məqalədə Razinin Naxçıvana qonaq gələn dostuna muxtar respublikanı tanıtməsi fonunda bütün rayonların ictimai vəziyyəti ilə tanış oluruq. Məqalədə o dövrdə Ordubadda hazırlanan ipək parçalar, baş yaylıqları, konserv zavodunda istehsal olunan mürəbbələr haqqında məlumat almaqla bərabər, Culfa düzündə salınan bağlar, “Nəhəcir” mədən suyu, “Darıdağ” müalicə sanatoriyası, Şərurun “Şahtaxtı” sement zavodu, Sədərəyin üzüm bağları və şərəb zavodları, Naxçıvan şəhərindəki “Badamlı” mədən suları zavodu və başqa yerlər haqqında zəngin məlumatlar əldə edirik. Müəllif məqalədə Naxçıvanın inkişafı və yüksəlişindən duyduğu sevinci “Bu günün romantikası, sabahın büsətidir” (8) deyərək yekunlaşdırır.

1967-ci ildə qələmə alınan “Mənim doğma şəhərim” məqaləsində isə Naxçıvanın tarixi keçmişinə nəzər yetirən müəllif, tarixin ağır sınaqlarından məharətlə çıxan, əsrlərin ağsaçlı, cavan görkəmli şahidi adlandırdığı doğma şəhərinin inkişaf və yüksəlişindən fəxrlə söz açır: “Bu illər ərzində keçdiyiniz inkişaf yolu mənim köksümü qabardır. Geniş və işıqlı küçələrini böyük fərəhlə gəzib vəcədə gəlirəm....Doğma şəhərimin dünənini, bu günkü mənzərəsini seyr etdikdən sonra xəyalım qarşıdakı yaxın illəri arxada qoyur, sabahın gözəlliklərini mənə göstərir. Naxçıvanı böyük bir büsətin qoynunda görürəm...” (9). “Mirzə Cəlil sağ olsaydı...” məqaləsində Cəlil Məmmədquluzadə ilə xəyali görüşlərini təsvir edən Razi, Mirzə Cəlilin görmək istədiyi inkişafı Nazlıların, Novruzəlilərin, Zeynəblərin yüksəlişi fonunda təqdim edərək köhnəliklə yeniliyi, dünənlə bu günü, geriliklə inkişafı ustalıqla qarşılaşdırır. Gənclərin müxtəlif təhsil ocaqlarında oxuması, qadınların kişilərlə bərabər müxtəlif işlərdə çalışması, Naxçıvanın sürətli inkişafı Mirzə Cəlili sevindirirdi kimi, Razini də qürurlandırır: “Lakin Mirzə ilə xəyali görüşümüz bitmir. Biz onu hər gün xatırlayır, onunla rastlaşır, qoca “Molla Nəsrəddin”in arzularının həqiqət olduğunu görür, böyük iftixarla deyirik: Kaş Mirzə sağ olaydı...” (10).

1968-ci il baharın Naxçıvan torpağına qədəm qoyduğu günlərdə qələmə alınan “Sevinc və iftixar” yazısında da müəllifin doğma torpağına olan yüksək məhəbbəti poetik ustalıqla təqdim olunur: “Naxçıvanı duz dağının zirvəsindən seyr eləyək. Arazboyu tarlalarda maşınların gurultusu, cavanların bəxtiyarlıq nəğmələri havalanır. Al günəşin şəfəqlə yer oyanır. Duz karvanı qatar-qatar düzöldükcə burda yarış genişlənir, gündən-günə saxtaçılar yeni-yeni öhdəliklər qəbul edir ilk baharın şərəfinə. Mənim gözəl Naxçıvanım, mən yaşını bilməsəm də, şöhrətini, qüdrətini qalın-qalın kitablarda, dastanlarda oxumuşam. Öz gözümə qoynundakı yüksəlişi seyr edirəm, cəlalınla, ağ gününlə, vüsəlinlə sevinirəm” (11). Naxçıvanın dünəninin, bu gününün və sabahının müqayisə olunduğu “Sabahın romantikası” məqaləsində Naxçıvanın keçmiş tarixinə ötəri nəzər salan müəllif yazır: “Qarşımızda 1882-ci ildə Tiflisdə nəşr edilmiş “Naxçıvan şəhəri və Naxçıvan qəzası” adlı bir kitab vardır. Naxçıvanla əlaqədar İncildə və Qurandakı əfsanələrlə başlayan bu kitabçada göstərilir ki, hələ eramızdan əvvəl buradan Pompeyin qoşunları keçmişdir. Makedoniyalı İsgəndər bu torpağın gözəlliyinə heyran qalmışdır. Böyük Roma şairi Vergili bu barədə şeir demişdir. Bizim eramın 633-cü ilində Naxçıvanı skiflər dağıtmışlar. Sonra Vizantiya atlıları bu mahalı yerlə-yeksan etmişlər. IX əsrdən ərəb xəlifələri, XIII əsrin ortalarından monqol istilacıları Naxçıvanı ayaqlamışlar. Əlincə qalası 14 il yadelli işğalçıların hücumuna müqavimət göstərmişdir. Böyük alim Nəsrəddin Tusi, azadlıq və istiqlaliyyət mücahidi Nəimi, sözləri hicranla yoğrulmuş Heyran xanım, xalqın nisgilini danışan şeyx Əbülqasım Nəbati, Şərqdə inqilabi satiranın odlu qılıncını qaldıran Mirzə Cəlil və başqa qüdrətli şəxsiyyətlər Naxçıvanın dərdinə yanmış, bu zülmət səltənətində sübhün açılacağına inanmışlar” (12). Məqalənin davamında keçmişlə müqayisədə bu günün yüksəliş və tərəqqisinin onda yaratdığı qüruru təsvir edən Razi, istehsalat, təsərrüfat və mədəni quruculuğun bütün sahələrindəki inkişafı konkret faktlarla diqqətə çatdırır. Bu günün yüksəlişini böyük sevincə qarşılayan müəllif, sabahın gözəlliklərinin daha cazibəli

olacağına əminliyini ifadə edir: “Sabah Batabat kurorta çevriləcək, mədən sularımız ölkənin bütün guşələrinə axıb gedəcəkdir. Dağlarımızın altında yatan tükənməz sərvətlər xalqın istifadəsinə veriləcəkdir. Kim bilir, bəlkə də, sabah Naxçıvan torpağının altından neft fantanları qalxacaq, bu yerin şöhrəti daha yüksək zirvələr fəth edəcəkdir” (12). Naxçıvana olan yüksək sevginin izhar olunduğu yazıda kommunizm ideologiyasından irəli gələn məqamlar yer alsada, “hər bir sənətkara, şəxsiyyətə yaşadığı dövrün qanunauyğunluqları prizmasından yanaşmaq lazımdır” (3, s. 45) fikri deməyə əsas verir ki, H.Razinin də ictimai-siyasi məzmunlu məqalələrində yer alan bolşevik-sovet ideologiyasına bəslənilən inam dövrün tələbi, yaşadığı zamanın diqtəsi kontekstində dəyərləndirilsin.

“Azərbaycan gəncləri” qəzetinin 1974-cü il 3 oktyabr tarixli nömrəsində dərc edilən “Yüksəliş illəri” məqaləsində isə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1909-cu il 7-ci nömrəsində verilən karikaturada Naxçıvanın Söyüdlü məhəlləsinin xarabazarı andıran bir küçəsinin təsviri və indiki halı müqayisə edilir. Muxtar respublikanın mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət tarixində qazandığı nailiyyətlərinin təhlil olunduğu məqalədə “El güzgülü” dram dərnəyinin fəaliyyətindən, C.Məmmədquluzadə adına teatrın uğurlarından, “Araz” mahnı və rəqs, “Şərur” yallı ansamblarının müxtəlif ölkələrdəki uğurlu çıxışlarından, musiqi təhsili sahəsində qazanılan nailiyyətlərdən, Yazıçılar İttifaqının uğurlu fəaliyyətindən bəhs olunur. Bu mövzuda H.Razinin “Kommunist” qəzetinin 1977-ci il 16 avqust tarixli nömrəsində çap etdirdiyi “Qədim diyar gəncləşir” məqaləsi də maraq doğurur. Məqalədə Puşkin küçəsi və Lenin prospektində yerləşən yeni binalar, tarixi memarlıq abidələri, mədəniyyət ocaqları haqqında məlumat verən müəllif yazır: “Küçə dahi rus şairi A.S.Puşkinin adını daşıyır. Burada köhnəlikdən əsər-ələmət qalmamışdır. Ə.Ağayev adına internat məktəbin korpusları, uşaq xəstəxanasının yeni binası, respublika stadionu küçəyə xüsusi yaraşlıq verir. Stadionla yanaşı son vaxtlarda böyük üzgüçülük hovuzu yaradılmışdır. Burada Böyük Vətən müharibəsində həlak olmuş naxçıvanlıların şərəfinə xatirə ansamblı ucalır. M.S.Ordubadının adını daşıyan və 150.000 nüsxədən çox ədəbiyyat fondu olan respublika kitabxanası, televiziya və radio mərkəzi, tikiş fabrikinin korpusları, gözəl memarlıq ansamblı təşkil edən çoxmərtəbəli yaşayış binaları Puşkin küçəsinə yaraşlıq verir. Burada keçmişin yadigarı yalnız XII əsrin memarlıq abidəsi Yusif Küseyir oğlu türbəsidir...Qədim Naxçıvanın iki küçəsindən söhbət açdıq. Lakin Nizami, Kirov, Əcəmi, Sabir, Oktyabr küçələri və başqa küçələr də tamamilə tanınmaz olmuşdur. Təkcə Naxçıvanın küçələrini? Muxtar respublikamıza gəlin. Onu başdan-başa gəzin, görəcəksiniz ki, son illərdə olan yüksəliş onun bütün guşələrini gülüstana çevirib” (13).

“Günəşə açılan səhərlər” məqaləsində isə bütün varlığı ilə doğma torpağına bağlı olan Razinin Naxçıvana olan sevgisi ən səmimi duyğularla təqdim olunur: “Əsrlərin ağsaçlı şahidi bu gün cavanlıq qiyafəsində canlı bir şeiriyyətdir. Bu torpağın sinəsində buz bulaqlar, qaynar çeşmələr, bir-birindən möcüzəli şəfa qaynaqları çağlayır, şlaləli çaylar, barlı bağlar, laləli düzlər, çinarlı yollar, sərin yaylaqlar, daş ovuqlarda tutulmuş dağ gölləri, yaraşlıq mənərələr vahid bir gözəllik çələnginə dönür. Əcəmi naxışları, “Gəmiqaya” rəsmləri qədim təzkirələr kimi tariximizi varaqlayırsa, bugünün yüksəliş romantikası qarşımızda möhtəşəm zəfər salnaməsi kimi açılır” (14). Poeziyasında olduğu kimi, publisistikasında da üslub, dil rəngarəngliyi, yüksək sənətkarlıq cəhətləri ilə seçilən H.Razinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının tərəqqisi, gözəlliyi, inkişafı, sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəni quruculuq sahəsindəki nailiyyətlərinə həsr etdiyi məqalələrinin əksəriyyətində poetik axıcılıq, vəziyyəti obrazlı şəkildə canlandırmaq xüsusiyyəti müxtəlif şeir parçaları ilə daha da qüvvətləndirilir. “Qədim şəhərin cavanlığı” məqaləsindəki şeir parçasına nəzər yetirək:

Nurlu şəfəqlərin coşğun selində
Bu yer şöhrətimiz, bu yer şanımız.
Vətənə Arazın sol sahilində
Zəfər çələngidir Naxçıvanımız...
...Əziz sevgilidir, mehriban ana,
Beşikdir, layladır bu şəhər bizə.
Qeyrət çələngidir Azərbaycana,
Əməllər şərəfli, arzular təzə... (15).

Göründüyü kimi, Razinin həyata baxışı, dünyagörüşü, fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən irəli gələn bu cəhət onun publisistikasını daha da zənginləşdirmiş, poeziya və publisistikanın vəhdətinin mükəmməl nümunəsini ortaya çıxarmışdır.

Onun publisistikasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının tərəqqisi, gözəlliyi, inkişafı, sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəni quruculuq sahəsindəki nailiyyətlərinə həsr olunmuş yazıları ilə bərabər, mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyat sahəsindəki uğurların təsviri, II Dünya müharibəsində iştirak edən naxçıvanlı döyüşçülərin şücaət və qəhrəmanlığı, Şərur rayonunu su ilə təchiz edən Arpaçay dəryaçasının inşası, müxtəlif peşə və təsərrüfat sahələrində çalışan əmək adamlarının uğurları, görülən işlərə tənqidi yanaşma, müşahidə edilən nöqsanların obyektiv şəkildə dəyərləndirilməsi məqamları da əsl publisist məharəti ilə işıqlandırılmışdır. Onun publisistikasında Naxçıvanın ictimai-siyasi həyatının bu qədər geniş formada işıqlandırılması H.Razinin vətənpərvərliyindən, doğma torpağına olan yüksək sevgisindən irəli gələn məqamdır.

Yekun olaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, H.Razinin bədii yaradıcılıqla yanaşı, publisistika ilə də geniş səpkidə məşğul olması doğma yurdunun ictimai-siyasi problemlərini, bu məsələlərin qəlbində, düşüncəsində yaratdığı əks-sədanı daha geniş oxucu kütləsinə çatdırmaq zərurəti ilə bağlı olmuşdur. Təəssüf ki, onun publisistikası indiyə kimi kifayət qədər araşdırılmamışdır. Yalnız İ.Həbibbəyli, F.Xəlilov və N.İsmayılovun tədqiqatlarında Razinin publisistikasının müəyyən məqamlarının əks olunması bu məsələnin daha geniş səpkidə tədqiqini şərtləndirir. 1950-1990-cı illər Naxçıvan ictimai-siyasi həyatında elə bir məqam tapılmaz ki, H.Razi qələmi ilə ictimailəşməsin. Məhz bu səbəbdən onun publisistik irsi həmin dövrün mənzərəsinin tam dolğunluğu ilə öyrənilməsində əhəmiyyətli mənbə, əvəzsiz məxəzdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev İ. Ədəbiyyat, mətbuat və publisistika problemləri. Bakı, Elm, 2008, 504 s.
2. Həbibbəyli İ. Nuhçıxandan-Naxçıvana. Bakı, Elm və təhsil, 2015, 846 s.
3. Hüseyn Razi-80. Xatirələr işığında. Bakı, Nurlan, 2004, 256 s.
4. Hüseyn Razi. Bibliografiya. Naxçıvan, Əcəmi, 2015, 304 s.
5. Xəlilov F. Naxçıvanın elmi, ədəbi və mədəni mühiti: tədqiqlər. İkinci kitab. Naxçıvan, Əcəmi, 2019, 200 s.
6. İsmayılov N. Hüseyn Razinin yaradıcılıq yolu. Bakı, Elm, 2003, 248 s.
7. Razi H. Nurlu, uğurlu yollar, zəfərlə dolu yollar. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 1965, 7 noyabr
8. Razi H. Yüksəliş romantikası. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 1966, 7 noyabr
9. Razi H. Mənim doğma şəhərim. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 1967, 7 noyabr
10. Razi H. Mirzə Cəlil sağ olsaydı. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 1968, 12 yanvar
11. Razi H. Sevinc və iftixar. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 1968, 21 mart
12. Razi H. Sabahın romantikası. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 1970, 7 noyabr
13. Razi H. Qədim diyar gəncleşir. “Kommunist” qəz., Bakı, 1977, 16 avqust
14. Razi H. Günəşə açılan səhərlər. “Sovet Naxçıvanı” qəz., Naxçıvan, 1984, 17 noyabr
15. Razi H. Qədim şəhərin cavanlığı. “Sovet Naxçıvanı” qəz., Naxçıvan, 1987, 13 dekabr
16. <http://edebiyatqazeti.az/news/diger/1891-elcin-mehreliyev>

SUMMARY

Sahab Aliyeva

NAKHCHIVAN IN THE PUBLICITY OF HUSEYN RAZI

The article examines the aspects of Hussein Razi's publicity related to Nakhchivan, and a number of articles written about it have been involved in the research. It has been emphasized that there was no point in the socio-political life of Nakhchivan during the 1950s and 1990s, so that H. Razi did not socialize it. The article has also emphasized the importance of his publicistic heritage in studying the landscape of that period with fullness.

Key words: Nakhchivan literary environment, Hussein Razi, publicity, "Sharg Qapisi" newspaper

РЕЗЮМЕ

Сахаб Алиева

НАХЧЫВАН В ПУБЛИЦИСТИКЕ ГУСЕЙНА РАЗИ

В статье были исследованы моменты связи публицистики Гусейна Рази с Нахчываном, были привлечены к изучению ряд статей в этом направлении. Было подчеркнуто, что в 1950-1990-х годах в общественно-политической жизни Нахчывана не найдется такого момента, которое бы не обобществлялась пером Гусейна Рази. В статье также подчеркнуто значение его публицистического наследия в полном изучении картины того времени.

Ключевые слова: Литературная среда Нахчывана, Гусейн Рази, публицистика, газета "Шерг гапысы"

AYGÜL MƏMMƏDOVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti
aygulkengerli@mail.ru

XX ƏSR NAXÇIVAN ELMİ MÜHİTİNDƏ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Açar sözlər: Naxçıvan, Heydər Əliyev, məktəb, Naxçıvan Dövlət Universiteti, təhsil, Pedaqoji İnstitut, Azərbaycan, elm, inkişaf, məqsəd

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasında milli ziyalılığın, orta və ali təhsilin böyük inkişafı ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır. Müdrik və uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev Azərbaycanı bütün yönləri ilə inkişaf etdirmək işində dərin bilikli, yüksək ixtisaslı, vətənpərvər mütəxəssislərin hazırlanmasını həmişə zəruri şərtlərdən biri saymışdır. Bu məqsədlə, ilk növbədə, respublikamızda mövcud olan ali məktəblərin maddi-texniki və tədris bazası daha da möhkəmləndirilmiş, hətta ölkədə bir sıra yeni ali təhsil müəssisələri yaradılmışdır.

1969-cu ildə Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra məhz onun həyata keçirdiyi tədbirlər Naxçıvanın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni həyatına öz müsbət təsirini göstərmişdir. Həmin dövrdə Naxçıvanda dövlətçilik istiqamətində mühüm addımlar atılmış, muxtar respublikada sosial-iqtisadi sahə ilə yanaşı, elm, təhsil və mədəniyyət də inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Heydər Əliyevin bütün həyatı boyu Naxçıvanlı gənclərin yüksək səviyyəli təhsil almaları sahəsində fəaliyyətindən bəhs edilir. Ulu öndər elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafına mühüm milli strateji məsələ kimi baxaraq, o dövrün mürəkkəb və çətin şəraitində muxtar respublikanın təhsil və mədəniyyət sistemini, ziyalı potensialını qoruyub saxlamaqla, təhsilin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin aşağı düşməsinin qarşısını almağa, təhsil müəssisələrini siyasi proseslərdən kənar saxlamağa çalışmış və buna nail olmuşdur.

Bu baxımdan Azərbaycan ali məktəblər ailəsində özünəməxsus yeri və mövqeyi olan Naxçıvan Dövlət Universitetinin formalaşma və inkişafında görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin çox böyük və əvəzsiz xidmətləri vardır.

Naxçıvan Dövlət Universiteti əvvəlcə 1967-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialı kimi fəaliyyətə başlamış, Azərbaycan Respublikasının rəhbəri Heydər Əliyevin 1972-ci il 12 iyun tarixli fərmanı ilə həmin filialın bazasında Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutu yaradılmışdır. Naxçıvanda müstəqil ali məktəbin yaradılması regionun elmi-mədəni inkişafına, burada ziyalı potensialının artmasına, maarifçilik hərəkatına müsbət təsir göstərmişdir. 1974-cü il 4 oktyabrda Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 50 illiyi ilə əlaqədar Naxçıvana gələn ulu öndər Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun müəllimləri və tələbə heyəti ilə görüşmüşdür. Həmin görüşdə Azərbaycan Respublikasının rəhbəri Heydər Əliyev Naxçıvanın muxtariyyət statusunun mahiyyəti və əhəmiyyəti barədə dövlət siyasətinin əsasları məsələsinə diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Burada məqsəd Naxçıvanda ali məktəbin daha da inkişaf etdirilməsini, regionda ziyalı mərkəzinin formalaşdırılmasının vacibliyini və əhəmiyyətini diqqət mərkəzinə çatdırmaq idi. Həmin görüşdən sonra artan qayğı və diqqət Pedaqoji İnstitutun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, burada yeni ixtisasların açılması, tələbə kontingentinin genişləndirilməsi ilə nəticələnmişdir. Hətta Naxçıvanda mövcud Pedaqoji İnstitutun bazasında müstəqil dövlət universitetinin yaranması zərurəti haqqında ilk fikirlər də həmin görüşdə məhz Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş, Naxçıvanın Muxtar Respublika statusu daşınması, diyarın özünəməxsus coğrafi mövqeyi, strateji əhəmiyyəti kimi inkarolunmaz amillərlə əsaslandırılmışdır.

Naxçıvanda müstəqil universitet yaratmaq ideyasının müəllifi olan görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin Naxçıvan Dövlət Universiteti ilə münasibətlərində XX əsrin doxsanıncı illərinin əvvəllərindəki əlaqələr də xüsusi yer tutur. Bu illərdə (1990-1993-cü illər) Naxçıvan Dövlət Universitetinin professor-müəllim heyətinin nümayəndələri Moskvadan Naxçıvana gəlib burada

fəaliyyət göstərən Heydər Əliyevin ətrafında olmuş, onun həyata keçirdiyi çoxcəhətli tədbirlərdə yaxından iştirak etmişlər. O zamankı mürəkkəb vəziyyətlərə baxmayaraq, Heydər Əliyev Naxçıvan Dövlət Universitetinin problemlərinin həllinə, ali məktəb müəllimləri ilə, ziyalılarla əlaqələrə xüsusi diqqət yetirmiş, çətin illərdə gözdən salınmış alimləri və müəllimləri onları əhatə edən siyasi və mənəvi böhrandan çıxarmağa nail olmuşdur. Alimlərin və müəllimlərin səsi tədricən ictimai-mədəni mühitin ən qaynar nöqtələrindən eşidilməyə başlamış, milli ziyalılıq dirçəldilmişdir.

1992-ci il 11 oktyabr tarixində keçirilmiş Beynəlxalq simpoziumda ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvan Dövlət Universitetində "Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində sərhədyanı ticarətin və iqtisadi əlaqələrin təşkili" mövzusunda iştirakı və çıxış etməsi ictimai və elmi mühitdə mühüm hadisəyə çevrilmiş, Naxçıvan Dövlət Universitetini bir daha ictimaiyyətin diqqət mərkəzinə çəkilməsinə şərait yaratmışdır.

Bundan başqa, 1992-ci il 12 noyabrda dahi rəhbər Heydər Əliyevin Naxçıvan Dövlət Universitetinin 25 illik yubileyindəki iştirakı və dərin məzmunlu geniş nitqində dövlət müstəqilliyi şəraitində təhsilin keçmiş sovet ideologiyasından ayrılması, millilik və bəşərlik istiqamətində idarə olunması, ölkənin maraqlarına uyğun şəraitdə qurulması, universitetlərin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinin zəruriliyi, bütövlükdə ali təhsilin yeni epoxada ciddi islahatlara ehtiyacının olması ideyaları qətiyyətlə və uzaqgörənliklə irəli sürülmüş, Naxçıvan Dövlət Universitetinin xidmətləri və fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilmişdir. O deyirdi: "Böyük məmnuniyyət hissi ilə deməliyə ki, bu ali məktəbin yaranması və fəaliyyəti Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadiyyatında, mədəniyyətinə, sosial həyatında, onun inkişaf etməsində böyük rol oynamış və Azərbaycan Respublikasının yüksək təhsilli kadrlarla təmin olunmasına öz töhfəsini vermişdir.

Daha sonra Naxçıvan Dövlət Universitetinin 1997-ci il 30 oktyabr tarixində keçirilən 30 illik yubileyi hadisəsinə də ulu öndər Heydər Əliyev diqqət göstərmiş, universitetin kollektivinə ünvanladığı təbrik məktubunda demişdir: "Zəngin maarifçilik ideyalarının layiqli davamçısı olan bu universitet muxtar respublikanın ali təhsilli mütəxəssislərə olan ehtiyacını ödəyən müasir təhsil mərkəzidir" (3). İnşası 1999-cu ildə başa çatdırılıb tələbələrin istifadəsinə verilmiş 1600 yerlik yeni tədris korpusu Heydər Əliyevin Azərbaycan ali təhsilinə, konkret olaraq Naxçıvan Dövlət Universitetinə böyük töhfəsi idi. Yeni tədris korpusunun açılışı mərasimində iştirak və çıxış edən Heydər Əliyev çətin şəraitdə gerçəkləşdirilmiş bu hadisənin regionda ali təhsilin inkişafında yeni üfüqlər açacağına özünün böyük ümid və inamını ifadə etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi Heydər Əliyev fərmanları ilə universitetin əməkdaşlarına "əməkdar elm xadimi", "xalq rəssamı", "əməkdar müəllim", "əməkdar incəsənət xadimi" fəxri adlarının verilməsi burada fəaliyyət göstərən professor-müəllim heyətinin daha məsuliyyətlə və inamla işləmələrinə təkan vermişdir. Universitet Elmi Şurası da 1999-cu il 9 oktyabr tarixli qərarı ilə ölkə Prezidentinə fəxri doktorluq elmi adı verməklə onun bütövlükdə milli ali təhsilin, o cümlədən, Naxçıvan Dövlət Universitetinin inkişafındakı misilsiz xidmətləri qarşısında özünün mənəvi borcunu yerinə yetirmişdir.

Bütün bunların sayəsində Naxçıvan Dövlət Universiteti dünyanın dörd qitəsində - Amerikada, Avropada, Asiyada və Afrikadakı səksəndən çox universitetlə geniş və çoxcəhətli əlaqələrə malikdir. Universitetdə TEMPUS(1999-2001), ERASMUS-MUNDUS (Avropa Birliyi universitetləri ilə digər ölkələrin universitetləri arasında mübadilə və əməkdaşlıq əlaqələrini artıraraq dialoq və mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsini hədəfləyən təhsil və tədqiqat, müəllim-tələbə mübadiləsi) proqramları üzrə böyük layihələr həyata keçirilir. Naxçıvan Dövlət Universiteti Avropa Rektorlar klubunun, Asiya Universitetlər Cəmiyyətinin, Avrasiya Universitetlər Assosiasiyasının, Qara Dəniz, İpək yolu və Qafqaz Universitetlər Birliklərinin üzvü kimi dünya miqyasında tanınır və qəbul olunur (2.s. 9).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 12 may 2004-cü ildə Naxçıvan Dövlət Universitetinə səfəri ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunun bu sahədə uğurla davam etdirilməsinin bir ifadəsidir.

İnanıram ki, bundan sonra da Naxçıvan Dövlət Universitetinin bütün kollektivi, o cümlədən mən də həm bu universitetin məzunlarından, həm də əməkdaşlarından biri olaraq Azərbaycanımızın - doğma Naxçıvanımızın tərəqqisi naminə xalqımızın görkəmli şəxsiyyəti ümummilli lider Heydər Əliyev irsinin öyrənilməsində, bu qədim diyarın zəngin ənənələrinə layiq kadrlar yetişdirilməsi işində var qüvvəmizlə çalışacağıq. Bu şərəfli işdə universitetin bütün kollektivinə nailiyyətlər arzulayıram və məqaləmi ulu öndərin dediyi bu cümlələrlə bitirmək istəyirəm: “Çox xoşbəxtəm ki, mən bu universitetin yaranmasının təməlini qoyanlardan biri və onun təşəbbüskarıyam... Böyük iftixar hissi keçirirəm ki, əsasını qoyduğumuz bu gözəl təhsil ocağı indi böyük şöhrətə malikdir... Naxçıvan təhsili, məktəbi mənim üçün əzizdir. Naxçıvan Dövlət Universiteti isə Naxçıvan təhsilinin zirvəsidir”.

Naxçıvan Dövlət Universiteti zəngin maarifçilik ənənələrinə malik Naxçıvan elmi mühitinin formalaşdırılmasına və bütövlükdə regionun tərəqqisinə öz müsbət təsirlərini göstərmişdir. Onun məzunları bugün Azərbaycanın dövlət quruculuğunun müxtəlif sahələrində ölkəmizin iqtisadi, elmi və mədəni potensialının gücləndirilməsində yaxından iştirak edir və layiqli töhfələr verirlər. Naxçıvan Dövlət Universitetinin XX əsrin ortalarından bu günə qədər keçdiyi 53 illik inkişaf yolu nəinki Naxçıvan elmi mühitinin, bütövlükdə Azərbaycan ali təhsilinin inkişafının real göstəricilərindən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. İsa Həbibbəyli. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Bakı, Nurlar, 2001
2. İsa Həbibbəyli. Naxçıvan Dövlət Universiteti.. Naxçıvan, Qeyrət, 2007
3. Ümummilli lider Heydər Əliyevin “Naxçıvan Dövlət Universitetinə” məktubu. Bakı, 29 oktyabr 1997
4. Ələkbər Cabbarlı, Heydər Əliyev və Naxçıvan tarixi məsələləri. Naxçıvan, 2015, “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 232 səh.
5. Qadir Əkbərov. “Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasında milli-mənəvi dəyərlər məsələsi” (2016)
6. <https://lib.aliyev-heritage.org/az/15228688.html>

SUMMARY

A.Mammadova

The article deals with the establishment and functioning of Nakhchivan State University, One of the contributions made by national leader Heydar Aliyev to the Nakhchivan scientific environment. The aim of the article is to inform young researchers of the way Nakhchivan State University has passed as a result of the successful policies of national leader Heydar Aliyev in the development of higher education in the 20th century in the Nakhchivan environment.

Key words: Nakhchivan, Heydar Aliyev, school, Nakhchivan State University, education, Pedagogy university, Azerbaijan, science, development, attention

РЕЗЮМЕ

А. Мамедова

В статье рассматривается создание и деятельность Нахичеванского Государственного Университета один из вкладов Общенационального Лидера Гейдара Алиева в научную среду Нахичевана. Целью статьи является информирование молодых исследователей об успехах Нахичеванский Государственный Университета в результате успешной политики Общенационального Лидера Гейдара Алиева в развитии Высшего образования в 20-м веке.

Ключевые слова: Нахичеван, Гейдар Алиев, Нахичеванский Государственный Университет, образование, образование, Педагогический институт, Азербайджан, наука, развитие, цель, внимание.

II BÖLMƏ. NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ

NURLANA ƏLİYEVƏ
“Naxçıvan” Universiteti
n.eliyeva@nu.edu.az

VAQIF MƏMMƏDOV YARADICILIĞINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK MÖVZUSUNUN POETİK İFADƏSİ

Açar sözlər: müharibə, Sədərək, poeziya, şair, vətən, azadlıq, vətəndaş şair

Tarixin bütün dövrlərində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında Naxçıvan xüsusi rol oynamış, bu qədim bölgə zaman-zaman görkəmli şəxsiyyətlər yetişdirmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi Naxçıvanda yaranan ədəbiyyat da öz çəkisi ilə seçilmişdir. Milli-mənəvi dəyərlərimizin ədəbiyyatda əks olunması, istər bədii ədəbiyyatda, istərsə də poeziyamızda təbliği və yeri həmişə şair və ədiblərimizi düşündürmüş, ən çox Azərbaycan adının və vətənpərvərliyin, milli soykökə bağlılıq, adət-ənənələrimizin yaşadılması və gələcək nəsillərə çatdırılması ədəbiyyatın qarşısında duran ən mühüm vəzifə olmaqla bərabər, həm də insanın mənəvi dünyasının zənginləşməsinə, onun bir növ kamilləşməsinə xidmət edən bir məsələdir.

Hər bir xalqın istər tarixində, istər mədəniyyətində, istər ədəbi yaddaşında həmin xalqın özü-nəməxsusi milli-mənəvi dəyərləri xüsusi rol oynayır. Azərbaycan xalqı da hər cəhətdən – həm tarixinə, həm mədəniyyətinə, həm qədimliyinə, həm də köklü mənəvi dəyərlərinə görə dünya xalqları içərisində xüsusi yeri tutmuşdur. Tarixin bütün dövrlərində qələm sahibləri xalqın, vətənin, torpağın dərd çəkənləri olubdur. Vətən mövzusu- Azərbaycan adı bütün dövrlərdə baş mövzu, aparıcı bir mövzu olmuşdur.

Milliliyimizin ədəbiyyatda əks olunması baxımından poeziyanın xüsusi rolu var. Naxçıvan ədəbi mühitində özünəməxsus dəsti-xətti olan və 40 ilə yaxın bədii yaradıcılıqla məşğul olan, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri, Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi olan şair Vaqif Məmmədovun yaradıcılığında vətən, vətənə bağlılıq, vətən sevgisi, yurd həsrəti, “vətən” misrasının xüsusi yeri vardır. Vaqif Məmmədov vətənə, xalqa bağlı olan milli duyğulu bir şair olmuşdur. Vaqif müəllim vətənpərvər bir şair kimi tanınırdı. Vaqif Məmmədovun poeziyasında əsas mövzu vətənə, torpağa, xalqa məhəbbətdir. O, respublikamızın ictimai-siyasi işlərində, tədbirlərində fəal iştirak edən, yüksək səviyyəli milli ziyalı, dəyərli şair və xalqımızın taleyi ilə yaşayan, onun təəssübünü çəkən vətəndaş şair idi.

Onun yaradıcılığında vətənsəvərlik hissi 1988-ci ildə bədnam qonşularımız tərəfindən ortaya atılan Dağlıq Qarabağ problemi, ermənilərin Azərbaycanın bütün sərhədyanı bölgələrdə olduğu kimi, ümummilli liderimiz H.Əliyevin “qeyrət qalası” adlandırdığı Sədərəyə hücumları zamanı özünü qabarıq şəkildə büruzə verdi. Bu duyğular onun bədii-publisistik kitablarında öz əksini tapmışdır.

Poeziyasında daima Vətənin bütövlüyünü, bir vətəndaş şair kimi bütün varlığını, hiss və duyğularını, maddi və mənəvi dəyərlərini yalnız Vətəninə basqın etmiş erməni cəlladlarının hücumuna qarşı mübarizə üçün səfərbər etmiş şair yaradıcılığı boyu Vətən və Azadlıq mövzularını önə çəkmişdir.

Vətən və Azadlıq mövzuları ilə bərabər, Vaqif Məmmədov yaradıcılığının çoxçalarlığına yeni bir rəng verən, başlıca mövzulardan biri də, daima böyük hərflərlə yazılan, ədəbiyyatımızın baş mövzusu olan, ədəbi səhifələrimizdə qırmızı xətlə keçən Şəhidlik mövzudur. Yeni dövr ədəbiyyatımızda bu şərəfli mövzuya ilk müraciət edənlərdən biri də V.Məmmədov olmuşdu. Onun 1998-ci ildə nəşr etdirdiyi və ədəbi – ictimai mühit tərəfindən rəğbətlə qarşılanan “Sədərək

şəhidləri” kitabı (bu kitab 2007-ci ildə “Шехиди Садарака” adı ilə Novosibirskdə nəşr olunmuşdur) şairin yaradıcılığından xəbər verirdi. Bu mövzu çox çəkmədi ki, V.Məmmədov yaradıcılığında özünün vətəndaşlıq hüququnu qazandı:

Şəhidlik adında ünvanımız çox,
Şəhidin ruhu da, bakirə, təmiz.
Zülmətdən işığa addım-addım yox,
Sanki şəhid-şəhid yol gedirik biz (2, səh.23).

Səderək döyüşlərinin qanlı-qadalı günlərini, müharibənin bütün dəhşətlərini, ağrı-acılarını öz gözü ilə görən şair bu döyüşlərin ən çətin anında qələmə aldığı və bu gün də Vətən uğrunda döyüş ruhunda yazılmış ən layiqli poetik nümunələr içərisində bədiiliyi, poetikliyi ilə seçilən “Qeyrət qalası” şeirində sanki bir şair, vətəndaş yox, səngər şairinin qəlbinin narahatlığını görüb, duyuruq:

Dəyanət dəmiydi, qeyrət dəmiydi,
Yolumuz haqq işə uzanan yolsa,
Səderək ümmanda batan gəmiydi,
Qeyrətsiz olsaydıq silaha qalsa (1, səh.32).

Vaqif Məmmədovun müharibə mövzusunda yazdığı şeirlərinin hər birində bir çağırış, bəzilərinə qələbəyə sonsuz inam vardır. Vaqif Məmmədov yaşadığı o illərin mühüm istimai-siyasi, mədəni hadisələrini elə dəqiq bir şəkildə əks etdirmişdir ki, hər hansı bir tarixçi onun əsasında dövrün salnaməsini yarada bilər. Bu mövzuda qələmə aldığı “Dəyanət dəmiydi, qeyrət dəmiydi”, “Diz çökürəm, bu qeyrətin önündə”, “Şəhid ataları yerə baxırdı”, “Bizim ellər yaylağından dönmədi”, “Nədir bu körpənin günahı, Allah”, “Qara çadırlar”, “Ağlama bacı, ağlama” və digər şeirləri Azərbaycan poeziyasında müharibə və vətən mövzusunda yazılmış ən yaxşı ədəbi nümunələrdir.

Vaqif Məmmədov torpağa, xalqa bağlı olan milli duyğulu, milli düşüncəli bir şair olmuşdur. Milli dəyərlərə bağlı olan şair minillik ata-baba ocaqlarını atıb, vətəninə tərkdən el oğullarını tənqid atəşinə tutmaqdan da çəkinməmişdir:

Nə havaydı gəldi sənə başına,
Dönük çıxdın torpağına, daşına.
Yaraşmırdı bu köç sənə yaşına,
Bu torpağın ahı sənə tutacaq (3, səh.56).

Vətən anlayışı Vaqif Məmmədov yaradıcılığında özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilir. Onun Vətən məhəbbətindən xəbər verən “Ürəyimə təkcə Vətən yerləşir”, “Azərbaycan”, “Vətənsizi qızıla bük, dərd olur”, “Yavan çörək belə baldı vətəndə”, ömrünün son günlərində qələmə aldığı “Nə Vətən məndən doydu, nə mən Vətəndən” bu kimi şeirləri Vətənə olan sonsuz məhəbbətin təzahürü idi. O, sadəcə Vətən torpağını tərənnüm etmir, həm də bu torpağın qədrini bilməyə, onu qorumağa, ona dikilən yad gözlərə qarşı amansız cəbhədə durmağa çalışırdı. Azərbaycan torpaqlarına xain münasibət bəsləyən erməni xəyanətkarlarına qarşı qələmə aldığı “Erməni xəyanəti” adlı kitabında vətənpərvər şair xalqına qarşı törədilən hadisələrə biganə qala bilmir, şəhidlərimizi, Vətən uğrunda canından keçən oğullarımızı şeirində təbliğ edir, anır, onların məzarlarını qıbləgah hesab edir:

Hansı torpağın ki, şəhidi varsa,
Orda daş üstünə daş qoymaq olar.
Qıblənin yolları boransa, qarsa,
Şəhid məzarına baş qoymaq olar (4, səh. 44).

Vaqif Məmmədovun poeziyasında əsas mövzu vətənə, torpağa, xalqa məhəbbətdir. “Vətənim”, “Qara çadırlar”, “Azərbaycan” və s. şeirlərin hər biri şairin tükənməz vətən məhəbbətindən xəbər verir. O, təkcə vətəni tərənnüm etmir, bu torpağın qədrini bilməyə, onu qorumağa, ona dikilən yad gözlərə qarşı amansız olmağa, parçalanmış xalqı birliyə çağırır:

Şənliyin vaxta döndü,
Göz yaşın çaya döndü,
Torpağın paya döndü,
Özünə qayıt, xalqım. (4, səh. 21).

Vətənpərvərlik mövzusu şairi Vaqif Məmmədov yaradıcılığının ana xəttidir. Bir ömür boyu vətənin istiqlalı, dil, torpaq uğrunda apardığı söz mücadiləsindən üzuağ çıxan şair vətənin azadlığı uğrunda vətənpərvər insan, əsl vətəndaş kimi iz qoymuşdur. Vaqif Məmmədov yaradıcılığında Vətən anlayışı özünəməxsus orijinal deyimlərlə təənnüm olunur. Vaqif Məmmədovun vətənpərvərlik mövzusunda qələmə aldığı əsərlərində dərdli, nisgilli şairin əhvalı duyulur. Çünki o, parça-parça olmuş bir vətəndən, ən dilbər guşələri nankor, riyakar düşmənlərin iyrənc fitnələrinə yer olan bir vətəndən yazır:

Bağ-bağçalar yetim kimi boy atdı,
Uşaqları top səsləri oyatdı.
Payız gəldi el arana qayıtdı,
Bizim ellər yaylağından dönmədi (5, səh.67).

Vətənpərvərlik, milli birlik mövzusu, azərbaycançılıq ideyasının təənnümü Vaqif Məmmədovun yaradıcılığının ana xəttidir. Vaqif Məmmədovun şairi məhz xalqdan, torpaqdan güc aldığı üçün böyükdür, əzəmətlidir, müqayisə olunmazdır. Vətəninə, yurd-yuvasına bağlılıq, vətəndaşlıq pafosu onun yaradıcılığında aydın əks olunur. “Ürəyimə təkə vətən yerləşir” şeirində yazdığı kimi:

Mən ürəksiz ağlamıram, gülmürəm,
Hər istəyim ürəyimdə birləşir.
Böyükdür, kiçikmidir, bilmirəm
Ürəyimə təkə Vətən yerləşir (5, səh.51).

Şairin ürək titrəyişləri hər sözdə, hər misrada hiss olunur. Çünki o, bu vətənin torpağından, bu vətənin suyu ilə yoğrularaq anaların laylası ilə vətən kürəsində bir vətəndaş kimi bişmişdir. Vətən onun cisminə və ruhuna hoparaq onu var etmişdir. Elinə, obasına, doğma torpağına cismən, ruhən bağlı olan şair ömrünün son günlərində belə “Nə Vətən məndən doydun, nə mən Vətəndən” deyərək sanki fəryad qoparır:

Vətənə sevgimi açma bilmədim,
Vətənin başına dolandım gəndən.
Uca zirvələrdə uca bilmədim.
Nə Vətən məndən doydun, nə mən Vətəndən...(5, səh.42).

Vətənə qırılmaz tellərlə bağlı olan Vaqif Məmmədovun yaradıcılığı Azərbaycançılıq ideyasına, Azərbaycan xalqına bütün zamanlarda örnək olaraq qalacaq. Çünki Vaqif Məmmədov şəxsiyyəti milli şüur və vətənpərvərliyin timsalı, yaradıcılığı isə böyük bir nəslin milli mənlik şüurunun inkişaf etdirilməsi və cəmiyyətdə vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyəsində əvəzsiz xəzinədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qeyrət qalası. Bakı, Yazıçı, 1987, 32 s.
2. V.Məmmədov. Sədərək şəhidləri. Bakı, 1998, 57 s.
3. V.Məmmədov. Seçilmiş əsərləri. III cildə, I c., Bakı, Şirvanəşr, 2008., 123 s.
4. V.Məmmədov. Seçilmiş əsərləri. III cildə, II cild, Bakı, Şirvanəşr, 2008, 154 s.
5. Vətən sığır ürəyimə. Bakı, Şirvanəşr, 2005, 56 s.

SUMMARY

Nurlana Aliyeva

**“THE POETIC EXPRESSION OF PATRIOTISM IN THE ACTIVITY
OF VAGIF MAMMEDOV”**

In the article the homeland theme, praising the idea of azerbaijanism, propagation at there presentative of the literary environment, poet, in the work of publicist Vagif Mammedov. At the same time samples of poems about the poets war theme were given to the article, as a counted fortress of courage Sadarak region, the events here, the poems he wrote about the tight day of the country was involved. Also in the article deals with the heart of the poet is a patriotic poet who has only love for the motherland, and from time to time he has grown up in his native land, in love with the country, in a word the sense of patriotism reflected in the creativity of the poet.

Key words: war, Sadarak, poetry poet, homeland, freedom, citizen poet

РЕЗЮМЕ

Нурлана Алиева

**ПОЭТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПАТРИОТИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ
ВАГИФА МАМЕДОВА**

Поэтическое изображение патриотизма в творчестве Вагифа Мамедова. В статье отражается воспевание и пропаганда темы Родины и Азербайджана в творчестве представителя Нахчыванской литературной среды поэта и публициста Вагифа Мамедова. Одновременно в статье даны некоторые образцы стихов, посвященных теме войны, стихов об одном дне Родины, о Садаракском районе, который считается крепостью чести. В статье упоминается а также о любви, поэта к Родине, о поэта – патриоте, о творчестве, посвященном любви к отчизне.

Ключевые слова: война, Садарак, поэзия, поэт, Родина, свобода, поэт-гражданин.

**XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ
AKADEMİK İSA HƏBİBBƏYLİNİN ARAŞDIRMALARINDA**

Açar sözlər: Həbibbəyli, Naxçıvan, ədəbi mühit, ədəbiyyat, poeziya, nəsr

Doğma Azərbaycanımızın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri də Naxçıvan diyarıdır. Naxçıvan torpağı böyük şəxsiyyətlər yetirmişdir. Belə görkəmli şəxsiyyətlərdən biri Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı, parlamentin elm və təhsil komitəsinin sədri, AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Əkbər oğlu Həbibbəylidir. Bu görkəmli ictimai xadim əlli illik fəaliyyətinin, elmi yaradıcılığının 40 ildən çoxunu Naxçıvan diyarına həsr etmiş, diyarın elm və təhsilinin, ədəbiyyat və mədəniyyətinin inkişafına var qüvvəsi ilə xidmət göstərmişdir.

Akademik İsa Həbibbəyli Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur torpağında (16 oktyabr 1949) dünyaya gəlmişdir. Bəy nəslindən olan atası Əkbər müəllimin nəcib, halal və zəhmətkeş keyfiyyətləri onun övladlarına da genetik olaraq keçmişdir. İsa müəllim o zaman API adlanan indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Naxçıvan filialını 1971-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə başa vurmuşdur. Hələ tələbə ikən böyük istedad sahibi olması müəllimlərinin diqqətini cəlb etmiş, onu bitirdiyi universitetdə işə dəvət etmişlər. Hərbi xidməti başa vurduqdan sonra 1975-ci ildə İsa Həbibbəyli tələbəsi olduğu universitetdə ədəbiyyat müəllimi kimi fəaliyyətə başlamışdır. O, 40 ilə yaxın üzvü olduğu bu təhsil ocağının 17 il də bütün kollektiv tərəfindən sevilən rektoru olmuşdur. Böyük təşkilatçılıq qabiliyyəti, elmi nailiyyətləri ilə diqqəti cəlb edən bu işıqlı insan 2013-cü ildə Bakı şəhərinə işə dəvət edilmiş, AMEA-nın vitse-prezidenti seçilmişdir. Eyni zamanda bu gün akademiyanın Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru olan akademik İsa Həbibbəyli bu institutun yenidən qurulmasına, keçmiş sanbalının, şöhrətinin özünə qayıtmasına, onun ədəbiyyatşünaslıq elminin bayraqlarına çevrilməsinə nail olmuşdur. Azərbaycançılıq ideologiyasını məslək işinə çevirən institut kollektivi ədəbi prosesi türk dünyası kontekstində tədqiq edir, beynəlxalq əlaqələri yorulmadan genişləndirir. Cəsarətlə deyə bilərik ki, bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, türk dünyası miqyasında akademik elmi məktəbi tam şəkildə formalaşmış, böyük uğur qazanmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin həyat və fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü onun bioqrafiyasında xüsusi yer tutur. Mətləbə keçmədən öncə qeyd edək ki, yuxarıda göstəriləyi kimi, o, ədəbiyyat tarixi, ədəbi tənqid və ümumiyyətlə, filologiya və mədəniyyətşünaslıq üzrə bütün türk dünyasında böyük xidmətləri olan elm xadimi kimi tanınır və qəbul edilir. Belə ki, onun “Cəlil Məmmədquluzadə və müasirləri” (2008), “Akademik Səməd Vurğun Vəkilov” (2015), “Romantik lirikanın imkanları” (1990), “XX əsr Azərbaycan yazıçıları” (1992), “Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik” (2007), “Ədəbi şəxsiyyət və zaman” (2017), “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” (2019), Azərbaycançılıq konsepsiyası” (2019), “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” 10 cildliyinin birinci cildinə (2019) yazdığı 225 səhifəlik giriş kimi əsərləri bu baxımdan diqqəti cəlb edir.

Bütün bunlarla yanaşı, bütün varlığı ilə bağlı olduğu doğma torpaq-Naxçıvanın insanı, onun bu günü və keçmişi, ədəbi-mədəni mühiti mütəfəkkir alimin yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir. Akademik İsa Həbibbəyli doğulduğu diyara bütün səmimiyyəti ilə bağlı olan, onun inkişafına, uğurlarına sevinən, bu yolda bütün enerjisini əsirgəməyən və böyük Azərbaycan sevgisi ilə yaşayan vətəndaş alimdir. İsa müəllim 40 ildən artıq bir müddətdə bu qədim diyarın ədəbi mühitini hərtərəfli şəkildə araşdırmış, bölgənin ədəbi-elmi və mədəni inkişafını mühüm ədəbi qaynaqlar və arxiv materialları əsasında tədqiq etmişdir. Elə akademik 2015-ci ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında işıq üzü görmüş, qədim mədəniyyət mərkəzi Naxçıvana həsr edilmiş 850 səhifəlik “Nuhçixandan-Naxçıvana” monoqrafiyası dediklərimizi tam şəkildə təsdiq edə bilər (3). Bu kitabda alimin qədim diyar, onun

ədəbi-elmi və mədəni mühiti haqqında yazıb nəşr etdirdiyi qiymətli əsərlərin ancaq bir qismi öz əksini tapmışdır. İsa Həbibbəylinin bu kitabda Naxçıvan ədəbi mühiti, onun nümayəndələri haqqında verdiyi geniş bir bölmə sanballı bir monoqrafiya təsiri bağışlayır. Alim bu tədqiqatında Naxçıvan ədəbi mühitinin yaranma tarixini, inkişaf mərhələlərini ilk dəfə ümumiləşdirməyə təşəbbüs göstərmiş və məqsədinə nail olmuşdur. O, bölgənin ədəbi mühitini obrazlı şəkildə “Azərbaycan ədəbiyyatının Naxçıvan məktəbi” adlandırır. Müəllif Naxçıvan ədəbi mühitini iki istiqmətdə: klassik dövrün Naxçıvan ədəbi mühiti və müasir dövrün Naxçıvan ədəbi mühiti bölgüsü əsasında araşdırır.

Məlumdur ki, Naxçıvanda hələ XI-XII əsrlərdə ədəbiyyatın yaranması, Naxçıvanşahlar, Atabəylər sarayında Qətran Təbrizi və digər şairlərin fəaliyyəti tarixi mənbələrdə öz əksini tapmışdır. Sonrakı əsrlərdə Hinduşah Naxçıvani, Fəzlullah Nəimi, Nemətullah Naxçıvani, Bayrək Quşçuoğlu, Mirzə Sadiq Ordubadi, Hatəm bəy Ordubadi və başqa ədəbi şəxsiyyətlər yazıb-yaratmışdır ki, müəllif Naxçıvanın ədəbi-mədəni və tarixi məsələlərinə həsr olunmuş bu kitabın irihəcmli bir bölməsində onlar haqqında ətraflı məlumat verir. Bildiyimiz kimi, XIX əsrdə dünya xalqlarının tarixində, mədəni inkişafında bir canlanma meydana gəlmişdi. Bu canlanma Azərbaycan ədəbiyyatından, onun Naxçıvan məktəbindən də yan keçməmişdir. Belə ki, cəmiyyətdə özünü göstərən yeniləşmə klassik ədəbi ənənələrə də təsir göstərmiş, akademik göstərdiyi kimi, realist ədəbiyyat ədəbi prosesin aparıcı istiqamətinə çevrilmişdir. XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühitini təhlil edən müəllif Heyran xanımın, onun davamçısı olan Qönçəbəyimin yaradıcılığı haqqında, eyni zamanda Ordubadda yaranmış “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisi və onun üzvlərindən Qüdsi Vənəndi, Məmmədqulu Salik Ordubadi, Mirzə Hüseyn Bəkəs, Zeynəlabdin Nəqqəş, Məşədi Həsən Dəbbağ, Fəqir Ordubadidən geniş şəkildə bəhs etmişdir. Onu da qeyd edək ki, həmin məclisin Hacı ağa Fəqir Ordubadidən sonra rəhbəri olmuş görkəmli pedaqoq, maarifçi və ədib Məhəmməd Tağı Sidqinin yaradıcılığı müəllifin diqqətini daha çox cəlb etmişdir. O, milli məktəbin banilərindən olan bu böyük pedaqoqun elmi-pedaqoji irsi haqqında geniş tədqiqat aparmış, “Maarifçilik hərəkatının və maarifçi ədəbiyyatın görkəmli nümayəndəsi” adlı geniş həcmli bir məqalə yazmışdır (3, s.266-284). Bununla yanaşı, İsa Həbibbəyli görkəmli maarif fədaisinin ədəbi irsi tam şəkildə xalqa çatdırılmadığına görə arxivlərdə çalışmış, bu böyük pedaqoqun əvvəl maarifçi əsərlərini toplayıb “Məktəb hekayətləri” (1996) adı ilə, daha sonra isə bütün əsərlərini (2004) ilk dəfə nəşr edib geniş ictimaiyyətin istifadəsinə təqdim etmişdir (16). Məlumdur ki, M.T.Sidqi maarif dünyası ilə, hətta o dövr üçün böyük mədəni hadisə olan Qori müəllimlər seminariyası ilə də sıx əlaqələrə malik olmuşdur. Qori müəllimlər seminariyası bir təhsil, maarif ocağı kimi Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda maarifçi ədəbiyyat və mədəniyyətin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərmişdir. Diqqəti cəlb edən cəhət ondan ibarətdir ki, İsa Həbibbəyli arxiv araşdırmaları nəticəsində o dövrdə bu seminariyanın iki müəlliminin: Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi Rəşid bəy Əfəndiyevin (1863-1942) görkəmli pedaqoq Məhəmməd Tağı Sidqiyə iki məktubunu (6, s.124-127) və ilk ədəbiyyat tariximizin müəllifi F.Köçərlinin (1863-1920) 1913-1914-cü illərdə Məhəmməd Tağı Sidqinin oğlu Məmmədəli Sidqiyə (1888-1936) yazdığı iki məktubunu (3, s.346-349) aşkara çıxararaq mətbuatda nəşr etdirmişdir. Həmin məktublar Naxçıvan maarifçi ədəbi mühitinin tarixini araşdırmaq baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Böyük satira ustası Cəlil Məmmədquluzadə XX əsrin əvvəllərində yetişmiş Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. İsa Həbibbəylinin istər “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik lirikası” adlı fəlsəfə doktoru dissertasiyasında, istərsə “C. Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” adlı doktorluq dissertasiyasında bu görkəmli satira ustası, “Molla Nəsrəddin”in yaradıcısı, demokrat yazıçının ədəbi portreti mühüm yer tutur. Təsadüfi deyildir ki, İsa Həbibbəylinin yaradıcılığının böyük bir hissəsi bu böyük maarifçi tənqidi realizm nümayəndəsinin irsinin tədqiqinə və nəşrinə həsr olunmuşdur. Bu mövzuda hörmətli akademik “Cəlil Məmmədquluzadə” (1987), “Zamanın dühası” (1993), “Seçkin Azərbaycan yazarı Cəlil Məmmədquluzadə” (1994), “C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” (1997) adlı bir-birindən qiymətli monoqrafiyaları ümumilikdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin mühüm nailiyyətlərindən sayıla biləcək sanballı elmi əsərlərdir. Alimin bu tədqiqatları ona bir nömrəli Mirzə Cəlilşünas titulu qazandırmışdır. Bu araşdırmalar “Azərbaycanda

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəlləri ədəbi prosesinə ümumiləşdirilmiş yeni bir baxışı” (14, s.163) ifadə edirdi. İsa müəllim xüsusilə sonuncu sanballı əsərində Bakı, Tiflis, Təbriz, Kiyev, Ərzurum, Odessa, İrəvan, Naxçıvan, Qori, Yasnaya Polyananın arxiv, muzey və kitabxanalarından əldə etdiyi yeni material və sənədlərə istinad edərək böyük demokrat C.Məmmədquluzadənin keşməkeşli həyat yolu, zəngin bədii irsi, çoxsaylı müasirləri ilə əlaqələri haqqında tam təsəvvür yaratmağa nail olmuşdur. Müəllifin araşdırmaları göstərir ki, Qori Müəllimlər Seminariyası Mirzə Cəlilin yetişməsində xüsusi rol oynamışdır. Mirzə Cəlil dövrünü Azərbaycan maarifçiliyinin xüsusi inkişaf mərhələsi kimi səciyyələndirən İsa Həbibbəyli dövrün məktəblərinin ədəbiyyatın inkişafındakı rolunu araşdıraraq belə bir düzgün nəticə çıxarır: “Məktəb milli maarifçiliyin canını, cövhərini, müəllimlik əsas qüvvəsini təşkil edirdi. Teatr, mətbuat və ədəbiyyat isə məktəbdən, pedaqoji işdən doğan, onu tamamlayan maarifçi fəaliyyət sahələri idi” (3, s.242). İsa Həbibbəyli araşdırmalarında bu kontekstdə Cəlil Məmmədquluzadənin fəal müasirləri olan, Naxçıvan maarifçi ədəbi-mədəni mühitin öndə gedən nümayəndələrindən Eynəli bəy Sultanov (1866-1935), Məhəmməd Tağı Sidqi (1854-1903), Məhəmməd ağa Şahaxtılı (1846-1931), Əliməmməd Xəlilov (1862-1896), Mirzə Əbülqasım Sultanov (1866-1916), Mirzə Ələkbər Süleymanov (1862-1921), Paşa ağa Sultanov (1949-1902), Mirzə Cəlil Şürbi (1874-1915), Sadıq Xəlilov (1864-1905), Tağı bəy Səfiyev (1878-1939), Məmmədqulu bəy Kəngərli (1854-1905) və başqaları haqqında yeni tədqiqatlarını elmi ictimaiyyətə təqdim etmişdir.

Onu da qeyd edək ki, İsa Həbibbəyli çoxillik axtarışlar nəticəsində böyük satira ustasının dördpərdəli “Ər” pyesini, kiçikhəcmli “Lənət” və “Oyunbazlar” kimi səhnə əsərlərini üzə çıxarmış, 16 satirik şeirini, 35 məqaləsini, 170 felyetonunu ilk dəfə görkəmli yazıçının 2004-cü ildə nəşr edilmiş 4 cildlik külliyyatına daxil edərək oxucuların istifadəsinə təqdim etmişdir. Çoxcildlikdə bunlardan əlavə, böyük demokrat yazıçının özünün və ailə üzvlərinin 50, eyni zamanda başqa tanınmış şəxsiyyətlərin elmi ictimaiyyətimizə bəlli olmayan 44 məktubu ilk dəfə nəşr edilmişdir.

İsa Həbibbəyli böyük mütəfəkkirin bir neçə tanınmış, ancaq az öyrənilmiş naxçıvanlı müasirinin həyatı və irsini daha geniş tədqiq etmiş, onların əsərlərini ilk dəfə toplayıb kitab halında nəşr etdirmişdir. Bu şəxsiyyətlərdən biri Naxçıvan ədəbi-mədəni mühitinin görkəmli nümayəndəsi Məhəmməd ağa Şahaxtılıdır. Məlumdur ki, Avropa və Rusiyada böyük şöhrət qazanmış M.Şahaxtılı Azərbaycanın ən böyük maarif xadimlərindən biri olmuşdur. Bu görkəmli maarifçi ədibin ədəbi-elmi irsi sovet dövründə birtərəfli, həm də səthi şəkildə öyrənilmiş, əsərləri isə demək olar ki, nəşr edilməmişdi. Naxçıvan Muxtar Respublika Ali Məclisi Sədrinin M.Şahaxtılının 160 illiyi ilə əlaqədar imzaladığı sərəncamdan sonra akademik İsa Həbibbəyli ilk dəfə Məhəmməd ağa Şahaxtılının çoxsaylı əsərlərinin mühüm bir qismini “Seçilmiş əsərləri” (2006) adı altında 2006-cı ildə ilk dəfə nəşr etdirmişdir. Bu kitabda XX əsrin ilk ana dilli mətbuat orqanının naşiri olan qüdrətli maarifçinin çoxcəhətli fəaliyyəti ilk dəfə sənədlər və arxiv materialları əsasında geniş ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur (17). Həmin kitaba “Millətin canlı heykəli” adlı sanballı bir giriş məqaləsi yazan akademik naşirin əlifba layihələrinin mətnlərini, “Qafqaz”, “Novoe obozrenie” kimi Rusiya qəzetlərində rusca çap olunmuş günümüz üçün də aktuallığını itirməyən maarifçilik mövzusunda yazdığı “Müsəlmanlarda məktəb həyatı”, İstanbuldan məktublar” adlı silsilə məqalələrini, “Şərqi-Rus” qəzetində işıq üzü görən “Hər gün bir az” adlı silsilə məqalələrini daxil etmişdir.

İsa Həbibbəyli Naxçıvan ədəbi mühitində fəaliyyətə başlamış görkəmli tarixi roman ustası Məmməd Səid Ordubadi haqqında yazdığı “Böyük ədəbiyyat nəhəngi” (2012) monoqrafiyasında böyük romançının yaradıcılığına müstəqillik işığında yeni baxış sərgiləmişdir (9). Eyni zamanda M.S.Ordubadinin Naxçıvanın maarifçi ədəbi mühiti haqqında yeni məlumat və faktlar ehtiva edən “Həyatım və mühitim” (2012) adlı memuarının tam mətni ilk dəfə Naxçıvanda İsa Həbibbəylinin geniş müqəddiməsi ilə nəşr olunması da ədəbiyyatşünaslığımıza bir xidmət nümunəsi sayıla bilər (12). Təqdirəlayiq haldır ki, bu kitaba həm də Ordubadinin “İki cocuğun Avropaya səyahəti” povesti də daxil edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, həmin povest 1908-ci ildə “Tazə həyat” qəzetində işıq üzü görmüş, ondan sonra sanki unudulmuş, təkrar nəşr edilməmişdir. Halbuki Azərbaycan ədəbiyyatında Qərb-Şərq ədəbi əlaqələrini öyrənmək baxımından bu povest böyük əhəmiyyət daşıyır.

Naxçıvan maarifçi ədəbi mühitinə görkəmli nümayəndələrindən biri də publisist yazıçı Eynəli bəy Sultanov (1866-1935) olmuşdur. Sovet dövründə yaradıcılığı, tərcümeyi- halı demək olar ki, öyrənilməmiş bu sənətkarın yenidən müstəqillik dövrünün verdiyi imkanlar səviyyəsində öyrənilməsində İsa Həbibbəylinin böyük xidməti vardır. Zəhmətkeş alimin uzun illər ərzində apardığı tədqiqatlar nəticəsində aydın olmuşdur ki, “İrəvan gimnaziyasında təhsil alarkən Eynəli bəy Sultanov rus, fransız, yunan, latın dillərini yaxşı öyrənmiş və tərcümələr etmişdir. Eynəli bəy Sultanovun anadan olma tarixini, Tiflisdə yox, İrəvan progimnaziyasında təhsil almasını, İrəvan Dairə məhkəməsində məsul vəzifə daşmasını da İsa Həbibbəyli müəyyən etmişdir. Cəlil Məmməd-quluzadənin Eynəli bəy Sultanova xüsusi münasibət bəsləməsinin səbəbləri də onun tədqiqatlarında aydınlaşdırılmışdır. Eynəli bəy Sultanovun maarifçi-realist ağırlıqlı tənqidi-realist yazıçı olması haqqındakı nəzəri qənaətləri də İsa Həbibbəyli irəli sürmüşdür” (1, s.24). Eynəli bəy Sultanovun publisistik əsərlərinin həm rus, həm də Azərbaycan dilində kitab halında nəşr olunması da akademik İsa Həbibbəylinin fədakar əməyinin nəticəsidir (18).

Naxçıvan ədəbi mühiti haqqında geniş araşdırmalar aparmış İsa Həbibbəyli XX əsrin 20-30-cu illərində burada ədəbiyyat cəbhəsində böyük canlanma olduğunu göstərərək ədəbi prosesdə C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, Ə.Qəmküsar sənətinin davamçıları olan Məhəmməd Rəsizadənin, Əli Məhbusun, Hüseyn Nadim Naxçıvaninin, Əyyub Abbasovun, Əvəz Sadıqın bədii yaradıcılığında özünü göstərən ədəbi meyilləri ümumiləşdirmişdir. Müəllif İkinci dünya müharibəsindən sonra, 50-60-cı illərdə Naxçıvanda yetişmiş İslam Səfərlı, Müzəffər Nəsirli, Hüseyn Əzim, Hüseyn Razi, Kəmalə Ağayeva, Nağı Nağıyev, Məmmədəli Tarverdiyev kimi qələm sahiblərinin əsərlərində gözə çarpan ümumi meyilləri təhlil etmiş, müharibədən sonrakı dövrdə Naxçıvan ədəbi mühitində ədəbiyyatın bütün janrları üzrə canlanma və inkişaf baş verdiyini, bədii yaradıcılıqda ideologiyadan, ictimai motivlərdən insana, mənəvi aləmin dərinə doğru əhəmiyyətli addımlar atıldığını xüsusilə vurğulamışdır (3, s.444). İsa Həbibbəyli daha sonra XX əsrin 70-80-ci illərinin və müstəqillik dövrünün Naxçıvan ədəbi mühitində müşahidə etdiyi ədəbi inkişaf məsələləri üzərində geniş şəkildə dayanmışdır. Bu dövrdə nəsrə meyillilik müşahidə edən alim yerli ədəbi qüvvələrin önündə Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun durduğunu qeyd edərək bu görkəmli nasirin bədii yaradıcılığını geniş şəkildə təhlil etmiş və onu nəcibliyin keşiyində dayanan söz ustası, şəxsiyyəti və sənəti vəhdətdə olan sənətkar adlandırmışdır. O yazır: “Nəciblik fəlsəfəsini şərtləndirən daxili saflıq, müdriklik, əxlaqi kamillik və bütövlük kimi mənəvi dəyərlərə çağırmaq Xalq yazıçısı H.İbrahimov üçün ciddi yazıçılıq və vətəndaşlıq işidir” (4, s.356).

İsa Həbibbəyli Naxçıvan mühitinin digər bir nümayəndəsi şair və publisist Cavad Cavadlının poetik yaradıcılığını dərinlən tədqiq etmiş, bu araşdırmaların nəticəsi olaraq “Ədəbiyyat və mətbuat cəbhəsində” adlı monoqrafiya meydana gəlmişdir. Bu kitabda qeyd edildiyi kimi, “C.Cavadlının şeirlərindən onun özünün təbii obrazı boylanır” (5, s.26).

İsa Həbibbəyli bu gün də Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin fəaliyyətini davamlı olaraq diqqət mərkəzində saxlayır. O, Asim Yadigar, Həmid Arzulu, İbrahim Yusifoğlu, Muxtar Qasımzadə, Xanəli Kərimli kimi istedadlı qələm sahiblərinin yaradıcılığı timsalında Naxçıvan ədəbi mühitinin ana xətlərini tədqiq edir, burada gedən ədəbi prosesin inkişaf istiqamətlərini ümumiləşdirir.

İsa Həbibbəylinin yaradıcılığında Naxçıvan ədəbi mühiti ilə birbaşa və ya dolayısıyla bağlı olan bu diyarda yaradıcılığa başlamış, paytaxta yerləşmiş Xalq şairi Məmməd Araz, Xalq yazıçısı Əkrəm Əylisli, Adil Babayev, eləcə də ədəbi tənqidlə məşğul olmuş akademik Məmməd Cəfər, müxbir üzv Abbas Zamanov, uzaq Moskva şəhərində yaşayıb yaratmış professor Əziz Şərif kimi tanınmış ədəbiyyat və sənət adamlarının tədqiqi də mühüm yer tutur.

İsa Həbibbəyli XX əsr Azərbaycan poeziyasının sonuncu zirvəsi olan Məmməd Araz irsini geniş şəkildə araşdırmışdır. Bu baxımdan alimin “Xalq şairi Məmməd Araz” (1999) adlı albom-monoqrafiyası Məmməd Arazşünaslığa layiqli bir töhfə sayıla bilər (8).

İsa Həbibbəyli Naxçıvan ədəbi mühiti ilə sıx şəkildə bağlı olan akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun elmi irsini geniş şəkildə tədqiq etmiş, onu ədəbiyyatşünaslığımızda elmi-nəzəri üslubu yaradan görkəmli elm xadimi adlandıraraq bunu da xüsusilə vurğulamışdır ki, “Fikrimizcə,

ədəbiyyatşünaslıq sahəsində xüsusi elmi məktəb yaratmaq şərəfi hələlik, Firudin bəy Köçərliyə və Məmməd Cəfər Cəfərova nəsib olmuşdur” (4, s.403). Alim eyni zamanda akademik M.C.Cəfərovun “İnsanlar və talelər”, “Get dolangınən, xainsən hələ” adlı bədii əsərlərini, “Xatirələr” memuarını və bir poemasını tapıb üzə çıxarmış və nəşr etdirmişdir. O, bununla da böyük ustadın, görkəmli elm xadiminin yaradıcılıq dünyasının genişliyini nümayiş etdirmişdir.

Naxçıvan ədəbi mühiti ilə bağlı olan görkəmli ədəbiyyat adamlarından biri də professor Abbas Zamanov olmuşdur. O, “ İmperiya siyasətinə və bu siyasətə arxalanan ermənilərin ərazi iddialarına qarşı cəsərlə səsinə qaldıran, bununla da başına olmasın fəlakətlər gələn, lakin sınımayan, həm də şəxsən qalib gələn” (15, s. 338) bir ziyalı, bütöv bir şəxsiyyət idi, dissident idi. Keçən əsrin 60-cı illərinin əvvəlində ermənilərin Naxçıvana ərazi iddialarının təhlükəli həddə çatdığı ziyalılara, elmi ictimaiyyətə qorxmadan bəyan etdiyinə görə o dövrdə onu partiyadan çıxarmışdılar. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndən sonra onun hüquqları bərpa olundu: birbaşa elmlər doktoru elmi dərəcəsi aldı, akademiya müxbir üzv seçildi. İsa Həbibbəyli çox doğru olaraq göstərir ki, yazıçı və müasirləri problemini bizim ədəbiyyatşünaslıq elmimizə Abbas Zamanov gətirmişdir. O, “Sabir və müasirləri” əsəri ilə bu sahənin əsasını qoymuşdur. Elə buna görə də İ.Həbibbəyli təxminən altmış ziyalı və elm xadiminin məqaləsindən ibarət “Müasirləri Abbas Zamanov haqqında” adlı kitab tərtib edərək nəşr etdirmişdir (11). Bundan əlavə, alim professor Abbas Zamanovun bircildliyini tərtib və nəşr etmiş, eyni zamanda onun haqqında 5 sanballı elmi məqalə çap etdirmişdir.

Məlumdur ki, mətbuat ədəbiyyatın, söz sənətinin təbliğində həmişə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada Naxçıvanda nəşr olunan “Şərq qapısı” qəzetinin buradakı ədəbi mühitin inkişafında öz yeri var və ədəbiyyat məsələlərinin burada həmişə geniş şəkildə işıqlandırılması təsadüfi deyildir. Həm də təsadüfi deyildir ki, İsa Həbibbəylinin rəhbərliyi altında bu mövzuda dissertasiya müdafiə edilib kitab şəkilində nəşr edilmişdir (13). O da qeyd edilməlidir ki, İ.Həbibbəyli yaradıcılığında bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmiş, Naxçıvanda mətbuatın tarixi, onun inkişaf yolları, orada ədəbi düşüncənin, publisistikanın əks olunması haqqında 3 sanballı məqalə yazıb mərkəzi mətbuatda nəşr etdirmişdir. Bunlardan əlavə, akademik İsa Həbibbəylinin “Naxçıvan xalçaçılığı:ənənə və müasirlik” (7), “Duzdağ mozaikası” (2) kimi monumental kitabları bölgədə milli mənəvi dəyərlərimizin qorunub inkişaf etdirilməsi və qədim təbii sənətlərimizin öyrənilməsi baxımından böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm ki, İ.Həbibbəyli Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru işləyərkən AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin elmi inkişafına da hərtərəfli kömək göstərmişdir. Hətta o, Ali Məclis Sədrinin tövsiyəsi ilə 10 ilə yaxın bölmənin İncəsənət Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyatşünaslıq şöbəsinə ictimai əsaslarla rəhbərlik etmiş, gənc kadrların hazırlanması və Naxçıvan ədəbi mühitinin elmi şəkildə öyrənilməsi işinə öz töhfəsini vermişdir. Şöbəyə rəhbərlik etdiyi illərdə İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə taleyi və sənəti seriyasından bu ədəbi mühitin 14 nümayəndəsinin irsi tədqiq olunaraq kitab halında nəşr edilmişdir.

AMEA-nın vitse-prezidenti kimi də akademik İsa Həbibbəylinin yaradıcılığında digər mövzularla, fərqli elmi problemlərlə yanaşı, Naxçıvan mövzusu özünəməxsus yer tutur. Son illərdə onun Naxçıvanın qədim və müasir tarixinə, indiki yüksək inkişaf səviyyəsinə, ədəbi-tarixi şəxsiyyətlərinə həsr olunmuş əsərləri aktuallığı, yeniliyi, elmiliyi və müasirliyi ilə səciyyəlidir. İsa Həbibbəyli üçün Naxçıvan mövzusu azərbaycanşünaslığın ayrılmaz üzvü tərkib hissəsidir. Siyasi-ideoloji görüşlərinə görə azərbaycançı olan akademik İsa Həbibbəyli elmi baxışları etibarilə yeni tarixi epoxanın əsas azərbaycanşünas alimlərindən biridir. Onun Naxçıvan haqqında yazdıqları da azərbaycanşünaslığa sanballı elmi töhfələrdir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Akademik İsa Həbibbəyli (Bibliografiya), Bakı, Elm, 2018, 590 s.
- 2.İsa Həbibbəyli. Duzdağ mozaikası. Bakı, Elm və təhsil, 2017, 308 s.
- 3.İsa Həbibbəyli. Nuhçıxandan Naxçıvana, Bakı, Elm və təhsil, 2015, 850 s.

4. İsa Həbibbəyli. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, Nurlan, 2007, 680 s.
5. İ. Həbibbəyli. Ədəbiyyat və mətbuat cəbhəsində. Bakı, Nurlan, 2006, 68 s.
6. İ. Həbibbəyli. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Bakı, Elm və təhsil, 2017, 168 s.
7. İsa Həbibbəyli, Vidadi Muradov. Naxçıvan xalçaçılığı: ənənə və müasirlik, Bakı, Elm, 2017, 284 s.
8. İsa Həbibbəyli. Xalq şairi Məmməd Araz, Bakı, Nurlan, 1999, 240 s.
9. İsa Həbibbəyli. Böyük ədəbiyyat nəhəngi. Bakı, Elm və təhsil, 2012, 90 s.
10. Ebulfez Amanoğlu. Elli yaşın ışığı. Bilge dergisi, Ankara, 1999, №5, s.34-36
11. Müasirləri Abbas Zamanov haqqında, tərtib edən akademik İsa Həbibbəyli. Bakı, 2009, 160 s.
12. M.S. Ordubadi. Həyatım və mühitim. Toplayıb tərtib edəni və ön sözün müəllifi akad. İsa Həbibbəyli. Naxçıvan, Əcəmi, 2012, 320 s.
13. Seyid Surə. “Şərq qapısı” qəzeti və Naxçıvan ədəbi mühiti. Bakı, Elm və təhsil, 2010, 210 s.
14. Y. Seyidov. Akademik İsa Həbibbəyli. Bakı, 2013, 290 s.
15. Y. Seyidov. Əsərləri, 15 cildə. XI c. Bakı, 2014, 490 s.
16. M.T. Sidqi. Əsərləri. Bakı, Nurlan, 2004, 280 s.
17. Məhəmməd ağa Şahtaxlı. Seçilmiş əsərləri, tərtib edən və ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli, Bakı, Çarşıoğlu, 2006, 486 s.
18. Эйналы бек Султанов. Публицистика, собиратель и составитель акад. И. Габиббейли, Баку, 2018, 472 s.

SUMMARY

Abulfaz Guliyev

ADEMICIAN ISA HABIBBAYLI AND NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT

Member of the Azerbaijani Parliament, Vice President of ANAS, Director of the Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Academician Isa Habibbayli has devoted more than 40 years of his 70 year life to the development of science and education in Nakhchivan. The academician, who has served as the rector of the State University for 17 years, has done a great job of recognizing this educational institution internationally. Isa Habibbayli has done a great deal of research on Nakhchivan literary environment, its historical development and current situation, and has published valuable research works in this field. Nakhchivan School of Azerbaijani Literature is an important part of this scholar's research. The article focuses on a wide-ranging study of Nakhchivan literary environment in the academic creativity of academician Isa Habibbayli.

Key words: Habibbayli, Nakhchivan, literary environment, literature, poetry, prose

РЕЗЮМЕ

Абульфаз Гулиев

АКАДЕМИК ИСА ГАБИББЕЙЛИ И НАХЧЫВАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА

Депутат Милли Меджлиса Азербайджана, вице-президент НАНА, директор Института литературы имени Низами Гянджеви, Академик Иса Габиббейли посвятил более 40 лет своей 70-летней жизни развитию науки и образования в Нахчыване. Академик в течение 17 лет был ректором Государственного университета и проделал большую работу по признанию этого учебного заведения на международном уровне. Иса Габиббейли провел многочисленные исследования литературной среды Нахчывана и его исторического развития и сегодняшнего дня, а также опубликовал ценные исследования в этой области. В целом, Нахчыванская Школа Азербайджанской Литературы является важной частью исследований этого ученого. Статья посвящена широкому изучению литературной среды Нахчывана в академическом творчестве академика Исы Габиббейли.

Ключевые слова: Габиббейли, Нахчыван, литературная среда, литература, поэзия, проза

**NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ: DİL-ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(ADİL QASIMLININ YARADICILIQ ÖRNƏKLƏRİ ƏSASINDA)**

Yaradanın insanlara ən böyük bəxşişi məhəbbətdir. Qəlbinizin qapılarını məhəbbətə açın, sevgilərlə yaşayın. Yaxşılardan yaxşı olun, hirsə, kinə, küdurətə qarşı olun. Sevin, sevginizi gizlətməyin, açıq-açığına sevin. Siz pislərin, naqizlərin, xainlərin, xəbislərin acığına sevin. Hər vaxt Xeyrə arxa olun, kömək durun. Ürəyinizi məhəbbətlə, mərhəmətlə doldurun, çiləyin bu dünyaya.

Adil Qasımlı

Açar sözlər: dil, üslub, söz, ifadə, ədəbi mühit.

Naxçıvan ədəbi mühiti Azərbaycan ədəbi mühitinin sanballı bir qolu olaraq maraqlı dil-üslub xüsusiyyətləri ilə zəngindir. Bu ədəbi mühitdə öz imzası ilə tanınanlardan biri də Adil Qasımlıdır. O, təzə-tər ifadələri, öz qələminə məxsus poetik dil örnəkləri ilə seçilən şairlərdəndir. “Dərsini təbiətdən, torpaqdan alan” şairin “dumduru məhəbbət üstə köklənən” əsərləri səmimi və axıcı dili ilə diqqəti çəkir:

Gah payı-piyada, gah da at üstə
Gəzdiyim torpaqdı ilk müəllimim.
Qürur dərsi verib qırımlı qaya,
Düzlük öyrədibdi bu düz, bu çəmən... (1, 4).

Adil Qasımlının poeziyasındakı mövzu bolluğunda suyunu sevgilərdən içən şeirlər dil-üslub keyfiyyətləri baxımından digər əsərlərdən yüksəkdə durur. Təsadüfi deyildir ki, şairin kitablarından biri belə adlanır: “Salam, sevgi!”

Sözümün əzəli, sözümün ardı
Məhəbbətdi ancaq, sevgidi ancaq.
Ürəyim dəymiş bir gülöyşə nardı,
Sızsanız, məhəbbət damcılayacaq (1, 5).

Adil Qasımlının dilində belə gözəl poetik bənzətmələr çoxdur. Sözü poetik imkanlarını üzə çıxarmaqda bacarığını əsirgəməyən şair bu prosesdə ona yeni-yeni rənglər verir, məna dərinliklərini aşkarlayır. Bu anlamda, prof. M.Məmmədovun fikirləri yada düşür: “Əsərlərində canlı danışıq dilinə üstünlük verən Adil Qasımovun dilimizin yeni poetik sözlərlə zənginləşdirilməsinə meyli də diqqəti cəlb edir.

Bu gün sanki üfüqlər də genişləniş,
Təbiətdə hər nə varsa, günəşləniş –

Misralarındakı “günəşləniş” sözü yenidir. Onun ayrı-ayrı şeirlərdə işlətdiyi “ayazlaşdı”, “payızlaşdı” kimi poetik sözlər bu qəbildəndir...” (2, 8).

Nəzm əsərləri poetik sözə böyük meydan verən bir qaynaqdır. Lakin bütün nəzmlə yaranan əsərlərdə poetik mühit geniş olmur. Belə ki, tək-cə təsvirçiliyə yer verən nəzm əsərlərinin poetik gücü yüksəyə qalxa bilmir. Poetikliyin əsas qaynağı tərənnüm, düşüncələrin obrazlı təqdimi, yeni məna və məcazların işlənmə intensivliyi, fikirlərin fərqli söz və ifadələrlə təzahürüdür ki, bütün bunlara Adil Qasımlının dil-üslub xüsusiyyətlərində rast gəlirik. Şairin poetik sözə münasibəti akademik İsa Həbibbəylinin də nəzərindən yayınmamışdır: “Adil Qasımovun fərdi üslubunun qabarıq cəhətlərindən biri də daxili monoloq kimi səslənən şeirlərlə bağlıdır. Bu səpkili şeirlər bir qəlbin köks dolusu nəğməsi təsiri bağışlayır. Şair tək-cə sözləri yerli-yerli işlədərək mirvari kimi sapa düzmür, o həm də dilimizi poetik səslənən yeni sözlərlə zənginləşdirir” (2, 10).

Soyuyan, söngüyən ocağam indi,
Necə soyuq külün altından çıxım?
Söz düzüb-qoşmaqdan uzağam indi,
Daha şairliyim yadımdan çıxıb.
Məndən uzaq dolan, şeir pərisi (1, 37).

Adil Qasımlının poetik dilində seçkin cəhətlərdən biri onun xalq danışığı üslubuna üstünlük verməsidir. Bu üslub şairin fikir və duyğularının xalq müdrikliyindən qidalanmasına imkan yaradır. Onun dilində “korun-korun tüstülənmək”, “buğur-buğur alovlanmaq” kimi xalq ifadələrinin maraqlı üslub imkanlarına rast gəlirik. Ümumiyyətlə, şairin fikir və düşüncələrinin parlaqlığı, təsir gücü öz potensiyasını milli dildən alır:

Demə dayan, bu dumandı, qar, sudu,
Bu, nə həvəs, nə də adi arzudu.
Bu yol mənim alnımdakı yazıdı,
Gedəsiyəm, dönəmmərəm bu yoldan (1, 41).

Adil Qasımlı xalq danışığı dilinə nə qədər meyil edirsə, bir o qədər də ədəbi dil normalarına sadıq qalır. Araşdırmalar göstərir ki, Naxçıvan ədəbi mühitində az işlənən dil faktları əsas nitq hissələrindən feilin lazım şəkli, köməkçi nitq hissələrindən *-mi*⁴ sual və *ha* qüvvətləndirici adatlarıdır. Naxçıvan xalq danışığı da bu fikri təsdiq edir. Lakin Adil Qasımlının dilində ədəbi dil faktoru olaraq feilin lazım şəklinə müraciət halları ilə qarşılaşırıq:

Görüb öndə qar-boranı, buludu,
Kəsəmmərəm ulu haqdan umudu.
Mənim yolum, ana, Kərəm yoludu,
Gedəsiyəm, dönəmmərəm bu yoldan (1, 41).

Naxçıvan ədəbi mühitinin çox görkəmli nümayəndəsi Hüseyn Razi yazırdı: “Mən yazı-pozu adamı kimi Adilin yaradıcılığında uğurları onun qəlbindəki işıqlı duyğularla bağlayıram. O, necə düşünürsə, ürəyi necə hökm edirsə, elə də yazır, sözlərini sadə və səmimi bir dillə, kövrəkliklə deyir. O, ucalmaq naminə hamilərin, gəldi-gedər və üfürülmüş zamanətlərin kölgəsinə sığınmadan, öz istedadına, öz qəlbinin hərarətinə arxalanmışdır” (2, 9). Şairin qürurla dedikləri, alqışları, qarğışları, gileyləri – demək olar ki, poeziyasındakı hər şey könül hərarətindən qopub gəlir. Şairə xas təvazökarlıq örnəyi olan aşağıdakı misralar da belədir:

Daim gileyliyəm, gileyliyəm ki,
Sinəmdə cücərəm söz güllənməyib,
Şərim zəmi-zəmi sünbüllənməyib.
Quru bir çubuqdur əlimdə qələm,
Hələ kimliyimi deyə bilmərəm (1, 21).

Alqışlar (dualar) və qarğışlar (bəddualar) tarixi qədim olan xalq deyimləri kimi ədəbi-bədii dilin bəzəyidir. Bir çox folklor örnəklərində, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında onların kamil örnəkləri ilə qarşılaşmaq olar. Yazılı ədəbi dilimizdə də alqış və qarğışların müəyyən qədər yeri və rolu vardır. Bu baxımdan, Adil Qasımlının aşağıdakı misraları səciyyəvidir:

Allah, mənim düşmənim
Sən nə öldür, nə də daş et.
Başçıları allahlaşan,
Bəndələri məddahlaşan
Bir ölkəyə vətəndaş et (1, 35).

Adil Qasımlının dilində köhnəlmiş sözlərin maraqlı üslub məqamları vardır. Bir zamanlar dilimizdə aktiv mövqeyə malik olan “varmaq” feili XX yüzilin birinci yarısından işlənmə tezliyini azaltmağa başlamışdır. O, dilimizdəki “fərqiə varmaq” ifadəsində öz varlığını qoruyub saxlasa da, XX yüzilliyin ikinci yarısında passiv fonda keçmişdir. Lakin son dövrlərin ədəbi örnəklərində həmin leksik-qrammatik vahidin fəallaşması diqqəti çəkir. Adil Qasımlının dilində də “varmaq” feilinin işlənmə məqamları vardır:

Aram ol, ürəyim, aram,
Niyyətimə gərək varam.
Bu taledir, qaçammaram
Alın yazımdan, yazımdan (1, 39).

Maraqlıdır ki, Adil Qasımlının dilində “varmaq” feilinin inkar formasına da rast gəlirik:

Elə-belə, hədə yerə, boşuna
Tale deyib, qoşammıram baş ona.
Varım, ya da varammayım başına,
Gedəsiyəm, dönəmmərəm bu yoldan (1, 41).

Azərbaycan ədəbi-bədii dili atalar sözləri və məsəllərə yüksək münasibəti ilə seçilir. Onlardakı “məna dərinliyi, hikmət bütün xalqların diqqətini cəlb etmiş, ilin bu cür ifadəlilik vasitələrini ruslar “ibrətəməz söz”, “qanadlı söz”, “qızıl söz”, Şərqi xalqları “dilin gülzəri”, “ipə-sapa düzölmüş incilər”, yunanlar və romalılar “üstün fikirlər”, italyanlar “xalq məktəbi”, ispanlar “ruhun təbibi”, ingilislər və fransızlar “təcrübənin bəri” adlandırmışlar” (3, 59). Məna dolğunluğu ilə atalar sözləri və məsəllərin ekvivalenti kimi müəllifli aforizmlər də bu incilərlə ayaqlaşır bilər. Fikrimizcə, elə bir şair tapmaq çətindir ki, onun dilində az da olsa, aforistik ifadə işlənməsin. Bu anlamda, Adil Qasımlının poetik dilində aforizmlərin bolluğu diqqətə cəlb edir:

Şər əyəni düzəltməkdə Xeyir acizdir (1, 4).

Haqsızlığa boyun əyib “azca aşım, ağırmaz başım” düşüncəsi ilə yaşamaq əslində yaşamamaqdır (1, 5).

Ağacı tanıdan meyvəsidirsə,
Torpağı tanıdan bərəkətidir (1, 17).
Tələlər ölümün ovudur (1, 22) və s.

Adil Qasımlı poeziyanın işığında yeni ifadələrin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Belə ki, onun qələminə xas olan *məhəbbət imtahanı*, *ailə imtahanı*, *kişilik imtahanı*, *şeytan külləyi*, *vədin gövşəməyi*, *yalan qusmaq*, *yalan dərzləri*, *mənliyini cib xərcliyi edənlər* və s. kimi ifadələr uğurlu dil-üslub faktlarındanır.

Bu yolun da yaxşısı var, qolayı var,
Neçə-neçə aşırımı, dolayı var.
Bu yollardan haçalanır neçə cığır,
Cığır var, dərələrdə itib-batır,
Cığır var,
şöhrət adlı zirvələrə gedib çıxır (1, 40).

Adil Qasımlı dil-üslub xüsusiyyətləri ilə onu tanıtdıran, imzasını bəlli edən cığırardan keçib böyük yollara qovuşan şairlərdəndir. Onun əsərlərindən öz nəfəsi duyulur, öz səsi gəlir. Şair ağaclara “torpağın günəşə uzanan əlləri” deyir, onları “günəş dəlilləri” adlandırır:

Xoşum gəlir ağaclardan –
Torpağın günəşə uzanan əllərindən.
Vallah, yaman xoşum gəlir
Bu günəş “dəlilərdən” .
Yarpaq-yarpaq
Böyüyə-böyüyə, uzana-uzana
Yetmək istəyirlər arzularına (1, 39).

Bu əsər Adil Qasımlının sərbəst şeir örnəklərindəndir. Məlumdur ki, şeirin bu forması nisbətən çətindir. Ona görə ki, burada bədii əsərin səviyyəsini qafiyə və bölgü ilə yüksəyə qaldırmaq olmur. Burada əsas işi mənalar görür. Əgər insanı düşündürən bir şey yoxdursa, məna güclü və dərin deyilsə, sərbəst şeir uğur qazana bilməz. Bu anlamda, Adil Qasımlının sözügedən əsəri xarakterikdir. Şair ağaclardan danışanda adamları düşünür, onu inam hissini itirməməyə çağırır. Ağacın simasında o, həyatdan bəhs edir, söylədikləri insanı fikirləşməyə vadar edir.

Yağış deyir: “Çək əlini”,
Dolu deyir: “Çək əlini” .
Günəşin telini ötürmür ağaclar.
Külək burur,
Külək qırır barmağını,
Yolub tökür yarpağını.
Nəğməsinə itirir,
Kölgəsini itirir,
Ümidini itirmir ağaclar (1, 39).

Beləliklə, dil və üslub keyfiyyətlərində poetik ləyaqəti qoruyan Adil Qasımlı ədəbi dilimizin yeni ifadələrlə zənginləşməsinə töhfə verən sənətkarlardandır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasımlı A. Salam, sevgi. Bakı, Oğuz eli, 2009, 360 s.
2. Müəllif haqqında deyilənlərdən / Qasımlı A. Salam, sevgi. Bakı, Oğuz eli, 2009, s. 8-10
3. Səfərov M. Bədii əsər və xalq hikməti / Azərbaycan dili məsələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2016, s. 59-65.)

SUMMARY

Sadagat Hasanova

NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT: LANGUAGE AND STYLISTIC PECULIARITIES (BASED ON THE CREATIVE SKILLS OF ADIL GASIMLI)

The article deals with the Nakhchivan literary environment. The poets' language and stylistic peculiarities belonging to this environment are involved to analyzed. In this regard, the poetic language of Adil Gasimli is analyzed. The attitude to the language of the literary craftsmen living in Nakhchivan are given foreground. Scientific- theoretical thoughts putting forward in the article are grounded with language- stylistic materials.

Key words: language, style, word, phrase, literary environment

РЕЗЮМЕ

Садагат Гасанова

НАХЧЫВАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА: ЯЗЫК И СТИЛИСТИК ОСОБЕННОСТИ (НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ АДИЛЯ ГАСЫМЛИ)

Статья посвящена литературной среде Нахчывана. Язык поэтических и стилистических особенностей, принадлежащих к этой среде, привлекают к анализу. В связи с этим анализируется поэтический язык Адиля Гасымли. Отношение к языку литературных мастеров, живущих в Нахчыване, выдвигается на первый план. Научно-теоретические мысли, выдвигаемые в статье, основаны на языково-стилистических материалах.

Ключевые слова: язык, стиль, слово, фраза, литературная среда.

XANƏLİ KƏRİMLİNİN YARADICILIĞINDA SİYASİ LİRİKANIN LİNQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Bütün dövrlərdə mövzu bolluğu ilə seçilən Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında Naxçıvan ədəbi mühitinə məxsus olan şairlərin də müəyyən qədər rolu vardır. Bu mənada, əsərləri oxuculara çoxdan tanış olan Xanəli Kərimlinin poetik dili araşdırılmağa layiq olan mənbələrdəndir. Xüsusilə də şairin siyasi lirikası maraqlı dili ilə diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan ədəbiyyatında məhəbbət mövzusu əbədi mövzuya çevrilsə də, qədim zamanlardan üzü bəri ictimai-siyasi mövzular da bu zəngin xəzinəyə daxil olmuşdur. Məlumdur ki, Şərqi böyük məhəbbət dastanını ilk olaraq yazıya alan böyük Nizami Gəncəvi, həm də “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnamə” kimi dövlət dastanları yaratmışdır. Vətənpərvərlik ideyasının güclüliyi ictimai-siyasi lirikanın inkişafında təsiredici göstəricilərdən biri olmuşdur. Fikrimizcə, “vətəndaşlıq poeziyası” termininin yaranması da bununla bağlıdır. Şair Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında ictimai lirika örnəkləri zənginliyi ilə seçilir. Bu baxımdan, şairin Vətənə poetik dil ilə müraciəti, xalqın tarixində baş verən hadisələrə münasibəti onun dilinə də öz təsirini göstərmişdir:

İçə özünü yandıran, çölü düşmən bağı yaran,
Tariximin şəhid yaşı, şəhidləşən, Azərbaycan!
Yüz illərdə taleyinə gizli-gizli qol çəkilir,
Müəmmalılıq oyunların baş qurbanı, Azərbaycan! (4, 11).

“Azərbaycan” adlanan bu əsərin məzmunundakı “tarixin şəhid yaşı”, “şəhidləşmək”, “baş qurban”, “haqsızlaşmaq” kimi söz və ifadələr ictimai-siyasi tutumu ilə maraqlı dil-üslub faktları kimi meydana çıxır.

Uzun zamanlardan bəri müraciət edilən siyasi lirika müəllifinin daxili aləmini ortaya qoyan, tarixi gedişata hansı tərəfdən baxdığını müəyyənləşdirən qaynaqlardan biri kimi nəzm əsərlərinin ağır bir hissəsini təşkil edir. Bu lirikanın təqdim etdiyi tərəvətini itirməyən mövzular özünəlayiq leksikanı formalaşdırır. Xanəli Kərimlinin “Azərbaycan bayrağı” şeri bu anlamda səciyyəviliyi ilə yadda qalır.

Mənim başımın üstə
İki səcdəgahım var:
Biri uca Allahım,
Biri – yenməz Bayrağım! (4, 13).

İctimai-siyasi lirikada vətən dərdlərinin yaşaması təbiidir. Bu lirikaya yönəlmənin əsasında fəal vətəndaşlıq mövqeyinin dayanması bəllidir. Bayrağın səcdəgah hesab edilməsi şairin öz fikrini əyani obraz vasitəsilə əks etdirməsi deməkdir. Xanəli Kərimli bayraqlar bayraqdarı” adlandırdığı Azərbaycan bayrağının zamanın özündən doğduğunu göstərərək eyir:

Mən onu qoparmışam
Köləlik zəncirindən (4, 13).

Xanəli Kərimli şəxsiyyətində olduğu kimi poeziyasında da milli ruhunun üstünlüyü ilə diqqəti çəkir. O, yeri gəldikcə ictimai-siyasi hadisələrə açıq münasibətini bildirir, lazım olanda etirazını ifadə edir, kədər və təəssüfünü dilə gətirir. Bütün bunların təqdimində şairin əsas silahı olan söz mühüm rol oynayır. “Dil poeziyanın ilkin yaradıcılıq simasıdır. Bədii hadisələrə həqiqi sənət meyarları ilə yanaşmağın birinci şərti dil faktorundan asılıdır. Mükəmməl dil və üslub vərdişlərinə yiyələnmədən söz sənətkarlarının özünü təsdiq etmə qətiyyəti nəticəsiz qalır, təcrübə dönə-dönə sübut etmişdir ki, dil duyumundan məhrum olanların nümunəvi poeziya yaratmaq cəhdləri heç bir səmərə verə bilməz (3, 10). Bu mənada, Xanəli Kərimli ürəyindən dilinə, dilindən qələminə gələn sözlərlə oxucuları düşündürən, məqsəd və əməllərin poetik ifadəsini yaradır. Şairin

ümummilli liderimiz Heydər Əliyevi tərənnüm edən “Onu zaman doğmuşdu” adlı əsəri bu baxımdan diqqəti çəkən şeirlərdəndir. Əsərdə şair böyük siyasi lideri “sülhün əlifbası” kimi tərənnüm edir:

O, insan azadlığı,
Sülhün əlifbasıydı (4, 15).

Bu şerin dilində “sülhün əlifbası” sintaktik vahidi təbii və səmimi təsir bağışlayan dil vahidi kimi diqqəti cəlb edir. Bu, bir gerçəklikdir ki, söz ürəkdən gələndə səmimi olur.

O, dünyaya gələndə
Təkcə özü ağladı.
Dünyadan köçəndəsə
Cahan qara bağladı (4, 15).

Əsərin başlanğıcından oxucunu özünə cəlb edən maraqlı təzad və onun dərinliyi oxucuya təsirsiz qala bilmir. Dilin leksik tərkibində antonimlərin təzad yaratması məlumdur, “... sintaksisdə isə həm antonimlərin iştirakı ilə əmələ gələn mətnlər, həm də öz-özlüyündə kəskin fərqlənən, ümumi məzmununda ziddiyyət ifadə olunan ayrı-ayrı cümlələr üslubi təzad kimi ortaya çıxır” (2, 52). Yəni ola bilər ki, dil faktları məntiqi cəhətdən əkslik təşkil edərək bədii təzad kimi meydana çıxsın və üslub xarakteri daşsın. Bu baxımdan, yuxarıdakı misralarda “dünyaya gələndə ağlamaq” dərdən-qəmdən ağlamaq deyil, hər bir canlı doğulanda müəyyən bir bəlierti ilə varlığını əks etdirir və bu, təbii bioloji proseslərdən biridir. Şerin dilindəki ağlamaqla cahanın qara bağlanması məntiqi cəhətdən üslub fiquru kimi diqqəti çəkən təzad yaratmışdır. Bu baxımdan, şairin M.Ə.Rəsulzadənin tərənnümünə həsr olunmuş “Harda Azərbaycan bayrağı varsa” şerinin fili də maraqlıdır:

Qışın qışlığında daş da qışlaşır,
Sənin məzar daşın od verir nədən? (4, 17).

Azərbaycan xalqının siyasi liderlərinə, ictimai xadimlərinə həsr edilən hər bir əsərinin dilində Xanəli Kərimlinin təyinedici söz və ifadələri şairin münasibət göstəricisi kimi özünü göstərir. Onun M.Ə.Rəsulzadə haqqında işlətdiyi “azadlığın ilk əlifbası” ditaktik vahidi belələrindəndir.

Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında siyasi lirika örnəkləri şairin cəmiyyət azadlığı, vətən azadlığı, vətənin dünəni, bu günü, gələcəyi haqqında fikirlərini ortaya qoyur. Onun dilindəki ifadələr poetik mətnin keyfiyyət göstəricisi kimi meydana çıxır:

Nə qədər məramsız millət silinib
Tarixin tərəfsiz daş səhifəsindən.
Ölkələr yaranıb, dövlət qurulub
Ölən millətlərin ərazisindən .
Məramla yaşayıb bizim babalar,
Onunçün dünyanı tutmuş şöhrətim.
Bir gün bölünsə də beş yerə Vətən,
Məqamsız yaşamaq olmaz, millətim! (4, 47).

Belə əsərlərdə isti və səmimi dil inanadırılıq yaradır, fikirləri aforizmə çevirir.

Hər bir dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti şairlərin üzərinə istər-istəməz müəyyən vəzifələr qoyur. Xanəli Kərimli də belə vəzifə daşıyıcılarından biridir. Vətənpərvərlik hissi şairi ideyalı əsərlər yazmaq vəzifəsinə sövq edir. Onun dilində coşqu, kövrəklik, təəssüf, eyham birləşərək ideyanın mahiyyətini açır. Vətənpərvərlik mövzunu sənətkar şəxsiyyəti ilə bağlayanlar yanılmırlar. Bədii dilə vətən, dövlət, xalq və cəmiyyət problemlərini gətirmək vətəndaşlıq xidmətinin mahiyyətini üzə çıxarır. Siyasi mövzular bəzən açıq və ciddi, bəzən ötrə görünür. Lakin hər iki halda şairin mövqeyi açıqlığı, aydınlığı ilə seçilir.

Qanıma susayan o tarixbazlar
Məni mənə sirr etdilər (4, 42).

Sözsüz ki, Xanəli Kərimlinin lirikası bütövlükdə siyasi həyat məsələlərinə həsr edilməmişdir. Lakin bu məsələlər bir sıra şairlər kimi onun da qələmindən yayınmamışdır. Bu

mövzuda Xanəli Kərimli bəzəkli sözlər şairi kimi yox, böyük ideyalar şairi kimi qabarıq görünür. Xalqımızın tarixində şairin gözü qarşısında azadlıq uğrunda, torpaqlarımızı müdafiə istiqamətində baş verən siyasi hadisələri şair tale məsələləri kimi qələmə alır. Şair ötüb keçmiş, lakin xalqın həyatında silinməz izlər buraxmış hadisələrdən kədərlənir, onlara laqeydlik göstərən insanlara təəssüflənir, gələcəyə inam hissindən ilhamlanır:

Şeytana uymayan, şərə uymayan,
Biz haqdan doğulan əzabkeşlərik.
Nə qədər müsibət çəksək də belə,
Ölmüşük, ölərik – haqdan dönmərik! (4, 19).

Vətənpərvərlik hissini yüksəkliyi əsərlərin məzmununda, daxili mənasında coşqunluqla müşayiət olunur. Təntənəli dil bu coşqunun nəticəsində meydana çıxır. Xanəli Kərimlinin dilindəki “istiqlal arzulu üsyan”, “nankor taleyin alın yazısı” kimi ifadələr belə dil faktlarındandır.

Dövrünün acı həqiqətlərinə heç bir vətəndaş və ədalətli şair öləri baxmayıb, bitərəf yanaşmayıb. Sözsüz ki, Xanəli Kərimli də belələrindəndir:

İçimdə bir qurd ulayır;
Ya qəzəbdən, ya qeyrətdən,
Ya qəhərdən, ya qeyrətdən,
Fərqi nədir, ulayır qurd...
Nə ularsan, nə sızlarsan,
Ciyərinə dağ basılmış?!
İndi sənün ulartına
Bir kimsənə
Bir çimdik də verməz qurut (4, 38).

Tarixi gerçəkliyi yada salan, onunla fəxr edən şair deyir:

Tarix özü möhür basıb
Türk – qəhrəman,
Türk - ərəndir.
Türk öz yurdu,
Eli üçün
Qan tökəndi, can verəndi (4, 43).

Tənqidçi alim Belinski demişdir: “Şair sözü yüksək və müqəddəs sözdür. Bu sözdə ölməyən əbədi bir şöhrət vardır” (1, 286). Xanəli Kərimlinin siyasi lirika örnəklərinin dilində şairin müqəddəs çağırışları hiss olunur. Şair vətən, xalq üçün parlaq gələcəyi yalnız arzu etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda buna çatmağın yollarını da göstərə bilir.

Əsl vətənpərvər şairlər xalqın haqq deyən sözüdür. Xanəli Kərimlinin siyasi lirikasında Vətən baş mövzudur. Şairin vətənə xidməti onun bu mövzudakı şeriləri, münasibətini bildirən söz və fikirləridir. Şairin vətən uğrunda mübarizədə əsas silahı sözdür. Bu mövzudakı əsərlərin dilində az da olsa, soyuqqanlıq hiss etmək mümkün deyil, hərarətli dil, yerinə düşən sözlər, xalq hikmətinə dayanan fikirlər onların bəzəyidir. Belə əsərlərdə həyəcanını gizlədə bilməyən şair bəzən xüsusi intonasional söz və ifadələr işlədir.

Vətəndaşlıq hər bir şəxs üçün, xüsusilə də şair üçün yüksək mənəvi keyfiyyətdir. Vətənə xidmət hər bir kəsin mənəvi böyüklüyü və ya kiçikliyi onun vətənə nə dərəcədə xidməti ilə ölçülə bilər. Xanəli Kərimli bəzən yana-yana içindəki vətən eşqinin “öldüyünü” dilə gətirir. Lakin əsərlərinin ideyası oxucunu onun əsl vətəndaş və vətənpərvər şair olduğuna möhkəm inandırır:

Vətən torpağının boz adamları,
Vətən torpağının “öz adamları”,
Satılmış bir para “söz adamları”
Öldürdü içimdə vətən eşqini (4, 59).

İctimai arzuların tərənnümü bədii dildə ürəklərin sözü kimi meydana çıxır.

“Poeziya xalqın ürəyidir, bəşəriyyətin qəlbinin tarixidir” deyənlər, doğrudan da, səhv etməyiblər. Xanəli Kərimlinin qəlbindən gələn fikirlər Azərbaycan dilinin geniş poetik imkanları ilə gerçəkliklər kimi üzə çıxır. İctimai-siyasi lirikasına aid olan bütün əsərlərində Azərbaycanın milli-mənəvi varlığı şairin ilham mənbəyidir. Şairin ictimai-siyasi lirikası təkəcə ideya-bədii xüsusiyyətləri və dərin ictimai məzmunu etibarilə seçilmir, həm də təntənəli dili ilə fərqlənir. Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında ictimai-siyasi lirika örnəkləri çoxdur. Onların hər birində təravətli dil gözəllikləri, sözü təqdim etmə bacarığı vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Belinski V.Q. Rus ədəbiyyatı klassikləri haqqında. Bakı, Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 1954, 372 s.
2. Bəylərova A. Bədii dildə üslubi fiqurlar. Bakı, Nurlan, 2008, 212 s.
3. Hüseynov M. Dil və poeziya. Bakı, Elm, 2008. 434 s.
4. Kərimli X. Payız duyğuları. Bakı, Qanun, 2013, 540 s.

SUMMARY

Ganira Askerova

LINGUISTIC FEATURES OF THE POLITICAL LYRICISM IN KHANALI KERIMLI'S CREATIVITY

The article deals with the language of the poet Khanali Kerimli. For this purpose, the language features of the poet's socio-political lyricism are analyzed. The linguistic essence of the works of Khanali Kerimli which reflect the ideas of patriotism and national unity, and plays an important role in the glorifying of social and political figures is clarified. The scientific and theoretical ideas presented in the article are supported by language facts.

Key words: language, style, political lyrics, word, expression.

РЕЗЮМЕ

Ганира Аскерова

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИРИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАНАЛИ КЕРИМЛИ

В статье говорится о языке поэта Ханали Керимли. С этой целью к анализу привлекаются языковые особенности социально-политической лирики поэта. Раскрывается лингвистическая сущность произведений Ханали Керимли, отражающие идеи патриотизма и национального единства и играющие важную роль в воспевании общественных и политических деятелей. Научные и теоретические идеи, выдвигаемые в статье, подтверждаются языковыми фактами.

Ключевые слова: язык, стиль, политическая лирика, слово, выражение.

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA YAŞAYIB-YARADAN ŞAİRLƏRİN
ŞEİRLƏRİNDƏ FEİLİN HİBRİD FORMALARI VƏ ONLARIN SİNTAKTİK
MƏQAMLARI

Açar sözlər: Müasir Azərbaycan dili, poeziya, Azərbaycan ədəbiyyatı, Naxçıvan, şeir, ədəbiyyat

Nitqimizin formalaşmasında sadə və mürəkkəb cümlələrin rolu nə dərəcədə danılmazdırsa, sadə və mürəkkəb cümlələrin əmələ gəlməsində söz, söz birləşmələri və digər vasitələrin əhəmiyyəti də o qədər mühümdür. Bu da inkaredilməzdir ki, söz və söz birləşmələrinin cümlə olması üçün üç əsas şərt-predikativlik, intonasiya və modallığın olması vacibdən vacibdir.

Bildiyimiz kimi, predikativlik söz və ya söz birləşmələrinin morfoloji əlamət – şəxs və ya xəbər şəkilçisi qəbul etməsidir. Bu, təkcə adlara yox, həm də feillərə şamildir. Ümumiyyətlə, həm təsriflənən, həm də təsriflənməyən feil formaları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, feilin təsriflənməyən formaları, yəni hibrid formalarının: məsdər, feili sifət və feili bağlamalar cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrində digər söz qruplarından fərqlilik, yəni işlənmə dairəsi genişdir. Belə ki, məsdərlər – mübtəda, xəbər, tamamlıq, zərilik, feili sifətlər isimləşdikdə təyin; feili bağlamalar yalnız zərflilik rolunda çıxış edirlər. Bununla yanaşı, feilin təsriflənməyən hər üç forması ətrafına müxtəlif söz toplayaraq tərkib əmələ gətirir ki, bunlar da cümlənin bu və ya digər üzvü vəzifəsində çıxış edirlər.

Beləliklə, Naxçıvan şairlərinin (V.Məmmədov, H.Razi, Ə.Muxtarov, X.Kərimli, Z.Vüqar, Q.Ümman, M.Həsərat, V.Loğmanoğlu, Ş.Bahar, T.Arıfçı, T.Atəş, E.Maqsudov) şeir dilində feilin təsriflənməyən formalarının işlənmə məqamlarını və onların sintaktik vəzifələrini faktiki nümunələrlə izahına nəzər salaq:

Məsdərlərin işlənmə məqamları və sintaktik vəzifələri:

Ay təbiət, səxavətin çox imiş,
Hər varını bəxşiş etdin yenə sən...
Pay verməkdə heç təmənnan yox imiş.
Büllur kimi ürək verdin mənə sən.

...Deyirlər ki, ürək yumruq boydadır,
Nə yerləşər yumruq boyda ürəyə?
Dar qəfəsdə hey qaydadır,
Bir gün yasda, bir gün toyda ürəyə... (1. 24)

Azərbaycan - tarixləri aranıb,
Çəmənleri küləklərlə daranıb,
Mavi Xəzər bu diyarın yaranıb,
Gecə-gündüz laylasını çalmağa,
Belə yerdə nə var şair olmağa... (1. 27)

...Baxışın bir ahı, amandı, qardaş,
Qürbətdə yaşamaq yamandı, qardaş... (1, 31)

...Nə vaxt ki, sevinib sevdik ürəklə,
Dünya cilvələndi gözlərimizdə.
Donmuş ehkamları rədd eləməklə
Ölməzlik inamı yarandı birdə. (2. 47)

...Fikrimizi, sözü müzü yetirməkdə
Çox qürrəli durmağımız radiasiya.
Dostun dosta xəyanəti
Duyan, qanan dərk eliyən ağıllılara
Nadanların məzəmməti radiasiya.
Bir öynəlik çörək üçün,
Yıxılıb ölməmək üçün.
Harınların qarşısında iməkləmək,
Həqiqətə böhtan demək radiasiya. (2, 156)

...Çoxları var, görən gözü “yum” deyir,
Sal daşlara, qayalara qum deyir.
Gölməçəni dəniz bilib, cum deyir.
Çimmək nədir, yaş olan var, hayıf ki,
Manqutluqda baş olan var, hayıf ki. (3, 44)

...Allahsızlığın birinci təzahürü haqq itirməkdir. (8, 59)
...Allaha tapınmaq ən böyük əxlaq və mənəviyyətə tapınmaqdır. (8, 50)
Çiçəyi sevmək öz ruhunu sevmək deməkdir. (8, 38)

...Mollaların dinində əzbər olan din nədir?
- Sərsəri hümmətimi seçməyə imtahandır. (11, 41)

...Şuşa dünyamızın qəm dəvəsidir,
Laçın, kəlbəcərim – ağı səsidir.
Xocalı millətin faciəsidir,
Məni ovutmağa tələsmə, Ana! (11, 38)

...Mənimlə bölüşməyə
Dəyərsə bu düşüncəm... (12, 77)

...Düşüb – qalxıb yeriməyi öyrənsən də,
Atam kimi, anam kimi
Qüruruma, vicdanıma söykənsən də... (13, 46)

Həm ömür yandı bu zülmətlərə nur saçmaq üçün
Hən özümdə ən mənalı illərimdir Bənövşə. (16, 24)

...Hər sadə cümlənin mübtədası sən,
Sənsiz cümlələrim yarımçıq qalar.
Qəlbimdən keçəni duya bilməsən,
Nə sevləmək olar, nə sevmək olar. (16, 38)

...Ölə-ölə yaşamaq,
Kölə olub yaşamaq
Cəhənnəmə qovulsun! (16, 49)

...Heyran qaldım bu dünyanın
fitnəsinə, felinə.
Gündə min yol ürəyimi
Öldürməyi bacardı...

...Paralanmış ürəyimi
Göldürməyi bacardı. (13, 45)

Yuxarıda nümunələrdə verilmiş şeir parçalarında I bənddə *pay verməkdə* birləşmə şəklində vasitəli tamamlıq, II bənddə döyünmək – mübtəda, III bənddə *diyarın laylasını çalmağa* tərkib kimi səbəb zərfliyi, IV bənddə qürbətdə yaşamaq məsdər tərkibi kimi mübtəda, V bənddə donmuş ehkamları rədd etməklə qoşmalı məsdər tərkibi səbəb sərfliyi, *yetirmək* də, *iməkləmək*, *böhtan demək* mübtəda, VII bənddə haqq *itirməkdir* – xəbər, *Allaha tapınmaq* mübtəda, *çiçəyi sevmək* birləşməsi mübtəda, VIII bənddə *məni ovutmağa*, IX bənddə *bölüşməyə*, X bənddə *yeriməyi* tamamlıq, XI bənddə *nur saçmaq üçün* səbəb zərfliyi, *sevmək*, *sevilmək* məsdərləri köməkçi *ol* feilinə qoşularaq xəbər, XII bənddə *yaşamaq* məsdəri mübtəda, XIII bənddə *öldürməyi*, *güldürməyi* tamamlıq rolunu oynayıb. Yəni yuxarıda qeyd etdiyimiz məsdər və ya məsdər birləşmələri mübtəda, xəbər, tamamlıq və zərflilik vəzifəsini daşıyıblar.

İndi isə nəzərdə tutulmuş həmin şairlərin bəzi şeirlərində işlənmiş feili sifətlərin sintaktik vəzifələrinə diqqət yetirək:

Özünü haqq bilən, haqqı olmayan
Çox meydan sulayır heç utanmayan.
Səni anlamayan, səni duymayan
Hələ bu dünyaya sözüüm var mənəm (12. 5)

I və II misralarda feili sifət tərkibləri, III – IV misralarda isə təyin vəzifəsində çıxış edib.
...Yerli-yersiz, vaxtsız dolan buludun
Dolmağından dolmamağı yaxşıdır. (11. 111)

...Yad torpaqda “elim” deyib yananın Ürəyindən gələn səsi Vətəndir! Öz yurdunu, yuvasını dananın Son mənzili, son qəfəsi Vətəndir!	Xoşbəxt kəsdir yurda sevinc gətirən, Bağçasında lalə, nərgiz bitirən, Od ürəkli Koroğlular yetirən, Millətimin hər cümləsi Vətəndir! (11. 9)
---	---

Yerli-yersiz, vaxtsız dolan feili sifət tərkibi III növ təyini söz birləşməsinin I tərəfinin təyini kimi çıxış edib, II misrada da *yad torpaqda* “elim” *deyib yananın* feili sifət tərkibi ortasında feili sifət işlənən II növ təyini söz birləşməsinin (mübtədanın) I tərəfi kimi iştirak edib, növbəti misralarda həmcins feili sifət tərkibləri mübtəda rolundadır.

Sonuncu misradakı *Od ürəkli Koroğlular yetirən* feili sifət tərkibi III növ təyini söz birləşməsinin I tərəfini təyini təyin edib.

...Dodağından bir busa...
Könlümdən nələr keçir.
Cənnətə də birinci
Vallah, sevənlər keçir. (9, 31)

Bəndlərdəki *sevənlər* feili sifəti mübtəda vəzifəsindədir.

...Üzündə gördüyüm elə o xaldı,
Kim salıb saçına dəni bilmirəm.
Qəlbində gizlənən pünhan sevgiylə
Necə sevibdilər səni bilmirəm. (9, 39)

Üçüncü misradakı *gizlənen* feili sifəti *pünhan* sifətilə birgə tamamlığı təyin etmişdir.

...Ürəyinə salmışam xal
Mən sərsəri. Sən əhli-hal.
Öldüyümü eylə xəyal,
Bacarırsan sevmə məni. (9, 49)

...Ucadan danışan alçalar hər an
Alçaqdan danışan ucalar inan. (8, 76)

...Haqq yolunda vuruşanlar haqq üçün doğulanlardır. (8, 71)

...Hər şeyi yoluna qoyandı Allah,
Hər şeyin sirrindən bir odur agah. (8, 112)

...Gələn yaz,
Gedən qışdı, gələn yaz.
Mən yazmaqdan qorxuram,
Qalan dərdi, gələn yaz... (8, 138)

I bənddə *öldüyümü* feili sifəti tamamlıq, II bənddə feili sifət birləşməsi mübtədə, III bənddə feili sifət birləşməsi xəbər, IV bənddə feili sifətlər *gələn*, *gedən* (yaz, qış) təyin, sonuncu misrada *gələn* feili sifəti xitab vəzifəsindədir.

..Daha o dağların əriyib qarı, Gördüyün bağların sovlub barı. Yormur daşıqçılar yorğun yolları, Sən görən kişilər gedibdi daha.	...Biçənək yerini biçən azalıb, Arandan yaylağa biçən azalıb, Köhləni dayçadan seçən azalıb, Sən görən kişilər gedibdi daha. (5, 35)
--	---

I bənddə *gördüyün* (dağların əriyib qarı) feili sifəti III növ təyini söz birləşməsinin I tərəfini təyin edib, IV misrada *sən görən* feili sifəti birləşməsi mübtədanı izah edib. II bənddə hər üç misrada feili sifət tərkibi mübtədə, IV misrada *sən görən* feili sifət birləşməsi təyin vəzifəsindədir.

...Qılıncların şöləsində,
Vətən üçün qurban gedən
İgidlərin nərəsində
Tariximi oxuyuram fəsil-fəsil. (6, 50)

...Gedər-gəlməz yollar üstə düşən xal,
Qəribliyin həsrətindən soraqdır.
Cavabını yadırgamış bir sual
Ərimiş şam, üfürülmüş çıraqdır.
...Ürəklərdə düyümlənən kədər, qəm,

Açılmayan sirlərin yarası.
Hökmlərlə sındırılan bir qələm
Nakam qalmış Xançobanın Sarası. (6, 93)

I bəndin II misrasındakı feili sifət tərkibi tamamlığı, II bəndin I misrasındakı feili sifət tərkibi mübtədanı, III bənddəki cavabını yadırgamış feili sifət tərkibi yenə də mübtədanı, IV misradakı feili sifətlər xəbəri izah və təyin edib sonuncu bənddə I misrada feili sifət tərkibi mübtədanı, II misradakı feili sifət – xəbəri, III bənddə mübtədanı, IV misrada xəbəri təyin etmişdir.

Göründüyü kimi, yuxarıdakı şeirlərdə işlənmiş feili sifətlərin bir qismi təyin, digər bir qismi əşyalaşaraq digər cümlə üzvü vəzifəsində işlənmişdir. Onu da qeyd edək ki, feili sifətlərin əksəriyyəti ətrafına müxtəlif sözlər toplayaraq feili sifət tərkibi yaradaraq bu və ya digər cümlə üzvü vəzifəsində işlənmişdir.

Və nəhayət, həmin şairlərin şeirlərində işlənmiş feili bağlama və ya feili bağlama tərkiblərinin sintaktik vəzifəsini şərh edək. Nümunələr:

...Yanımdan keçəndə salam vermədin,
Heç mənə baxmadın, guya məni görmədin... (15, 22)

...Şeiri dərk etməmiş oxumayasan,
Şeiri, anlayasan, şeiri duyasan... (15, 23)

...Ölümlər ruhumu çəkəndə göyə,
Qurtardı canımı tutdu əlimdən. (16, 31)

..Bakı sinəsində görəndə düşmən,
Qəzəb ürəyini aldı şəhidin.

...Vətən, Vətən deyib hayqıran zaman,
Əcəl başı üstün aldı şəhidin. (16, 32)

...Mən sənə məhəbbət adı seçəndə,
Öz oduna kül üfürmə demişdim. (16, 390)

...Heç zaman cəhd edib çürütmə sözü,
Sözlə təcəlladır Allahın özü. (8, 116)

...İnsandan güc alıb yaşayar insan,
Heyf, çoxunda da ölübdü insan. (8, 123)

...Peyğəmbər dövründən pul hərisiyik,
Vallah quru bəyik, qul hərisiyik,
Çirkab dənizində su pərisiyik,
Ən adi günaha batanda, Allah.
...Yaltaq nə üşənir, nə qulunc olur,
Şöhrət kölgəsində yatanda, Allah.
..namərd varı üstə qıvrılıb yatır
Namusu, qeyrəti atanda, Allah.
...Düşər tərəzidə qiymətdən göhər
Əyri pərsəngini tutanda, Allah. (9, 87)

...Varına güvənib qalxma sən zilə,
Nadantək düşərsən ağıza, dilə,
Çoxunu göndərib axır mənzilə
Qalacaq dövləti, malı dünyanın. (9, 234)

...Bir az gecikəndə payın-ürüşün,
Durmada ün təpib haray salırsan,
Üzə düşən kimi əməlin, işin,
Siçan yuvasın satın alırsan. (9, 242)

...Gəzdikcə dağları açılır ürək,
Çoban dodağında səslənir ürək.
“Üç qardaş”da qonaq olduq sübhədək
Gənc nəməli, gənc çobana, şahbuzum. (7, 39)

...Hər coşqun kəlməsi, şirin məğməsi,
Əzbər olub dildən dilə düşübdü.
Aşiq Ələsgərin adı sazlarda
Qanadlanıb teldən telə düşübdü. (7, 30)

...Min dəvə yükündə sərvət olunca.
Adamın səmimi ürəyi olsun. (7, 25)

Nümunələrin sayını istənilən qədər artırmaq olar. Hesab edirik ki, buna ehtiyac yoxdur. Nəzərdə tutulmuş on iki şairin əsərlərindən seçdiyimiz feili bağlamalar və ya feili bağlama tərkibləri cümlədə zərflik vəzifəsində çıxış ediblər. Bu da inkaredilməzdir ki, istər feili bağlamalar,

istərsə də feili bağlama tərkibləri cümlədə ancaq zərflik vəzifəsini daşmalıdır. Çünki morfoloji baxımdan feili bağlamalar zərfin xüsusiyyətlərini daşıyır.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, nəzərdən keçirdiyimiz müxtəlif şairlərin şeir kitablarında rast gəldiyimiz feilin təsriflənməyən formalarından məsdər feili sifətdən az, feili bağlamalar isə məsdərdən az işlənib. Deməli, ən çox feili sifət və feili sifət tərkiblərinə və substantivləşmiş, isimləşmiş feili sifətlərə rast gəldik. Yekun fikir: yazıçı və şairlərimizin əsərləri dil materialları ilə zəngin bir xəzinədir. Buna görə də dil baxımından tədqiq olunmamış və ya az tədqiq olunmuş şairlərin əsərləri araşdırılmalı, tədqiqata cəlb olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin qrammatikası. EA nəşri, II–III hissələr, Bakı, 1960
2. B.Xəlilov. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. Bakı, 2002
3. Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı, 2002
4. Ə.Abdullayev və başqaları. Müasir Azərbaycan dili. IV hissə, Bakı, 1985
5. V.Məmmədov. Seçilmiş əsərləri, I c., Bakı, 2008
6. H.Razi. Ömür keçir. Bakı, 2011
7. Ə.Muxtaroglu. İkinci görüş. Bakı, 2003
8. X.Kərimlişi. Mənə elə gəlir ki... Bakı, 2003
9. Z.Vüqar. Sevgim fəryim olar. Naxçıvan, 2012
10. Q.Ümman. Mənim duyğu dənizim. Bakı, 2013
11. M.Həsərət. Qəm harayı. Bakı, 2005
12. V.Loğmanoğlu. Hələ bu dünyaya sözüüm var. Bakı, 2003
13. Ş.Bahar. Könüldən könülə. Bakı, 2011
14. T.Arıfçı. Mən şair olsaydım. Naxçıvan, 2010
15. T.Atəş. O mənim planetim. Bakı, 2006
16. E.Maqsudov. Ürək bir dünyadır. Naxçıvan, 2001

SUMMARY

Elbrus Valiyev

The role of sentences in the formation of speech and the importance of word combinations in the formation of sentences is great. In our modern poetry, especially in the poetic language of the XX century, the formation of words has been developed in the creative work of poets who have enriched our literary language.

Key words: Modern Azerbaijani language, poetry, Azerbaijan literature, Nakhchivan, poem, literature

РЕЗЮМЕ

Эльбрус Велиев

Роль предложений в формировании речи и значение словосочетаний в формировании предложений велики. В нашей современной поэзии, особенно в поэтическом языке XX века, сложилось формирование слов в творчестве поэтов, обогативших наш литературный язык.

Ключевые слова: Современный азербайджанский язык, поэзия, азербайджанская литература, Нахчыван, стихотворение, литература

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA DRAMATURGIYANIN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: Şirməmməd Qüdrətoğlu, Həsənəli Eyvazov, "Ağ atlı oğlan"

Naxçıvan ədəbi mühitində əvvəllər nəsr və dramaturgiya poeziya və publisistika ilə müqayisədə zəif görünmə də, müstəqillik dövründə yaranmış əlverişli mühit dramaturgiyanın irəli çıxmasına rəvac verdi. Bir sıra yerli müəlliflər milli ideologiyaya söykənən əsərlər yazdılar və onların böyük bir qismi Naxçıvan teatrlarında tamaşaya qoyuldu və televiziya filmləri çəkildi.

Müstəqillik illərində Naxçıvan teatrının Cavid dramaturgiyasına qayıdışı milli oyanışın qələbəsi idi. Qədim sənət ocağının tarixində ilk dəfə olaraq ölməz söz ustasının iki şedevr pyesi - "Topal Teymur" və "İblis" kimi klassik əsərləri teatrın repertuarına daxil edildi. Bu əlvan və poetik vüsətli tamaşalar yüksək romantik pafosu, yadda qalınmlı rəssam, bəstəkar işi və ilhamlı aktyor oyunu ilə Cavid irsinə dərin məhəbbətin rəmzinə çevrildi.

Xalq artisti Kamran Quliyevin bu illərdəki fədakar əməyi xüsusi vurğulanmalıdır. Onun quruluş verdiyi Anarın "Sizi deyib gəlmişəm", Həmid Arzulunun "İtilənən xəncərlər", "Mərhəmət məhəbbət deyil", Ramiq Muxtarın "Şəhərli kürəkən", Həsən Elsevərin "Qorxulu oyun", xalq yazıçısı Elçinin "Mənim ərim dəlidir", "Dəlivanadan dəli qaçıb", M.F.Axundzadənin "Lənkəran xanının vəziri", Cəlil Məmmədquluzadənin "Dəli yığıncağı", Elman Həbibin "Sahilsiz çaylar", Həsənəli Eyvazlının "Araz sahilində doğan günəş", Mir Cəlalın "Dirilən adam", Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin", Həmid Arzulunun "Əlincə qalası" kimi tamaşalar K.Quliyevin bir rejissor kimi işə əsl yaradıcı münasibət bəsləməsindən, sənətkar kimi püxtələşməsindən xoş soraqlar verir.

Teatrın baş rejissoru, xalq artisti Kamran Quliyevin iştirak etdiyi yerli müəlliflərin əsərləri aşağıdakı kimidir: 05.08.1996-cı il "İtilənən xəncərlər" (Həmid Arzulu), 28.09.1999-cu il "Ərsizlər və arsızlar" (Həmid Arzulu), 23.02.2000-ci il "Qorxulu oyun" (Həsən Elsevər), 22.11.2003-cü il "Mərhəmət məhəbbət deyil" (Həmid Arzulu), 28.11.2005-ci il "Sahilsiz çaylar" (Elman Həbib), 04.04.2007-ci il "Əlincə Qalası" (Həmid Arzulu), 10.04.2008-ci il "Araz sahilində doğan günəş" (Həsənəli Eyvazlı), 10.05.2008-ci il "Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı" (Adil Babayev).

Bu yazımızda əsas məqsəd Naxçıvanda dramaturgiyanın inkişafını izləmək olduğundan əsas diqqəti də Naxçıvanda yaşayıb-yaradan müəlliflərin əsərlərinə verəcəyik. Naxçıvan teatrında əsərləri tamaşaya qoyulanlar Həmid Arzulu, Elman Həbib, Həsənəli Eyvazlı, Adil Babayev bu kimi müəlliflərdir. Lakin dram əsərləri çap olunan müəlliflər çoxdur və biz bu yazımızda, yeri düşdükcə, onlar haqqında məlumat verəcəyik.

Yazıçı, tədqiqatçı Həmid Arzulu ömrünün ahıl vaxtını yaşayır Naxçıvan teatri onun bir komediyasını, dörd pyesini tamaşaya qoyub.

Onun Naxçıvan teatrında və bütünlükdə yeddi dram əsəri tamaşaya qoyulmuşdur. Bunlardan "İtilənən xəncərlər", "Ərsizlər və arsızlar", "Əlincə Qalası" kimi əsərlərin adını yuxarıda çəkmişik. Həmid Arzulunun on şəkildən ibarət "Əlincə qalası" tarixi dramı müəllifin XX əsrin 70-ci illərində yazdığı "Göy geyimli fateh" irihəcmli hekayəsi əsasında yazılmışdır. Əsər, annotasiyada deyildiyi kimi, on dörd il Teymurləng hücumlarına məruz qalmış, lakin təslim olmamış Əlincə Qalası qəhrəmanlarının əfsanəvi mübarizəsinə həsr edilmişdir və 1983-cü ildə Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Tamaşa Gəncə Teatrında da göstərilmişdir. Əsər "Məktəb" nəşriyyatı tərəfindən 2004-cü ildə çap edilmişdir (6). Bu əsərdə tarixi şəxsiyyətlər – Əmir Teymur başda olmaqla, o dövrün adamları yer almışdır. Müəllif onları Əmir Altun, Məlik Tahir, Şeyx Ömər kimi tamaşaçılara təqdim edir. Bədii obrazlara gəlincə, Gilan ana, Rəşid, Məlikə, Nərgiz, Əhəd, Qasım, habelə bir sıra epizodik surətlər əsərdə yer almışlar.

Proloq və beş şəkildən ibarət “İtilənən xəncərlər” pyesi XX əsrin 90-cı illərində Sovetlər Birliyinin dağıldığı vaxtda “yenidənqurma” adlanan hərəkətin fonunda Azərbaycanda baş vermiş hadisələrin bədii mənzərəsi hesab olunur. Müəllif əsərinin çap olunduğu illəri də “Naxçıvan 1992-93” deyə qeyd edir. O dövrün hadisələri tərəddüdlər və qarmaqarışıqlıq kimi qiymətləndirilirdi, dövlət (sovet dövləti) əleyhinə şüarlar fonunda ruslar, onların ərazidəki nümayəndələri günahkarlar hesab edilirdi. Həmin illərdə Naxçıvanda hərbi komendant, sonralar Rusiya federasiyasının prezidentliyinə namizəd olmuş general Makaşov da bu əsərdə bədii obrazdır. Əsər ilk variantda Heydər Əliyevin məşhur Moskva bəyanatı ilə bitir. Ancaq sonra müəllif əsərə əlavələr də etmişdir.

5 avqust 1996-cı il və 4, 9 dekabr 1997-ci il tarixlərdə əsər Naxçıvan Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Rolları Kamran Quliyev, Tofiq Mövləvi, Yusif Allahverdiyev, Nəzakət Xudiyeva, Yasəmən Ramazanova, Roza Cəfərxanova, Sofya Hüseynova, Xəlil Hüseynov, Rza Xudiyev aparmışlar.

Həmid Arzulunun “Əshabi-kəhf” mənzum dramı iki hissə, 10 şəkildən ibarətdir. Redaktor Əbülfəz Muxtarogludur. Əsərin məsləhətçisi tarix elmləri doktoru Hacı Fəxrəddin Səfərlidir. Girişdə redaktorun qeydləri də yer almışdır. Redaktorun qeydlərinə görə, Həmid Arzulunun “Əshabi-kəhf” mənzum dramı onun sayca səkkizinci səhnə əsəridir. Bunlardan “İnam” (1979), “Əlincə qalası”(1983), “İtilənən xəncərlər” (1996), “Mərhəmət məhəbbət deyil” (2004) pyesləri və “Ərsizlər və arsızlar” (2000) komediyası Naxçıvan Teatrında tamaşaya qoyulmuş, “Ürəyə qəsd” və “Dəfinə axtaranlar” pyesləri isə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən bəyənilərək qəbul edilmişdir. Dramda “Qurani-Kərim” ayələrində bəhs olunan və bir sıra tarixçilər tərəfindən tarixi mövcudluğu tədqiq olunan materiallardan, müxtəlif ölkələrdə bu mövzuda yaranan əfsanələrdən istifadə edilsə də, müəllif məhz Naxçıvanda yaranan və həqiqətə daha çox yaxın olan variantdan geniş bəhrələnmişdir. Pyesin əsas dramaturji xəttini insan azadlığı, vətənpərvərlik, islamçılıq, vahid Allah, inanc toxunulmazlığı və s. təşkil edir. “Əshabi-kəhf” müəllifin dini mövzuda yazmış olduğu ilk mənzum tarixi dramdır. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Naxçıvan şöbəsinə şair Əli Göydağlının da “Əshabi-kəhf” adlı mənzum dramı da daxil olmuşdur. Peşə etibarilə aktyor olan Vüsal Səməvinin dramı Uşaq Gənclər teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

Şirməmməd Qüdrətoğlu məşhur Azərbaycan nağılı olan “Ağ atlı oğlan”ın mövzusu əsasında eyni adlı pyes yazmışdır (9). Nağılda olduğu kimi, pyesdə də Döşgüvar padşah, Xanbala, Bəybala, Nərbala, Dərviş və b. surətlər vardır ki, bu da nağıl trasekasının fabulasına uyğundur. Əsərin dili poetik-bədii mündəricəni tamamilə əhatə edir. Əsər təkcə uşaqlar üçün deyil, böyüklər üçün də maraqlı görünür. “Ağ atlı oğlan” nağıl-dramı Naxçıvan Kukla Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

H.Eyvazlının “Türkmənçay qətli” (2005-ci ildə Naxçıvan Teatrının bədii şurası tərəfindən bəyənilmişdir) adlanan tarixi dramı Azərbaycan xalqının başına gətirilən tarixi müsibətlərin bədii ovqatıdır. Tarixi şəxsiyyətlər – Paskeviç, Qriboyedov, Bakıxanov, Abbas Mirzə, Allahyar xan, Uğurlu xan, Şeyxəli xan və başqaları bədii əsərin əsas obrazlarıdır. Həsənəli Eyvazlı tarixi əsər yazmağa başlayarkən həmin dövrü dərinlən öyrənir və indiki, müstəqillik dövrünün tələbləri baxımından yanaşır, tarixi həqiqətləri təhrif etmir. H.Eyvazlının əsərlərinin qiymətli cəhətlərindən biri odur ki, müəllif tarixi dram əsərlərinin mərkəzi problemi kimi Naxçıvanın taleyini əsas götürür. Əsər çox maraqla oxunur. Xüsusilə, Qriboyedovun İran ərazisindəki oyunları müəllif tərəfindən inandırıcı işlənmişdir (VI şəkil).

“Araz sahilində doğan günəş” pyesində Naxçıvana Azərbaycan Respublikasının tərkibində Muxtariyyət verilməsi ilə bağlı aparılan siyasi mübarizədən bəhs edilir. 1921-ci ildə bağlanmış “Moskva” və “Qars” müqavilələrinin mahiyyəti bədii dillə işıqlandırılmışdır. Əsərdə o dövrü əhatə edən tarixi faktlara, bədii, sənədli və mətbu materiallara, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illiyinə həsr olunmuş “Gümrü, Moskva və Qars müqavilələri”, “Naxçıvan: 2004 Sənədlər və materiallar toplusu”na, türk generalı Veysəl Ünüvarın “Naxçıvan: Tələtüm və burulğanlar (1920-1921)” kitabına, tarix elmləri namizədi Füzuli İbrahimzadənin “Behbud ağa Şahtaxtinskiyin siyasi və diplomatik fəaliyyəti” elmi momoqrafiyasına və bir çox mənbələrə istinad edilmişdir.

Pyesdə Nəriman Nərimanov, Mustafa Kamal Paşa – Atatürk, Heydər Əliyev, Mirzə Davud Hüseynov, Behbud ağa Şahtaxtinski, İbrahim Əbilov, Yusif Kamal bəy, Veysəl bəy Ünüvar,

Bahadır Vəlibəyov, Georgi Çiçerin, İosif Stalin, Abbas Qədimov, Tağı bəy Səfiyev və s. kimi tarixi şəxsiyyətlər müasir tamaşaçının baxışları nöqtəyi-nəzərincə dəyərləndirilmişdir.

Tarixi faktlara əsaslanan müəllif Naxçıvanın ermənilərə verilməsinə qarşı çıxan Naxçıvanlıların əzmini, vətənpərvərliyini, bu işdə naxçıvanlılara tarixi köməyini əsirgəməyən qardaş Türkiyənin hərbi-mənəvi yardımını əsərdə səmimi şəkildə işıqlandırılmışdır.

Bu tarixi dramda əvvəlki əsərlərdən fərqli olaraq milliyətcə azərbaycanlı olan Bahadır Vəlibəyov Naxçıvanın Ermənistanla birləşdirilməsinə etiraz etməyən “sapı özümüzədən olan baltalar” kimi verilir. Səid Sadıqovun arxiv materiallarına istinadən yazılmış “Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarixindən” adlı kitabında bu barədə dəqiq məlumatlar var.

Həsənəli Eyvazlının “Araz sahilində doğan günəş” tarixi dramı 2008-ci ilin aprel ayında Naxçıvan Dövlət Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

H.Eyvazlının “Qurtuluşa gedən yol” tarixi dramı yaxın keçmişimizə həsr olunmuşdur. Əsərdə sovet ideologiyasının puça çıxmasından sonra XX əsrin 90-cı illərində blokadaya alınmış Naxçıvanın ağır günləri, təsvir edilmişdir. Əsərdə, müasirimiz olan Heydər Əliyev, Süleyman Dəmirəl, Səkinə Əliyeva, Afiyəddin Cəlilov, General Makaşov, Jukov və s. kimi tarixi şəxsiyyətlər səhnəyə gətirilmiş, Naxçıvanın həqiqi vəziyyəti realistsəsinə təsvir edilmişdir. Əsərdən irəli gələn bədii məntiq budur ki, Naxçıvanın Türkiyə ilə qardaşlığı genetik kodlara bağlıdır.

H.Eyvazlının “Ərtoğrul Cavid, yaxud bir ailənin dramı” adlı mənzum faciəsi 2008-ci ildə yazılmışdır. Müəllif bu əsərində də tarixi faktlara sədaqətlə yanaşmış, poetik cəhətdən cəlbedici bir mənzum pyes yarada bilmişdir. Həsənəli Eyvazlı da bu parlaq və nəcib simaya biganə qalmamış, onun xatirəsinə layiq bədii əsər yazmışdır. Bu əsər Ərtoğrula həsr olunmuş ilk irihəcmli dram əsəridir. Etiraf olunmalıdır ki, Həsənəli Eyvazlının poetik dili Cavidlər ailəsinin faciəsini ictimai-bədii səviyyəyə qaldıra bilmişdir. Mənzum pyesdə Hüseyn Cavid, Ərtoğrul, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Bülbül, Mişkinaz xanım, Turan (Turan Cavid), eyni zamanda DTK nümayəndələri bir personaj olaraq yadda qalan obrazlar səviyyəsindədir.

İkinci şəkildə psixoloji ovqat bədii məqamı ifadə edə bilir: *“Mişkinaz xanım yatağında uzanıb, yuxusu gəlmir. Hüseyn Cavid ağ paltarda xəyal kimi gələrək Mişkinazın qarşısında dayanır. Mişkinaz qalxaraq yerinin içində oturur... təəcüblə Hüseyn Cavidə baxır.*

Mişkinaz xanım:-

Mən ki, uyumadım, hələ yatmadım
Nə zaman gəldin ki, xəbər tutmadım?
Hanı isti kürkün, qalın paltarın
Sən ki, çox görmüsən Sibirin qarın.
Bu nazik paltarda soyuqlayarsan
Bizi bu həyatda başsız qoyarsan

Hüseyn Cavid:

-Daha üşümürəm canım-ciyərim
İsti otağım var, rahatdı yerim.
Qışın şaxtası da qorxutmur məni
Daha görməyirəm orda kimsəni
Bir qaranlıq otaq, bir də baş daşım,
Olubdur əbədi mənim sirdaşım.

Mişkinaz xanım: *(Səksənmiş halda)*

Yoxsa ki, ölmüsən? *(Səh.47-49)*

Bu və bu kimi səhnələri həyəcənsiz oxumaq olmur... Zənnimizcə, bu əsər də H.Eyvazlının əvvəlki əsərləri kimi Naxçıvan teatrında tamaşaya qoyulacaqdır.

Asim Yadigarın “Midiyanın süqutu” əsəri tarixi keçmişimizin min illərlə əvvəlini əhatə edən əsər kimi qiymətlidir (1). Lakin müasir günümüz üçün aktualıq kəsb etmir. Bu əsərin əhəmiyyətini azaltmadan demək lazımdır ki, müasir zamanımız və bugünkü durum, bugünkü insanlarımız bizdən ağrı-acılarımıza bədii cəhətdən həyan dura biləcək, nicat yolu göstərə biləcək əsərlər istəyir.

Şair Səhlab “Daşlar yalan danışmır” on şəkilli dramında magistr Xaqaninin Gəmiqaya-Qobustan əlifbası üzərində çalışdığını və bu işə çətinliklə də olsa nail olduğunu təsvir edir. Əsərdə Səməndər, Nazlı, Xurşud, Bayram, Qurban, Nurani qoca, Həkim, Saf Dinlilər kimi obrazlar vardır.

Səhlabın “Bir anın xətası ömürlük əzab” dramatik poeması isə məşhur şerqşünas alimimiz Mirzə Məhəmmədəli Kazım bəyin həyatına həsr edilmişdir. Məlum olduğuna görə, Mirzə Kazım bəy xristianlığı qəbul etdiyinə görə müsəlman aləmində onu başa düşmür, ona soyuq yanaşırdılar. Yaxın 30-40 ildə Mirzə Kazım bəyin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş elmi və elmi-publisistik monoqrafiyalar çap olunmuşdur. Bu əsərlərdə alimin şəxsi həyatındakı təbəddülatlar işıqlandırılmışdır. Səhlab bu mövzuya siyasi istiqamət də vermişdir. Lakin mövzu ağır mövzudur və müəllif bunu nəzərə almalıdır.

Dramaturgiya ilə müntəzəm və səmərəli məşğul olan H.Eyvazlının “Yasda toy əhvalatı” pyesi əsasında Naxçıvan Televiziyası tammetrajlı televiziya filmi çəkmişdir. Müəllifin “Vəzifə hərisi” pyesi 22 may 2019-cu ildə tamaşaya qoyulmuşdur. “Nadan xoruz” əsəri isə rejissor Tofiq Seyidov tərəfindən 2016-cı ilin noyabr ayında Gənclət Teatrının səhnəsində yer almışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Asim Yadigar. Midiyanın süqutu (Mənzum faciə). Naxçıvan, “Qızıl Dağ” nəşriyyatı, 2007. 71 s.
2. Həsənəli Eyvazlı. Araz sahilində doğan günəş (Tarixi dram). “Məktəb” nəşriyyatı, 2008. 60 s.
3. Həsənəli Eyvazlı. Qurtuluşa gedən yol. (Tarixi dram) “Məktəb” nəşriyyatı, Naxçıvan, 2008. 54 s.
4. Həsənəli Eyvazlı. Türkmənçay qətli (Tarixi dram) “Məktəb” nəşriyyatı, Naxçıvan, 2004. 43 s.
5. Həsənəli Eyvazlı. Ərtoğrul Cavid (Yaxud bir ailənin dramı). “Məktəb” nəşriyyatı, 2008. 77 s.
6. “Həsənəli Eyvazlının “Araz sahilində doğan günəş” əsəri tamaşaya qoyulmuşdur”. “Şərq qapısı” qəzeti, 12 aprel 2008 № 69 (18.485)
7. Elman Həbib. Ağ ölümün ölümü (7 şəkildə dram). Sahilsiz çaylar. (7 şəkildə dram). “Bu mən gören şəhər deyil” kitabı. Bakı, “Şirvannəşr”, 2006. 388 s.
8. Həmid Arzulu. İnam (7 şəkilli tarixi pyes). Naxçıvan, 1983. 44 s.,
9. Şirməmməd Qüdrətoğlu. “Ağ atlı oğlan” (Mənzum nağıl-pyes), “Qızıl Dağ” mətbəəsi, 2008 50 s.
10. Səhlab – Daşlar yalan danışmaz (Bir pərdəli. 12 şəkilli dram). “Dillər gözəli dilim” kitabı, s.86-187. Naxçıvan, Əcəmi 2008.
11. Səhlab Ömürlük əzab (Dramatik poema). “Çalxanqala əfsanəsi” kitabında. s.71-158
12. Vüsal Səməvi. Dram əsərləri. “Əcəmi” nəşriyyatı. Naxçıvan, 2008.167 s.
13. Pərvin Ələdinoğlu. “Yeni tarixi dram, tamaşa” “Azad Azərbaycan” 01.09.2004. (Həsənəli Eyvazlının “Türkmənçay qətli” tarixi dramı haqqında resenziya)

SUMMARY

Seyfəddin Eyvazov

The article "Trends in the Development of Drama in Nakhchivan during the Independence" by Seyfəddin Eyvazov, Ph Doctor on philology analyzes for the first time, recent dramaturgical works appeared in Nakhchivan literary environment.

Key words: Hamid Arzulu, Hasanali Eyvazli, “Sun on the Araz coast,” Shirmammed Gudratoghlu

РЕЗИОМЕ

Сейфаддин Эйвазов

В статье доктора философии по филологии Сейфаддина Эйвазова «Направления развития драматургии в Нахчыване в период независимости» впервые к анализу привлекаются драматургические произведения, написанные за последние годы в Нахчыванской литературной среде.

Ключевые слова: Гамид Арзулу, Гасанали Эйвазлы, «Солнце, восходящее на берегу Араза», Ширмамед Гудратоглу

NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNİN MÜASİR YETİRMƏLƏRİ

Açar sözlər: *postmodernizm, poetik çalarlar, nəşir, almanax, mətbuat orqanları, orijinal deyim tərz, bədii təsvir və ifadə vasitələri, poetik axtarışlar, qələm sahibləri, ədəbi mühit*

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanda əsrlər boyu zəngin elmi-ədəbi və mədəni mühit mövcud olmuşdur. Ötən əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq Naxçıvanda bir neçə dəfə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının səyyar plenumlarının keçirilməsi, diyarın ədəbi qüvvələrinə diqqətin artırılması, Naxçıvanın şair və yazıçılarının əsərlərindən ibarət “Odlu ürəklər”, “Arazın işıqları” kitablarının, “Araz-1”, “Araz-2”, “Araz-3” və daha sonralar “Araz-4” almanaxlarının buraxılması, İran və Azərbaycan mətbuatında Naxçıvanda yaşayan şairlərin şeirlərinin dərci, Bakıda çıxan ədəbi məcmuələrdə və nəşriyyatlarda Naxçıvan yazıçılarına geniş yer ayrılması sayəsində qədim diyar öz ədəbi inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoymuşdu.

Naxçıvan ədəbi mühitinin elmi şəkildə öyrənilməsi sahəsində də mühüm işlər görülmüş, əhəmiyyətli tədqiqatlar aparılıb nəşr olunmuşdur. Yavuz Axundlu, İsa Həbibbəyli, Fərman Xəlilov, Əsgər Qədimov, Hüseyn Həşimli, İman Cəfərov, Xanəli Kərimli, Seyfəddin Eyvazov, Ramiz Qasimov, Elxan Yurdoğlu və başqalarının tədqiqatları Naxçıvan ədəbi mühitinin Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı yerini, rolunu, xidmətlərini və əhəmiyyətini əsas reallıqları ilə açıb göstərməyə, təqdim etməyə şərait yaradır.

Naxçıvan mövzusu şairlərin şeirlərində necə əks olunur? Təbii ki, hər bir şair öz doğulduğu torpağı, boya-başa çatdığı kəndi, ata-ana ocağını unuda bilməz. Bu xüsusda Azərbaycan poeziyasından yüzlərlə misallar gətirmək olar. Amma Naxçıvana həsr olunan şeirlər, poemalar bu sayın bəlkə də yarısından çoxunu təşkil edir. Məncə, bu qədim diyarda elə bir şair tapmaq olmaz ki, Naxçıvana şeir həsr etməsin. 2009-cu ildə nəşr olunan və Muxtar Respublikanın 85 illiyinə həsr olunan “Dünyanın bəzəyi”, 2015-ci ildə çapdan çıxan “Xoş baharlı Naxçıvanım” toplularında, həmçinin Naxçıvan ictimai-siyasi, ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnalın 2016-cı ildə, 33-cü sayında yüzdən artıq şairin Naxçıvana həsr olunmuş şeirləri ilə tanış olduq. Bundan başqa, 2016-cı ildə Ankarada “Naxş-ı Cihan Naxçıvan” toplusu nəşr olunub ki, həmin topluda 70 şairin Naxçıvana həsr olunmuş şeirləri təqdim olunub. 2014-cü ildə Azərbaycan və fransız dillərində Naxçıvan şeir çələngi toplusu çapdan çıxıb. Tərcüməçi Şamil Zaman, ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyliyidir.

Bir toplusunun - 2016-cı ildə nəşr olunan “Əlincəqala” toplusunda Əlincə dağın üzərində yerləşən, ən qədim müdafiə və yaşayış yerlərindən biri olan Əlincəqalaya həsr edilmiş şeirlər, poema və pyeslə tanış olduq. Naxçıvanda yaşayan ayrı-ayrı şairlərin də nəşr olunan kitabları var : Qafar Qəribin “Qədim-yeni Naxçıvanım” kitabı buna misal ola bilər.

Bugün Naxçıvan ədəbi mühitində şairlər çox olsa da, nəşirlər barmaqla sayılacaq qədərdir. Təcrübəli nəşirlərimizdən xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov, Həsən Elsevər, Möhsün Möhsünov, Rafiq Babayev aramızda yoxdurlar. Bu gün onların yolunu Novruz Nehrəmli, Həmid Arzulu, Akif Axundov, Güllü Məmmədova, Sadiq Məsiyev, Rasim Gənzəli, Bayram İsgəndərli və daha bir neçə yazıçı davam etdirir.

Rüstəm Behrudi, Elman Həbib, Vaqif Məmmədov, Muxtar Qasımzadə, Kəmaləddin Qədim, Əbülfəz Muxtaroğlu, Cavanşir Eloğlu, Asim Yadigar, İbrahim Yusifoğlu, Ələddin Eyvazov, Budaq Təhməz, Abbasqulu Mirzəyev, Nəfilə Həsənəliyeva, Səhlab, Mirkərim Həsərət, Cahanbaxış, Məmməd Tahir, Sultan İsmayıl, Nadir Əlincə, Xanəli Kərimli, Tofiq Qəbul, Elbəyi Maqsudov və digər şairlərin yaradıcılığında diqqətəlayiq cəhətlər çoxdur.

Qafar Qəribin şeirləri özünəməxsus duyum və deyim tərzilə seçilməklə, müəllifin ciddi yaradıcılıq axtarışlarından xəbər verir. Onun “Gözlərsən məni” adlı ilk şeirlər kitabı 1998-ci ildə ali

məktəbdə oxuyarkən nəşr olunub. Siyasi-ictimai həyatın, etnik dəyərlərimizin, əxlaqımızın elə sahəsi yoxdur ki, gənc şair o barədə öz sevincini-qüssəsini tərənnüm etməmiş olsun.

Qafar Qəribin “Hərənin öz cəbhəsi var” şeiri ilk kitabına toplanan şeirlərin proloqu hesab oluna bilər: Qafar Qəribin maraqlı şeirlərindən ibarət “Gözümə döydüyüm şəkil” adlı ikinci kitabı onun birinci kitabındakı Vətən duyğulu misraların bir növ davamıdır. Kitaba toplanan şeirlər bir daha sübut edir ki, vətən dərini şair öz dərini hesab edir. Əlbəttə, Qafar Qəribin şeiri nikbinlikdən də xali deyil:

Vaxt gələcək,
Yazdığım şeirlərdən
Bir çələng toxuyacam,
Sənən olan eşqimi,
Sənə olan sevgimi
Hərflərin diliylə
Hamıya oxuyacam...
Vaxt gələcək...
Yazdığım hər misrada
Nəfəsimə qarışan
Nəfəsin duyulacaq.
Mənə “sevirəm” deyən
O səsin duyulacaq.

Hüseyn Bağiroğlu 80-ci illərin sonlarında ədəbiyyata gəlib. İlk şeiri Babək rayonunda çıxan “Əmək bayrağı” qəzetində işıq üzünə görüb.

Sonralar respublikanın müxtəlif mətbuat orqanlarında: “Azərbaycan” və “Qobustan” jurnallarında, “525-ci qəzet”, “Rezonans”, “Ədəbiyyat”, “Şərq qapısı”, “168 saat”, “Azərbaycan” və “Azad Azərbaycan” qəzetlərində şeirləri çap olunub.

İran İslam Respublikasında Təbrizdə “Məhdi azadi” və Tehrandə “Səhəng” qəzetlərində, “Nurlu misralar”, “Səhər nəğmələri” almanaxlarında şeirləri işıq üzünə görüb, 2007-ci ildə Təbrizdə kitabı nəşr olunub.

“Adam kölgəsinə səsləmə məni” və “Mən çiyimdən yerə qoydum dünyanı” adlı iki şeir kitabının müəllifidir.

İxtisasca aqronom olan Hüseyn Bağiroğlunun özünəməxsus dəsti-xətti var. Şeirlərini oxuyanda belə qənaətə gəlmək olur ki, şair daim poetik axtarışlar aparır, təzə söz deməyə çalışır.

Hüseyn Bağiroğlunun sevgi şeirlərində də ənənəvi sevgi şeirlərindən fərqli məqamlar diqqəti cəlb edir.

Ömür bir an kimi gəlib keçəsə də,
Sevgi əbədidir sevənlər üçün.
Çöllərdə bir Məcnun külək oxuyur,
Bağlarda bir Leyli çiçək qoxuyur.
Sevib həzin-həzin ürək oxuyur,
Sevgi bir nəğmədir sevənlər üçün.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Hüseyn Bağiroğlunun şeirlərində orijinal deyim tərzini, özünəməxsus ifadə çalarları ilə qarşılaşırıq. Şair “Yurdum” şeirində ənənəvi mövzuya poetik çalarlar qata bilir. Yazır ki: “Mənim şəhid-şəhid azalan yurdum, Sevinci qəmindən az olan yurdum” Məna misranının içindədir. Şəhidlər çoxaldıqca yurd bu amansız itkilərdən azalır. Başqa bir şeirində: “Adam kölgəsinə səsləmə mənim, ağac kölgəsində günüm xoş keçir”. Onun ən gözəl şeirlərindən biri “Badam ağacının ağ çiçəkləri” dir:

Kimin sevgisidir belə gül açıb?!
Nəyin həsrətidir belə dil açıb?!
Bəlkə Göy üzünə Yer könül açıb-
Badam ağacının ağ çiçəkləri.

Günəşin gül açan nurudu bəlkə,
Nənəmin ağappaq ruhudu bəlkə,
Torpağın işıqlı şeiridi bəlkə,
Badam ağacının ağ çiçəkləri.

Ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq yazıb-yaradan qadın şairlər arasında Nafilə Həsənəliyevanın şeirləri daha çox diqqəti cəlb edir. Onun istər ictimai mövzulu, istərsə də məhəbbəti tərənnüm edən şeirlərində mənə, bədii təsvir güclüdür.

Qadın şairlərindən Aləmzər Sadıqqızı, Mətanət Hüseynxanqızı, Kamilə Dönməz və başqaları yaddaqalan şeirləri ilə oxucuların rəğbətini qazanıblar. Zaur Vedilinin şeirləri deyim və duyum tərzii ilə seçilir.

Elxan Yurdoğlunun sevgi şeirləri ona görə xoşdur ki, o, intizarın, ayrılığın və tənhalığın poetik rəsmlərini çəkir, bu rəsmlərdə ayrı-ayrı orijinal təşbehlər – cizgilərlə qarşılaşsın.

Səsini eşidəndə rənglər düşür yadıma,
Söylə, sevirəm səni.
Bir az yağış kimisən, bir az meh olmağın var,
Yasəmən çiçəyində təzə şəh olmağın var.
Tükənməz sevgin ilə şahənşah olmağın var,
Payla, sevirəm səni.
Bir dəfə de son dəfə, yum gözünü qu kimi,
Dadına baxmadığın əlçatmaz arzu kimi Söylə, sevirəm səni.

Ayrılıq küçəsində bir ev, o evdə “tənhalıqdan ağrıyır bir qadın bədəni”. “Bayırda narın bir yağış. Duyğular yağışın səsinə çırpır özünü, Duyğular pəncərə şüşəsində naxış” -o təhna qadının faciəsini nəql edir. Darıxmaq haqqında belə deyir: “Adam ancaq darıxanda səmimi olur. Darıxmaq çıxarır atır içindən bütün saxtaqları Özü olur hamı darıxanda”. Darıxmaq barədə çoxlu şeirlər oxusam da, Elxan Yurdoğlunun “Bəzən sevmədiyi üçün də darıxmalı adam” şeiri təzəliyi ilə seçilir. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, təkcə sevgi şeirlərində deyil, digər şeirlərində də Elxan Yurdoğlu müasir şeir təfəkkürünə yiyələndiyini sübut edir.

“Qızlar gözlərində sevgi gəzdirir”, “Mən sevginin bəndəsiyəm”, “Ən gözəl sevgidi ölüm”, “20+13”, “Ulduz çoxluğu qədər təklük” şeirlər kitablarının, “Gündüzləri sübh şəfəqli, gecələri nur çələngli Naxçıvanım”, poemalar, şeirlər, pritchaların müəllifi “Ömrüm ədəbi kitab” adlı ədəbi-bədii məqalələrin, Eynəli bəy Sultanov və folklor”, “Naxçıvanda bayram və mərasimlər (Asəf Orucovla birlikdə), elmi-tədqiqat işinin, “Naxçıvan dastanı” adlı miniatür kitabın müəllifidir.

Bədii tərcümə sahəsində Türkiyəli araşdırmaçı-yazar Harettin İvginin “Melankolik şiirler” kitabını Hüzünlü şeirlər” adıyla 2010-cu ildə Ankarada, Türkiyəli araşdırmaçı-yazar Harettin İvginin “Manas” mifoloji romanını eyni adla 2016-cı ildə, Türkiyəli yazar Kahraman Tazeoğlunun “Seni içimden terk ediyorum” adlı şeir kitabını və “Bukre” adlı romanını gənc yazıçı Nərgiz İsmayılova ilə birlikdə Azərbaycan türkçəsinə çevirib. Naxçıvanla bağlı yazılmış 77 şairdən 77 şeiri Türkiyə türkçəsinə çevirib və “Naxş-ı cihan Naxçıvan” adıyla 2016-cı ildə Ankarada “Kültür Ajansı” yayınlığında kitab halında nəşr edilib.

Qaqauz və Kazan tatar şairlərinin şeirlərini də Azərbaycan türkçəsinə çevirib və müxtəlif almanaxlarda dərc olunub.

Şeirləri Türkiyədə, Rusiyada, İranda, Özbəkistanda nəşr olunub. İndiyə kimi onlarla qəzet, jurnal və almanaxlarda şeirləri dərc edilib.

1984-cü ildə Babək rayonunun Cəhri kəndində anadan olan Rahil Tahirli erkən yaşlarından yazmağa başlayıb. Şeirləri isə özünəməxsus duyum və deyim tərzinə malik olmaqla müəllifin dolğun yaradıcılıq axtarıqlarının poetik ifadəsi kimi maraqlı doğurur. Rahilin qələmindən çıxmış şeirləri oxuduqca onun poeziyaya təsadüfən gəlmədiyini, bədii sözün, sənətin ali məsuliyyətini lazımcına dərk etdiyini anlayırıq. Hər şeydən əvvəl onu deyək ki, Rahil Tahirlinin şeirlərində doğma vətənə, xalqa dərin məhəbbət özünəməxsus yer tutur. Müstəqillik yolları ilə inamla

irəliləyən Azərbaycanın gündən-günə tərəqqisi, yüksəlişi, xalqımızın milli həmrəyliyi Rahilin bir sıra şeirlərində özünün dolğun poetik təəcəssümünü tapmışdır.

Ümumiyyətlə, Rahilin şeirləri mövzucu rəngarəngdir. O, nədən yazırsa yazsın, öz yaradıcılıq dəst-xəttinə sadıq qalmağa çalışır. Bu dəst-xəttin görünən ümdə əlaməti isə bunlardır: poetik təsvir predmetinin mahiyyətinə varmaq, hadisə və detalların ilk baxışda görünməyən tərəflərinə diqqət yetirmək, assosiativ düşüncə tərzinin köməyi ilə müvafiq yozumlar vermək və bu zaman dilimizin zəngin söz xəzinəsindən, semantik rəngarəngliyindən məharətlə istifadə etmək. Bütün bunların nəticəsidir ki, Rahilin şeirlərində bədii təsvir və ifadə vasitələrinin çeşidli biçimdə təqdiminə şərait yaradan uğurlu vasitəyə çevrilir.

Bəlkə buna görədir ki, Rahilin şeirlərinin gözüne pıçıldayan çiçəklər, vəfasızların əlindən xəzəl olub tökülən yarpaqlar, sevənlərin eşqinə şahid ay, ulduzlar görsənmir. Bu şeirlərin qulağına axan suların, əsən küləklərin səsi gəlmir. Burada pıçıldayan da, xəzəl olub tökülən də, dərdə, ağrıya şahid də elə o adamdır. Onun çöhrəsi, payız küləyinə oxşar səsi, yanıqlı nəfəsi hər şeyi bir ürəyə sığışdırıb, bu ürəyi də köksündə yandırır-alışdırıb, dərdləri onun içindən, onu da dərdlərin içindən keçirib. “Ürəkdən gülə bilmirəm, çəkir məni dara bəxtim” -deyə bu adama elə gəlir ki, “adamı o dünyaya maraqla çəkib aparır”.

Bir alma üç yerə bölünüb düşən yerdə nağıl sehrindən nə qalır görəsən? Sözmü, səsmi, quruca nəfəsmi?

Bizdən Leyli-Məcnun deyil,

Nağıl qəhrəmanı çıxar.

Beləcə, “bir ömürə sığışmayan” dərmini dərd eləməyən Rahil Tahirli çoxlarının dərd elədiklərinin yanından qərribə təbəssümü ilə keçib gedə bilir.

Bu, Rahilin alın yazısından “oxuduğu” dur: “Mən ömrün dar köynək kimi əyinə gəlməməyini sevirəm”.

Bu, şairin alışmağıdır:

alışdım
ayağımı döyən ayaqqabı kimi
ürəyimi yara eyləyən
yoxluğuna

Bu da sevdiyini tərək etməyidir:

Səni fərqiñə vardığım
günah kimi
tərək etdim.

1986-cı ildə Ordubad rayonunun Əndəmic kəndində anadan olan Nərgiz İsmayılovanın istər orta məktəb, istərsə də liseydə təhsil aldığı illərdə qələm hər zaman onunla yoldaş olduğundan duyğularını daim şeirlər, pırıçalar, hekayələr şəklində ifadə edib. Ədəbiyyatı çox sevməsi səbəbindən də 2004-cü ildə Naxçıvan Dövlət Universitetində Azərbaycan dili və ədəbiyyat ixtisası müəllimliyi üzrə təhsil almağa başlayıb. 2009-cu ildən Gəncə Dövlət Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı ixtisasında magistr pilləsi üzrə davam etdirib və 2012-ci ildə həmin universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Hazırda AMEA Naxçıvan Bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyatşünaslıq şöbəsində böyük elmi işçi vəzifəsində çalışan Nərgiz İsmayılova filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi mərtəbəsində yüksəlib.

Bu yaradıcı gənc “Şərq qapısı” qəzetində müxbir kimi də fəaliyyət göstərib. Hazırda “Ədəbiyyat” qəzeti və “Nuhçıxan” İnformasiya Agentliyində köşə yazarıdır. “Ulduz” jurnalının redaksiya heyətindədir. 60 elmi, 400-dən çox qəzet məqaləsinin müəllifi olan Nərgiz, həm də Azərbaycan Yazıçılar, Jurnalistlər və Dünya Gənc Türk Yazarlar birliklərinin üzvü, Prezident mükafatçısıdır. Maraqla doğuran yazılarına və uğurlarına görə 2017-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və “Ədəbiyyat qəzetinin” birgə təsis etdiyi “Əli bəy Hüseynzadə mükafatı”na layiq görülüb, muxtar respublikamızda “İlin yazıçısı”, “İlin jurnalisti” seçilib. O, 7 bədii nəsr, 6 tərcümə

əsrinin müəllifidir. Bunlardan “İçimdəki Merilin” adlı nəsrinin, “Beklenen dolunay” romanının və “Qardələn” roman-gündəliyinin, “Müqəddəs məkan – Naxçıvan” kitabının adlarını çəkmək olar.

Nərgiz İsmayılova üçün bu il daha yadda qalan olub. Bu yaxınlarda Latviyada “Məmməd Səid Ordubadi: Şərq və Qərb” adlı elmi əsəri Azərbaycan və rus dillərində işıq üzü görüb. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Gənc Alim və Mütəxəssislər Şurasının sədri kimi Nemətullah Naxçıvaninin irsinin öyrənilməsi ilə bağlı bir neçə layihənin müəllifi olan yazar “Nemətullah Naxçıvaninin “Əl-Fəvətih-ül-İlahiyyə-vəl-Məfatih-ül-Qeybiyyə” (Quranın kəlmə və hikmətlərini açıqlayan Qeybin açarı və ilahi fəthi) kitabının, həmçinin Türkiyədə nəşr olunan ermənilərin uydurma iddialarına son qoyan iki mükəmməl tarixi əsərin tərcüməçisidir. Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsinin doktorantıdır, “Avropa postmodernizmi və müstəqillik dövrü Azərbaycan bədii nəsrini” sahəsində elmi tədqiqat işi aparır.

Naxçıvanda yazıb-yaradan istedadlı gənclərdən biri də Mirşahin Seyidovdur. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun məzunu olan Mirşahinin tələbəlik illərində “Fikir buludları” adlı ilk kitabı da oxuculara təqdim olunub. Mirşahin daxilən qapalı, şeirlərini özü ifadə etməyi sevən bir gənc qələm sahibidir. Onun şairliyi təkcə yazdıqları ilə məhdudlaşmır. Mirşahin şeirlərini söyləyəndə də şairənə bir ovqata köklənir. Hər bir mövzuya, məsələyə münasibətində də onun obrazlı fikir yürütməsini müşahidə etmək olar. Bir də sadə vətəndaş kimi Mirşahin nə qədər sakit, təmkinli, qaradınməzdirsə, şair kimi o çılğın və dəli-dolu biridir.

Daha çox fəlsəfi fikirlərə meyillilik Mirşahinin poeziyasının əsas xəttini təşkil edir. O, təbiətə münasibətdə də, insanlara münasibətdə də, şəxsi duyğu və düşüncələrini qələmə alanda da, saf sevgidən yazanda da, ümumiyyətlə, şair kimliyini narahat edən hər hansı məsələni qələmə alanda da filosof şair kimi düşünür.

Şeiri belə izah edir şair;
şeyr ruhun göyqurşağı,
Şeyr yağış sonrasıdı.
Bir yaz günü axşamçağı,
suda işıq sınmasıdı.
Bədbin fikirlərlə köklənən şair belə deyir.
“Ümidsizsən!” – dedilər,
Yox, ümitsiz deyiləm,
Mən ümidin qollarında çarəsizəm.
Çarəsiz də deyiləm,
Mən çarənin yollarında kimsəsizəm.
Kimsəsiz də deyiləm
Kimlərinsə yanında yam-Sənsizəm!

Şairlik yolunda yenidən addımlamağa başlayan yaradıcı gənclərimizdən biri də 2000 -ci il 17 dekabrda Şahbuz rayonunda anadan olan Qızbəsti Quliyevadır. 2007 ci ildə Şahbuz şəhər 1 Nəli tam orta məktəbinə daxil olan Qızbəsti hal-hazırda Naxçıvan Dövlət Universiteti Tarix-filologiya fakültəsinin Jurnalistika ixtisasında təhsil alır. Uşaq yaşlarından şeirə marağı olan Qızbəstinin şeirləri 2015-ci ildən başlayaraq qəzetlərdə, internet portallarında dərc olunur. 2015-ci ildə ilk qələm təcrübəsi olan "Necə unudum səni" adlı şeirlər kitabı çap olunub. Şeirləri "Naxçıvan" jurnalında, "Bölgələrdən səslər" almanaxında, "Dərələyəz" qəzetində, "525-ci qəzet"də və bir çox internet saytlarında nəşr olunub. İkinci kitabı nəşrə hazırlanır.

Qızbəstinin şeirlərində saf-məhəbbət, elə-obaya bağlılıq, doğma vətənin gözəlliklərinə vurğunluq hakimdir. Gənc şairənin bədbin notlarla köklənmiş şeirinə də rast gəlirik.

Açılır səhər... Paltarlarını ütüləməyə çalışan qızımızın sifəti,
Yeməyi qızdırarkən əllərini yandıran
oğlumuzun tuluqlanan əlləri
anasızlıq hönkürür.

Yalnızlıqdan ağlayan ürəyimin
Qan dənizi gözləri
Yoldaşsızlıq hayqırır.
Hələ evdən getməmiş
Tünd ətrinə bağlanıb
Zibilli ev eşik də
Hətta inanmıyassan
Gecə yarı oyanıb
"A pişik get" demənçün
Canımı belə verər
bizim qara pişik də.
Sənin üçün
Darıxır süpürgənin hər çöpü.
Qazlar kəsilən zaman
Alıb çay dəmlədiyən qonşunun köhnə tüpü.
Əlinlə döyülməkçün az qalır ki
özünü özü aparıb asa
Şəritə kənd xalçası.
Atılan dənələri də toyuqlar yemir artıq
Sən atmamısan deyə.
Ey qadın, hamısını qoy bir yana
Mən elə darıxıram ki,
Bu qədər böyük evə
Hər şey sığışır amma
Bir sənsizlik sığışmır.
Getməməliyəm gedən
Gəlməliyəm gəlməyəm.

Bir məqalədə muxtar respublikanın gənc yetirmələrindən söz açmaq imkansızdır. Növbəti məqalələrdə digər yaradıcı gənclərin yaradıcılığından söz açmaq ümidindəyik. Şairlik yolunda addımlayan Gülay Tahirli, Əli Rüzgar, Zeynəb Seyran, Kəramət İnam, Qəmər Sözay, İlkin Abbas və adlarını qeyd etmədiyimiz digər qələm sahiblərinə də yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Sevindik Vəliyev, Akif Axundov. Naxçıvanın ziyalıları, elm-sənət fədailəri. "Ləman nəşriyyat poliqrafiya" MMC, 2017
2. Sevindik Vəliyev, Akif Axundov. Naxçıvanın şair və yazıçıları. Elm və təhsil, 2010
3. Sevindik Vəliyev, Akif Axundov. Naxçıvan ədəbi mühiti. Nurlan, 2008

SUMMARY

Saadat Aliyeva

Nakhchivan - Azerbaijan has given great inspiration to our science and powerful creative artists to our literature. The national leader of the Azerbaijani people, a prominent statesman, Heydar Aliyev, is a unique historical person who has given Nakhchivan land to our people and the world. Significant work has been done in the scientific study of the Nakhchivan literary environment, and significant research has been done and published.

As a result of the scientific environment created in the Autonomous Republic, young people are chosen for their active position in this area and continue to develop their creativity in this direction.

Key words: postmodernism, poetic melodies, publisher, almanac, press agencies, original style of expression, means of artistic expression and expression, literary environment

РЕЗЮМЕ

Сеадет Алиева

Нахчыван подарил азербайджанской науке и литературе великих гениев и сильные творческие личности. Общациональный лидер азербайджанского народа, выдающийся государственный деятель Гейдар Алиев является одной из редчайших исторических личностей, даром нахчыванской земли нашему народу и всему миру. В сфере научного исследования нахчыванской литературной среды проделаны большие работы, проведены и опубликованы важные исследования. Как результат условий, созданных для развития научной среды в автономной республике, сегодня молодежь выделяется своей позицией, а также продолжает и развивает свою деятельность в этом направлении.

Ключевые слова: постмодернизм, поэтические мелодии, издатель, антология, пресс-агентства, оригинальный стиль выражения, средства художественного выражения и выражения, поэтические поиски, владельцы ручек, литературная среда

AYPARA BEHBUDOVA
“Naxçıvan” Universiteti
aypara.behbudova@mail.ru

VAQIF MƏMMƏDOVUN YARADICILIĞINDA TÜRKİYƏ MÖVZUSU

Açar sözlər: şair, poeziya, Türkiyə, mövzu, vətən, ədəbiyyat, türk dünyası

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri, Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi olan şair Vaqif Məmmədovun poeziyasının əsasını vətən sevgisi, yurd həsrəti, təbiət təsvirləri, müəllifin öz sevgi dünyası, ictimai-siyasi ruhlu və xarici ölkələrə səfərdən aldığı təəssüratlardan yaranmış şeirlər təşkil edir. 40-dan artıq kitabı çap edilən şairin yaradıcılığında Türkiyə mövzusu xüsusi yer tutur. Vaqif Məmmədovun tərcümeyi-halında yazdıqlarından da belə məlum olur ki, onun doğulub boya-başa çatdığı Sədərək kəndi Türkiyənin rəminə çevrilmiş, ilin bütün fəsillərində zirvəsinin qarını getməyən əzəmətli Ağrı dağın 10-12 km gün çıxan tərəfində yerləşir. Buna görə də şair yazır ki, “Dünyaya gözümlü açanda, uşaqlıq dünyamdan dağlara, dərələrə, təpələrə tərəf boylananda ilk dəfə diqqətimi cəlb edən Ağrı dağı olub. Bəlkə də Ağrı dağı heç bir səmtdən bizim kənddən göründüyü kimi əzəmətli, vüqarlı və yaxın görünmürdü. Ancaq uşaqlıq illərində ilin bütün fəsillərində saatlarla tamaşa edib xəyallara daldığım, sovet rejiminin sərt qaydalarına görə bizim üçün əlçatmaz olan Ağrı dağı həm də əfsunlu və tilsimli bir ucalıq, əzəmət rəmzi kimi özünə yuva qurmuşdu ürəyimdə. Elə bilirəm, Türkiyəyə, Türk dünyasına ilk sevgim elə Ağrı dağından başladı”. (1. s.129)

Bəli, hələ sovet rejimi dövründə Türk dünyasına sevgisi yaranan şair 1989-cu ilin 31 dekabr günündə Arazboyu sərhəd dirəklərinin sökülməsinin də iştirakçısı oldu və həmin günün təəssüratı da misralara çevrildi:

31 dekabr-sevinc payından
Bizim də süfrəyə tökülən gündür.
31 dekabr-Araz boyundan
Sərhəd dirəkləri sökülən gündür.

Ağappaq qar yağdı al qanın üstə,
O qanı tökənlər susdular o gün.
Bizim tərəflərdə yolkanın üstə
Tikanlı məftillər asdılar o gün...(3.s.87)

Sovet rejiminin dağılması və 1991-ci ildə Azərbaycanın yenidən öz müstəqilliyinə qovuşması ilə sərhədlər aradan götürüldü, Türkiyə ilə Azərbaycan iki qardaş kimi bir-birinə qovuşdu. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yaradılan “Ümid körpüsü”nün də şair Vaqif Məmmədovun yaşadığı Sədərək kəndi ərazisindən salınması onun bu hadisələri daha yaxından izləməsinə zəmin yaratdı. Elə buna görə də, Azərbaycanın müstəqilliyinə yenidən qovuşması, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında “Ümid körpüsü”nün açılması və digər proseslər Vaqif Məmmədovun yaradıcılığında ictimai-siyasi prosesləri daha dolğun əks etdirən yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoydu ki, bu mərhələdə Türkiyə mövzusu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vaqif Məmmədovun “Sədərəkdə yazılan gündəlik” kitabında yazdığına əsasən o, hələ əsas körpünün açılmasından 6 ay əvvəl - 29 noyabr 1991-ci il tarixdə xalqın sevimlisi, ümummilliyet lideri Heydər Əliyevin, Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəlin, istiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürkün və digər görkəmli şəxsiyyətlərin də iştirak etdiyi Araz çayı üzərindəki müvəqqəti körpünün açılış mərasimində “Xoş gəldin, Türküm, xoş gəldin” şeiri ilə çıxış etmiş və həmin şeir həm Türkiyə, həm də Azərbaycan tərəfdən açılışa gələn insanlar tərəfindən çox böyük sevinc və göz yaşları ilə qarşılanmışdır:

Bulanıq sular duruldu,
Daha həsrətim yoruldu,
Arazda körpü quruldu,
Xoş gəldin, Türkün, xoş gəldin...5.s. 64)

Vaqif Məmmədov bu şeiri ilə Türkiyə körpüsünün açılışında çıxış edəndə, bəlkə də, Azərbaycanda bu mövzuda barmaqla sayılacaq qədər şeir yazılmışdı. Ancaq şairin Türkiyə sevgisi bu şeirlə tamamlanmadı, əksinə, bu mövzu onun ən çox müraciət etdiyi gündəlik mövzuya çevrildi. Vaqif Məmmədovun 2001-ci ildə çap olunan “Salam, Oğuz elləri”, 2008-ci ildə “Seçilmiş əsərləri”nin 2-ci cildi və 2012-ci ildə çap olunan “Dənizə qar yağdı” kitablarındakı Türkiyə mövzusunda 50 dən artıq şeiri oxuyandan sonra bu qənaətə gəlmək mümkündür ki, şair Türkiyəni də Azərbaycan qədər sevir və eyni zamanda, onun Türkiyə haqqında, bu yurdun tarixi, coğrafiyası, elmi, mədəniyyəti, insanları haqqında mükəmməl məlumatı vardır. Bu şeirlər sırasında “Mustafa Kamal Paşa”, “Salam, İstanbul”, “Türkiyə bayatıları”, “Quşadası”, “Elazığda düşüncələr”, “Yunus İmrə”, “Salam aparın”, “Turqut Özalın ölümünə”, “Qars qalası”, “Yaşamaq haqqı”, “İnönü savaşında”, “Bayburtdan ayrılarda” və s. şeirlər öz lakonikliyi, məna tutumu, dil sadəliyi və mövzu aktualığı ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Maraqlı cəhət budur ki, şeirlərinin bir çoxunda şair Türkiyənin gözəlliklərini çoxuna bəlli olmayan, çoxunun görüb duymadığı aspektdən təsvir və tərənnüm edir ki, bu da oxucuda xüsusi maraq doğurur. İstanbul haqqında çox şeir yazılıb, ancaq Vaqif Məmmədov dörd bəndlik şeirinin cəmi bircə bəndində 70 illik sovet rejimi dövründəki həsrət və ayrılığın göz yaşı içində keçməsindən, gecələr yuxularda da İstanbul xəyalı ilə yaşayıb, nəhayət, ona qovuşmasından söz açır:

Sazağın ömrümün qışına dönüb,
Həsrətin gözümün yaşına dönüb,
Gecə yuxularda başına dönüb,
Gəlmişəm qonağın olam, İstanbul,
Salam, İstanbul...(5.s. 23)

Türkiyəni qarış-qarış gəzib seyr edən şair qardaş ölkənin tarixi ilə maraqlanır, çaylarını, dağlarını, meşələrini seyr edir, əzəmətli abidələri önündə də heyranlığını gizlədə bilmir. Vaqif Məmmədov “Ümid körpüsü”nün açılışında Azərbaycan torpağına ilk qədəm qoyan türk qardaşlarına “Xoş gəldin, Türkün, xoş gəldin” dediyi kimi, sonralar tez-tez gələn qan qardaşlarından Türkiyənin müxtəlif bölgələrinə salam göndərməyi də unutmur, bütöv Türk dünyasına sevgi və ehtiramını ifadə edir:

Bizim salamımız ora çatarsa,
Bizi Türk elində arayan varsa,
Qarlı Ərzuruma, İzmirə, Qarsa
Gedəndə bizlərdən salam aparın.(4.s .123)

Vaxtilə “Koroğlu” dastanından oxuyub xəyallarında əzəmət və ucalıq rəmzi kimi yaşatdığı Qars qalasına yolu düşən şair burada hər yanı seyr edir və illərdi yaddaşında yaşayan “Qars qalası”nın təsvirini verir. Şair Vaqif Məmmədov ixtisasca tarixçi olduğu üçün digər xarici ölkələrdə səfərlərdə olarkən onu bir an belə rahat buraxmayan həmin ölkələrin tarixi ilə daha çox maraqlanmaq, öyrənmək vərdişi Türkiyə şeirlərində də qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu amil “Elazığda düşüncələr” şeirində daha çox hiss olunur. Türkiyənin maraqlı guşələrindən olan Elazığı gəzərkən şair bu şəhəri relyef və coğrafi baxımdan Bakıya bənzədir. Harputdan baxanda xəyalında Bakını canlandırır. Bunun bir səbəbi də odur ki, Bakı Xəzərin sahilində olduğu kimi, Elazığ da oradakı Xəzər gölünün sahilindədir, Azərbaycanda da Xankəndi var, Elazığda da... Elə buna görə də qardaş ölkənin Elazığ şəhərini seyr edən şair xəyallar aləmində özünü bir anlıq Bakıda hiss edir:

Zirvələr çəndi burda,
Dərələr gəndi burda.
Bizim elə bənzəyir
Xəzər, Xankəndi burda...(5.s. 43)

“Vaqif Məmmədovun Türkiyə mövzusunda şeirləri Türkiyənin gözəlliklərini, füsunkar mənzərələrini elə sadə dildə, elə rəngarəng boyalarla təənnüm edir ki, oxucunun gözü qarşısında təsvir olunan mənzərənin sanki, özü canlanır, oxucu bir anlığa özünü həmin gözəlliklərlə üz-üzə hiss edir, canlı şəkildə bu mənzərələrin seyrinə dalır. Bu baxımdan, şairin Türkiyənin ən dilbər guşələrindən olan Quşadası haqqında yazdığı şeiri də maraqlıdır.” (1.s.97)

Vaqif Məmmədovun Türkiyə mövzusunda yazdığı şeirlər təsadüfi xarakter daşımır, o, daimi Türkiyənin sevincinə sevinib, kədərinə şerik olmaqla, öz poeziyasında həmin proseslərə də fəal mövqeyini bildirmişdir. 1999-cu ilin avqust ayında Türkiyədə olan dəhşətli zəlzələnin minlərlə insanın həyatına son qoyması xəbərindən xeyli sarsıntı keçirən şairin elə həmin günlərdə yazdığı “Başın sağ olsun, Türkiyə” adlı şeirinin zəlzələdən cəmi bir həftə sonra İstanbulun ən nüfuzlu mətbuat orqanlarından sayılan çoxtiraajlı “Yeni mesaj” qəzetində çap olunması, şairin “Turqut Özəlın ölümünə” və s. şeirləri buna sübutudur.

Şairin Türkiyə mövzusunda yazdığı şeirləri içərisində Bayburt mövzusu xüsusi yer tutur. Bunun bir səbəbi onun 2001-ci ildə Bayburtda keçirilən 7-ci Uluslararası Dədə Qorqud Kültür-Sənət Şölnə”nə dəvət olunub, həmin tədbir çərçivəsində bir neçə maraqlı simpozium, konfrans və şeir gecələrində iştirak edib, bir sıra görkəmli ədəbiyyat və sənət adamları ilə görüşüb tanış olması, Bayburtun qədim tarixini, maraqlı adət-ənənələrini öyrənməsidirsə, ikinci əsas səbəb, Bayburtun timsalında bütöv Türkiyəyə, Türk dünyasına öz sevgisini, hörmət və ehtiramını ifadə etməsidir. Həmin böyük beynəlxalq tədbirdən çox böyük təəssüratla dönən şair Bayburt haqqında silsilə şeirlər yazıb Azərbaycan mətbuatında çap etdirdiyi kimi, həmin şeirlərin sorağı Türkiyəyə də çatdı, təkcə “Bayburt postası” qəzetinin 2001-2002-ci illərdə iyirmidən çox nömrəsində Vaqif Məmmədovun əlliyyə yaxın şeiri çap olundu. Bundan əlavə, Türkiyənin “Balkanlarda Türk Kültürü”, “Evladi-Fatihən”, “Kardeş kalemlər”, “Gümüş kalem” və s. jurnalları, bir sıra qəzetləri də müntəzəm olaraq Vaqif Məmmədovun şeirlərini çap etməyə başladı.

Vaqif Məmmədovun “Bayburtnamə” silsiləsindən yazıb çap etdirdiyi şeirlərdə Bayburtun gözəl mənzərələri, tarixi yerləri, adət-ənənələri, insanların mənəvi dünyası və s. geniş şəkildə təsvir olunmaqla yanaşı, şairin bu torpaqlara ürəkdən bağlanması, bir süfrədə çörək kəsdiyi insanlarla doğma qardaş münasibətində olması, hətta yuxularında da onları unuda bilməməsi diqqəti cəlb edir. Yuxularında Bayburtu görən şair xəyallarında da Bayburtu yaşadır, bir neçə illər sonra da Bayburt haqqında düşünür, orada minbir nemətli, geniş açılan süfrələri, Duduzar dağında açılan çiçəkləri, zirvəsi qarlı Aslandağı yada salır:

Qonaqlara süfrəsini el açıb
O süfrədə minbir nemət varmıdır?
Görən, indi Duduzarda gül açıb?
Aslandağın zirvəsi də qarmıdır? (5.s.78)

Həmin silsilədən olan şeirlər içərisində Aydıntəpə savaşını əks etdirən şeir, “Bayburt postası” qəzetinin təsisçisi olan Osman Okutmuşun və Yakub Okutmuşun xatirələrinə həsr olunmuş şeir, V.Məmmədova şeir həsr edib onu yenidən Bayburta dəvət edən Mustafa Kayalıya yazılan cavab şeiri, görkəmli Bayburtlu rəssam Salih Cengizə həsr olunmuş şeir, “Bayburt bayatıları”, “Bayburtdan ayrılanda” və s. şeirlər Türkiyə mövzusunda yazılmış ən yaxşı poeziya nümunələri kimi diqqəti cəlb edir: Bütün bunların nəticəsidir ki, 60 ilə yaxın tarixi olan “Bayburt postası” qəzeti son vaxtlar (xüsusilə həmin qəzetin 3.12.2009-cu il tarixli sayında şairin irihəcmli “Unutulmaz Bayburt anılarım” yazısı çap olunan sonra) öz səhifələrində Vaqif Məmmədovla bağlı yazılar və onun şeirlərini çap edərək şairi “Bayburtumuzun fəhri vətəndaşı” kimi təqdim edir.

Şair Vaqif Məmmədovun Türk dünyasına xidməti təkcə Türkiyə mövzusunda yaxşı şeirlər yazmaqla bitmir. O, Türk ədəbiyyatının Azərbaycanda təbliği baxımından da xeyli əmək sərf etmişdir. Bu sahədə onun Bolqarıstanda doğulmuş türk yazıçısı İslam Beytullah Erdinin yaradıcılığından etdiyi tərcümələr xüsusilə diqqəti cəlb edir. Yazıçının bir sıra hekayələrini Azərbaycan türkcəsinə çevirib müxtəlif mətbuat orqanlarında çap etdirən şair, eyni zamanda həmin

yazıcının Azərbaycanda “Vicdanın üsyanı” (2001), “Gəlinuçdu” (2001) və “Yaşamaq haqqı” (2005) kitablarının da çap olunub Azərbaycan oxucusuna təqdim edilməsinə nail olmuşdur.

Vaqif Məmmədovun Türk yazıçısı İslam Beytullah Erdi ilə birgə tərtib edib Azərbaycan türkcəsinə çevirdiyi və Bakıda çap olunan “Anadolu və Rumelidən əsintilər” kitabı da türk poeziyasının Azərbaycanda təbliği baxımından çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Anadoluda və Balkanlarda doğulan qırxa yaxın şairin yaradıcılığından nümunələrin, onların ədəbi tərcümeyi-hal və foto-şəkillərinin toplandığı həmin kitab bir neçə illik gərgin zəhmətin bəhrəsi kimi çox faydalıdır. Nəci Fazil Qısakürək, Nazim Hikmət, Fazil Hüsni Dağlarca, Arif Nihat Asya, Ataol Bəhramoğlu, Abdullah Satoğlu, Sabri Alagöz, Zeynal Beksaç və s. görkəmli qələm sahiblərinin Azərbaycan dilinə tərcümədə təqdim olunan yaradıcılıq nümunələri oxucular tərəfindən çox böyük marağa səbəb olmuşdur. Həmin kitabın “Bütövlüyün poeziyası” adlı ön sözündə akademik İsa Həbibbəyli yazır: *“Anadolu və Rumeldən əsintilər” adlı şeir antologiyası Azərbaycanda Anadolu poeziyası ilə Balkan türk şeirini birlikdə özündə cəmləşdirən ilk mini antologiyadır. Bu şeir antologiyasında təmsil olunan şairlər türk dünyasının iftixarı sayılan Nazim Hikmət, Nəci Fazil Qısakürək, Fazil Hüsni Dağlarca kimi məşhur sənətkarlar ilə bir sırada Türkiyədə və Balkanlarda yaşayan onlarla tanınmış şair barəsində yığcam və konkret təəssürat yaratmağa uğurla xidmət edir”* (2. s. 4).

Vaqif Məmmədovun şeirləri Türkiyə mətbuatında kifayət qədər çap olunur. 2004-cü ildə Ankaradakı “Renk-ofset” nəşriyyatı İ. B. Erdinin türkcəyə çevirməsində şairin “Özünə dön, halkım” adlı şeirlər kitabını çap etmişdir. Maraqlı cəhətdir ki, Azərbaycanın bir neçə görkəmli şair və yazıçıları ilə birlikdə V. Məmmədovun da tərcümeyi-halı 2004-cü ildə Ankarada “Elvan yayınlar” nəşriyyatının çap etdiyi 3 cildlik “Türkiyə Yazarlar Ansiklopedisi”nə və yenə həmin nəşriyyatın 2006-cı ildə çap etdiyi 10 cildlik “Türkiye Edebiyyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi”nə daxil edilmişdir. Vaqif Məmmədov eyni zamanda, 2005-ci ildə Türkiyənin ən nüfuzlu yaradıcılıq təşkilatlarından olan İLESAM-a və 2011-ci ildə Avrasiya Yazarlar Birliyinə üzv qəbul edilmişdir. Şair öz şeirlərilə Türk dünyasında tanındığı kimi, Türkiyədə keçirilən bir sıra ədəbi-tarixi beynəlxalq simpozium və konfranslarda da çıxış etmiş, Türkiyə mətbuatında onun onlarla elmi məqalələri də çap olunmuşdur. Həmin beynəlxalq tədbirlər sırasında “7-ci Uluslararası Dədə-Qorqud Kültür Sənət Şölni” (Bayburt, 2001), “Erməni iddiaları və Azərbaycan gerçəyi” (Ankara, 2005), “Azadlığın səsi: Bəxtiyar Vahabzadə” (Ərdahan, 2010), “Türk dünyası ilişkilərində yeni bir addım: Naxçıvan ruhu” (Ankara, 2010), “2-ci Uluslararası Araz hövzəsi” (İqdir, 2011) və s. simpoziumları göstərmək olar. Yuxarıda qeyd olunanlar o qənatə gəlməyə əsas verir ki, V. Məmmədovun həm şair kimi, həm də tarixçi alim kimi türk dünyası ilə çox geniş əlaqələri olmuşdur. Diqqətəlayiq faktdır ki, türk dünyasının ən nüfuzlu jurnallarından olan və dünyanın bir çox ölkələrinə yayılan “Kardeş kalemler” jurnalı təkcə 2012-ci ildə 3 nömrəsində Vaqif Məmmədovun yaradıcılığına yer ayırmış, bir il ərzində jurnalda onun 6 şeiri və 2 elmi məqaləsi çap olunmuşdur. Bütün bunlar sübut edir ki, Vaqif Məmmədov təkcə yaşadığı regionda deyil, Azərbaycan miqyasında, o cümlədən qardaş Türkiyədə, həmçinin bütöv Türk dünyasında kifayət qədər yazıları çap olunan və tanınan şairlərdəndir. Qeyd edim ki, Vaqif Məmmədovun şeirləri Türkiyədə çap olunmaqla yanaşı, müxtəlif vaxtlarda Türkiyənin ayrı-ayrı regionlarında nəşr olunan “Bizim Anayurt”, “İLESAM haber bülteni”, “Bayburt postası”, “Evladi- Fatihan”, “Kibatek bülteni”, “Haber-69”, “Hüryürt”, “Kardeş kalemler”, “Bizim külliye”, “Bizim qazete” və s. qəzet və jurnallarda onun yaradıcılığına aid məqalələr də çap olunmuş, bir çox tanınmış qələm sahibləri onun poeziyasının geniş üfüqlərindən söz açmış, şeirlərinin bəşəri duyğulardan qaynaqlandığını, insanlığa xidmət etdiyini vurğulamışlar. Əlbəttə ki, bütün bunlar, Vaqif Məmmədovun geniş yaradıcılıq imkanlarının təsdiqi və Türkiyəyə olan məhəbbətinin nümunəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Behbudova A. Vətənə bağlı şair ömrü. Bakı, Elm və təhsil, 2018
2. B. İ. Erdi. Çağrışmalarla Vəqif Məmmədov şeirlərinə doğru. “Özüne dön halkım” şeirlər kitabına (ön söz). Ankara, Renk-ofset, 2004
3. Həbibbəyli İ. Sənətə Vəqiflik, Bakı, Çənlibel, 2008
4. Məmmədov V. Seçilmiş əsərləri. 3 cilddə-1 cild. Bakı, Şirvanəşr, 2008
5. Məmmədov V. Salam Oğuz elləri. Bakı, Çənlibel, 2001
6. Məmmədov V. Özüne dön halkım. Ankara, Renk-ofset, 2000

SUMMARY

Aypara Behbudova

THE TOPIC OF TURKEY IN VAGIF MAMMADOV'S CREATION

One of the well-known representative of contemporary Azerbaijani literature, the poet of Nakhchivan literary environment is Vagif Mammadov. Vagif Mammadov's poetry is based on the love to the country, the longing for the Motherland, the descriptions of nature, the poet's own world of love, the socio-political spirit, and the poems from his impressions after traveling abroad. The topic of Turkey has a special place in the poetry creation who has been published more than 40 times and has 40 books.

After reading his 50 poems about Turkey, we come to the conclusion that poet loves Turkey as much as Azerbaijan, but he also has excellent information about Turkey, its history, geography, science, culture and people. Those poems are "Best regards to Oguz, "published in 2001, Volume 2 of "Selected Works", and "It was snowing to the Sea" in 2012. V. Mammadov had a wide relations with the Turkish world. All this proves that Vagif Mammadov is a well-known poet who has been published and recognized not only in the region where he lives, but also in Turkey and in Turkish world as well/

Key words: poet, poetry, Turkey, topic, Motherland, literature, Turkish world

РЕЗЮМЕ

Айрага Бехбудова

ТЕМА ТУРЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ВАГИФА МАМЕДОВА

В основу поэзии и стихотворений литературного поэта Нахчиванского происхождения Вагифа Мамедова, одного из известных личностей современной Азербайджанской литературы, входит любовь к Родине, тоска по стране, описание природы, собственный мир любви автора, общественно-политический дух и возникшее впечатление от зарубежных поездок. В творчестве поэта напечатано свыше 40-ка книг, и тема Турции занимает особое место.

Прочитав свыше 50-ти книг посвященных Турции, напечатанных в 2001-ом году Вагифа Мамедова “Салам, края Огуза”, второй части “Избранных РАБОТ” и напечатанное в 2012-ом году “В море падал снег” можно прийти к выводу, что Турцию поэт любит также как Азербайджан, и в то же время, владеет идеальной информацией о народе, истории одной страны, географии, науке, воспитании.

Вагиф Мамедов и как поэт, и как историк имел тесную связь с миром Турции. Это все свидетельствует о том, что Вагиф Мамедов известен не только как местный поэт Азербайджанского масштаба, стихотворения которого напечатаны в достаточном количестве, а и в братской Турции, в том числе в Турецком мире.

Ключевые слова : поэт, поэзия, Турция, тема, Родина

NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ NƏSRİ MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ

Açar sözlər: ədəbi mühit, ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi tənqid, nəsr, nasirlər, dövlət müstəqilliyi, ənənə, novatorluq

1990-2000-ci illər Azərbaycanın həyatında mühüm mərhələdir. Bu dövrdə baş verən bir sıra hadisələr Naxçıvana da öz böyük təsirini göstərdi. Həmin təsir ədəbiyyat sahəsində daha qabarıq görünürdü. Xüsusən də nəsr sahəsində uğurlar olduqca böyükdür. Ümumiyyətlə, XX əsr Naxçıvan ədəbi mühitində bədii nəsr özünəməxsusluğu ilə seçilir. Azərbaycan nəsrinin korifeyi Cəlil Məmmədquluzadənin, tarixi romanın banisi Məmməd Səid Ordubadinin (1872-1959) bu diyarda yetişib formalaşması və yerli ədəbi qüvvələrlə əlaqələri regionda nəsr sahəsində canlanma və inkişafa öz təsirini göstərmişdir. Bu səbəbdən 1990-2000-ci illərdən Naxçıvanda yaşayan qələm sahiblərinin nəsr sahəsində uğurları diqqətəlayiq olmuşdur.

Naxçıvanda yaşayan ədiblər ilk növbədə Azərbaycan ədəbiyyatında aktual mövzulara xüsusi diqqət yetirirlər. Müasir ədəbiyyatımızda belə mövzulardan biri şəhidlik və Qarabağ dərvidir ki, ədiblərin əksəriyyəti də məhz bu mövzulara müraciət edirlər. Nəsrin inkişafında Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələri olan H.İbrahimov, H.Arzulu, R.Babayev, A.Axundov, G.Məmmədova və başqaları bu illərdə də çox ciddi, aktual mövzulara toxunmuşlar. H.İbrahimov “Əsrin onda biri” (1987), “Böhtan” (1998) əsərlərini bu dövrdə yazmışdır. O, irihəcmli nəsr əsərləri ilə daha çox tanınmışdır. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun XII əsrin qüdrətli memarı Əcəmiyə həsr etdiyi “Əsrin onda biri” romanı ədəbi tənqid tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Bu əsər həm də müasir mərhələdə Azərbaycan tarixi romanının dəyərli nümunələrindən biridir. “H.İbrahimovun “Əsrin onda biri” və “Böhtan” romanları” mövzusu məzmunca aktuallığı ilə seçilir.

Ən irihəcmli əsəri olan “Əsrin onda biri” romanı üzərində H. İbrahimov 15 il düşünüb-daşınmış, Azərbaycan tarixinin bu qədim və mürəkkəb dövrünə aid yazılan tədqiqatları diqqətlə öyrənib ümumiləşdirmiş, qələmə alacağı obrazları fərdiləşdirmək üçün əlindən gələni əsırgəməmişdir. 1972-ci ildə romandan bir parça “Şərq qapısı” qəzetində dərc olunmuş, əsər özü tam halda 1987-ci ildə nəşr edilmişdir. Yazıçı tariximizə “qızıl dövr” kimi daxil olmuş XII əsrin gərgin dramatik vəziyyətlərini, mədəni hadisələrlə zəngin olan on ilinin (1175-1185) müasirlik baxımından əhəmiyyət kəsb edən səciyyəvi hadisələrini bədii tədqiq obyektinə çevirmişdir. Atabəy Cahan Pəhləvanın hakimiyyət dövrünün ibrətamiz tarixi-siyasi hadisələri və dünya memarlığının şah əsərlərindən sayılan məşhur “Möminə Xatun” məqbərəsinin yaradılması əsərdə öz geniş bədii əksini tapmışdır. Bu xanədanın şeirə, sənətə, sənətkara müəyyən rəğbət bəsləməsi və s. hadisələrə obyektiv yanaşan yazıçı, əsərdə hakimiyyət, mədəniyyət xətlərini vəhdətdə mənalandıraraq həmin dövr sənətkarlarının öz əsərlərində dünyəvi mətləbləri əks etdirmələrini nəzərə çarpdirmişdir. Bu hadisələr fonunda memar Əcəminin sənət dünyası dayanır.

“XII əsr Azərbaycan intibahı Gəncədə Nizami Gəncəvi, Şamaxıda Xaqani Şirvani kimi qüdrətli şairlərin adı ilə bağlıdırsa, Naxçıvanda memar Əcəmi Əbubəkr oğlunun ecazkar sənəti ilə əlamətdardır” (5, 202). Bu dövrün tarixi mənzərəsini, ədəbi mədəni mühitini əks etdirmək sahəsində söz sənətimizin müəyyən təcrübəsi vardır. Əcəmi haqqında tarixi mənbələrdə müəyyən məlumatlar saxlansa da, müəllif bunlarla yanaşı, süjeti əsasən öz yazıçı təxəyyülü ilə inkişaf etdirir. Əcəminin dediyi aşağıdakı sözlər: “Naxçıvana əbədi bir möhür vurmaqdır məramım. Qoy bu möhür gələcək nəsillərə desin: Bu yerlər bizim ata-baba yurdumuzdur. Başqaları bura göz dikməsinlər...” (11, 357) əsərin ideyasını düzgün müəyyən edir. Romanda təsvir edilən hadisələrin mərkəzində Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvan və memar Əcəmi Əbubəkr oğlu dayanır. Əsərin süjet xəttində

Əcəminin həyatı mühüm yer tutur. Bu romanda o, yalnız iş qayğıları ilə yox, həm də ailə-məişət məsələləri, ictimai-siyasi problemlər fonunda da canlandırılır. H.İbrahimovun “Əsrin onda biri” romanı görkəmli memar Əcəmiyə həsr olunmuş irihəcmli əsər kimi əhəmiyyətlidir.

H.İbrahimovun sonuncu romanı dahi mutəfəkkir, gorkəmli dramaturq Hüseyn Cavidin keşməkeşli taleyinə həsr olunmuş “Böhtan” romanıdır. Romana yazdığı ön sözdə Hüseyn İbrahimov etiraf edir ki, “Mən şair-dramaturqun zəngin və orijinal ədəbi irsini dəfələrlə araşdırandan, onunla bir yerdə sürgün həyatı yaşamış şahidlərdən bəzilərinin dediklərini saf-çürük edəndən, onun həbs olunması üçün “düzəldilən” xüsusi qovluqdakı məxfi sənədlərlə tanış olandan sonra “Böhtan” romanını yazmışam. Ancaq etiraf edirəm ki, xatirələrdən, sənədlərdən çox karıma gələn, əlimdən tutan özümün şəxsi mülahizələrim, yazıçı təxəyyülüm olub” (12, 7).

“Böhtan” əsəri Azərbaycan tarixi romanları içərisində Hüseyn Cavidə həsr olunmuş ilk əsər kimi böyük maraq doğurmuşdur. Ə.Naxçıvaninin, H.Cavidin obrazını yaradan H.İbrahimov Azərbaycan adət-ənənələrinə sədaqəti, milli varlığını, milli dilimizi bədii şəkildə təcəssüm etdirib gələcək nəsillər üçün hifz etmək baxımından özünəməxsus bir nəsr əsəri yaratmışdır. Əsər H. Cavidin həyatının müxtəlif məqamlarını əks etdirən 7 şərti nağıldan ibarətdir. Bu nağıllarda şairin doğulduğu Naxçıvan mühitinin uzunməxsus çalarları, dindarlar və ziyalılar aləmi, gələcək sənətkarın uşaqlıq və gənclik illəri, həyatının Təbriz və İstanbul dövrü, Tiflislə bağlılığı, yaradıcılığının Bakı dövrü, o cümlədən sürgün illərinin məşəqqətləri və həyatının son günləri təbii, real boyalarla təsvir olunmuşdur.

H.İbrahimovun “Əsrin onda biri” və “Böhtan” romanlarında tarixi roman janrında tarixi prosesin dönüş nöqtəsi olan hadisələrin ön planda verilməsindən söhbət açılmışdır. Ədib hər iki tarixi romanında klassik tarixi romanın müsbət təcrübəsindən yaradıcılıqla istifadə etmişdir.

H.Arzulunun da yaradıcılığının ən qızgın dövrü 1990-2000-ci illərdir. Bu illərdə yazdığı “Qaçaq Quşdan” (2000), “Qara xəncər” (2004), “Sınıq güzgü” (2005) daha çox maraq doğuran əsərlərdir.

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın şimal əraziləri Rusiya işğalına məruz qaldıqdan sonra xalqın yadelli işğalçılara qarşı azadlıq mübarizəsini hakim dairələr ləkələməyə çalışmış, onun başçılarını isə “qaçaq” adlandırmışlar. Lakin xalq kütlələri öz qəhrəmanlarını unutmamış, onların şərəfinə mahnılar qoşmuş, rəvayətlər yaratmış, dastanlar bağlamışlar. Şifahi xalq yaradıcılığının misilsiz nümunələri olan “Qaçaq Kərəm”, “Qaçaq Nəbi” dastanları bu gün də oxucuları Vətən torpağı uğrunda mübarizəyə səsləyir. Bu el qəhrəmanları barədə bir-birindən maraqlı romanlar, povestlər, səhnə əsərləri yaradılmışdır. Məhz həmin mövzuya bu gün də marağın azalmadığı göz qabağındadır. Həmid Arzulu özünün “Qaçaq Quşdan” romanını da elə bu mövzuya həsr etmişdir.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra aparılan kütləvi repressiyalar – dinc vətəndaşların güllələnməsi, həbs olunması və ailəliklə sürgün edilməsi adi hala çevrilmişdi və dövlət siyasəti səviyyəsində həyata keçirilirdi. İmperiyanın müsəlman – türk xalqlarına qarşı apardığı genosid siyasəti xalqın etiraz səsinin yüksəlməsinə, silahlı müqavimət göstərməsinə səbəb olmuşdu. Xüsusən kəndlərdə kollektivləşmə adı altında kolxoz quruculuğu əhaliyə yeni hücumlar üçün bəhanə olmuşdu. Burada hakim dairələrin çirkin bir siyasəti də aydın görünürdü. NKVD orqanları xalqı qıcıqlandırmaq üçün özləri müxtəlif təxribatlar törədir, kəndlərdə nüfuzlu ağsaqqalları təhqiramiz hərəkətlərlə alçaltmaqla, tayfalar arasına süni ixtilaflar salmaqla, ailələrdə namus məsələsi ilə əlaqədar iftiralər yayırdılar.

Ə.Əliyev “Əlincə yaddaşı” kitabında yazır: “Quldur”, “qaçaq” adı ilə yalnız iyirminci illərdə erməni müstəntiqlərinin imzası ilə Şahbuz rayonunun Keçili, Tırkeş, Culfa rayonunun Milax kəndində 38 nəfər güllələndi. 75 nəfər isə müxtəlif cəzalara məhkum edildi .

Beləliklə, Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvan diyarında da 1920-30-cu illərdə hakimiyyətin belə məkrli siyasəti əleyhinə kütləvi hərəkətlər başlamışdır. Xüsusən dağ kəndlərində – Keçili, Ərəfsə, Milax, Teyvaz və s. yerlərdə əhalinin silahlı mübarizə aparması tarixi həqiqətdir. O zaman bu adamlar amansızcasına cəzalandırılsa da, güllələnməyə, həbsə və sürgünə

məhkum olunsalar da xalq bu hadisələr, o cümlədən öz qəhrəmanları haqqında çoxlu mahnılar qoşmuş, əfsanələr yaratmışdır.

Yazıçı-dramaturq Həmid Arzulu da uşaqlıqdan doğma adamların günahsız qurban getmələrinin şahidi olmuşdur. Müəllif ciddi axtarışlar aparmış, o illərin canlı şahidləri ilə görüşmüş, hadisələrin cərəyan etdiyi yerləri dəfələrlə gəzmiş, xalqın yaddaşında qalmış əfsanə, rəvayət, mahnıları toplamış və belə bir bədii əsərin yazılması üçün zəmin hazırlamışdı. Roman Quşdanın uşaqlıq illərinin təsviri ilə başlayır. Hələ uşaq yaşlarından ağılı, fərasəti ilə diqqəti cəlb edən Quşdan öz inadı, qüruru və təkminliyi ilə seçilirdi.

Quşdan uşaq yaşlarından dövrün haqsızlıqlarına sakit baxa bilməmiş, ətrafında baş verən hadisələri soyuqqanlı qəbul edə bilməmişdir. O, atası Dəli Məhərrəmdən erməni fitnəkarlığına dair çoxlu qanlı əhvalatlar eşitmiş, bunlardan dəhşətə gəlmişdir. 12-13 yaşlı Quşdan bu keşməkeşli hadisələrin şahidi yox, iştirakçısı olur. Onun dünyagörüşü formalaşır, baş verənlərin ictimai mahiyyətini dərk etməyə çalışır.

Y.Axundlu “Qaçaq Quşdan” romanı haqqında yazdığı “Əfsanəvi qəhrəman unudulmur” məqaləsində əsəri müəllifin yeni uğuru adlandırır.

H.Arzulunun 2004-cü ildə “Qara xəncər” romanı çap edilmişdir. “Qara xəncər” romanında müəllif 1988-90-cı illərdə Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda baş verən oyanış təlatümləri fonunda hüquqşünasların qanunların gücündən necə sui-istifadə etdiklərindən, xarici qüvvələrin maddi sərvətlərimizi talan etmək cəhdlərindən və ölkəyə yeni ruh yüksəkliyi, azadlıq, müstəqillik gətirmiş olan gənclərimizin mübarizəsindən bəhs edir. Real həyat hadisələrini, romantik məşəqqət və ehtirasları dinamik əks etdirən bu roman heç şübhəsiz hamının maraqla oxuduğu əsərlərdəndir.

Romanda göstərilir ki, qarşıda hələ Azərbaycanı daha çətin, daha ağır tələyüklü hadisələr, ölüm-dirim suallı problemlər gözləyirdi. Heydər Əliyevin Azərbaycana – Naxçıvana gəlişi, xalqın onu böyük məhəbbətlə bağrına basması, Naxçıvan Ali Məclisinə sədr seçilməsi məhz onun uzaqgörən siyasəti ilə muxtar respublika bərsində olan Qars müqaviləsinin dünyaya yenidən ciddi şəkildə bəyan edilərək erməni fitnəkarlığına keçilməz sədd yaradılması belə problemlərdən idi. Bu hadisələr içərisində Heydər Əliyevin Naxçıvanda romanlara sığmayan şərəfli fəaliyyəti, Sovet Ordusunun Naxçıvandan qansız-davasız çıxarılması, bu muxtar bölgədə ilk çevriliş cəhdlərinin puç edilməsi, Səderəkdən qardaş Türkiyəyə “Ümid” körpüsünün açılışı, şərti olaraq Ermənistan adlanan bir bölgə ilə sərhəd boyu atışmalar, yeni-yeni şəhidlər, bütün bu sadaladığımız tarixi hadisələr və “Qara xəncər” romanının personajlarının son taleyi, eləcə də yenicə müstəqillik qazanmış respublikamızı qardaş qırğınından, parçalanmadan xilas etmək üçün prezident təyyarəsinin Naxçıvana – Heydər Əliyevin dalınca təşrif buyurması, nəhayət, onun Bakıya getməsi, qətiyyətlə işə başlaması və prezident seçilməsinin romanın ikinci hissəsinin mövzusu olacağı müəllif tərəfindən bildirilmişdir.

H.Arzulunun “Sınıq güzgü” romanı 2005-ci ildə nəşr olunmuşdur. “Sınıq güzgü” romanı və “Turac nəğməsi” povesti Həmid Arzulunun onuncu kitabıdır. Bu əsərlərində müəllif məhəbbət və mərhəmət dünyasının sehrkar işığında çox böyük fədakarlıq və humanistlik göstərərək bir-birini xoşbəxt etməyə, yaşatmağa can atan cəfəkeş gənclərdən, onların qeyri-adi romantik məhəbbətlərindən bəhs edir.

Müasir ədəbiyyatımızda əhəmiyyətli və problem məsələlərdən biri ənənə və novatorluqdur. Mədəniyyət tariximizə, klassik sənətkarlarımıza, onların yaratdıqları sənət əsərlərinə baxdıqda, eyni zamanda incəsənətimizin sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq, yenilik meyillərinin artdığı bir vaxtda ənənə və novatorluq məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dünya ədəbiyyatı tarixindən və eləcə də milli ədəbiyyatımızın tarixindən bizə məlumdur ki, ədəbiyyatın irəliyə doğru inkişafında novatorluq mühüm amillərdən biridir. Klassik adını daşıyan ədiblərimizin hamısı, demək olar ki, novator olmuşdur. Novator kimi öz tarixi işlərini görmüş, yəni əsrin, zamanın mütərəqqi meyilləri ilə ayaqlaşmağa, yeni cığırılar, yollar açmağa çalışmışdılar. Əlbəttə, yeni cığır açmaq, köhnə yol ilə getməkdən daha çətinidir. Ona görə çətinidir ki, yenilik çox mütərəqqi olsa belə, aktiv və ya passiv müqavimətə rast gəlir. Həqiqi sənətkar belə müqavimətləri dəf edərək irəliləyir.

“Sınıq güzgü” və “Turac nəğməsi” əsərlərində qələmə alınan mövzu da Azərbaycan ədəbiyyatında az müraciət edilmiş, lakin çox gərəkli, lazımlı bir sahədir. Qayğıya, məhəbbətə, xüsusi dayağa ehtiyacı olan xəstə insanlardan, onların taleyindən bəhs edən bədii əsərlərimiz çox azdır. Halbuki bu insanlar haqqında yazmağa daha çox dəyər. H.Arzulunun məhz belə bir mövzuya müraciət etməsi, hər şeydən əvvəl, yazıcının öz mənəvi dünyasından bizə xəbər verir. Çünki belə hissləri yaşamadan, belə iztirablar, fırtınalar dünyasından keçmədən Nərgiz, Jalə, Nurid, Turac, Arzu, Araz kimi dərin psixoloji, romantik-dramatik obrazlar yaratmaq mümkün deyil.

Bu dövrdə Naxçıvanda yaşayan istedadlı nasirlərdən biri Rafiq Babayev olmuşdur. 1988-ci ildən Yazıçılar Birliyinin, 1986-cı ildən isə Jurnalistlər Birliyinin üzvü idi. Bədii yaradıcılığa erkən başlasa da, ilk hekayələri 1973-cü ildə dərc olunmuşdur. Hekayələri “Arazın işıqları”, “Araz-1”, “Araz-2”, “Araz-3” almanaxlarında çap edilmişdir. O, həm də bir jurnalist kimi dövrü mətbuatda müntəzəm çıxış etmişdir. 1986-cı ildə “Yazıçı” nəşriyyatında “Axırıncı axşam” hekayələr kitabı nəşr olunmuşdur. Həmin il onun “İlgim” adlı povesti də işıq üzü görmüşdür. “Axırıncı axşam” hekayələr kitabına müəllifin 10 hekayəsi daxildir. “Şeytan qəbiristanlığa gəlmir”, “Məktub”, “Dağ başının dumanları” və s. hekayələri buraya daxildir. Hər hekayə özünəməxsus xüsusiyyətləri və qəhrəmanlarının rəngarəng taleyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu hekayələrdə cəmiyyətdəki insanların əzabından, çətinliklərindən və s. məsələlərdən söhbət açılır.

Bu hekayələrdə insana məhəbbət, ürəkdolusu sevgi var. Başqalarının çətinliklərinə, düşdükləri dərd-bəlalarına görə ağrıya-ağrıya dözmək bu qəhrəmanların çoxuna xasdır. “Çiçəklənmə günü” hekayəsi qəmli bir nağıldır. 1992-ci ildə “Yazıçı” nəşriyyatında R.Babayevin “Yolçu daşı” kitabı çap olunub. Kitaba “İlgim”, “Yolçu daşı” povestləri və beş hekayəsi daxil edilib.

“Yolçu daşı” povestində müəllif folklorumuzun verdiyi imkanlar daxilində qəhrəmanlıqlarla dolu keçmişimizə üz tutur, unudulmuş, yaddan çıxmış bir sıra adət-ənənələrimizi bugünkü nəsle müəyyən bir bucaq altında bütöv dünya kimi göstərir və sevdilir. Kitabdakı “Uzun yuxu”, “O kinodakı mahnı” hekayələri də maraqla oxunur.

“Yurd” nəşriyyatının 1999-cu ildə nəşr etdiyi “Zühur” adlı kitaba R.Babayevin “Təkbətək”, “Zühur” povestləri, “Sabaha bir gün qalmış”, “Ağbilək”, “Arxadan gələn adam” hekayələri daxildir. Rafiq Babayevin əsərlərində psixoloji məqamlar, insanı düşündürən, həyəcanlandıran, qəlbinə təsir edən cizgilər çoxdur. Ona görə də oxucular bunlar haqqında fikirləşməli, düşünməli, nəticə çıxarmalı olur. Müəllif süjeti elə qurur, hadisələri elə təsvir edir ki, bəzi məsələlər açılmaz, onları bilərəkdən gizlədir, nəticə çıxarmağı oxucunun mühakiməsinə buraxır. Adi oxucu bəzən müəllifin niyyətini aydın duya bilmir. Rafiq Babayev həm də sənətkarlıq məsələsinə diqqət verən yazıçılardan idi.

Akademik İ.Həbibbəyli də Rafiq Babayevin yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, əsərləri barədə müsbət rəy söyləmiş, yaradıcılığındakı ənənə və novatorluq məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Ömrünün son dövrlərində R.Babayev öz üzərində daha ciddi işləyərək bir-birindən maraqlı əsərlər yaratmışdır. 2007-ci ildə “Naxçıvan folkloru: bəşərlik, türklük, regionallıq” adlı monoqrafiyası dərc olunmuş, 2013-cü ildə isə “Ölüm mələyi” əsərini çap etdirmişdir. Bu əsərdə də çoxlu psixoloji məqamlar təsvir edilmişdir.

Naxçıvanda yaşayan qələm sahiblərindən Nurəddin Babayev və Akif Axundov publisistika meyl etsələr də, nəsr sahəsində də böyük uğurlar qazanmışlar. N.Babayev nəsrində mövzu rəngarəngliyi diqqəti cəlb edir. O, publisistika ilə də məşğul olmuşdur.

Naxçıvanda yaşayıb-yaradan, Naxçıvanın ağır günlərinin şahidi olan yazıçı “Azərbaycan” nəşriyyatında buraxılan “Naxçıvan döyüşür”, “Naxçıvan yaşayır” adlı kitabın tərtibçilərindən biridir. “Qeyrət qapısı” kitabında 1989-1991-ci illərdə Naxçıvanda baş verən hadisələr, torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda Naxçıvan camaatının birliyi və yekdilliyi əks etdirilir.

1986-1990-cı illərdə A.Axundovun “Sarı damğa” romanından və “Türkiyə səfiri” sənədli povestindən hissələr “Şərq qapısı”, “Ayrılığın sonu varmış” (“Təkcə sən”) povestindən parçalar “Yaylım” qəzetlərində dərc edilmişdir. Yeri gəlmişkən, Naxçıvan MR-in 75 ililiyi münasibətilə buraxılan “Araz-4” toplusunda A.Axundovun “Qisas” povesti tam halda verilmişdir.

Yazıçı Güllü Məmmədova yazır: “Akif Axundovun yaradıcılığı zamanla, dövrlə səsləşir. Palıd ağacı torpaqdan güc aldığı kimi, A.Axundovun yaradıcılığı, nəsr əsərləri xalqdan, onun dünənindən, bu günündən güc alır”.

Yazıçının nəsr əsərləri sırasında satirik hekayələri də diqqəti cəlb edir. A.Axundovun mənəviyyatımız üçün narahatlığı, sabaha olan nigaranchılığı yeni yazdığı satirik hekayələrdə özünü büruzə verir. Lakin yazıçı hiss edir ki, bəzi adamların mənəviyyatını natəmiz hisslərdən təmizləmək, bir qisim insanın qeyrət duyğularını oymaq tək onun işi deyil. Buna görə də, “Qurama” hekayəsində oxucularını da köməyə çağıraraq “Sizi deyib gəlmişəm” - deyir. Bu hekayə günümüzdə tutulan ibrətamiz bir güzgüdür.

Naxçıvanda yazıb-yaradan bir çox nasirlər vardır ki, onlar rəngarəng əsərlər yazsalar da, bu əsərlər novatorluqdan uzaqdır. Bu nasirlərin əksəriyyəti demək olar ki, keçmiş qəliblər, standartlar əsasında öz əsərlərini yaratmışlar. Klassik ənənəyə riayət edən nasirlər çalışırlar ki, bu ənənə daha mənalı, cazibəli, təsirli və həyəcanlı olsun. Lakin biz elə bir dövrdə yaşayırıq ki, ayrı-ayrı xalqların da qarşılıqlı mədəni, ədəbi ənənələri ilə tanış olub bu ənənələrdən də istifadə etməliyik. Bu zaman nəsrimiz zəngin xəzinəyə malik olar və daha böyük nailiyyətlər əldə etmiş olar. Yəni həyatın bədii təsvirindəki cəsarətli yenilik dünya mədəniyyətimizin mütərəqqi ənənələrindən bacarıqla istifadə ilə birləşməlidir. Naxçıvanda yaşayıb-yaradan nasirlərdən biri də Güllü Məmmədovadır. Hekayə ilə ədəbiyyata gələn Güllü Məmmədova eyni zamanda böyük həcmli əsərlər də yazmışdır. “Qarabəkir əfsanəsi” tarixi romandır. Bu əsər onun ən çox oxunan və oxucu rəğbəti qazanan nəsr əsərlərindəndir. Qədim Naxçıvan torpağının keçmişi, tarixi şəxsiyyətləri haqqında gedən yazılar oxucular tərəfindən maraqla oxunur. Bu yazılarda oxucular tariximizin açılmamış səhifələri ilə tanış olurlar. Bu baxımdan Güllü Məmmədovanın yazdığı “Kalbalı xan” romanı daha maraqlıdır. Güllü Məmmədova yazırdı ki, bu romanı yazarkən məqsədim tək o dövrün ictimai-siyasi hadisələrini, Kalbalı xanın həyatını, gördüyü işləri qələmə almaq deyil. Eyni zamanda göstərmək istəmişəm ki, necə oldu ki, “Türkmənçay” müqaviləsindən sonra ermənilər Naxçıvana və İrəvana köçürüldü. Bu tarixi ədalətsizliklə, gələcək faciələrin əsasının qoyulmasında kimlər rol oynadı.

Həsən Elseverin, L.Əhmədovanın da nəsr əsərlərinin mövzu dairəsi genişdir. Hər iki müəllif müasir həyatımızın ciddi ictimai-əxlaqi problemlərinə diqqət verir.

Ümumiyyətlə, naxçıvanlı nasirlərin hamısı coşğun yaradıcılıq fəaliyyətləri, ciddi axtarışları ilə diqqəti cəlb etmişlər. Zəmanəmiz böyük inkişaf və tərəqqi zəmanəsidir. Həyatımızın bütün sahələrində baş verən elmi-texniki inqilab ədəbiyyat sahəsində də özünü göstərməkdədir.

Ədəbiyyat və incəsənət ictimai şüurun elə bir formasıdır ki, orada sənətkardan həyatı düzgün əks etdirməklə bərabər, onu dərinləndirən təhlil etmək də tələb olunur. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra baş verən dəyişikliklər nəticəsində qələm sahibləri qarşısında yeni mövzular, yeni tələblər qoyulmuşdur. Naxçıvanlı nasirlərin yaradıcılığında da bu cəhətlərin geniş ifadəsini görmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1988, 540 s.
2. Azərbaycan yazıçıları: Ensiklopedik məlumat kitabı. Bakı, Hünər, 1995, 639 s.
3. Azərbaycan tarixi. 7 cildə, V c. Bakı, Elm, 2000, 516 s.
4. Axundlu Y.İ. Ədəbi mühit və sənətkar. Bakı, Adiloğlu, 2002, 187 s.
5. Axundlu Y. Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər. Bakı, 2005
6. Axundlu Y.İ. Qaçaq Quşdan hqqında roman. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 2000, 27 sentyabr
7. Axundov A.S. Naxçıvan ədəbi mühitindən səhifələr (1980-1990-cı illər). “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 2005, 13 iyul
8. Arzulu H.F. Qaçaq Quşdaan. Bakı, Yazıçı, 2000, 300 s.
9. Babayev R. Ölüm mələyi. 2013

10. Həbibbəyli İ.Y. Naxçıvanda ədəbiyyat, ədəbiyyatda Naxçıvan. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 2005, 13 aprel
11. İbrahimov H. Əsrin onda biri. Bakı, 1987
12. İbrahimov. H. Böhtan, Bakı, 1998
13. Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov– 80. Bakı, Yurd, 1999, 107 s.
14. Məmmədova G. Qarabəkir əfsanəsi
15. Məmmədova G. “Kalbalı xan”
16. Məmmədova N.M. Müstəqillik uğrunda mübarizə və Naxçıvanda ədəbi proses (1980-2000). Naxçıvan, “Əcəmi” nəşriyyatı, 2016, 88s.

SUMMARY

N.Mammadova

“PROSE OF THE NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE”

The study of the Nakhchivan literary environment, which is an integral part of the Azerbaijan literature, acquires a topicality as one of the most important problems. That is why the literature created here had a serious impact on the development and achievement of the success of the Azerbaijani literature. 1990-2000 years is an important stage in the life of Azerbaijan. During this period, the events that took place had an impact on Nakhchivan as well. This influence is clearly visible in the field of literature, and especially in the field of prose. The scientific article talks about the successes of prose writers living in the 1990-2000-s in Nakhchivan, as well as a number of prose works published during that period were analyzed.

Key words: literary environment, literary criticism, prose, prose writer, state independence, tradition, innovation

РЕЗЮМЕ

Н.Мамедова

“ПРОЗА НАХЧЫВАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ”

Изучение Нахчыванской литературной среды которая является составной частью Азербайджанской литературы, приобретает актуальность как один из наиболее важных проблем. Именно поэтому, созданная здесь литература оказала серьезное влияние на развитие и достижение успехов Азербайджанской литературы. 1990-2000-е года-это важный этап в жизни Азербайджана. В этот период происходившие события оказали влияние и на Нахчыван. Это влияние видно в сфере литературы, а особенно в области прозы. В научной статье говорится об успехах прозаиков живущих в 1990-2000-х годах в Нахчыване, а так же анализируются ряд прозаичных произведений опубликованных в тот период.

Ключевые слова: литературная среда, литературоведение, литературная критика, проза, прозаик, государственная независимость, традиция, новаторство

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ POEZİYA

Çox qədim tarixə və zəngin ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan ədəbi mühiti tarixin bütün dövrlərində digər bölgələr arasında həmişə aparıcı, öncül, nümunəvi olmuşdur. Bu ədəbi mühitin qabaqcıl nümayəndələri klassik janrlarda yeni məzmun, vətən sevgisi, milli təəssübkeşlik, cəhalətdən, xurafatdan şikayət, elmin, maarifin təbliği kimi ictimai mövzularla Azərbaycan ədəbiyyatına öz layiqli töhfələrini vermişlər. Ana dilinin təmizliyinin qorunması, vətənpərvərlik, sərhədlərimizin qorunması və s. ictimai xarakterli, dövlət əhəmiyyətli mövzular Naxçıvan ədəbiyyatının region ədəbiyyatı hüdudlarını aşdığını təsdiq etməkdədir. Bunun nəticəsi olaraq bu zəngin ədəbi mühitin ayrı-ayrı nümayəndələrinin həyatı və ədəbi irsi bir çox kitab və monoqrafiyaların mövzusunı təşkil etmiş, ətraflı tədqiq olunmuşdur. Akademik İsa Həbibbəylinin “Ədəbi yüksəliş”, “Cəlil Məmmədquluzadə”, “Xalq şairi Məmməd Araz”, “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri”, “Böyük ədəbiyyat nəhəngi”, “Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik”, “Nuhçıxandan Naxçıvana”, professor Yavuz Axundlunun “Məmməd Səid Ordubadi”, “Tarixi roman yeni mərhələdə”, “Naxçıvan - yurdum mənim”, “Ədəbi mühit və sənətkar”, “Ədəbi yaddaşdan səhifələr”, “İstiqlal şairləri”, “Əlimdədir hələ qələm”, filologiya elmləri doktoru Hüseyn Həşimlinin “Hüseyn Cavidin lirikası və Avropa poetik ənənələri”, professor Əsgər Qədimovun “Əli Məhbus və əsərləri”, Sevindik Vəliyev və Akif Axundovun “Naxçıvan ədəbi mühiti”, “Naxçıvanın şair və yazıçıları”, Sabir Bəşirovun “Xanəli Kərimli: bir ömrün nağılı”, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Həsənəli Eyvazlı “Həmid Arzulu yaradıcılığında tarixilik” və digər əsərlər bu baxımdan diqqəti cəlb edir.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı” qəbul olundu. Bu mühüm tarixi sənədlə xalqımız uzun illərdən bəri həsrətində olduğu azadlığına qovuşdu. Azərbaycan Respublikasında 1991-ci il dekabrın 29-da ümumxalq səsverməsi keçirildi. Azərbaycan yekdilliklə respublikanın dövlət müstəqilliyinə tərəfdar çıxdı. Müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Respublikası çox mürəkkəb tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərməyə başlamış, müstəqilliyin ilk illərində xalqımız yenidən onu itirmək təhlükəsi ilə üzləşmişdi. Bir tərəfdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində geniş miqyas almış Qarabağ müharibəsi, digər tərəfdən daxildə gedən siyasi çəkişmələr, Azərbaycanı parçalamaq cəhdləri müstəqilliyin qorunub saxlana biləcəyini sual altında qoymuşdu. Lakin böyük siyasi təcrübəyə malik olan Heydər Əlirza oğlu Əliyevin 15 iyun 1993-cü ildən ölkədə hakimiyyətə qayıdışı ilə bu təhlükə sovuşdu. Ulu öndərin 3 oktyabr 1993-cü ildə Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsi ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyata da dövlət qayğısı bərpa olundu. Müstəqilliyin ədəbiyyat xadimlərinə açdığı geniş imkanlarla – söz, mətbuat azadlığı ilə yanaşı, ədəbiyyatın ana mövzuları olaraq “xalqın, cəmiyyətin qarşısında duran problemləri düzgün müəyyənləşdirmək” (9, s. 13) kimi bir müqəddəs vəzifə qoyuldu. “Doğrudan da, bütünlüklə 1990-cı illər ərzində və ümumən müstəqillik dövründə ədəbiyyatın baş mövzusunun ulu öndərin uzaqgörənliklə təyin etdiyi kimi, azərbaycançılıq qayğıları və Qarabağ müharibəsi mövzusu təşkil etmişdir” (9, s. 13). Həm də ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin uzaqgörən, məqsədyönlü siyasətinin nəticəsində azərbaycançılıq dünya azərbaycanlılarının milli amalına çevrilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov da müstəqillik dövründə ədəbiyyatın əsas mövzusunun vətənpərvərlik olması zərurətini qeyd etmişdir: “Bəzən polemika açılır ki, müstəqillik dövrünün ədəbiyyatı necə olmalıdır? Bu dövrün ədəbiyyatı, birinci növbədə, vətənpərvər ədəbiyyat olmalıdır. Ədəbi məhsullarda “Vətən” sözünü çox işlətməklə vətənpərvərlik mövzusunda ədəbiyyat yaratmaq mümkün deyil. Vətənpərvərlik yazıçı və ya şairin yaradıcılığının bütün mahiyyətini ifadə etməli, vətəndaşlıq duyğusunun daşıyıcısına çevrilməlidir” (11).

XX əsrin əvvəllərində cəmi iyirmi üç ay ömür sürmüş Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin (1918-1920) yaranmasından əvvəl də istiqlaliyyətə aparan yol ədəbiyyat və mətbuatdan keçmişdi. Xüsusilə də, “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat” jurnalları ətrafında birləşən ədəbi cəbhənin xalqın milli şüurunun formalaşdırılmasında, istibdada, köləliyə qarşı mübarizə hissinin aşılmasında mühüm xidmətləri olmuşdur. “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım!” - şüarı ilə mübarizə meydanına atılan “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Azərbaycanda və türk-müsəlman dünyasında milli azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizənin ədəbiyyatda və mətbuatdakı sərkərdəsidir” (9, s. 53). Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev də ədəbiyyatımızın xalqımız qarşısında ən böyük xidmətlərindən birinin onun milliliyində, azadlığa çağırış ruhunda görmüşdür: “Milli özünüdərk, milli oyanış, dirçəliş prosesi xalqımıza birinci növbədə ədəbiyyatdan keçir. Bəzi əsərlər var ki, onlar açıq-açıqına xalqımıza milli dirçəliş, oyanış ideyalarını çatdırırlar: Bəxtiyar Vahabzadənin, Xəlil Rzanın, başqalarının əsərləri” (2, s. 107). Ulu öndərin 1995-ci ildə üç şairi – Məmməd Araz, Bəxtiyar Vahabzadə və Xəlil Rza Ulutürkü müstəqil Azərbaycanın ən yüksək mükafatı olan “İstiqlal” ordeni ilə təltif etməsi də onların azadlıq uğrunda çox böyük cəsarət göstərərək qələmlə mübarizələrinə verilən qiymət idi.

Müstəqillik illərində yaşayan şairlərin təcrübəli, istedadlı nümayəndələrindən biri Böyük Vətən müharibəsindən sonra – 1947-ci ildən mətbuatda şeirləri dərc olunan, 1958-ci ildən SSRİ Yazıçıları İttifaqının, 1959-cu ildən SSRİ Jurnalistlər Birliyinin üzvü olmuş, 1981-ci ildə Naxçıvan, 1984-cü ildən isə Azərbaycan SSR-in “Əməkdar incəsənət xadimi” fəxri adına layiq görülən şair, publisist, dramaturq Hüseyn Razi (1924-1998) olmuşdur. Yaradıcılığının mövzu və əhatə dairəsi çox geniş olan Hüseyn Razinin müstəqillik illərində və ondan əvvəlki azadlıq uğrunda mübarizə dövrünə aid əsərləri 1996-cı ildə nəşr olunmuş “Gözün aydın” adlı kitabda toplanmışdır (4). Bu şeirlərdən yetmiş il Sovet Rusiyasının zülmünə məruz qalan, həyatın hər sahəsində qadağalarla, milli və dini zəmində haqsızlıqlarla, ayrı-seçkiliklə rastlaşan məğrur bir xalqın ən böyük arzusunun, milli və mənəvi idealının yalnız və yalnız azadlıq olduğunu duyuruq:

Yuxulara bağlanmışam,
Azadlığı sevən gündən.
Yuxularda oyağam mən,
Mürğüdəyəm səhər-axşam.
Dönmərəm, ey yuxu, səndən,
Əsil ömür sürmək üçün,
Arzuların, əməllərin,
Əl çatmayan fərəhinə
Yuxularda gələcəyəm (4, s. 42-43).

Vətənpərvər şairin “Vətən eşqi”, “Torpaq”, “Bu yerlər”, “Arpaçay vadisində”, “Qarabağdadır”, “Qardaş”, “Kül olmaz”, “Şübhələr çoxalır”, “Əsrimiz”, “Bütün ömrüm”, “Qisas qalmır qiyamətə”, “Yetim olmaq istəyirəm”, “Bizi qoru, ulu tanrı!”, “Minacat”, “Şəhid qəbirləri”, “Böyük ustad”, “Ölməzdir”, “Səni ellər xatırlayır”, “Şəhriyarla söhbət”, “Məmməd Araz”, “Ələsgər”, “Oğlanqala”, “Əlincə qayaları” və s. şeirlərində vətənə məhəbbət, abidələrdə yaşayan qədim, şanlı tariximiz, klassik ədəbi irsimizə ehtiram, ən böyük dərdimiz - Qarabağ mövzusu, 20 Yanvar faciəsinin ağrı-acıları, 1990-cı illərin xaos dövrü, xalqın “Olum ya ölüm?” təhlükəsi ilə üzləşməsi, siyasi lider, öndər, peyğəmbər, zamanın sahibi axtarırları və s. bədii əksini tapmışdır. “Minacat” adlı on altı hecalı, yeddilik formasında yazılmış şeirdə klassik minacatlardan fərqli olaraq, yaradanı vəsf etmək məqsədilə deyil, xalqı çətin, çıxılmaz vəziyyətdən xilas etmək üçün tanrıya müraciət olunmuşdur:

Durub ön cərgədə satqın, tamahkar, yaltaq hər yerdə,
Həyasız iftiralardır baş hakim hər xeyir-şərdə,
Həyat möhtac edib haqqı nahaqqa, mərdi namərdə,
Hünərdən yoğrulmuş xalqa hünərsizlərdi sərkərdə,
Xudadan ayrılan millət düşüb yüz çarəsiz dərdə,

Balıq tək çırpınır torda, susur dərya, susur göylər,
İlahi, qalmışdıq darda, zamanın sahibin göndər! (4, s.124-125)

Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi, “Şöhrət” ordenli şair Hacıyev Elman Həbib oğlunun (Elman Həbib) (1949) “Günəş qatarı” (1981), “Duzlu uşaqlar” (1983), “Yoluma çıx” (1985), “Nar və gilənar” (1988), “Ömrümün göy qurşağı” (1998), “Həqiqət günəşi” (1998), “Ömrüm, günüm mənim” (1999), “Hərənin öz işi” (1999), “Sevən ömrü” (2000), “İlham – xalqın ilhamı” (2008) və s. şeir kitabları çap olunub. Onun 1998-ci ildə qələmə aldığı “Həqiqət günəşi” poeması ulu öndər Heydər Əliyevə ümumxalq məhəbbətinin, inamının bədii ifadəsidir. Şairin 1999-cu ildə nəşr olunmuş “Hərənin öz işi” adlı kitabına ön söz yazmış professor İsa Həbibbəyli bu əsəri yüksək qiymətləndirmişdir: “Elman Həbib Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin çətin və mənalı həyat yolu və mübarizəsinə, böyük milli və dövlətçilik amallarına həsr olunmuş “Həqiqət günəşi” poeması ilə ölkədə gedən ictimai-siyasi və tarixi-mədəni prosesləri bütün dolğunluğu və realizmi ilə əks etdirmək bacarığını nümayiş etdirmişdir” (3, s. 5). Poema klassik məhəbbət poemaları kimi əvvəldə ulu yaradana müraciətlə başlayır. Şair “həqiqət günəşi” adlandırdığı, xalqın məhəbbətini qazanmış, arxa-dayağı da xalq olan, bütün arzusu, diləyi xalqın azadlığı, xoşbəxtliyi olan, xalqın döyünən ürəyi, haqq-ədalət carçısı olan bu dahi şəxsiyyət haqqında dastan yaratmaq üçün, onun Vətən qarşısındakı xidmətlərini əbədi olaraq tarixə bədii dillə yazdırmaq üçün Tanrıdan xeyir-dua, qələminə qüvvət verməsini istəyir. Poemada Sovet hakimiyyəti illərində bütün sərvəti, əsasən də “qara qızıl” adlandırılan nefti qatar-qatar SSRİ-yə daşınan, faşistlərlə müharibədə həm igid oğulları ilə, həm də nefti ilə mübarizə aparan, nəticədə özü ehtiyac içində çırpınan Azərbaycanın tarixi, ağırlı-acılı günləri də canlandırılmışdır:

Faşist ilə döyüşlərdə
Vuruşurdu Azərbaycan
Oğlu ilə, nefti ilə;
Ad alanlar özgə idi,
Adlananlar özgə idi (3, s. 24).

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçisi, Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin sədri, şair Asim Yadiqar (1954) “Zirvə yolu”, “Unut bu sevdanı”, “Oğul dağı”, “Hər şeyin sonu var”, “Midiyanın süqutu”, “Kalba Musa çeşməsi”, “Bahar”, “Sənətinin vurğunu” adlı kitabların, 20-yə yaxın poemanın müəllifidir. Onun “Azərbaycan dünyaya Günəş kimi doğacaq”, “Azərbaycan bayrağı”, “Bir bayraq altında”, “Döyüş havaları çaldırmalıyıq”, “Azərbaycan əsgəri”, “Səngərim mənim” “Hücum əmri ver mənə”, “Vətən sevgisi”, “Azərbaycanım mənim” və s. şeirləri vətənpərvərlik mövzusunda. Ümummilli lider Heydər Əliyevin məşhur kəlamına yazılmış “Azərbaycan dünyaya Günəş kimi doğacaq” şeirində həm “hər sınaqdan üzüağ” çıxan, “ədaləti bayraq tək başı üstə” qaldıran ulu öndərə, həm də doğma vətənə sonsuz məhəbbət, dövlətimizin gələcəyinə inam ifadə olunmuşdur:

Yollarında min tufan, yüz külək əssə belə,
Yağlar yolu üstə min silah düzsə belə,
Şərin qara əlləri yolunu kəssə belə,
Onu tanrı qoruyur, o zülməti boğacaq.
“Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq!” (1, s. 4)

1999-cu ildə qələmə alınmış “Oğul dağı” poeması Sədərək uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına şəhid olan Minsk Aviasiya İnstitutunun tələbəsi Sədi Əsgərovun əziz xatirəsinə həsr edilmişdir. Poemada hər şeydən öncə iki oğul dağı görmüş atanın simasında bütün şəhid valideynlərinin sonsuz kədəri ümumiləşdirilmişdir. Bir elin ağsaqqalı – Hacı Sabir ürəyi qan ağılasa da, bunu biruzə verməməyə çalışır, çünki onun oğulları Vətən uğrunda şəhid olmuş, əbədiyyətə qovuşmuşlar. Sədi xaricdə təhsil almasına baxmayaraq, “Vətənin dar günündə yurda dönən oğullardan” (1, s. 229) biridir. Azgın düşmənlərin hücumu keçməsi xəbərlərini alan gündən Sədi vətəni üçün nigarandır. Ürəyi daima doğma el-obası, yurdu ilə birgə döyünən Sədi vətənə qayıdır və

birbaşa döyüş bölgəsinə yollanır. Üç oğlu Sədərəkdə döyüşlərdə iştirak edən ata Sədinin təhsilini davam etdirmək üçün bilet alıb geri dönməyi üçün nə qədər təkid etsə də, bunun xeyri olmur. Sədinin vətənpərvərliyi, qorxmazlığı, düşməndən intiqam almaq arzusu poemada çox təsirli şəkildə ifadə olunmuşdur:

Bizim yaşamağa haqqımız yoxdu,
Bu torpaq uğrunda ölə bilməsək,
Dərdimizə gülən bu daşnaklara,
Dağ çəkib, onlara gülə bilməsək,
Çətin bağışlaya bu torpaq bizi (1, s. 235).

Poemada həmçinin ermənilərin müxtəlif zamanlarda – 1918, 1920-ci illərdə Naxçıvanda törətdikləri qanlı faciələr haqqında da məlumat verilmişdir.

“Ay işığında” adlı ilk şeirlər kitabı 1998-ci ildə işıq üzü görən sadə, lakin mənalı, vətənpərvər, səmimi yaradıcılığı ilə diqqəti cəlb edən şair Xanəli Kərimli (1951) Şahbuz rayonunun Mahmudoba kəndində anadan olmuşdur. “Anamdan məktub” (2001), “Bu da bir nağıldı” (2004), “Mənə elə gəlir ki...” (2008), “Mənim könlüm bir ümmandır” (İran, 2011) və “Payız duyğuları” (2013) şeir kitablarının müəllifidir. Haqqında “Şairə məktub” (2007), “Xanəli Kərimli: sözün Əlincə qalası” (2011), “Xanəli Kərimli: bir ömrün işığı” (2016) adlı məqalələr topluları, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, fəlsəfə doktoru Sabir Bəşirovun “Xanəli Kərimli: bir ömrün nağılı” (2011) kitabları nəşr olunmuşdur. Vətən ağrısı, millət ağrısı, sakinləri yavaş-yavaş azalan kənd ağrısı, əsgərsiz qalmış dağların ağrısı, 20 Yanvar ağrısı, milli birliyin olmamasının ağrısı, qorxusu şairin içini didib parçalayır “Ağrı dağı”, “Şəhidlər xiyabanında”, “Bu qan yerdə qalan deyil”, “Soyuqdur”, “Biganəlik” şeirləri, “Ağrı”, “Bütövlük”, “İnam”, “Təbil” poemaları vətənin ağrılarının ifadəsi deyilmi?! Şairin “illərlə qövr edən ürəyinin ağrısı, sinəsinin göynəyi” (5, s. 446) ancaq və ancaq azadlıq məlhəmi ilə azaldı. Ancaq bu azadlıq da Vətən torpaqlarının itirilməsi ilə nəticələndiyindən şairin ağrıları bir günü, bir anı, bir dəqiqəsi yoxdur. Vətən, xalq, torpaq sevgisi, müstəqil dövlətimizin rəmzlərinə hörmət, xalqımızın azadlıq uğrunda qəhrəmanlıqlarla dolu mübarizəsi, doğma vətənin tərənnümü, ulu öndərə böyük məhəbbət Xanəli Kərimli yaradıcılığının əsas ana xəttini təşkil edir. “Naxçıvanım mənim”, “Şahbuzum”, “Qalırımı?”, “Qoşa bulaq” və s. şeirlərdə doğma diyara olan sonsuz məhəbbət, onun təbii gözəllikləri, keçmişi, tarixi, müqəddəs ocaqdan ayrılmağın kədəri ifadə olunmuşdur. Vətən Xanəli Kərimli üçün qürur, iftixar mənbəyidir, şan-şöhrətdir, ürəyinin şah damarında axan qandır, halallıqdır, paklıqdır, müqəddəslikdir, şairin ruhudur, cismidir, özüdür, onun aylı gecəsi, günəşli gündüzüdür, azadlıq bayrağıdır. Vətən şair üçün o qədər dəyərli, ülvidir ki, onu başındakı qızıl tacı hesab edir:

Ucalığım – tacım mənim,
Hər an ehtiyacım mənim.
Dar günüm, ağır çağımda,
Əlacım, illacım mənim! (6, s. 35).

1997-ci ildə qələmə alınmış “Azərbaycan bayrağı” şeirində müstəqil dövlətimizin rəmzlərindən biri olan qürur mənbəyimiz, azadlığımızı bütün dünyaya bəyan edən üçrəngli bayrağımız tərənnüm olunmuşdur. Şair üçün başının üstündə müqəddəs iki varlıq vardır, bunlardan birincisi ulu yaradan, digəri isə bir kərə yüksəldisə, bir daha enməyən üçrəngli bayrağımızdır:

O mənim yad ellərdə,
Danışan saf dilimdi.
Vüqarım, ləyaqətim,
Vətənimdi, elimdi (7, s. 11).

Akademik İsa Həbibbəyli Xanəli Kərimli yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək yazmışdır: “Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında həssaslıq və vətəndaşlıq mövqeyi ön sırada dayanır. Həyata, insanlara həssas münasibətlər Xanəli Kərimlinin şeirlərinə dərin lirizm gətirir” (8, s. 3).

“Naxçıvanın qeyrət qalası Sədərəyin” sözü ilə əməli bir-birini tamamlayan istedadlı şairi Vaqif Məmmədovun (1947) yaradıcılığının ilk dövründə “Yaşadacaq bu yol məni” (1987)

kitabındakı şeirlərdə Böyük Vətən müharibəsinin acı nəticələrindən təsirlənən, “Sədərək harayı” (1994), “Sədərək şəhidləri” (1998), “Qeyrət qalası” (1999), “Erməni xəyanəti” (2000), “Unutsaq unudularıq” (2000) kitablarında 1990-cı il hadisələrində bilavasitə iştirak edən və şahidi olduğu hadisələri qələmə alan, 18 may 1992-ci il faciəsindən sonra bütün sədərəkçilər kimi qırx gün yas saxlayan, Xocalı və Sədərək harayını əks etdirən təsirli şeirlərini beynəlxalq simpoziumlardan dünyaya çatdıran, “Salam, Oğuz elləri” (2001), “Arazdan keçə bildim” (2004) kitablarında Türk dünyasını gəzən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Bura Naxçıvandır” (2014) kitabında Naxçıvanın ictimai həyatında çox fəal iştirak edən vətənpərvər və humanist bir şair kimi görürük. Vətənə sonsuz məhəbbət, türk xalqlarının birliyi və bir-birinə bağlılığı, müharibənin ağrı-acıları, günahsız xalqımıza qarşı ermənilərin törədikləri vəhşiliklər, torpaqlarımızın itirilməsi, müasir dövrün insanları, və s. onun yaradıcılığında öz bədii əksini tapmışdır. Onun cəbhə şeirləri, xüsusən də “Sədərək harayı” şeirlər kitabı Bəxtiyar Vahabzadənin sözlərilə desək “Sədərəyin bugünkü müsibətinin sabah üçün tarixidir” (10). Ermənilərin başımıza gətirdiyi saysız-hesabsız müsibətlərin bədii ifadəsi olan bu şeirlərin gələcək nəsillərə çatdırılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Bura Naxçıvandır” (2014) kitabındakı “Gəmiqayada”, “Gəmiqaya lövhələri”, “Duzdağın dedikləri”, “Duzdağ mağarasında”, “Naxçıvan lövhələri”, “Naxçıvan haqqında nəğmə”, “Mənim universitetim”, “Sədərək”, “Sədərək qalası” və s. şeirlərdə Naxçıvanın qədim tarixindən, əsrarəngiz gözəlliklərindən, tarixi abidələrindən, müasir dövrünün abadlıq və quruculuq işlərindən bəhs olunur.

Beləliklə, Azərbaycanın 1991-ci ildə müstəqillik qazanmasından bu günə qədər olan dövrdə Naxçıvan ədəbi mühitinin aparıcı nümayəndələrinin yaradıcılıqlarının əsas ana xəttini 1990-cı illərin mürəkkəb hadisələrinin, qanlı tariximizə yazılmış azadlıq mübarizəsinin bədii əksi, ən böyük dərdimiz – Qarabağ mövzusu, 20 Yanvar faciəsinin ağrı-acıları, xalqın “Olum ya ölüm?” təhlükəsi ilə üzləşməsi, siyasi lider, öndər, peyğəmbər, zamanın sahibi axtarışları, ulu öndərə ümumxalq sevgisi və s. təşkil etmişdir. Ana dilinin təmizliyinin qorunması, sərhədlərimizin qorunması və s. ictimai xarakterli, dövlət əhəmiyyətli mövzular Naxçıvanda ədəbiyyatın region ədəbiyyatı hüdudlarını aşdığını təsdiq etməkdədir. Bu dövrdə ədəbiyyatın Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri onun milli xarakterində, azadlığa çağırış ruhunda olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Asim Yadigar. Hər şeyin bir sonu var. Naxçıvan, Qızıldağ, 2007, 290 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Yazıçılarının X Qurultayında nitqi. Azərbaycan Yazıçılar Birliyi – 75. Bakı, 2009
3. Elman Həbib. Hərənin öz işi. Bakı, Yurd, 1999, 188 s.
4. Hüseyin Razi. Gözün aydın. Bakı, Azər nəşr, 1996, 232 s.
5. Xanəli Kərimli. Payız düşüncələri. Bakı, Qanun, 2013, 540 s.
6. Xanəli Kərimli. Anamdan məktub. Bakı, Adiloğlu, 2001, 174 s.
7. Xanəli Kərimli. Ay işığında. Bakı, Yazıçı, 1998, 116 s.
8. Xanəli Kərimli: bir ömrün işığı. Bakı, Qanun, 2016, 384 s.
9. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. 2 cildə, I c., Bakı, Elm və təhsil, 2016, 800 s.
10. “Mədəniyyət” qəzeti. 17 noyabr 1992-ci il, №34
11. <http://www.serqqapisi.az/index.php/humanitar/m-d-niyy-t/485912>

SUMMARY

Aygun Orujova

POETRY OF THE LITERARY CIRCLES OF NAKHCHIVAN IN THE INDEPENDENCE PERIOD

The paper deals with the literary heritage, basic conceptions of creativity, topics and environment of the Nakhchivan literary circles leading representatives from the period of finding independence in 1991 until the present time. The main red line of these works written on the topics of patriotism and Azerbaijanism are: the complex events of the 1990s, the artistic reflection of the struggle for freedom, added in blood to our history, our greatest pain – the Karabakh topic, the 20 January tragedy bitterness, the mortal danger facing the people, the search for a political leader, prophet, able to master time, national love to the great leader and other issues. Topics as protecting the native language purity, protecting our borders, and other topics of social and state importance confirm that the Nakhchivan literature has exceeded the limits of a regional phenomenon. One of the greatest merits of the literature to the people of Azerbaijan in this period is that it has acquired the national character and the spirit of striving for freedom.

Key words: independence, patriotism, struggle, enemy, national

РЕЗЮМЕ

Айгюн Оруджева

ПОЭЗИЯ В ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ НАХЧЫВАНА ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассмотрены литературное наследие, основные идеи творчества, темы и окружение ведущих представителей литературных кругов Нахчывана в период от обретения независимости в 1991 году и до настоящего времени. Основную красную линию этих произведений, написанных на темы патриотизма и азербайджанства составляют: сложные события 1990-х годов, художественное отражение борьбы за свободу, вписанной кровью в нашу историю, наша величайшая боль – тема Карабаха, горечь трагедии 20 января, смертельная опасность, с которой столкнулся народ, поиски политического лидера, пророка, способного овладеть временем, всенародная любовь к великому лидеру и другие вопросы. Тема защиты чистоты родного языка, защиты наших границ и другие тему социального характера и государственного значения подтверждают, что литература Нахчывана уже вышла за рамки просто регионального явления. Одна из величайших заслуг литературы перед народом Азербайджана в этот период состоит в том, что она приобрела национальный характер и дух стремления к свободе.

Ключевые слова: независимость, патриотизм, борьба, враг, национальный.

**XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNİN GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ
HÜSEYN CAVID OBRAZI TƏSVİRİ VƏ TƏTBİQİ SƏNƏTDƏ**

Açar sözlər: Naxçıvan, ədəbi mühit, Hüseyn Cavid, rəssam, obraz, təsviri sənət, əsər, heykəl

XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti Azərbaycan ictimai, ədəbi-bədii fikrinə bir sıra böyük şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Təsviri sənət əsərlərində canlandırılmış bu şəxsiyyətlərin simaları tarixin yaddaşına real boyalarla, cizgilərlə həkk olunmuşdur. Həmin əsərlər “XX əsr Naxçıvan ədiblərinin canlı portret qalereyası”nın ərsəyə gəlməsinə vəsilə olmuşdur. Böyük tarixi əhəmiyyətə malik zəngin portret qalereyası milli məfkurəmizdə mühüm rol oynamış ədiblərin simalarının unudulmaz olmasında olduqca dəyərlidir.

“XX əsr Naxçıvan ədiblərinin canlı portret qalereyası”nda Azərbaycan ədəbiyyatında romantizmin banisi, görkəmli şair-dramaturq Hüseyn Cavidin siması məxsusi yer tutur. Hüseyn Cavidin məlum olan ilk portretini böyük istedad sahibi, Azərbaycanın ilk peşəkar memarı Zivərbəy Əhmədbəyov çəkmişdir. İki variantda çəkilmiş portretlər 1922-1923-cü illərdə qara qələm texnikasında ərsəyə gətirilmişdir. Hüseyn Cavid ədəbi fenomeninə dərin hörmət hissi bəsləyən Zivərbəyin yaratdığı bu portretlər ehtimal ki, müəllifin şairə hədiyyəsi olmuşdur. Sözsüz portretlərin ərsəyə gəlməsində şəxsiyyətə hörmət, vətəndaşlıq mövqeyi, hər iki ziyalı arasında yaranmış yaxın tanışlıq, nəcib minnətdarlıq mühüm rol oynamışdır. Sağlığında hörmət, rəğbət, şöhrət qazanmış Hüseyn Cavid, görünür, Zivərbəyin də nəzərində yüksəklərdə dayanmışdır.

1995-ci ilə kimi Cavidlər ailəsinin kolleksiyasında dəyərləli hədiyyə olaraq qorunan portretlər yarım əsrdən çox müddət keçdikdən sonra Turan Cavidin təşəbbüsü ilə Hüseyn Cavidin Bakıdakı ev-muzeyi vasitəsilə geniş ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur. Yalnız bundan sonra Hüseyn Cavidə həsr olunmuş belə bir portretin olduğu məlum olur. Repressiya illərində şairin əşyaları müsadirə olunsa da, bu portretlərin təhlükəli əlamət daşmadığı nəzərə alınaraq toxunulmamışdır. Uzun illər Cavidlər ailəsinin dəyərləli hədiyyəsi olan bu portretlərin müəllifi Turan xanıma naməlum olduğu üçün onların kimin tərəfindən ərsəyə gətirilməsi məsələsi də aktuallaşır. Bu səbəbdən Turan Cavid sənətsünas, Azərbaycan Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi Ziyadxan Əliyevə müraciət edir və bundan sonra əsərlər tədqiqata cəlb olunur. Portretlərin altında kril əlifbası ilə “Z.Ə.” imzasının qeyd olunması tədqiqata istiqamət vermiş, nəticədə əsərlərin müəllifinin Zivərbəy Əhmədbəyov olması və onun dəst-xəttini nümayiş etdirməsi geniş ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmışdı (4). Haliyyədə Hüseyn Cavidin Bakıdakı ev muzeyində qorunan əsərlər görkəmli ədibin simasını yaşatmaqla yanaşı, Zivərbəy Əhmədbəyovun nadir portret əl işi olduğu üçün də iqiqat sevilir.

Çox gənc – 24 yaşında olarkən İkinci Dünya Müharibəsinin, stalinizmin, repressiya dalğalarının qurbanı olan fitri istedad sahibi Ərtoğrul Hüseyn oğlu Rasizadənin çəkdiyi “Hüseyn Cavid” portretinin Cavidsevərlərin qəlbində tamam başqa yeri var (5, s. 50). Görkəmli ədibə həsr olunmuş portretlərdə ziyalı, vətəndaşlıq mövqeyini, heyranlığı tez-tez görmək olar, amma ata niskili, ata həsrəti ilə çəkilmiş əsər tamam başqa təəssüratlarla doludur. 1938-ci ildə qara qələm texnikasında çəkilmiş “Hüseyn Cavid”in portreti qrafik silsilənin davamı kimi də dəyərlidir. Atası, Ərtoğrulun nskillərindən biri, ən başlıcası idi. Bir çoxları kimi Ərtoğrulun da ürəyi dağlı idi. Onun və ailəsinin ürəyini dağlayan o vaxtkı rejim çox acımasız olur. Hüseyn Cavid sürgün olunandan sonra həsrətə sinə gərmək, atası ilə cizgilərin vasitəsilə həmsöhbət olmaq üçün o, bu rəsmi işləyir. Rəsm digər portretlərdən çox fərqlidir. Sanki Ərtoğrulun qələmi dəyişmiş, onun keçirdiyi hiss, həyəcan, dağlanmış ürəyinin iniltisi, bütün əzablar, hamısı qələmin vasitəsilə kağızın üzərindəki cizgilərə hopmuşdu.

Sovet dövründə Hüseyn Cavidə, onun ailəsinə, ədəbi irsinə göstərilən düşmənsayağı münasibət bütün sahələrdə olduğu kimi, təsviri və tətbiqi sənət əsərlərinə də təsir etdi. Çətin dövrə baxmayaraq, 50-ci illərdən sonra da görkəmli şairin siması az da olsa, sənət əsərlərində əks olunmuşdur. 1980-ci illərdə Hüseyn Cavidin şəxsiyyətinə, ədəbi irsinin öyrənilməsinə diqqət artır. 1981-ci ilin iyul ayında ümummilli lider Heydər Əliyevin Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi haqqında imzaladığı tarixi qərarın işığında mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Bu istiqamətdə aparılan işlər Azərbaycan rəssamlarının, tətbiqi sənət ustalarının yaradıcılığında Hüseyn Cavidin simasının görünməsinə yol açır. Ərsəyə gətirilmiş çoxsaylı əsərlər Hüseyn Cavidin obrazına həsr olunmuş zəngin portret qalereyasının yaranmasına vəsilə olur. Portret qalereyasını Azərbaycan rəssamlarından Oqtay Sadıqzadə, Mikayıl Abdullayev, Elmira Şahtaxinskaya, Kamil Nəcəfzadə, Arif Hüseynov, Abbas Məmmədov, Hüseyn Əliyev, Böyükağa Mirzəzadə, Əli Verdiyev, Altay Hacıyev, Elxan Tahirov, Aydın Rəcəbov, Nəcəfqulu İsmayılov, Sabir Qədimov, Məmmədəli İsmayılov, Şirzad Məmmədov, Hüseynqulu Əliyev və başqaların yaratdığı əsərlər zənginləşdirib.

Cavid əfəndinin siması yalnız portretlərdə deyil, həmçinin süjetli tablolar da yer almışdır. Süjetli tablolar da H.Cavidlə yanaşı onun qələm dostları, məsləkdaşları, dövrünün tanınmış ziyalıları da təsvir olunmuşdur. Oqtay Sadıqzadənin “Cavid aləmi”, Əyyub Məmmədovun “Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Seyid Hüseyn və Əhməd Cavad Bakı dənizkənarı bulvarda gəzərkən”, Tofiq Kərimovun “Abdulla Şaiq və Hüseyn Cavid”, Böyükağa Mirzəzadənin “Hüseyn Cavid Üzeyir Hacıbəyovla yeni opera üzərində işləyərkən”, Ənvər Əliyevin “İblis” opreasının yaranması”, Abbas Məmmədovun “Hüseyn Cavid və Cəlil Məmmədquluzadə”, Altay Hacıyevin “Son yay”, Məmmədəli İsmayılovun “Hüseyn Cavid “Şeyx Sənan”ı yazarkən” əsərləri bu qəbildəndir.

Altay Hacıyev “Son yay” əsəri vasitəsilə Cavidin yaxınları, dostları, simsarları ilə birgə keçirdiyi xoşbəxt bir anını Cavidsevərlərə bəxş etmişdir. Əsərin məzmunundan məlum olur ki, yay vaxtı olanda cənnətməkan Abşeron bağlarında əsl itirahət ab-havası yaranar, vaxtını gözəl keçirmək istəyənlər bu bağlara üz tutardılar. 1936-cı ilin yayında Cavid əfəndi dostları – Əhməd Cavad, Müşfiq, Rəsul Rza, Ənvər Məmmədخانlı ilə razılaşıb Pırşağıda bir-birinə yaxın yerdə gözəl bağ kiralayırlar ki, hər axşam bir yerə yığılıb həmsöhbət ola bilsinlər. Budur Cavid əfəndi çay süfrəsi arxasında öz təzə şeirini dostlara oxuyur. Kilimin üzərində çay süfrəsi arxasına toplanan dostlar onu heyranlıqla dinləyirlər. Alçaq hörgünün üzərində Ənvər Məmmədخانlının bacıları Arifəylə Həbibə də bir-birinə söykənib bu gözəl söz məclisini kənardan izləyirlər. Dostların keçirdiyi birgə vaxt onlara böyük xoşbəxtlik bəxş edir, xoş sənət söhbətlərindən yeni ideya, yeni əsərlər, şeirlər yaranır, sənət mübadiləsi aparılırdı. Onların məclisi əsl sənət məclisinə dönər, hər an sənət havasıyla çağlayardı. Xoşbəxt yay ayrılığın son yayı olur. Dostların heç ağına belə gəlmirdi ki, tezliklə elə bir vaxt yetişəcək ki, repressiya dalğası onları sovurub aparacaq. Nə o bağ, nə o dostlar, nə də xoş duyğular, şirin söhbətlər bir də olmayacaq...

Ənvər Əliyevin “İblis” opreasının yaranması” əsərində də Hüseyn Cavidin xoş anlarından bir fraqment Cavidsevərlərə təqdim olunmuşdur. Əsər Müslüm Maqomayevin “İblis” operasından bir parçanı Hüseyn Cavid və Üzeyir bəyə dinlətməsi səhnəsini canlandırır. Hüseyn Cavid, Üzeyir Hacıbəyov və Müslüm Maqomayevin möhkəm və sarsılmaz olan sənət dostluğu Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına xidmət etməsindən qaynaqlanırdı. Müslüm Maqomayev bu operanın gerçəkləşməsinə sidqi ürəkdən istəyirdi (2, s. 60). Sağ tərəfdəki rəsmdə piano arxasında oturub yazmağa başladığı “İblis” operasından fraqmenti çalan Müslüm Maqomayevin yanında Pənah Qasimov ayaq üstədir. Görkəmli maarifçi Pənah Qasimov Cavid Əfəndinin yaşadığı binada eyni mərtəbədə, birgə yaşayırdılar. Ailələr birevli kimi idilər. Pənah bəy darülmüəllimin müdiri olan zamanda Cavid əfəndi orada müəllimlik edirdi. Onları çox şey birləşdirirdi. Digər tərəfdən Pənah, Müslüm, Üzeyir bəy bacanaq idilər. Onları qohumluq, dostluq, əqidə birliyi və s. ali məqamlar birləşdirirdi.

Əsərdə Pənah bəy M.Maqomayevin başı üzərində dalğınlıqla pianoya dirsəklənib M.Maqomayevin çaldığı əsəri heyranlıqla, bir anlıq özünü unudaraq dinləyir, xəyallara qapılır. Bu məqamda Üzeyir bəy qoltuqda əyləşib not dəftərinə göz gəzdirərək musiqiyə qulaq verir. Cavidlə

Hənəfi Terequlov masa arxasında, çay süfrəsində əyləşib heyrətamiz baxışlarla canlı ifaya tamaşa edirlər. Xoş musiqinin ağışında onların çay stəkanları içilməmiş qalıb. Pəncərədə əyləşən azyaşlı Ortoğrol üçün musiqi, söz məclisi həyatın özü olduğu üçün onun da heyranlığı təbiidir. Bu əsər vasitəsilə tamaşaçı Cavid dünyasına tam, real boyaların təsvirində bələdçilik edir.

Böyük ədibə ithaf olunmuş əsərlərdə nikbin notlarla yanaşı, bədbin notlar da yer almışdır. Bu da şairin şən-şaqraq, hərarət dolu günlərlə yanaşı, ağrı, qüssə, kədər dolu yaşadığı günlər, həyatının nakam sonluğundan, ömrünə yazılmış nakam sonluqdan qaynaqlanmışdır. Onun, həmçinin tanışlarının, dostlarının repressiyaya məruz qalması Oqtay Sadıqzadənin böyük ürək yanğısı ilə ərsəyə gətirdiyi “1937-ci ilin repressiya qurbanları”, “Qara yazı” əsərlərində qara boyalarla əks olunmuşdur. Sənətdə mənaya üstünlük verən Vaqif Ucatayın “Zordan üstün” əsərləri Hüseyn Cavid və onun simasında digər repressiya qurbanlarının uca xatirəsini əbədiləşdirən əsərlərdəndir. Bu əsərlər repressiya qurbanlarımızın xatirəsinə həsr olunmuş rekviyemdir (1).

Azərbaycan xalçalarında Hüseyn Cavidin siması, dünyası əlvan rənglərlə min bir ilmə ilə toxunmuşdur. Hüseyn Cavidin Bakıdakı ev muzeyi qurulanda ekspozisiyanın tərtibatı zamanı bir neçə görkəmli sənət xadimlərinə süljetli əsərlər sifariş olunmuş və bu əsərlər ekspozisiyanı daha da zənginləşdirmiş, onu baxımlı və maraqlı etmişdir. Dəyərli eksponatlar arasında Afaq Kərimovanın müəllifi olduğu “Cavid” xalçası da olduqca qiymətli əsərlərdəndir.

Hüseyn Cavidin obrazı Azərbaycan tişə ustalarının da yaradıcılığında qırmızı xətlə keçir. Cavid dühası, Cavid yaradıcılığı, Cavid obrazı hamının, hətta tişə ustalarının da sevimlisidir. Tokay Məmmədov, Ömər Eldarov, Elxan Şamilov, Münəvvər Rzayeva, Südəbə Əliverdiyeva, Akif Əsgərov, Xanlar Əhmədov, Arif Qazıyevin yaradıcı fəaliyyəti bu cəhətdən diqqətəlayiqdir. 1990-cı illərdə ölkə həyatında baş verən mühüm ictimai-siyasi dəyişikliklərə və çətinliklərə baxmayaraq təsviri sənət ənənələrinin yaşadılması, inkişaf etdirilməsi məsələsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. “Cavidin abidəsi” də həmin çətin vaxtlarda fəaliyyət göstərən Ömər Eldarovun bir neçə illik yaradıcı əməyinin nəticəsi idi. Monumental abidənin kiçik detallarını belə incəliklə, böyük həvəs və səbrlə ərsəyə gətirən tişə ustası tamaşaçıya minnətdarlıq hissələrini yaşadır. “Cavidin abidəsi” təkcə Ömər Eldarovun yaradıcılığında deyil, Azərbaycan heykəltəşahlığında məxsusi yer tutur. 1993-cü ildə ədibin öz adını daşıyan Cavid prospektində ucaldılmış monumental abidə iriölçülü biçimi ilə yadda qalır. Hər dəfə tamaşaçıları sevindirən heykəltəşah “Cavid abidəsi”nin monumental bədii həlli ilə başqa bir rəğbət qazanmışdır. Şairin iriölçülü bürünc silueti şəhərin gözəlliyinə gözəllik qatmaqla Cavid dühasına layiqli töhfə olmuşdur. Vətəni, millətini sevnələr, onun uğrunda canını qurban verənlər asanlıqla unudulmur, dastanlara, daş abidələrə dönüb qəhrəmanlıq salnaməsinə çevrilirlər. Bu timsalda neçə-neçə abidələr şəxsiyyətə pərəstişdən deyil, Hüseyn Cavidin Vətəninə, millətinə bəslədiyi sevgisinin, fədakarlığının təzahüründən yaranmışdır.

Möhtəşəm abidə ilk dəfə olaraq Bakıda Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının İstehsalat Yaradıcılıq kombinatında tuncdan tökülüb, kürsüləklə birgə 10 metr hündürlükdədir. Abidənin kürsülüüyü fərqli bədii həlli ilə fəlsəfi-romantik kompozisiya quruluşuna malik olub onun əzəmətli görünüşünə bir füsunkarlıq qatmaqla Azərbaycan heykəltəşahlığının incilərilərindən biri adını qazanmışdır. Abidədə Cavidin düşüncəli təsvir edilməsi də təsadüf deyildi. O, xatirələrdə məhz düşüncəli biri kimi qalmışdı (3, s. 344). Görünür, Ö.Eldarov onun haqqında çox oxumuş, maraqlanmış, görkəmli ədibin mənəvi dünyasına sirayət edib onu öz düşüncələrində kəşf etməyə nail ola bilmişdir. Heykəltəşah kompozisiya həllində sənət ənənəsindən uzaqlaşaraq Cavidin romantik ruhlu simasını əsərlərində canlandırdığı simvolik obrazların əhatəsində yaratmaqla xeyirləşəri – İblis və Ananı qarşı-qarşıya qoyub. Məkr, zülmət rəmzi olan İblislə məhəbbət, səmimiyyət, xeyirxahlıq rəmzi olan Ananın qarşılaşması Cavid yaradıcılığının, dünyasının, amalının da obrazlı bədii ifadəsidir. Görkəmli ədibin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olan, əsərlərini sevərək oxuyan Ö.Eldarov onun qızılqüllərə olan məhəbbətini duyduğu üçün bu məqamı da əsərində yaddan çıxarmamışdır. Bütün bu incə məqamlarda tişə ustasının H.Cavidin şəxsiyyətinə, yaradıcılığına duyduğu heyranlıq sərgilənmişdir.

Monumental əsərin gözəlliyi onun ikinci dəfə kiçikölçülü versiyasının yaradılmasına da zərurət yaratmışdır. Təkrar hazırlanan əsər Hüseyn Cavidin Bakıdakı ev muzeyi üçün nəzərdə tutulduğundan kiçikölçülü olur. Təbii ki, Cavid dühasına olduqca layiqli töhfə olan əsərin onun ev muzeyində nümayiş olunması əsərin uğrundan, onun Cavid dühasına layiqli töhfə olmasından da qaynaqlanmışdır. Haliyədə əsər ev muzeyinin vestibülündə nümayiş olunmaqla Cavidsevərlərə tamam başqa bir sevinc hissi bəxş edir. Hüseyn Cavid, böyük ədibi nə qədər tanısaq da, əsərlərin vasitəsilə nə qədər görsək də azdır. Cavid borcu ödənməz.

Ömər Eldarovun Cavid obrazının tərənnümü sahəsindəki uğurlu debütlərindən biri də “Hüseyn Cavidin qorelyefi” əsəridir (6, s. 174). Ağ mərmərdən yonulan qorelyef Hüseyn Cavidin pak, təmiz, işıqlı dünyasını vəsf edən çox layiqli əsərdir. Mərmərdə canlanan Cavid obrazının bizimlə danışdığını, şeirlər oxuduğunu duymamaq çətin deyil. Elə insanlar var ki, daşlar, abidələr, əsərlər onların demək istədiyini çatdırır. Bu əsərdə də Cavid ruhu yaşayır. Qorelyef 1996-cı ildə abidənin yerüstü interyerində çatma tağlı xüsusi guşədə 10 sm hündürlükdə olan kvadrat mərmər postament üzərində yerləşdirilmişdir. Qorelyef şairin qızılgül sevdalısı obrazını canlandırır. Xalq rəssamı Ömər Eldarovun yaradıcılığında Hüseyn Cavid obrazı xüsusi ilə diqqətəlayiq olmuşdur. Nəzərə alsaq ki, o, “Cavidin abidəsi” əsərinə 5 ilini sərf edib, gərgin, ağır zəhmətin nəticəsində əsərini reallaşıdır bilib, bu məqamda onun Cavid dühası qarşısında nə qədər məsuliyyətlə, dərin hörmət və minnətdarlıq hissilə çalışdığını deməyə belə sözlər aciz qalır.

H.Cavidin xatirəsi Naxçıvandakı ev muzeyində nümayiş olunan müxtəlif təsviri və tətbiqi sənət nümunələrində də əbədiləşdirilmişdir. Ev muzeyinin giriş qapısından sağ küncdə Cavid əfəndinin qorelyefi görkəmli ədibə həsr olunmuş xatirə silsiləsinin davamıdır. “Hüseyn Cavidin xatirə qorelyefi” 1983-cü ildən ev muzeyinin fasadını bəzəməklə yanaşı, ziyarətçilərinin, qonaqlarının da gözünü oxşamaqdadır (6, s. 174). 2×1, 2 m ölçüdə kərpicdən hörülmüş xüsusi kompozisiyalı divara bərkidilmiş əsər artıq uzun illərdir ki, Cavid əfəndinin xatirəsini layiqincə öz köksündə qoruyur. Müəllif Xanlar Əhmədov xatirə qorelyefində böyük şair-dramaturqun keşməkeşli, məşəqqət dolu həyatının simvöllik detallarla təsvirinə nail olmuşdur. X.Əhmədov Cavidin obrazını sağ əl formasında yığılmış kompozisiyanın mərkəzində yarımprofil formasında qabartmaqla onun tale xəttini və yarımçıq qalan ömrünü göstərmişdir. Əlin barmaq hissələrində isə vüqarlı, əzəmətli Naxçıvan dağlarını canlandırmışdır. Əzəmətli dağları bürüyən qara buludlar isə onu qarabaqara izləyən təqibləri, xəyanətə eyham vurmaqla onun yaşadıklarından, dünyasından çətin məqamları canlandırır. Qara buludları dəlib keçən uca dağlar onun şəxsiyyətinin, dühasının əlçatmazlığını, əbədiliyini ifadə etmişdir. Kürsülüyündə kitab, qələm, dəftər, səhnə dekorasiyasından elementlər isə ziyalı dünyasından xəbər verən detallardır.

Görkəmli şair-dramaturq Hüseyn Cavidin obrazı Azərbaycan təsviri və tətbiqi sənətlərində ən çox tərənnüm olunan ədəbi simalardan biridir. Xüsusilə XX əsrin sonlarında Cavid əfəndinin obrazı dövlət qərarlarının işığında daha da aktuallaşdığından onlarla əsərlər yaradılmışdır. Ədibin ilk obrazı qrafiki əsərlərdə canlandırılrsa da, sonrakı dövrlərdə qrafika, rəngkarlıq, tətbiqi sənət, heykəltəraşlıq işlərində də tərənnüm olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Böyük Cavidin ruhunu yaşadan ev. Hüseyn Cavidin ev muzeyi... “Azadlıq” qəz., 27-28 may 2017
2. Bahar R. Hüseyn Cavid Rəsizadə: Yazmasaydım...I cild, Bakı, Elm və təhsil, 2018, 254 s.
3. Cavid xatırlarkən (Hüseyn Cavid haqqında məqalə və xatirələr toplusu). Bakı, Zərdabi, 2012, 592 s.
4. Əliyev Z. Hüseyn Cavidin ilk portreti. alpaninfo.com
5. Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyi və Xatirə Kompleksinin daimi mühafizə üçün daxil olma kitabı №11. 150 s.
6. Naxçıvan abidələri ensiklopediyası. İstanbul, Bakanlar Medya, 2008, 519 s.

SUMMARY

Fizza Guliyeva

THE IMAGE OF HUSSEIN JAVID, THE OUTSTANDING FACE OF 20TH CENTURY OF NAKHCHIVAN LITERARY IN ART AND APPLIED WORKS

The great Azerbaijani poet, playwright Huseyn Javid is one of the outstanding figures of the 20th century Nakhchivan literary environment. His personality, creative activity, literary heritage evaluated and reflected in the works of fine and applied art. Hussein Javid's image has been dignified in the works of Azerbaijani artists. At the end of the twentieth century, attention to the image of a prominent writer increased and a series of works was created. In the rich series took place graphic, colorful, sculptural works, including carpets and more.

Key words: Nakhchivan, literary environment, Hussein Javid, painter, image, art, work, statue

РЕЗЮМЕ

Физза Гулиева

ОБРАЗ ХУСЕЙНА ДЖАВИДА, ВИДНОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ НАХЧЫВАНА 20-ГО ВЕКА В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ И ПРИКЛАДНОМ ИСКУССТВЕ

Великий азербайджанский поэт, драматург Гусейн Джавид является одним из выдающихся деятелей литературной среды Нахчывана XX века. Его личность, творческая деятельность, литературное наследие было высоко оценено и отражен произведениях изобразительного и прикладного искусства. Образ Хусейна Джавида был достойно оценен в произведений десятками азербайджанских художников. В конце двадцатого века внимание к образу известного писателя возросло, и был создан серии работ. В богатой серии представлены графические, живописные, скульптурные работы, в том числе ковры и многое другое.

Ключевые слова: Нахичеван, литературная среда, Гусейн Джавид, художник, образ, изобразительная искусство, картина, статуя

MÜNDƏRİCAT
PLENAR İCLAS

1. **Elbrus İsayev.** Naxçıvan ədəbi mühitinin öyrənilməsi onun hərtərəfli tədqiqində geniş perspektivlərə yol açır..... 3
2. **Vaqif Yusifli.** Naxçıvanın şeir mühiti (müstəqillik dövrü)..... 5
3. **Hüseyn Həşimli.** Unudulmuş tərcüməçi Ələkbər Naxçıvanlı..... 11
4. **İman Cəfərov.** XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti və “Molla Nəsrəddin” jurnalı..... 17

I BÖLMƏ. XX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ VƏ İCTİMAİ-MƏDƏNİ HƏYAT

5. **Əsgər Qədimov.** XX əsr Naxçıvan aşiq mühitinin bir nümayəndəsi haqqında..... 23
6. **Fərman Xəlilov.** Seyid Səbrinin mühiti və həyatı..... 31
7. **Şəhla Şirəliyeva.** Naxçıvan radiosu və ədəbi mühit..... 36
8. **Xumar Məmmədova.** Naxçıvan ədəbi mühiti və Hüseyn İbrahimov..... 41
9. **Şərəbanı Məmmədova.** Naxçıvan ədəbi mühitinə mənsub sənətkarların şəxsi kitabxanaları... 44
10. **Firudin Rzayev.** XX əsr Naxçıvan poetik mühitində fəlsəfi istiqamətlər..... 48
11. **Məhcəbin Qədimbəyli.** Naxçıvan folklor mühitinin mifik janrlarında ekoloji tərbiyə mövzusunun ali məktəbdə seçmə fənn kimi tədrisinə dair..... 54
12. **Taleh Xəlilov.** XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda maarifçilik ideyalarının inkişafında Naxçıvan ədəbi mühitinin rolu 60
13. **Sitarə Əlizadə.** XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin bədii obrazı tarixi poemalarda 64
14. **Zülfüyyə İsmayıl.** XX əsr ədəbi mühitində Əliqulu Qəmküsar irsi və dil problemi..... 70
15. **Ramiz Qasımov.** XX əsrin əvvəlləri Naxçıvan ədəbi-mədəni mühiti və tənqidi realizm yaradıcılıq metodu..... 76
16. **Əli Qəhrəmanov, Ələkbər Qasımov.** Naxçıvanda ədəbi-mədəni mühit və teatrda rejissor sənətinin təkamülü (1921-1940)..... 82
17. **Kamal Camalov.** Pedaqoji fikir tarixində Naxçıvan ədəbi mühitinin yeri..... 89
18. **Sahab Əliyeva.** Hüseyn Razinin publisistikasında Naxçıvan 95
19. **Aygül Məmmədova.** XX əsr Naxçıvan elmi mühitində ümummilli lider Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti..... 101

II BÖLMƏ. NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ

20. **Nurlana Əliyeva.** XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti: Vaqif Məmmədovun yaradıcılığında vətənpərvərlik duyğularının poetik ifadəsi..... 104
21. **Əbülfəz Quliyev.** XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti akademik İsa Həbibbəylinin araşdırmalarında..... 108
22. **Sədaqət Həsənova.** Naxçıvan ədəbi mühiti: dil-üslub xüsusiyyətləri (Adil Qasımlının yaradıcılıq örnəkləri əsasında)..... 114
23. **Qənirə Əsgərova.** Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında siyasi lirikanın linqvistik xüsusiyyətləri.. 118
24. **Elbrus Vəliyev.** Müstəqillik dövründə Naxçıvanda yaşayıb-yaradan şairlərin şeirlərində feilin hibrid formaları və onların sintaktik məqamları..... 122
25. **Seyfəddin Eyvazov.** Müstəqillik dövründə Naxçıvanda dramaturgiyanın inkişaf istiqamətləri..... 128
26. **Səadət Əliyeva.** Naxçıvan ədəbi mühitinin müasir yetirmələri..... 132
27. **Aypara Behbudova.** Vaqif Məmmədovun yaradıcılığında Türkiyə mövzusu..... 139
28. **Nüşabə Məmmədova.** Naxçıvan ədəbi mühiti nəsr müstəqillik dövründə..... 144
29. **Aygün Orucova.** Müstəqillik dövrü Naxçıvan ədəbi mühitində poeziya..... 150
30. **Fizzə Quliyeva.** XX əsr Naxçıvan ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndəsi Hüseyn Cavid obrazı təsviri və tətbiqi sənətdə..... 156

Nəşriyyat direktoru:	Samir Tarverdiyev
Mətbəə müdiri:	Vidadi Kazımov
Aparıcı redaktor:	Günəl Məmmədova
Aparıcı redaktor:	Sitarə Əlizadə
Aparıcı korrektor:	Roza Abdullayeva

Yığılmağa verilib: 30. I. 2020
Çapa imzalanıb: 02. III. 2020
Formatı: 60/90, 32/1, həcmi 10 ç/v
Sifariş № 36, sayı 100 nüsxə

NDU-nun “Qeyrət” nəşriyyatının mətbəəsində çap olunmuşdur.

Redaksiyanın ünvanı: *7012. Naxçıvan şəhəri,
Universitet şəhərciyi,
Naxçıvan Dövlət Universiteti*

Telefon: (+994 036) 545-45-59
(+994 036) 544-08-61